T.C.
İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE SOSYOPOLİTİK SİSTEMİ AÇIKLAMA AMAÇLI BAŞLICA KURAMSAL YAKLAŞIMLARIN ANALİZİ

MEHMET ENES AŞCI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

DANIŞMAN

Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK

İSTANBUL – 2025

T.C.
İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE SOSYOPOLİTİK SİSTEMİ AÇIKLAMA AMAÇLI BAŞLICA KURAMSAL YAKLAŞIMLARIN ANALİZİ

MEHMET ENES AŞCI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

DANIŞMAN

Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK

İSTANBUL – 2025

ETİK BEYAN

Bu tez çalışmasının tarafıma ait olduğunu, tezin planlamasından başlayarak yazımına kadarki herhangi bir safhada etik dışı sayılabilecek bir davranışım olmadığını, bu tezdeki tüm bilgileri akademik ve etik kurallar dâhilinde elde ettiğimi, doğrudan elde edemediğim bilgi ve yorumları edindiğim kaynaklara atıf yaptığımı ve bu kaynakları kaynakçada gösterdiğimi ayrıca bu tez çalışmasında ve yazım aşamasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranış içinde bulunmadığımı beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak her türlü yasal sonucu ve sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

Mehmet Enes AŞCI

ÖNSÖZ

Bu çalışma, tarihsel süreç boyunca devlet ve iktidar merkezli bir özellik sergileyen Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan başlıca kuramsal yaklaşımlar bağlamında devlet-toplum ilişkisinin kurulum ve değişim süreçlerini temel sorunsal olarak ele almaktadır. Bu bağlamda ilki 1969 yılında alan yazınına kazandırılan ve zaman içerisinde literatürde sağlam bir yer edinen dikotomik modeller olarak da adlandırılan başlıca kuramsal modellerin 2002 seçimleri sonrası Türkiyesi'nde gerçekleşen değişim ve dönüşümler sonrasında gelinen aşamada Türk sosyo-politik sistemini açıklayabilme yetkinlik ve yeterliliklerini sürdürüp sürdüremedikleri hususu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma konusunun ortaya çıkışından son aşamaya ulaşıncaya kadar olan süreç boyunca katkı, yönlendirme, eleştri ve önerileri ile her daim desteğini yanımda hissettiğim tez danışmanın Sayın Hocam Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Tez İzleme Komitesi toplantılarında engin bilgileri ile yaptıkları katkıları için değerli Hocalarım Sayın Prof. Dr. Alim YILMAZ ve Sayın Dr. Öğretim Üyesi Yakup Levent KORKUT'a da çok teşekkür ederim.

Son olarak, beni her daim destekleyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Bu çalışma, Türk sosyo-politik sistemini açıklamak üzere ilki 1969 yılında siyaset bilimi literatürüne kazandırılanve süreç içerisinde alan yazınındaki yerini sağlamlaştıran dikotomik kavramsal modeller olarak da adlandırılan başlıca kuramsal modellerin; 2002 seçimleri sonrasında yaşanan siyasal değişim ve dönüşümlerin Türk sosyo-politik sisteminin çekirdeği ve siyasal güç ilintilerindeki etkileri bağlamında yetkinlik ve yeterliliklerini sürdürüp sürdüremediklerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, klasik diyebileceğimiz kuramsal modellerden; Şerif Mardin'in *Merkez-Çevre Modeli*, Metin Heper'in *Devlet Egemen Modeli,* İdris Küçükömer'in *Batıcı Laik-Doğucu İslamcı Modeli* ve Emre Kongar'ın *Devletçi Seçkinci-Gelenekçi Liberal Modeli* günümüz sosyo-politik yapısı perpektifinden analiz edilmiştir. Sonuç olarak Türk sosyo-politik sisteminin *modernleşme, demokratikleşme, küreselleşme, avrupalılaşma* süreçlerinin yoğun etkileşimi ile giderek karmaşıklaşan bir toplumun özelliklerini yansıttığı; ancak merkezin başat değerini halen *Kemalizme bağlılık düzeyinin* oluşturduğu, siyasal iktidarın değişmesinin pek çok türev değişikliğe yol açmasına karşın *Kemalist değerlerin* desteklenmesi, aktif olarak savunulması ve eğer var ise tepkinin yalnızca eleştri düzeyinde ifade edilmesi siyasal aktörü merkezde konumlandırmaktadır. *Kemalist değerleri* açıkça reddeden bir siyasal figürün alternatif değer sistemlerini benimsemesi, bu değer sistemlerini egemen kılmak için mevcut sistem ile mücadele etmesi onu merkezden uzak bir konuma yani çevreye yerleştirmektedir. Bu yönüyle Türk sosyo-politik sistemini ikili karşıtlık, ayrışma ve gerilim üzerinden açıklamayı amaçlayan dikotomik modeller halen geçerlilik ve önemini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-politik sistem, dikotomik modeller, merkez-çevre, Kemalizm, Ak Parti

ABSTRACT

This study aims to examine whether the main theoretical models, also called dichotomic conceptual models, the first of which was introduced into the literature of political science in 1969 to explain the Turkish socio-political system and which consolidated their place in the field literature in the process, can maintain their competence and competence in the context of the core of the Turkish socio-political system and the effects of political power relations of the political changes and transformations experienced after the 2002 elections. For this purpose, one of the theoretical models that we can call classical; Sherif Mardin's Center-Environment Model, Metin Heper's State-Dominated Model, Idris Kucukomer's Western Secular-Eastern Islamist Model, and Emre Kongar's Statist Elitist-Traditionalist Liberal Model have been analyzed from the perspective of today's socio-political structure. As a result, the Turkish socio-political system reflects the characteristics of a society that is becoming increasingly complex with the intense interaction of modernization, democratization, globalization, europeanization processes; however, the main value of the center is still formed by the level of commitment to Kemalism, although the change of political power leads to many derivative changes, supporting Kemalist values, actively defending them, and expressing the reaction only at the critical level, if any, positions the political actor at the center. The adoption of alternative value systems by a political figure who openly rejects Kemalist values, the struggle with the existing system to make these value systems dominant places him in a position far from the center, that is, on the periphery. In this respect, dichotomic models that aim to explain the Turkish socio-political system through binary opposition, separation and tension still retain their validity and importance.

Key Words: Socio-political system, dichotomic models, center-environment, Kemalism, Ak Party

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **ii**

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

İÇİNDEKİLER ..... **v**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **viii**

GİRİŞ **1**

1. Temel Soru / Sorunsal **2**

2. Tezin izlencesi **3**

3. Yöntem **4**

4. Literatür Değerlendirmesi ve Literatüre Katkı **5**

1. SOSYO-POLİTİK SİSTEM **9**

1.1 Sosyo-Politik Sistem Nedir? **9**

1.2. Sosyo-Politik Sistem Bağlamında Yönetim Olgusu **9**

1.2.1. Yönetim Olgusu 11

1.2.2. İktidar 12

1.2.3. Otorite 14

1.2.4. Yöneten Yönetilen Ayrımı 15

1.3. Türk Sosyo-Politik Sisteminin Genel Yapısı **18**

1.3.1. Türk Sosyo-Politik Sisteminin Marxist Yaklaşımla Analizi 18

1.3.2. Türk Sosyo-Politik Sisteminin Tarihselci/Yorumsamacı Yaklaşımla Analizi 22

1.4. Türk Sosyo-Politik Sisteminin Gelişim Süreci **24**

1.4.1. Osmanlı Döneminde Sosyo-Politik Sistem 24

1.4.1.1. Klâsik Osmanlı Dönemi 24

1.4.1.2. Modernleşme Dönemi 27

1.4.2. Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Politik Sistem 30
1.4.2.1. Tek Parti Dönemi 31
1.4.2.2. Çok Partili Dönem 33
1.4.2.3. 2002 Sonrası 42
1.4.3. Modern Türk Sosyo-Politik Sisteminin Karakteristik Özellikleri 46
1.5. Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeller 50
1.5.1. Model 50
1.5.2. Dikotomik Modeller 51
1.5.3. Türk Sosyo- Politik Sistemini Açıklama Amaçlı Diğer Modeller 52
2. SOSYO-POLİTİK SİSTEMİ AÇIKLAMA AMAÇLI BAŞLICA KURAMSAL YAKLAŞIM VE MODELLERİN ANALİZİ 62
2.1. Sosyo-Politik Sistemi Genel Olarak Dikotomik Yaklaşımla Açıklamayı Amaçlayan Kuramsal Modeller 63
2.1.1. Edward Shills'in Merkez-Çevre Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli 63
2.1.2. Max Weber- Shumel Noah Eisenstadt'ın Geleneksel Otorite Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli 69
2.1.3. John Peter Nettl'ın "Devlet: Kavramsal Bir Değişken" Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli 77
2.1.4. Bertrand Badie ve Pierre Birnbaun'un *"Güçlü ve Zayıf Devlet"* Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli 86
2.1.5. Robert N. Berki'nin "Bir Antitez Olarak Devlet ve Toplum" Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli 93
2.2. Türk Sosyo-Politik Sistemini Dikotomik Yaklaşımla Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeller 96
2.2.1. Osmanlı'dan Cumhuriye'te Türk Siyasasında Merkez-Çevre: Bir Temel Çatışmanın Tarafları 96
2.2.2. Şerif Mardin'in Merkez-Çevre Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli 99
2.2.3. Kâzım Berzeg'in Türkiye'deki Baskıcı -Bürokratik Yönetim Geleneği Analizi ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli 107

2.2.4. Metin Heper'in Devlet Egemen Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli 112
2.2.5. İdris Küçükömer'in Batıcı-Laik ve Doğucu-İslamcı Cephe Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli 129
2.2.6. Emre Kongar'ın Devletçi Seçkinci-Gelenekçi Liberal Cephe Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeli 136
2.2.7. Michael Mann-Tim Jacoby'nin Sosyal İktidar Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeli 144

2.3. Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Diğer Kuramsal Modeller 151
2.3.1. Doğu Despotizmi Kavramı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Model 151
2.3.2. Asya Tipi Üretim Tarzı Kavramı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Model 154

3.SOSYO-POLİTİK SİSTEMİ AÇIKLAMA AMAÇLI ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLARIN ANALİZİ 159

3.1. Hasan Bülent Kahraman'ın Tarihsel Blok Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeli 161

3.2. Ziya Öniş'in Paradoksal Koalisyonlar Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeli 167

3.3. Dikotomik Modeller 2000'li Yılların Türk Sosyo-Politik Sistemini Açıklamakta Yeterli midir? 172

SONUÇ 182

KAYNAKÇA 205

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AEP:	Acil Eylem Planı
ANAP:	Anavatan Partisi
AK Parti:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AP:	Adalet Partisi
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CGP:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CKMP:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP:	Demokrat Parti
DGM:	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DSP:	Demokratik Sol Parti
DTP:	Demokrat Türkiye Partisi
DYP:	Doğru Yol Partisi

IMF: International Monetary Fund

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

OHAL: Olağanüstü Hal

OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu

ÖSYM: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Tarihsel süreç boyunca Türk siyaseti devlet ve iktidar merkezli bir olgu olarak var olmuştur. Muhtelif kültürel ve sosyolojik unsurlardan beslenmesine karşın hep devlet ve iktidarın nüfuz alanında üretilen Türk siyaseti toplum-devlet ilişkilerinin zıtlaşma ve hatta çatışma zemininde tezahür etttiği bir ortamda şekillenmiştir.

Bu bağlamda Cumhuriyet tarihini, başından günümüze bir dikey kesit alarak zuhur eden sosyo-politik olguları teorik-kavramsal bir bakış açısıyla irdelemek, süreç boyunca yaşanan değişimler ile istikrarlı bir biçimde varlığını sürdüren unsurları belirlemek ve bu verileri kullanarak geleceğe yönelik çıkarımlar yapabilmek üzere sistematik ve analitik özelliklerde muhtelif yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlardan ikili karşıtlığı temel alan ve dikotomik kavramsal modeller olarak da adlandırılan modeller öne çıkmış ve ilgili alan yazınında farklı değerlendirmelerin konusunu oluşturmuştur. Bu modeller, Türk sosyo-politik sistemini iktidar ilişkilerini ikili karşıtlığı ve hatta çatışmayı temel alan bir yaklaşımla analiz eden bir kavramsal temele dayanmaktaydı.

Bu çalışmada yer verilenler bakımından ilki 1969 sonuncusu da 1985 yılında ortaya konulan söz konusu dikotomik kavramsal modeller, sosyo-politik sistemin ve dolayısıyla siyasal yaşamının temel kırılımlarını oluşturan fay hatları kavramını baz alarak, Türk sosyo-politik sistemini değişik açılardan irdeleme olanağı vermiştir. Bu yönleriyle Türk siyasetindeki tarihsel süreç boyunca vuku bulan gelişmelerin, yaşanan sorunların siyasal hareketlerin, bürokrasinin ve siyasal kurumların öne sürdükleri bakış açıları ile analizine katkı sunmuşlardır. Aynı şekilde Türk sosyo-politik sistemindeki iktidar ilişkilerini, sisteme egemen olan unsurları, güç merkezlerini ve bunlar üzerinde etkili olan sosyal ve kültürel dinamikleri açıklamaya olanak sağlamışlardır. Bununla birlikte Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan süreçte devlet yapılanması, modernleşme, kültürel ve toplumsal bütünleşme, demokratikleşme, iktidar ilişkileri ve merkezîleşme gibi sorunlar çerçevesinde Türk sosyo-politik sistemini açıklama amacını güden bir nözellik arz etmişlerdir.

1. Temel Soru / Sorunsal

Türkiye'de 2002 yılı sonlarından itibaren başlayan siyasal değişimin yol açtığı dönüşümler, Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan modeller arasında en tanınır konumda olan dikotomik modellerin yetkinlik ve yeterliliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Bahse konu dönüşümler oldukça çalkantılı ve gerilimli bir süreç boyunca cereyan etmiş ve yeni tartışma ve sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Gelinen bu aşamada Türkiye'de sosyo-politik sistemi açıklamayı amaç edinen başlıca kuramsal yaklaşımların sorgulanması ve yeniden analiz edilmesi bir gereklilik olarak tezahür etmiştir. Bu gerekliliği oluşturan konuların başında, oluşan yeni siyasal ortamda Türkiye'de toplum-devlet ilişkilerinin yeni işleyiş tarzının irdelenmesi meselesi gelmektedir. Yani toplum-devlet-sosyo-politik sistem ilişkilerinin işleyişinde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin boyutunun irdelenmesi konusu öne çıkmaktadır.

Aynı şekilde 2002 seçimleri sonrasında gerçekleşen iktidar değişimi ile yaşanan dönüşümlerin etkisiyle Türk sosyo-politik sisteminin çekirdeğinde ve siyasal güç ilişkilerinde hangi köklü değişimlerin gerçekleştiği ve bu değişimlerin sosyo-politik sistem boyutundaki derinliğinin irdelenmesi de bir gereklilik olarak kendini hissettirmektedir. Bu bağlamda sosyo-politik sistemin güç odaklarında gerçekleşen dönüşümler sonrasında ortaya çıkan yeni unsurların karakteristik özelliklerinin ve talep, beklenti ve önceliklerinin neler olduğu hususları da değerlendirilmesi gereken konular arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak 2002 seçimleri sonrasındaki süreçle birlikte yaşanan siyasal dönüşüm olgusu Türk sosyo-politik sistemini açıklama amacını güden kuramsal yaklaşımların yukarıdaki konulara ilişkin analiz ve açıklama yetkinliklerini günümüzde de koruyup koruyamadığı probleminin analizi tezin temel sorunsalını oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Türk sosyo-politik sistemini açıklamak üzere tasarlanan ve ilki 1969 yılında gündemde yer bulan ve zamanla literatürde sağlam bir yer edinen

başlıca kuramsal modellerin bir başka ifadeyle dikotomik kavramsal modellerin, 2002 seçimleri sonrasında yaşanan değişim ve dönüşümler sonrasında bugün gelinen noktada Türk sosyo-politik sistemini açıklama yetkinlik ve yeterliliklerini koruyup korumadıkları hususunu temel sorun olarak ele almaktadır. Bu amaçla, klasik diyebileceğimiz dikotomik modellerden; Şerif Mardin'in *Merkez-Çevre modeli*, Metin Heper'in *Devlet-Egemen modeli*, İdris Küçükömer'in *Batıcı Laik-Doğucu İslamcı modeli* ve Emre Kongar'ın *Devletçi Seçkinci-Gelenekçi Liberal modeli* günümüz sosyo-politik yapısı perspektifinden analiz edilmektedir.

2. Tezin izlencesi

Tezin yazım süreci boyunca birbiriyle bağlantılı iki yol izlenmiştir.

Bunlardan birincisi Türk sosyo-politik sistemini açıklama amacını güden başlıca kuramsal yaklaşımların teorik ve kavramsal yapısını analiz etmek üzere;

i. Söz konusu kuramsal yaklaşımların yaslandıkları teorik arka plan,
ii. Savundukları temel argümanlar,
iii. Türk sosyo-politik sistemini açıklamak üzere kullandıkları başlıca kavramlar,
iv. Öne sürülen modellerin ağırlık merkezini oluşturan kavramların (devlet, toplum, ekonomi, bürokrasi, merkez, çevre, üretim araçlarının mülkiyet yapısı vd.) neler olduğu,
v. Birleştikleri noktalar

gibi konuları açıklama amaçlı bir literatür analizi yapılmıştır.

İkinci aşamada ise 2002 seçimlerini izleyen dönemde oluşan ekonomik ve sosyal değişimlerin Türk sosyo-politik sistemindeki tezahürleri irdelenmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan yapısal dönüşümler de incelenmiştir. Özellikle 2002 seçimlerinden günümüze uzanan süreçte Türk sosyo-politik sisteminin başlıca parametrelerinde

(toplumun sosyal yapısı, devlet algısı, siyasal paradigmalar ve siyasal sistemin bizatihi kendisi) gerçekleşen dönüşümlerin neler olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu dönüşümlerin Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı başlıca kuramsal yaklaşımların bir başka ifade ile dikotomik kavramsal modellerin temelini oluşturan toplumsal-siyasal yapının yani dualist iktidar analizinin yetkinlik ve yeterliliği analiz edilmiştir.

Ayrıca Türk sosyo-politik sistemini açıklama amacı güden çağdaş yaklaşımlar da ayrı bir bölüm olarak irdelenmiştir. Sosyo-politik sistemi açıklama amaçlı çağdaş yaklaşımların analizi başlığı altında Hasan Bülent Kahraman'ın Tarihsel Blok, Ziya Öniş'in Paradoksal Koalisyonlar, yaklaşımları üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı başlıca kuramsal yaklaşımlar kavramsal ve teorik yapıları itibariyle bir literatür analizine tabi tutulmuş ve söz konusu yaklaşımların 2002 seçimleri sonrasında yaşanan değişim ve dönüşümler bağlamında Türk sosyo-politik sistemini açıklayabilme yetkinlik ve yeterlilikleri sorgulanmıştır.

3. Yöntem

Türkiye'de sosyo-politik sistemi açıklama amaçlı başlıca kuramsal yaklaşımların analizi amacını güden bu çalışma öncelikle sosyo-politik sistem ve sosyo-politik sistem bağlamında yönetim olgusuna iktidar, otorite ve yöneten-yönetilen ayrımı temelinde bir açıklama getirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Türk sosyo-politik sisteminin genel yapısı ve sisteme ilişkin tarihselci/yorumsamacı ve Marxist analizler irdelenmiştir. Ardından Türk sosyo-politik sisteminin klasik Osmanlı döneminden 2002 sonrası döneme uzanan süreci panaromik bir bakışla değerlendirilmiştir. Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı modellerin anlaşılmasına zemin oluşturmak amacıyla model kavramsallaştırması ve dikotomik modeller ile diğer modellerin açıklanmasına çalışılmıştır.

Sonraki aşamada Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı başlıca kuramsal yaklaşımlar, önce klasik sayılan dikotomik modellerin ardından da 2000'li yılların başından itibaren gerçekleşen dönüşüm ve değişimlerin sisteme etkilerinin yansıtıldığını iddia eden modellerin analizine ilişkin literatür analizi yapılmıştır. Buna yönelik olarak söz konusu modellerin teorik tasarımları, ileri sürdükleri başlıca argümanlar, sosyo-politik sistemi ele alış biçimleri ve içerikleri incelenmiştir.

Son olarak alışılagelmiş analiz yordam ve yöntemlerinin yaşadığımız hızlı ve yoğun değişimler nedeniyle zaman aşımına uğramış olduğu temel kaygısı çerçevesinde başta Türk sosyo-politik sistemini merkez-çevre karşıtlık ve ayrışması ekseninde analiz etmeyi amaçlayan modellerin ve 2000'li yılların sonrasına ilişkin geliştirilen modellerin yetkinlik ve yeterliliği, ilgili siyaset bilimi yazını ve kimi kritik olgulara dayanılarak değerlendirilmiştir.

4. Literatür Değerlendirmesi ve Literatüre Katkı

Türk sosyo-politik sistemini açıklama amacı güden başlıca kuramsal yaklaşımlara ilişkin çalışmalar çoğunlukla bu modellerden yalnızca biri ya da ikisi üzerine yoğunlaşmıştır. Türk siyaset bilimi yazınında yapılmış çalışmalar genellikle söz konusu kavramsal modellerin büyük çoğunluğunu değerlendirmek yerine daha ziyade bu kavramsal modellerin birini ya da ikisini incelemelerine konu etmişlerdir. Sözü edilen çalışmalarda incelenen kavramsal modellerin teorik çerçevesi ve güncel geçerliliği analitik ve eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir.

Sözü edilen bu çalışmaların önemli bir kısmı Şerif Mardin'in Merkez-Çevre modelini konu edinmiştir. Bu çalışmalardan en dikkat çekicilerinden biri Fethi Açıkel'in ''Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre 'Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar'' isimli makalesidir. Bu makalede Mardin'in modeli teorik perspektifi ve kısıtlılıkları açısından analiz edilirken, aynı zamanda 2000'li yılların başlangıcında Türkiye'de yaşanan toplumsal dönüşümler bağlamında modelin yetkinlik ve yeterliliği de tartışma konusu olarak ele

alınmıştır. Açıkel toplumun muhafazakâr kesiminin giderek toplumsal aktörler arasında öne çıkması olgusunu vurgulayarak, 2000'li yılların başlarında söz konusu modelin Türk sosyo-politik sistemini açıklama kudretinin önemli ölçüde aşınma belirtileri gösterdiğini; ancak modelin tüm yetkinlik ve yeterliliğini yitirdiğini söylemenin bu aşamada mümkün olmadığını savunmuştur (Açıkel, 2006). Alim Arlı'nın ''Devletin Sürekliliği, Devrimin Muhafazası, Toplumun Denetimi Sorunu: Merkez-Çevre Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine Notlar'' konulu çalışmasında, Mardin'in Merkez-Çevre yaklaşımının teorik bazdaki sınırlılık ve sorunları Türkiye özelinde irdelenmiş ve bu modelin Şarkiyatçılık-Garbiyatçılık bakış açısı yönlerinden ortaya koyduğu sorunlu yaklaşımlar ele alınmıştır (Arlı, 2006). Merkez-Çevre yaklaşımına ilişkin ''Kültürel Yabancılaşma Tezi Üzerine'' başlıklı makalesinde Menderes Çınar, modelin teorik sınırlılıklarına vurgu yapmıştır. Çınar'a göre bu yaklaşımın özünü oluşturan kültürel yabancılaşma kavramının, Türkiye'deki demokrasi sorununa ilişkin teşhisi eksiktir ve Türkiye'nin demokratikleşme serüvenine ilişkin analizleri kısıtlı kalmaktadır (Çınar, 2006). Levent Gönenç ise, ''2000'li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek'' başlıklı makalesinde, ''yakın çevre-uzak çevre'' ve ''çoklu gerilim alanları'' gibi analizlerin de eklenerek güncellenmiş bir Merkez-Çevre modelinin halen Türkiye'nin sosyo-politik yapısını açıklayabilme yetkinlik ve yeterliliğinin olabileceğini ileri sürmektedir (Gönenç, 2006). Ersin Kalaycıoğlu "Elections and Party Preferences in Turkey: Changes and Continuities in the 1990s" başlıklı makalesinde Türk sosyo-politik evreninde merkez-çevre zıtlaşmasının ''değerler'' bağlamında 1990'lı yıllarda varlığını koruduğunu bunun yanısıra milli savunma, ordu, dışişleri ve yüksek yargı gibi merkez kurumlarının toplumun diğer kesimlerine ve siyaset kurumuna karşı otonomilerini koruduklarını; fakat bunların haricindeki diğer merkezi yapılara çevresel güçlerin nüfuzu sonrasında bir dönüşüm yaşandığını savunmaktadır (Kalaycıoğlu, 1994).

Siyaset bilimi literatüründe Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı kuramsal yaklaşımlardan devlet-toplum karşıtlığını temel alan Metin Heper'in Devlet Egemen Modelini değerlendiren çalışmalar da mevcuttur. Ana temaları

itibariyle çoğunlukla Heper'in Devlet Egemen Modelini teorik çerçevesi yönüyle ve bu çerçevenin barındırdığı sınırlılıkları açısından analiz eden bu çalışmalar arasında Aylin Özman ve Simten Coşar'ın ''Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme'' isimli makalede, model, siyasal alanı devlet temelli bir bakış açısına dayanarak, devletin belirleyiciliğini öne çıkaran bir yaklaşımla analiz etmesi yönüyle eleştirilmektedir (Özman ve Coşar, 2001). Demet Dinler ''Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi'' başlıklı makalesinde, Heper'in güçlü devlet geleneği yaklaşımının sol siyaset perspektifi yönünden teorik sorunlarını ele almaktadır. Dinler, sosyo-politik sistemi devlet-toplum ve devlet-ekonomi zıtlaşması yönleriyle değerlendiren bu yaklaşımın, toplumsal düzlemde yaşanan iktidar mücadelesinin sınıfsal boyutunu ve devletin de bu mücadelenin bir "uzantısı, kurumsal formu, mekânı''olduğunu görmezden geldiğini savunmaktadır (Dinler, 2003).

İdris Küçükömer'in "Batıcı-Laik ve Doğucu-İslamcı Cephe'' yaklaşımı ile Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı modeline ilişkin siyaset bilimi yazınında yer alan önemli çalışmalar arasında Muhittin Bilge'nin ''Batılılaşma-Sivil Toplum-Cuntacılık: İdris Küçükömer Üzerine Bir İnceleme'' isimli kitabı sayılabilir. Bu çalışma Küçükömer'in yaklaşımının tarihsel ve teorik zemin planı bağlamında ayrıntılı analiziyle dikkat çekmekte ve modelin teorik yapısına yönelik analitik bir bakış açısı sunmaktadır (Bilge, 2012). Nuray Mert ''İdris Küçükömer ve Düzenin Yabancılaşması'' başlıklı makalesinde Küçükömer'in yaklaşımının teorik sınırlılıkları konusunu öne çıkarmış ve eleştirilerini bu yaklaşımın Türk sosyo-politik sistemine yönelik sol ve sağ kavramsallaştırmaları yönüne yoğunlaştırmış ve ''halk cephesi'' olgusunu siyasal temsiliyet yönünden belli bir siyasal görüşle özdeşleştirmesi açısından önemli yapısal sorunları bünyesinde barındırdığını savunmuştur (Mert, 2000).

Emre Kongar tarafından geliştirilen "Devletçi Seçkinci-Gelenekçi Liberal Cephe" modeline yönelik en dikkat çekici eleştirel yaklaşım yine Kongar'ın

“Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği” isimli çalışmasında ortaya konulmuştur.

Bu kitabında Kongar, sonunda sosyalizme ulaşacak bir tarihsel akış varsayımıyla 1970’lerin başlarından itibaren Türkiye’de de sınıflı toplum olgusunun var olduğunu, bu yüzden de artık kültürel düalist cepheleşmelerin nihayet bulduğunu öne sürmektedir. Bu tezine dayanarak Kongar, hem yukarıda sözü edilen kendi yaklaşımının hem de Küçükömer ve Mardin’in toplumdaki ikili ayrışmayı baz alan sosyo-politik sistemi açıklamayı amaçlayan kuramsal yaklaşımların artık geçerli olamayacağını savunmaktadır. Bu aşamada Kongar, Türk sosyo-politik sistemini ‘’tarihin sonu’’na bir başka ifadeyle sosyalizme ulaştıracak bir döngüsel yaklaşım ile açıklamayı savunmaktadır (Kongar, 2014).

Şükrü Mutlu Karakoç ise Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan ikili ayrışma ve karşıtlığı temel alan kavramsal bir başka ifadeyle dikotomik modellerin ‘’belli kategorizasyonlar ve kavramsallaştırmalar çerçevesinde analizini yapmaya’’ çalıştığı ‘’Türkiye’de Siyasetin Dönüşümü: Dikotomik Kavramsal Modellerin Bir Analizi’’ (2019) başlıklı çalışmasında; bu kavramsal modellerin 1990’lardan 2010’lara kadar uzanan süreçte Türk sosyo-politik sisteminde vuku bulan değişim ve dönüşümler çerçevesinde geçerliliklerini irdelemiştir.

Çalışmamız Türk siyaset bilimi alan yazınında Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı kuramsal yaklaşımlar üzerine çoğunlukla bir yaklaşımı konu alan çalışmalardan farklı olarak bu yaklaşımların başlıcalarını bütünlüklü bir yaklaşımla analiz etmeyi amaçlamıştır. Bunun yanısıra Türk sosyo-politik sisteminde 2002 seçimleri sonrasında yaşanan değişim ve dönüşümler karşısında söz konusu kuramsal yaklaşımların yetkinlik ve yeterliliklerinin analizi yapılmaya çalışılmıştır.

1.BÖLÜM

SOSYO-POLİTİK SİSTEM

1.1 Sosyo-Politik Sistem Nedir?

Sivil toplum ve devlet gibi siyasal olgularla aile, vatandaşlık, toplumsal güç odakları ve sosyal hareketler, bir toplumun sosyo-politik sistemini oluşturan temel unsurlar olarak kabul edilmektir. Sosyo-politik sistem, birey ve grupların kendi aralarında, diğer gruplarla ve devletle olan ilişkilerinin devlet aygıtının yasal ve anayasal süreçleri bağlamında gerçekleştirildiği ve sürdürüldüğü sistemdir.

Bu bağlamda sosyo-politik sistem toplumsal ilişkileri iç ve dış olarak kategorize edilebilen iki başlık altında irdelemektedir. İç ilişkiler toplumsal kurumlar, siyasal partiler ve toplumun sınıfları arasındaki ilişkileri kapsarken; dış ilişkiler de yine yatay ve dikey ilişkiler olarak iki ayrı bağlamda irdelenmektedir. Dikey ilişkiler toplum ve bireylerin devlet ile olan ilişkilerini içerirken, yatay ilişkiler ise toplumun farklı kesim ve grupları (Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar, Müslümanlar, Hristiyanlar, Museviler, Sünniler, Aleviler, Romanlar, toplumun varsıl kesimleri, emekçiler vd.) arasındaki ilişkileri kapsamaktadır (Kılıçdağı, 2014: iv).

1.2. Sosyo-Politik Sistem Bağlamında Yönetim Olgusu

Toplumsal bir varlık olan insanın kendi türdeşleri ile olan ilişkilerinin değerlendirilmesi, insanın diğer insanlarla olan ilişkilerinin irdelenmesi anlamını taşımaktadır. Sosyo-politik sistem genel olarak farklı birey ve insan grupları arasındaki ilişkiler üzerine inşa edilen toplumsal yapılarda bireyler veya gruplar arasındaki ilişkilerin bir boyutunu içerir (Çaylak, 2014: 5). Siyaset ve insan toplumları ile sosyo-politik sistem ve siyasal olguların arasındaki ilişkilerin nitelik itibariyle gayet

girift ve içiçe bir nitelik arz ettiği henüz ilk çağlardan itibaren düşünürlerin dikkatini çekmiştir. Aristoteles insanı "siyasal bir varlık" olarak ifade etmiş, onun, doğası gereği "iyi" veya "erdemli" toplumu gerçekleştirebilmek için siyasal bir toplumsal örgütlenme çerçevesinde hareket edeceğini savunmuştur (Aristoteles, 2014: 7-9). İnsanın bu arayışı belirli siyasal anlayışları temel alan yönetim kavramını ve "yöneten-yönetilen" ayrımını biçimlendiren bir sosyo-politik sistem olgusunun doğuşu ile sonuçlanmıştır (Çaylak, 2014: 5).

Sosyo-politik sistemlerin tümünde siyasal süreçler, yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiler tarafından biçimlendirilir ve bu ilişkilerin karakteristiği sosyo-politik sistemin örüntüsünü oluşturur. Sosyo-politik sistem üzerine ilgili alan yazınındaki çalışmaların neredeyse tümünde bireyler, gruplar, örgütler yani taraflar arasındaki ilişkilerin hangi eksende ve nasıl bir düzlemde şekilleneceğine ilişkin konular değerlendirilmiştir. Bu bağlamda siyasetten ve sosyo-politik sistemden söz etmenin ortak paydasını "yöneten-yönetilen" ilişkisi oluşturmaktadır. Siyaset, kuşkusuz tümüyle "yöneten-yönetilen" ilişkisinden ibaret bir olgu değildir. Ancak bir sosyo-politik sistem toplumun tümünü kuşatan bağlayıcı kararlar alma erkine sahip olanlarla (yönetenler), onların yönetimini kabullenenler (yönetilenler) arasındaki ilişkiler temeline dayanır. Girift bir örüntüye sahip olan sosyo-politik sistem bünyesinde farklı rollere sahip yönetenler arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan yapısal birliktelikleri (koalisyonlar), yönetenler arasında yer almak için mücadele edenleri, yönetenleri etkileyebilmek için çaba gösterenleri, siyasal karar süreçlerini, bu kararları kabullenme ya da reddetme davranışlarını, siyasal faaliyetlerden soyutlanma çabalarını, tümüyle bir ilgisizlik ve kayıtsızlık tutumu sergilemeyi de kapsayan bir kavram olarak, "yöneten-yönetilen" ilişkisinin biçimlendirdiği bir yapı, ilişki ve süreçlerin karşılıklı etkileşimlerinden oluşmuş bir bütün anlamını taşır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1988: 11).

En büyüğünden en küçüğüne, en gelişmişinden en ilkeline, bütün toplumsal yapılanmalarda, yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiler çeşitli görünümlerde sürüp giden bir gerçeklik olarak tezahür eder. Günümüzün modern bir ulus devleti ile antik çağdaki bir sitenin yönetim olguları arasında bu yönüyle kayda değer bir

farklılıktan söz edilemez. Her iki yönetim olgusunda da emir verenler ve emirlere uyanlar vardır. Bu bağlamda ilk insan topluluklarından modern çağın toplumlarına kadar bireyin yaşamını düzenleme amacı güden bir otoritenin mevcudiyeti yadsınmaz bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır (Duverger, 1986: 7). Bu yönüyle insanın var olduğu her zaman ve mekânda bu tür bir farklılaşma ve örgütlenmiş bir iktidar yapılanması ile karşılaşmak gayet doğaldır. Çünkü toplumsal yapı özü itibariyle bir insanlar arası ilişkiler sistemidir (Lipson, 1986: 29). Sosyo-politik sistem ve onun bir fonksiyonu olarak siyasal iktidar, toplumsal yaşamın doğasından kaynaklanan bir "yöneten-yönetilen" ayrımına neden olmaktadır. Değişik niteliklere sahip olsalar dahi, "yöneten-yönetilen" ayrımına dayanmayan bir toplumdan söz etmek pek mümkün değildir (Çaylak, 2014: 8).

Demokrasinin önemli kuramcılarından biri olarak varsayılan Jean – Jacques Rousseau da "yöneten-yönetilen" ayrımının var olmadığı bir sosyo-politik sistemin mümkün olmadığını ileri sürer: "Sözcüğü tam anlamıyla alırsak, diyebiliriz ki, gerçek demokrasi hiçbir zaman var olmamıştır ve olmayacaktır. Çoğunluğun yönetmesi ve azınlığın yönetilmesi doğal düzene aykırıdır. Kamu işleri ile uğraşmak için halkın ara vermeden toplanması düşünülemez ve bu iş için, yönetim biçimi değişmeden komisyonlar kurulamayacağı da kolayca anlaşılır... Bir tanrılar ulusu olsaydı, demokrasi ile yönetilirdi. Böylesi olgun bir yönetim insanların harcı değil" (Rousseau, 1984: 80-81).

1.2.1. Yönetim Olgusu

Birden çok anlama sahip kavramlardan biri olan yönetim, bazen örgüt (teşkilat), bazen yönetsel etkinlikler (idari faaliyetler), bazen de yönetme (sevk ve idare etme) anlamında kullanılmaktadır (Gözübüyük, 1994: 1). Yönetim, teknik anlamda, bir örgütün amacını gerçekleştirebilmesi için oluşturulan biçimsel hiyerarşik yapı olarak tanımlanmaktadır (Demir ve Acar, 2005: 386). Bu kavram kimi zaman devletin (siyasal iktidarın) örgütsel faaliyetlerini (amaç) kimi zaman da bu faaliyetleri gerçekleştiren mekanizmayı (araç) ifade edecek biçimde kullanılmaktadır (Fişek,

1979: 1). Kavramın devletin örgütsel faaliyetlerini içeren biçimde kullanılması, bir başkasının iradesine boyun eğen, kendileri dışında bir erkin egemenliğini benimseyen insanları ifade etme amacını taşımaktadır (Çaylak, 2014: 9).

Yönetim olgusu, "yöneten-yönetilen" ilişkisi ya da diğer bir ifade ile "iktidar ilişkisi" yönüyle irdelenmek istendiğinde konunun sosyo-politik sistem örüntüsü içinde ele alınması gerekir. Bu yönüyle yönetim kavramı dar kapsamda, idare (yönetsel aygıt/ bürokrasi) veya idarenin (kamu yönetiminin) yönetsel eylem ve işlemleri anlamında ve toplum için bağlayıcı kararlar alma erkine ve toplumun bunlara uygun davranmasını sağlamak üzere meşru güç kullanabilme yetkisine sahip siyasal iktidar anlamına gelmek üzere geniş kapsamda kullanılmaktadır (Ergun ve Polatoğlu, 1988: 245-247; Eryılmaz, 1992: 37- 40; Daver, 1993: 194-195). Bu bağlamda yönetim ve "yöneten-yönetilen" ilişkisinin iktidar ve otorite kavramları boyutuyla değerlendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır (Çaylak, 2014: 9-10).

1.2.2. İktidar

Belirli bir sosyo-politik sistemdeki "yöneten-yönetilen" ilişkisi genellikle iki temel kavram kullanılarak açıklanmıştır. Bunlar, devlet ve iktidar kavramlarıdır. Belirli bir sosyo-politik sistemdeki "yöneten-yönetilen" ilişkisini, siyaseti "devlet yönetimi" ile özdeşleştirerek incelemenin pek kullanışlı olmadığı, çoğu zaman yetersiz kaldığı pek çok siyaset bilimci tarafından vurgulanmıştır (Duverger, 1982: 23-26). Çünkü siyaseti "devlet yönetimi" ile eş anlamlılaştırmak, devletin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde siyasetin de var olmadığı gibi bir varsayıma işaret etmektedir. Oysa siyaset ve devlet olguları birbirlerinin varlık sebebi değillerdir. Diğer bir ifadeyle siyasetin var olması için devletin de varlığı zorunlu değildir. Bu yönüyle iktidar, devletten daha özlü bir kavram olarak yönetenler ile yönetilenler arasındaki farklılaşmayı ifade etmekte daha kullanışlı bir kavram olmuştur (Lipson, 1986: 66).

Toplumsal ilişkilerdeki eşitsizliğin ortaya çıkardığı iktidar olgusu, insanlar arasındaki sosyal etkileşimin her seviyesinde gözlemlenebilir. İktidar bu yönüyle, bir insanın

diğerini etkilemesi, bir sosyal etki anlamı taşır. Toplumsal yaşamın çeşitli düzeylerinde kendini hissettiren sosyal iktidar, diğer insanları kontrol edebilme ve etkileme kaabiliyetidir. Diğer insanları verilen emirlere itaate zorlayan bütün kaabiliyetler, ilişkiler ve yöntemler sosyal iktidarı oluşturur (Daver, 1993: 100). Max Weber iktidarı "sosyal ilişkiler çerçevesi içinde bir iradenin ona karşı gelinmesi halinde dahi yürütülmesi imkânı" (Weber, 1962: 117) biçiminde tanımlamaktadır (Kapani, 1988: 46).

Bir toplumsal ilişkide iktidar olgusu genellikle "etki" kavramı ile açıklanmaya çalışılır. Diğerlerini bir kimsenin istediği biçimde düşünmeye, duymaya ve davranmaya yönlendirebilme yetkinliği olarak (Daver, 1993: 216) tanımlanan etki, belli bir amacı gerçekleştirmek niyetiyle kullanıldığında iktidar biçimini alır (Tekeli, 1976: 136). Ancak bizi, sosyal etkileşimin her seviyesinde gözlemlenen iktidar değil, konumuz itibariyle toplumun genelinde tezahür eden yönetenler ve yönetilenler arasındaki iktidar ilişkisi temelinde "siyasal iktidar" ilgilendirmektedir. Bu yönüyle siyasal iktidar, toplumun ve ülkenin tümü üzerinde etkin olan iktidar kavramını ifade etmektedir. Bu açıdan siyasal iktidar başka hiçbir iktidara tabi olmayan, başka bir iktidar tarafından sınırlandırılmayan, son kararı veren egemen güçtür (Çam, 1990: 298). Siyasal iktidarın en karakteristik özelliği, belli bir toprak parçası üzerinde fiziksel şiddet (maddi kuvvet) ve zor kullanma tekeline meşru bir hak olarak sahip olmasıdır (Weber, 1998: 80). Ancak sadece kuvvet tekeline ve zor kullanma gücüne sahip olmak, siyasal iktidarı korumaya yetmemektedir. Burada ifade edilmek istenen, iktidarın temelinde yalnızca maddi kuvvet ve zor kullanma olmadığıdır. Yalnızca kuvvet ve zora yaslanan bir iktidarın istikrarlı bir sürekliliğe sahip olduğu bugüne kadar görülmemiştir. Bir iktidar üstünlüğünü sürekli kılabilmek için kuvveti hak, itaati de görev haline getirmeyi başarmak zorundadır (Rousseau, 1984: 17). Bu noktada, "iktidar, kuvvete muvafakatın, rızanın eklenmesinden, katılmasından başka bir şey değildir" (Lipson, 1986: 84). "Rıza" faktörü de iktidarın yadsınması mümkün olmayan bir bileşenidir (Çaylak, 2014: 11).

İktidar, yalnızca "emir verme", "insanların davranışlarını kontrol etme" yani tek taraflı bir "yönetme" süreci değildir. Yalnızca yönetenlerin rolüne odaklanan anlayış, bu

süreçte yönetilenlerin de tutum ve davranışları ile yönetenleri etkilemesi gerçeğini göz ardı etmiş olur. Oysaki iktidar olgusu tek taraflı bir tasarruf olmayıp yöneten ve yönetilen tarafların karşılıklı etkileşimi söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında tek taraflı yaptırım gücünü ifade eden "iktidar" sözcüğü yerine, tarafların karşılıklı rollerini ve etkileşimlerini çağrıştıran "iktidar ilişkileri" ifadesinin kullanılması daha yerinde olmaktadır (Çaylak, 2014: 11).

Bir "yöneten-yönetilen" ilişkisinde yönetenin niyeti bilinmeksizin yönetilenin davranışı istenilen yönde değişiyorsa burada bir manipülasyondan bahsetmek mümkündür. Fakat yönetenin emirleri, yönetilen tarafından gerekçesi tartışılmadan, kendi standartlarına uygunluğu kabul ediliyor ve yalnızca uyulması zorunlu, bağlayıcı olarak değerlendiriliyor ise, bir otoritenin varlığından söz edilebilir (Tekeli, 1976: 136-137).

1.2.3. Otorite

Otorite "yöneten-yönetilen" ilişkisinde aradaki ayrımı berraklaştıran bir kavramdır. Bu ilişkide otorite, meşruiyet yönünden iktidardan ayrışır. Lipson'un ifadesiyle, "koruma kuvvete, düzen iktidara, adalet de otoriteye dayanır." (Lipson, 1986: 86).

"Yöneten-yönetilen" ilişkisi yönünden bir sosyo-politik sistemde üç grubun varlığından söz edilebilir: Yöneticiler, onların destekçileri (muvafıklar) ve muhalifler. Doğal olarak iktidar, ancak onu destekleyenler için var olur. Tabii ki iktidarın elindeki kudret de sadece onun destekleyicilerinin nezdinde meşrudur. Muhalefet tarafında olanlar ise iktidarın kullandığı güçten hoşnut olmazlar ve iktidara karşı çıkabilirler. Muhaliflerin de iktidarın kararlarına uymaları gerekir; fakat uyma ile onaylama ve rıza gösterme farklılık arz eder. Bu bağlamda otoritenin meşru iktidar olarak kabullenilmesi, onu salt kuvvetten ayırır. Otorite, herkesçe kabul edilen hükümet demektir. Belli bir işlemi ya da temsilciyi onaylayanlar otoritenin yaptırım gücünü de benimserler, otoriteyi onaylamayanlar ise ona sadece katlanırlar. İktidarla karşılaşan yurttaş ona uyup uymamakta özgürdür. Fakat otorite ile karşılaşan yurttaş ona uymakla ödevlidir. Bu haliyle otorite, meşruiyete bürünmüş iktidar demektir (Lipson, 1986: 87).

David Easton'na göre otorite, "Bir siyasa, uygulanması hedeflenen ve bundan etkilenen topluluk tarafından uyulması zorunlu kabul ediliyorsa emredicidir, yani otoriteye dayanır" (Tekeli, 1976: 135). Siyaset biliminde otorite terimi genel olarak meşru iktidarın elinde tuttuğu emretme yetkinliğini tanımlamaktadır. Yönetenlerin iktidarının yönetilenlerce meşru olarak kabul edildiği iktidar türüne otorite denilmektedir. Örneğin bir kimse kendisine yöneltilen buyrukları herhangi bir incelemeye tabii tutmadan, haklılığını, doğruluğunu, yerindeliğini değerlendirmeden kabulleniyor ve bu buyruklara uyuyorsa bir otoritenin mevcudiyetinden söz edilebilir. Gerek duyulması halinde otoritenin uyguladığı kuvvet, çıplak kaba kuvvet değil meşruiyeti kabul edilmiş bir kuvvettir (Daver, 1993: 117).

"Devlet ise belli bir toprak üzerinde fizik kudretinin kullanılmasını meşrulaştırmış bir topluluktur. Devletin var olabilmesi için yönetilenlerin, yönetenlerin sahip olduklarını iddia ettikleri otoriteye itaat etmeleri gerekir" (Weber, 2014: 80).

1.2.4. Yöneten Yönetilen Ayrımı

Yöneten-yönetilen ilişkisi diğer bir ifade ile bir iktidar ilişkisinden söz edildiğinde yönetim kavramının siyasal boyutu öne çıkar (Çaylak, 1998: 21). Nasıl olup da her yerde ve her zaman küçük bir azınlığın çoğunluğu yönetebildiği ve siyasal karar alma erkini kendi elinde tutabildiği olgusunun nedenlerini ve bu olgunun saiklerini açıklayabilme Pareto, Michels ve Mosca gibi düşünürlerin çalışmalarının temel amacını oluşturmuştur. Aynı zamanda bu durumun değiştirilebilir veya değiştirilemez olması da bu düşünürleri ilgilendiren diğer bir mesele olmuştur. Bu üç düşünür de siyasal iktidarın seçkinlerden oluşan küçük bir azınlığın, kitlelere egemen olmasıyla varolduğuna dikkat çekmektedirler. Bu görüş bir anlamda siyaseti, tarihsel ve siyasal değişimi elitlerin kendi aralarındaki iktidar kavgasına indirgemiş olmaktadır. Ancak elit kesime dâhil olmak ise herkesin harcı değildir. Elit kişinin doğuştan yetenekli olması doğal bir üstünlüğü ve olağanüstü meziyetleri olması bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Elit zümrenin mensupları kendi uğraş alanlarında istisnai yetkinlik, yeterlilik ve yeteneklere sahip kimselerdir. Bunlar, doğal yetenekleri

nedeniyle yaptıkları işlerde ortalama insandan daha yüksek bir başarı elde eden üstün başarılı kişilerdir. Elit olmak bir yetenek sonucu gerçekleştiğine göre, bu konum, babadan oğula aktarılarak elde edilemez. Bir seçkinin çocukları yeteneksiz olabilir. Bundan dolayıdır ki bir toplumdaki eski elitlerin yerine sürekli olarak yeni elitler gelebilmektedir. Bu yeni elitler, dikine sosyal hareketlilik (sosyal mobilite) mekanizmasıyla toplumsal hiyerarşinin tepe noktalarına ulaşabilmiş kişilerdir. Elitlerin bu dolaşımı da toplumsal değişimi meydana getirir (Vergin, 2013: 123-125).

Platondan günümüze kadar siyasal konular üzerinde fikir üreten bir kısım düşünür tarafından toplumun seçkin ve küçük bir azınlık tarafından yönetilmesi gerektiği görüşü ileri sürülmüştür. Bu görüşlere göre bir toplumdaki siyasal ilişkilerin temelini yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Çağdaş siyaset biliminde *elitist yaklaşım* olarak adlandırılan bu anlayışa göre, araştırılması gereken esas meseleyi, "kimin yönettiği" ve "siyasal kararları kimin aldığı" sorusu oluşturmaktadır (Çaylak, 2014: 13).

Elitistler gelişme düzeyi çok düşük ve uygarlığın henüz ilk aşamalarındaki toplumlardan gelişmişlik düzeyi en yüksek ve en güçlü toplumlara kadar bütün toplumsal yapılardaki insanları iki sınıfta toplamışlardır: Yönetici sınıf ve yönetilen sınıf. Bu toplumların hepsinde sayısı daha az olan yöneten sınıf tüm siyasal işlevleri icra eder, gücü tekelinde tutar ve bu gücün sağladığı üstünlüklerden yararlanır; buna karşılık sayısı daha çok olan yönetilen sınıf, yönetenler tarafından bazen şu veya bu düzeyde meşru, bazen de yine şu veya bu düzeyde keyfi ve zora dayalı bir biçimde yönetilir ve denetlenir (Moscha, 1939: 50; Bottomore, 1990: 10-11). Elitist yaklaşıma göre sosyo-politik sistemler hangi adla tanımlanırsa tanımlansın bütün toplumların özünde oligarşik bir yönetsel özellik taşıdığı savunulur (Çaylak, 2014: 13).

Bu bağlamda Schumpeterin "demokrasi halkın yönetimi anlamına gelmez ve gelemez. Demokrasi halkın sadece yönetenleri kabul etmek ya da reddetmek fırsatına sahip olduğu anlamına gelir" (Schumpeter, 1990) önermesine göre, demokrasi bu yönüyle, siyasetçiler ve üst düzey bürokratları içeren bir siyasal sınıfın yönetimi anlamına gelmektedir. Çünkü büyük ve yapısal olarak karmaşık, teknolojik olarak gelişmiş

özellikteki modern toplumlarda ortalama bir bireyin kamu düzenine yönelik geliştireceği veya başarıyla uygulayabileceği herhangi bir proje mevcut değildir. Rekabetçi elitizm kapsamında değerlendirilen bu görüşler demokrasinin koşulu olan bir nevi özgür rekabet ortamına vurgu yapmaktadır (Vergin, 2013: 134).

Toplumda meydana gelen yönetici azınlık ve yönetilen kitle arasındaki ayrım konusunda Mills'in görüşleri de dikkat çekicidir. Mills'e göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) oluşmuş seçkinler grubunun ögeleri askeri yapıların, endüstri işletmelerinin ve siyasal kurumların üst kademe yöneticileridir. Bunlar aralarındaki sıkı ilişkiler sayesinde, homojen (türdeş) bir elit grubu oluşturmakta ve siyasal iktidarı paylaşmaktadırlar. Askeri komutanlar, siyasal liderler ve büyük holdinglerin sahip ve tepe yöneticilerinden oluşan bu grup kendi aralarında oluşturmayı başardıkları iş ve güç birliği ile toplumu yönlendirebilme yetkinliğine sahip olmuşlardır. Mills'e göre, "General Motors için yararlı olan ABD için de yararlıdır" reklam sloganı ticari ve iktisadi amacıyla birlikte, gerçekten de bu sosyo-politik olguyu ifade etmektedir. Bu üç kurumun her biri diğeri için bir sac ayağı özelliğindedir ve yöneticiler arasında sıkı bir bağ, çıkar birliği ve dayanışma mevcuttur. Bunlar Mills'in ifadesiyle, "iktidar üçgeni"ni oluşturmaktadır (Mills, 1956).

Mills toplumda iktidarı elinde tutan bir azınlığı ve iktidardan uzak tutulan bir çoğunluğu yani yönetilen kitlenin mevcudiyetini kabul eder. Ancak bu olguya eleştirel bir yaklaşımı da vardır. Mills'e göre iktidar seçkinleri'ni oluşturan kişiler bu konuma yalnızca doğal yetenekleri ve liyakatlari nedeniyle gelmemekte, bir dizi karmaşık sosyolojik etkileşimler nedeniyle bu statüyü edinmektedirler. Ona göre bir toplumdaki iktidar unsurları ile sınıfsal yapı ve statü dağılımı arasında zorunlu bir ilişki mevcuttur. İktidar zümresini oluşturan elitler arasındaki bireylerin çoğu "hayat şansları", kendilerine sunulan olanaklar yönünden baştan beri imtiyazlı bir yaşam sürmüşler, en iyi okullarda okumuş ve bir dizi kapalı klüplere genç yaştan itibaren üye olup seçkin çevrelerle sosyal ilişkiler geliştirme şansını elde etmişlerdir. Burada Mills'in Amerika'daki iktidar elitine yönelik tespitlerinin hem diğer Batı toplumları için hem de Türkiye açısından geçerli olduğu dikkat çekicidir (Vergin, 2013: 135).

Kendi toplumumuz da dahil olmak üzere Batı dışı toplumlarda söz konusu elitin sosyo-politik sistem içinde oynadığı rol ve etkinliğinin gelişmiş toplumlara görece çok daha yaygın ve güçlü olduğu söylenebilir. Toplumun geniş bir kesiminin siyasal bilinç düzeyinin düşük olması, siyasal kültürün yeterince gelişip yaygınlaşamaması, "ara" veya "alt-elit" tabakalarının henüz oluşmaması gibi pek çok etken, seçkinler grubunun -özellikle de bürokratik aydın elitin- sosyo-politik sistem içerisinde bir tür tekel oluşturmasına zemin hazırlamıştır (Bottomore, 1990: 99-118). Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan ve Cumhuriyet ile temel biçimini alan modernleşme/batılılaşma sürecine bağımlı olarak ortaya çıkan bürokratik aydın grubunun Türk siyasal ve toplumsal hayatında oynadıkları role bakılarak daha iyi değerlendirilebilir (Çaylak, 2014: 14).

1.3. Türk Sosyo-Politik Sisteminin Genel Yapısı

1.3.1. Türk Sosyo-Politik Sisteminin Marxist Yaklaşımla Analizi

Üretim araçlarına sahip olma ölçütünü temel alan sınıf ağırlıklı Marxist yaklaşımın Cumhuriyet dönemine ilişkin analizinde iki farklı bakış açısı dikkat çekmektedir. Bunlardan Ortodoks yaklaşım Cumhuriyet idaresine geçişi, Müslüman olmayan burjuvazinin yerine Müslüman burjuvazinin yaratılma çabalarının haricinde toplumun sınıfsal yapısını temelden değiştirici bir sonucu olmadığı gerekçesiyle bir dönüm noktası olarak görmemektedir. Kapitalist üretim ilişkilerini reddetmeyen Cumhuriyetin, işçi ve köylülerin toplum içindeki konumlarını iyileştirmeye yönelik bir dönüşüm olmak yerine asker-sivil bürokrasi, büyük toprak sahipleri ve eşrafın bir ittifakı olduğu hususları vurgulanır (Demirel, 2020: 97). Bu görüşün temsilcilerine göre Millî Mücadele ve sonrasında, "Komprador burjuvazinin işlevini, Rum ve Ermenilerden 'Müslüman tüccara' aktarmak dışında yapısal nitelikte hiçbir dönüşüm söz konusu olmamıştır" (Başkaya, 2002: 49). Bu bakış açısına göre Cumhuriyet anti-emperyalist bir mücadele sonucunda kurulmamış olup, aksine "emperyalizmle bir uzlaşma" dır (Başkaya, 2002: 32; Savran, 2010: 120). Cumhuriyet'e geçişle sona eren Türk Milli Kurtuluş Savaşı diplomatik bağlamda Birinci Dünya Savaşı'nın bir devamıdır ve anti-emperyalist bir mücadele karakteristiğine sahip olmayan bir Türk-

Yunan savaşı ve Osmanlı bürokratları arasında bir hesaplaşmadır (Başkaya, 2002: 41) Cumhuriyetin kurulması da bir "hükümet darbesi" olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır (Başkaya, 2002: 260).

Türk sosyo-politik sistemini Ortodoks gelenekten farklı biçimde analiz eden Marxist yaklaşımın temsilcilerine göre ise, Cumhuriyet her ne kadar sınıfsal yapıda beklenen radikal dönüşümleri gerçekleştirememiş olsa da kapitalist sistemin gelişmesine olanak sağlayacak kurumsal alt yapı ve toplumsal ortamı oluşturan ulus-devleti kurabildiği ve orta çağ artığı feodal değerlerlerle savaştığı için ilerici ve aydınlanmacıdır. Çünkü Cumhuriyet kapitalist gelişimin temel gereği olan siyasal bağımsızlık sorununu çözmüş, önceki siyasal yapının saltanat ve hilafet gibi kurumlarını ortadan kaldırmanın yanı sıra kapitalist sistemin hukuki ve kurumsal yapısının temel unsurlarını yaşama geçirmiştir (Boratav, 2009: 207). Bu yaklaşımın temsilcileri Kemalizm ve tek parti dönemini ortodoks yaklaşıma göre çok daha makul bulmuşlar, hatta tek parti yönetiminin baskıcılığını aydınlanma despotizmini savunurcasına meşrulaştırmışlardır. Bunlara göre Cumhuriyet rejiminin otoriter-baskıcı özellikleri "otoriter-paternalist" olarak yorumlanmakta (Boratav, 2009: 208) ve ortodoks marxist yaklaşım temsilcilerine kıyasla duruma oldukça hoşgörülü bir eleştirel tutumla yaklaşılmaktadır (Demirel, 2020: 98). Onlara göre Türk Milli Kurtuluş Savaşını yapan ve Cumhuriyeti kuran güçler; asker-sivil bürokrat, küçük milli burjuvalar, eşraf ve aydınlardan oluşan bir güçler koalisyonu idi ve karşılarında ise "emperyalizmin işbirlikçisi sultan-halife, dışa bağımlı burjuvazi, bir kısmı aynı zamanda dini otoriteler veya onlar tarafından desteklenen feodal güç odakları" bulunmaktadır. Tabii ki, ilk grubun milli olma iddiası ve dolayısıyla siyasal ve ekonomik emperyalist güçlerle mücadele etme olasılığı diğerlerine göre daha güçlüdür. Hatta ilk grubun içinde yer alıp Atatürk'e muhalif olan kesimler (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve diğerleri) "diktatörlüğe karşı savaş verdikleri kanısında olup aslında en tutucu sınıfların diktatörlüğünü savunmakla" dahi suçlanmışlarıdır (Timur, 1997: 222).

Ortodoks yaklaşımı benimsemeyen marxist düşünürlerin Cumhuriyet dönemine ilişkin bu sıcak ve sempatik yorumları Marxist düşünce ile Kemalizmin yakınlaşmasına

uygun ortamı hazırlamış, en azından bu iki dünya görüşünü aynı anda savunduğunu öne süren kişilerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Türk sosyo-politik sistemini marxist yaklaşımla analiz edenlere göre, sınıfsal yapıyı köklü bir biçimde değiştirmediği için 14 Mayıs 1950'de gerçekleşen siyasi iktidar değişimi de çok abartılmamalıdır. Bu durum iktidarın bürokrat ağırlıklı bir yapıdan savaş yıllarında devlet himayesi ile güçlenen burjuva ve toprak sahipleri (ağa) ağırlıklı bir yapıya doğru seçim marifeti ile devredilmesidir. Ancak seçimlerin serbest olması da çok önem arz etmemektedir. Çünkü sosyalist partilerin geniş halk kitlelerine ulaşmasına olanak sağlayacak biçimde örgütlenmelerine izin verilmemiştir. Türk demokrasisinin önemli açmazlarından biri de sol fikirlere en başından kapalı olmasıdır (Timur, 1997: 86-87; Boratav, 2009: 218). Bu görüş sahiplerine göre, 1950'de ülke yönetimine gelen Demokrat Parti geleneği, Türkiye'ye gerçek demokrasiyi getirebilecek ve gerçek kalkınmayı sağlayabilecek olan sosyalist harekete en az tek parti yönetimi kadar karşıdır. Ayrıca bu gelenek dünya kapitalizmi ile bütünleşerek Türkiye'nin kaynaklarının uluslararası sermaye tarafından sömürülmesine aracılık etmeyi amaçlamaktadır (Demirel, 2020: 101). Zaten en başından sol fikirlere kapıları kapatmak Türk demokrasisinin önemli açmazlarından birini oluşturmaktadır (Timur, 1991: 86-87).

Türk sosyo-politik sistemini marxist bir yaklaşımla analiz etmeye çalışan bakış açısını benimseyenler, kültürü bir üstyapı kurumu olarak görmekte ve dinin kültürün ayrılmaz bir parçası olarak Türkiye'de geniş halk yığınları için ne anlama geldiğini anlamakta da zorlanmaktadırlar. Onlara göre İslamcılık ideolojisi ve İslamcılık temelli siyasal örgütlenmeler, özünde kapitalist sistemi daha tahammül edilebilir kılmak için işçi sınıfını sosyalizmden uzak tutmak amacını güden ideoloji ve eylemlerdir (Gürel, 2013: 49). Bunun en temel nedenlerinden biri bu bakış açısını temsil eden düşünürlerin din ve dindarları "öteki" olarak kodlayan Kemalist devlet merkezli bir laiklik anlayışından fazlaca etkilenmiş olmalarında aranmalıdır (Gülalp, 2009: 669-689; Ünüvar, 2007: 873-895; Kıray, 2002: 282).

Türkiye'nin demokrasi tecrübesine yönelik değerlendirmelerde marxist yorumcular genel olarak, özellikle de Ortodoks marxistler çoğunlukla bu sürecin olumsuz yönlerine vurgu yapmaktadırlar. Sömürüyü gizlemekten başka bir amacı olmayan burjuva demokrasisi dahi Türkiye'de hep kesintiye uğramış, yaşamını sürdürdüğü dönemlerde ise batılı burjuva demokrasilerinin kötü bir kopyası olmaktan ileriye gidememiştir. Bu konuda Gülten Kazgan "TBMM'nin kararlarını biz mi kontrol ediyoruz? Hayır! IMF kontrol ediyor, geri planda ABD ve AB ile" derken (Kazgan, 2009: 143); İsmail Beşikçi, "Batı'nın burjuva demokrasisinin uygulanması, Türkiye'ye yarar değil, zarar getirmiş, Türkiye'yi dar bir boğaza sıkıştırmıştır" demektedir (Beşikçi, 1970: 223).

Bu bakış açısına göre, Türkiye'de liberal demokrasinin gelişmesine engel olan unsurlar arasında bazen dinsel geleneğe dayalı Orta çağ değerlerinin egemen olduğu bir köylü toplumunda demokrasinin yeşermesinin imkânsızlığına atıf yapılmış; kimi zaman da mevcut yapısal sorunların yanısıra toplumda sosyalist örgütlenmelerin baskılanması, demokrasinin başından itibaren sola kapalı olması da bir diğer unsur olarak vurgulanmıştır (Timur, 1997: 110; Boratav, 2009: 218). Sonradan liberal demokrasiye geçişin engelleri arasına, kapitalist sistemin içsel çelişkileri ve işçi sınıfının yükselen mücadelesinin önlenebilmesi veya yüksek kâr amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla darbe destekçiliği temaları da eklenmiştir. 2000'li yıllarda liberal demokrasinin önündeki engel olarak ileri sürülen tez, egemen güçlerin neoliberal politikaları yaşama geçirme çabaları olmuştur (Demirel, 2020: 117).

Türk sosyo-politik sisteminin marxist yaklaşımla yapılan analizlerinde Türkiye'deki demokratikleşme sürecine yönelik olumsuz değerlendirmeler sağ siyaset geleneğine ilişkin olumsuz yorumlarla bir nevi özdeşleşmiş gibidir. Öyle ki, bu yorumlar sağ siyaset eleştirilerinde askeri darbeleri dahi olumlu tevillerle neredeyse kabullenmiş gibidirler. Örneğin marximi Türkçe ile "ışık" kaynaklarından biri – ve bugüne kadar geliştirilmiş *en bilimsel yaklaşım*- olarak nitelendiren Cem Eroğul (2014, IX, XI), "27 Mayıs 1960 hareketi, Demokrat Parti'nin kesintiye uğrattığı liberalleşme sürecini yeniden işletmek için yapılmıştır" (Eroğul, 1992: 158). Dolayısıyla, "…Ordunun bir darbesinden çok, DP iktidarının darbesine yapılmış bir 'karşı-darbe'" olarak

nitelendirilebilir (Eroğul, 1992: 133). Taner Timur da "askeri ara rejimlerin baskıcı niteliğine bakarak, askerlerin daha antidemokrat, sivillerin ise daha demokrat olduklarını söylemek mümkün değildir" (Timur, 1990: 31-32) derken; Cumhuriyet rejiminin niteliğine ilişkin olarak da "her devrim egemen ve ayrıcalıklı bir sınıfı tasfiye ettiği ölçüde bir demokratik devrimdir. Bunu izleyen rejim ister istemez devrimi korumaya yönelik yasaların otoritelerce uygulandığı, karşı devrim potansiyelinin önlenmeye çalışıldığı, siyasal özgürlüklerin kısıtlandığı bir rejimdir. Bunlar toplumsal açıdan demokratik, siyasal açıdan diktatoryal rejimlerdir" (Timur, 1997: 292) şeklindeki ifadeleriyle baskıcı ara rejim uygulamalarını toleransla karşılamıştır.

Özellikle Ortodoks marxist analizlerde egemen olan Türkiye'de sağ siyasetin olumlu sayılabilecek hiçbir şey yapmadığı ve yapamayacağı varsayımına dayalı tepkisel yaklaşım, sağ siyasetin temsilcisi olan partileri iktidardan düşürmeyi hedefleyen askeri mühahale ve darbeleri ya da demokrasi dışı eylemleri onaylama, hiç değilse sessiz kalma gibi tavırların benimsenmesine yol açmıştır (Demirel, 2020: 119-121). Öyle ki, darbeleri olumsuz olarak yorumlayanlarda bile, hele ki 27 Mayıs askeri darbesi söz konusu ise, bir olumlama çabası görülür. Örneğin Cem Eroğul "27 Mayıs, askeri yönetimin geçici olması gerektiği ve değişmez amacının yönetimin sivillere devri olduğu geleneğinin de yaratıcısıdır" diyebilmektedir (Eroğul, 1992: 133).

1.3.2. Türk Sosyo-Politik Sisteminin Tarihselci/Yorumsamacı Yaklaşımla Analizi

Doğa ve fizik bilimleri ile insan ya da kültürü araştırmaya yönelik çabalar arasındaki farklılıkları vurgulayan tarihselci/yorumsamacı yaklaşımlar, bilimsel metodun fen ve doğa bilimleri için olduğu kadar insan ve toplumu incelemeyi amaçlayan bilimler için de geçerli olduğunu savunan pozitif bilim anlayışını sorgularlar. Diğer bir ifade ile tarihselci/yorumsamacı geleneğin ortak noktası pozitivist bilim anlayışının sorgulanmasıdır (Demirel, 2020: 132-133).

Tarihselci/yorumsamacı sosyal bilim anlayışını benimseyenlerin Türk sosyo-politik sistemine ilişkin analizlerinde marxist geleneklere kıyasla büyük anlatılara daha az yer verilir. Bunun yerine milliyetçilik, laiklik, devlet geleneği, otoriter kültürel davranış

kalıpları gibi sorun merkezli ve daha az iddialı analizler öne çıkarılır (Demirel, 2020: 151-152). Tarihselci/yorumsamacı yaklaşımın Türk sosyo-politik sistemini analizlerinde basitleştirilmiş mekanik okumaların reddine yönelik bir eğilim hissedilmektedir. Gelenekselden moderne geçiş olgusunu açıklama çabasındaki klasik modernleşme kuramının kabullerinin pek çoğu da şüphe ile karşılanır. Birinin diğerinin yerine geçmesi değil de modern ile geleneksel olanın nasıl iç içe geçerek melez yapılar oluşturduğu hususu üzerinde durulur. Kültür, ideoloji, ahlak sistemleri, yaşam biçimleri, din ağırlıklı olarak üretim ilişkileri ve maddi yaşam koşulları tarafından belirlenen üst yapı kurumları olarak görülmezler. Din, kültürün en önde gelen ayrılmaz bir bileşeni olarak kabul edilir (Demirel, 2020: 152).

"Modern" Cumhuriyetin "geleneksel" Osmanlı'dan radikal bir kopuşu simgelediğine yönelik basmakalıp kavramlaştırmalara pek iltifat edilmez. Kültürel davranış kalıplarının, anlam sistemlerinin süreklilik arz ettiği ve tepeden inme zorlama müdahaleler ile kısa sürede değiştirilemeyeceği savunulur. Böylelikle modernleşme denilen olgunun kökleri ve temelleri Osmanlı'ya uzanan bir süreç olduğu vurgulanır. Tek parti dönemi veya askeri rejimlerin modernleşme ve ilerleme savunusu görüntüsü altında meşrulaştırılması da pek kabul görmez. Fakat tarihselci/yorumsamacı analiz bağlamında 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen iktidar değişimi ve bu değişim sonrasında iktidar bileşenlerinden biri haline gelen çevre güçlerine ilişkin güçlü bir ön yargı da söz konusu edilemez. Aynı şekilde Cumhuriyet sonrası dönemde vuku bulan bütün olumsuzlukları milliyetçi ve muhafazakâr siyasi ideolojinin söylemlerinde sergilendiği gibi Kemalist ideoloji ile ilişkilendirerek açıklamak eğilimi de güçlü değildir (Mardin, 2004: 161-181). Türk demokrasi deneyimi analiz edildiğinde demokratikleşmeyi zorlaştıran "kültürel" özellikler ve bu özelliklerin kökenleri hakkında tarihsel yönü kuvvetli açıklama girişimleri görülür (Demirel, 2020: 153).

1.4. Türk Sosyo-Politik Sisteminin Gelişim Süreci

1.4.1. Osmanlı Döneminde Sosyo-Politik Sistem

1.4.1.1. Klâsik Osmanlı Dönemi

Klâsik dönem ile, Osmanlı Devleti'nin gücünün zirvesinde olduğu İstanbul'un fethi ile Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemi ifade edilmektedir (Akşin, 1977: 31). Başlangıçta savaşçı-fetihçi bir grup "gazi" tarafından kurulan Osmanlı İmparatorluğu genişleyip şehirli bir özellik kazanmaya başlayınca bu gelişmeye paralel olarak toplumsal formasyonu da dönüşüme uğramıştır (Mardin, 1993a: 156).

Osmanlı İmparatorluğu kabilesel özelliklerinden ve hısımlar toplumuna dayalı yapısından sıyrılıp, şehir uygarlığının daha evrensel ve duyguca tarafsız yapılarını (kullardan oluşmuş yöneticiler) kullanmaya başlaması ile devlet hizmetleri ve askeri örgütleme faaliyetlerinin yürütümünde merkezi bir bürokrasi güçlenmeye başlamıştır. Bu durum önceleri bu işlevlerin yürütücüsü konumunda olan devlet elitlerinin tepkisini çekmiş ve bürokrasi-aristokrasi çekişmesi giderek yoğunlaşmıştır (Mardin, 1992a: 84-85). Doğal olarak hükümdar da hısımların tavsiyelerinin yerine, bir bürokrasinin kişisel olmayan yönetimini koyduğu için hısımlar toplumumun tepkilerine maruz kalmıştır. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal-toplumsal yapısında şehirleri merkez alan bürokrasi ile, hısımların oluşturduğu çevrenin belirleyici etkisi kendini hissettirmiştir (Mardin, 1993b: 128-129).

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu karşıtlığın, merkez-çevre (taşra) rekabeti olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Temel yapılar bakımından köy ve kentin birbirinden ayrıştığı, kültürü, mitosları ve ideolojisi ile farklılaşmış iki ayrı kesimin (bir tarafta eski Türk örf ve adetlerine sadık kalan fakat aristokrasinin bekasını korumaya çalışan taşra, öteki tarafta ise her etnik gruptan devşirme yöntemi ile toplanarak meydana getirilen ve aristokrasinin devamında hiç yarar görmeyen merkez teşkilatı) varlığı dikkat çekmektedir (Mardin, 1991a: 351). Devlet adamı ve düşünürlerin toplumsal

tabakalaşmaya ilişkin görüşleri, Osmanlı toplum düzenini etkilemiş ve merkez-çevre oluşumuna fikri planda katkı sağlamıştır. Örneğin Koçi Bey, Osmanlı toplumunda üç sınıfın varlığına (sıradan vatandaş, ulema ve askeri sınıf) işaret eder. Benzer bir toplumsal sınıflandırmayı Kâtip Çelebi'de de görmekteyiz. Kâtip Çelebi, ulema, asker, tüccar ve reâyânın imparatorluğu taşıyan dört direk olduğuna işaret eder (Çaylak: 2014: 75). Bu sınıfların her birinin kendi sınıfı içinde kalması için bir padişahın otoritesine ihtiyaç olduğu varsayılır (İnalcık, 1958: 76-77).

Osmanlı İmparatorluğu'nda düşünce ve davranış biçimi yönünden tabakalaşmış ve birbirinden ayrışmış bir merkez ile çevrenin oluşumunda önemli bir başka etken, uygulanan din politikası olmuştur[1] (Çaylak, 2014: 76). Osmanlı toplumunda tabakalaşma düzenini etkileyen ve merkezin çevreye karşı tutumunu belirlemiş olan bir diğer unsur, Osmanlıların yürütme görevinde "kul"lardan yararlanmasıdır. Müslüman olmayan ailelerin çocuklarının devşirilmesi ile oluşan ve "kul" olarak adlandırılan bu kimseler, tüm yaşamları boyunca devlet hizmeti görmek üzere yetiştirilirler ve tımarlı sipahileri, devamlı orduyu, bürokrasiyi, saray görevlilerini oluştururlardı. Hanedana koşulsuz bağlı olan ve devletin sürekliliğini sağlayan bir yönetim/yürütme mekanizması işlevi gören "kul"lar, devletin diğer bir yönetici sınıfını oluşturan ulema kesiminin tepkisine neden olmuştur. Devletin dininin İslam olduğu bir ülkede Müslüman olanların askerlik ve yönetim işlerine karıştırılmaması, Müslüman çevrenin, özellikle ulemanın tepkisine neden olmuştur (Akşin, 1977: 32).

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal ayrışmanın en etkili görünümü olan merkez ve çevrenin, Batı'da olduğu gibi iktisadi kriterlere göre belirlenen sosyal sınıfların

[1] Türklerde kağan, başbuğ, sultan, padişah doğaüstü bir kudrete sahip ve bu kudreti Tanrı'dan gelen bir otorite olarak kabul edilmiştir. Göktürk yazıtlarında, "Ben, Tanrıya benzer gökte doğmuş Bilge Kağan, tahtıma oturdum, sözlerimi sonuna kadar dinleyin" (Orkun, 1946: 143) sözleri öndere Tanrı ile benzer özellikler yüklendiğinin bir ifadesi olmuştur. Yönetim katının Tanrı ile neredeyse eş tutulan gücünün, toplumsal birliğin sağlanması ve sürdürülmesi işlevinden kaynaklandığına şüphe yoktur (Sencer, 1982: 205-206).

aksine[2], köklü kültürel, siyasi ve kısmen de devletin belirlediği[3] iktisadi yapının[4] temellendirdiği bir ayrışma olarak tezahür ettiği söylenebilir (Mardin, 1992a: 79).

Osmanlı İmparatorluğu'nda baş gösteren çatışmalar geniş bir zaman diliminde değerlendirildiğinde Batı'dakinden farklı olarak merkezin her zaman başat konumunu koruyabilmiş olması nedeniyle çevresel güçler devletten bağımsız bir otonomiye hiçbir zaman kavuşamamışlardır[5] (Mardin, 1992c: 22). Osmanlı toplumunda merkez ile çevre ilişkisi çok gevşek bağlar içinde bulunan birbirinden kopuk iki farklı dünya olarak varlığını sürdürmüş, bu iki kesim arasında bazen dikkate değer çatışmalar vuku bulmuştur. Bütün bu gerilimli ilişkilerin sonucunda merkez başat konumunu korumayı başarmıştır (Çaylak, 2014: 69).

Osmanlı toplumunda merkez, bir taraftan merkezî bürokratik yapıyı, öte yandan da devletin işlerliğini sağlayan meşruiyetin özünü ifade etmektedir. Çevre ise, merkezden ayrışan ve ancak gevşek bir bütünlük sergileyen kurumlara ve coğrafi alana tekabül etmektedir (Mardin, 1991b: 275). Devlet için yapılması gereken şeylerin geleneği olarak "merkez" ve toplum için yapılması gereken şeylerin geleneği olarak "çevre" iki

[2] Konu ile ilgilenen tarihçiler Osmanlı toplumunun, devletin merkezi yapısı, devletin toprak üzerinde mülkiyet sahibi olması, aristokratik bir hiyerarşinin oluşmaması ve 'sipahi'nin 'senyör'den ziyade kamu görevlisi, 'reaya'nın da 'serf'ten daha fazla 'özgür köylü' özellikleri sergilemesinden hareketle Osmanlı toplumsal yapısının, aynı dönemin Batı'nın feodal toplum yapısından farklılık arz ettiği (Avcıoğlu, 1969: 9) yargısını paylaşmışlardır. Diğer bir ifadeyle "hemen bütün Türk tarihçileri türk toplumu için derebeylik sistemini hiçbir zaman bir varsayım olarak benimsememişlerdir" (Divitçioğlu, 2010: 34)

[3] Osmanlı Devleti, "tavaifülmüluk (merkezî otoritenin zayiflayarak merkeze bağlı valilerin bağımsızlık ilan etmesi) anarşisi yerine merkezci bir yönetiim kurmuş ve merkez tarafından görevlendirilen ya da görevden alınan büyük memurlarıyla daima türeme eğiliminde olan zorba takımı ve nüfuz sahiplerini bertaraf etmiştir" (Sencer, 1982: 28-29).

[4] Osmanlı İmparatorluğunda toprak sahipleri ile üretici sınıf arasındaki ilişkierin belirlenmesinde en etkin ve yaygın olarak uygulanan timar sistemi, kentlerin çevresinde yer alan bağımsız ekonomik birimleri merkeze bağlayan ve devletin merkezileşmesini sağlayan askeri temelli en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu sistemde toprağa bağlı kalan reaya, sınıf değiştirme olanağı bulamamıştır. Bütün timarlar doğrudan sultan tarafından verildiği için, timarlı beylerin özel ordularıyla birer derebeyi olmaları önlenmiştir. Ayrıca en geniş "kul" gücüne sahip olan sultan, etkin olarak beylerin gücünü denetleyebilmektedir.
Kul ve timar sistemleri bu özellikleriyle sultana bir kısım toplumsal unsurların merkezi hükümet aleyhine güçlenmesinin etkin olarak engellenmesi imkânını sağlamıştır (Sencer, 1982: 34, 58).

[5] Örneğin, iş yaşamında ahi teşkilatı olarak da adlandırılan, işlenen eşyanın türüne göre belirlenmiş katı kurallara göre örgütlenen esnaf dernekleri imparatorluğun kuruluş evresinde var olan bir kısım beyliklerde ve bazı karışıklık dönemlerinde bir siyasal güç edinerek kimi kentlerin yönetiminde egemen olduğu görülmüş ise de; Osmanlı İmparatorluğu'nun benimsediği merkezi yönetim anlayışı, Ortaçağ Avrupasında olduğu gibi kent yönetiminde esnaf örgütlerinin belirgin bir güce erişecek kadar siyasal etkinlik göstermesini engellemiştir (Barkan, 1952: 132)

kutup oluşturmuşlardır. Bu kutuplaşmanın özü, her yönüyle kişiyi önceleyen, işleri kişiler üzerine kurulmuş olan topluluk (çevre) ile, devletin egemenlik kurmasını önceleyen topluluk (merkez) arasındaki kutuplaşmadır (Mardin, 1992d: 155).

1.4.1.2. Modernleşme Dönemi

17. yüzyılın başlarından itibaren Batı Avrupa'da başlayan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yol açtığı ekonomik ilerlemeler, tüm dünyada "modernleşme" olarak adlandırılan kurumsal, kültürel değişimlerin etkilediği yeni bir yaşam tarzına, sosyal ve siyasal bir örgütlenme biçimine neden olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte adına modernite denilen yeni bir yaşam biçimlenmeye başlamıştır (Sarıbay, 1993: 50). Batı'da yaklaşık dörtyüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde ve doğal bir biçimde gerçekleşen modernleşmenin temelinde Batı'nın toplumsal değişim ve gelişim süreci vardır. Diğer bir ifadeyle, Batı'da kendi "iç" dinamiklerinin etkisiyle kendiliğinden gerçekleşen bir modernleşme olgusu yaşanmıştır (Köker, 1993: 51).

Osmanlı modernleşmesinin başlangıcına ilişkin kesin bir tarih söylemek pek mümkün olmasa da yaşanan iç ve dış sorunlar karşısında devletin yapılanması ve yürütülen siyaset anlayışında yenilik arayışlarına girilmesi, modernleşmenin mahiyetinin anlaşılması bakımından yol gösterici olmaktadır (Çaylak, 2014: 124). Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu Batı uygarlığı olarak adlandırılan kültürel yapı ile ilişkisini kesintisiz olarak sürdürme çabası içinde olmuştur. Bu yönüyle *Osmanlı modernleşmesi*, özü itibariyle sürmekte olan *değişimin değişmesi* olarak da tanımlanmıştır. Bu görüşe göre zaten belli ölçülerde değişimin yaşandığı Osmanlı toplumu ani ve hızlı bir değişim sürecine girmiştir (Ortaylı, 1983: 9-10). Yeniçağ dünyasının hızlı bir yapısal değişime uğrayan koşullarına uyum sağlama zarureti modernleşme sürecinin başlatılmasını gerekli kılmıştır (Ortaylı, 2006: 9-10).

Pek çok farklı gerekçeye dayansa da Osmanlı İmparatorluğu, onyedinci yüzyılın sonları ile geleneksel teşkilat biçimini hızla değiştirmeye yönelik reformları amaçlayan ve söz konusu reformlar için Batı uygarlığının kültür ve kurumlarına

öykünen bir süreci başlatmıştır (Çaylak, 2014: 126). Bu süreçte sivil bürokrasi imparatorluğu modernleştirmek için başlatılan tüm reform girişimlerinin öncüsü olmuştur. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayıp Cumhuriyet Türkiyesi'nde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve düşünsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören" (Mardin, 1991e: 11) batıcılık, "modernleştirici" bir etmen olarak "yöneten-yönetilen" ilişkisinde de ciddi bir kırılmaya yol açmıştır. Modernleşme kapsamındaki reformlarda tüm tepkilere rağmen süreklilik sağlanmıştır. Osmanlı Devleti Batıda her düzeyde yaşanan en son gelişmeleri rapor etmek" üzere Avrupa'nın muhtelif başkentlerine düzenli olarak elçiler göndermiştir. Bu süreçte 1720-1838 yıllarını kapsayan dönemde Bâb-ı Alî'ye, Avrupa'daki gelişmeleri değerlendiren kırk adet rapor sunulmuştur. Sadık Rıfat Paşa tarafından yazılan bu raporların en sonuncusu, Tanzimat reformlarının teorik temelini oluşturması yönüyle çok önemliydi (Mardin, 1996: 161).

Tanzimat bürokratları çevre karşısında merkezin etkinliğini daha da arttırmaya yönelik reform çalışmaları yapmışlar, merkezde pek çok türde görevleri yerine getirmek üzere meclisler ve taşrada da merkezdekilere benzer yerel meclisler oluşturmuşlardır. Çoğunlukla atanmış kişilerin oluşturduğu taşradaki meclisler merkezdeki ana kurum ile iletişim kurarak gerek görülen reformları önermekle görevlendirilmişti (Mardin, 1996: 172-173). Bu dönemde merkez ve çevre düzeyinde oluşturulan yönetsel yapıların örgütlenmesi Fransız modeli esasına göre gerçekleştirilmiştir. Ancak uygulamada eksiklikler mevcuttur. Bunun nedenleri arasında bir taraftan Osmanlı geleneği, diğer taraftan da reformcu bürokrat kadroların yönetimdeki aşırı denetleyici tavırları sayılabilir (Ortaylı, 2006: 90). Bu yönüyle, ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel devlet yapısından modern merkeziyetçi devlet yapısına geçiş, merkeziyetçilik, yani bürokrasinin gücü anlamını taşımaktaydı. Her ne kadar Tanzimat dönemi, taşrada merkeziyetçiliğin gelişmesine yönelik bir anlayışı pekiştirmiş ise de bunun paralelinde yerel yönetimlerin de doğuş aşamasını beraberinde getirmiştir. Ancak yerel yönetimlerin kuruluşu ve geliştirilmesi de özünde, merkezin yoğunlaşan görevlerini yürütmek üzere yerel halktan destek isteme ihtiyacına dayanmaktaydı. (Çaylak, 2014: 145).

Tanzimat reformları ve izleyen süreçte yaşanan gelişmelerin Osmanlı devlet adamlığı anlayışı ile biçimlendirilmesi ve "devletin güçlendirilmesi" amacına bağlılığın sürdürülmesi, merkezin bürokratik düşünüş ve davranışını pekiştirmiştir. Batılı anlayış çerçevesinde gerçekleştirilen refomların itici gücünü, "devlet gücünü modern yöntemlerle yetiştirilmiş bir ordu ile desteklemek ve bunun için teknolojik ve ekonomik kalkınmayı sağlamak" ideali oluşturmuştur (Berkes, 2013: 69).

Osmanlı İmparatorluğundaki ıslahat faaliyetlerinin en dikkat çekici yönlerinden biri de inkılapçı ve reformcu bir amaç gütmeleridir. "Siyasal ve yönetsel değişimde yönetici kesimden halka dayatma yöntemi benimsenmiştir. Halkın bu değişim ve reform uygulamalarında aktif bir katkısı ve katılımı yoktur. Toplum kesimlerine tanınan haklar ve özgürlükler ve diğer bütün yenilik hareketleri yönetici kesimin kararlaştırdığı ve uygun gördüğü kadar olabilmiştir. Tabii ki yönetimin halka sağladığı bir iyilik olarak görüldüğü için, yine yönetim tarafından kolayca geri alınabilecektir. Tarihsel bir olgu olarak Türkiye'de hak ve özgürlüklerin edinilmesi için mücadele geleneği yeterince güçlü olamamıştır. Batı'da ise tam tersine siyasal ve yönetsel alandaki değişimler halkın yönetim karşısındaki mücadelelerinin bir sonucu olarak tezahür etmiştir" (Eryılmaz, 1992: 15-16). Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve yönetsel örgütlenmesini Batı toplumlarındaki örgütlenmelerden ayrıştıran başka farklılıklar da mevcuttur. Bu farklılıkların en dikkat çekicilerinden biri devletin patrimonyal karakteridir. Hatta bu özellik Türk kamu bürokrasince Osmanlı'dan tevarüs edilerek sürdürülmektedir (Heper, 1977: 58). Kuruluşundan itibaren patrimonyal bürokratik karakteristik Osmanlı Devleti'nin en başat özelliği olmuştur (Mardin, 1991d:106).

Osmanlı Devleti Montesquieu ve Machiavelli'nin Batı feodolizmi ile Doğu despotizmi arasındaki temel farklılaşmayı oluşturduğunu ileri sürdükleri toplumsal katmanlardan yoksundu. Hegelin "medeni toplum" olarak tanımladığı merkezi hükümetten bağımsız ve mülkiyet haklarını temel alan toplum yapısı Osmanlı'da işlerlik kazanmamıştır (Mardin, 1992a: 115). Osmanlı sosyo-politik sistemi içerisinde ilk dönemlerde padişahın ileriki dönemlerde ise bürokratik merkeziyetçi anlayışın gücü, devletin "kadir-i mutlak" bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Bu durum Batı Avrupa

toplumsal yapısında varolan ve sivil toplumun belirleyici unsurları arasında yer alan burjuvazi ve aristokrasi gibi sınıfların oluşumuna, devletin kudretini üstten ve alttan sınırlayıcı bir işlev görmesine engel olmuştur (Çaha, 1994: 85). Bütün bu yönleri ile Türk toplumu, yönetenler ile yönetilenler arasındaki tarihsel ayrışmayı, birbirleri ile sürekli boy ölçüşür olma durumlarını, devlet elitleri arasındaki rekabeti ve çevrede yer alan kitleleri harekete geçirmek isteyenler ile merkezi onlarla paylaşmayı kabullenmeyenlerin keskin ayrımını yaşamaktadır (Çaylak, 2014: 167). Bürokrasi ile toplum arasındaki gerilimin en önemli sebeplerinden biri de bürokratik elitlerin "devlet"e ve onun "güç" kullanma yetkisine öncelik tanımasıdır ki, bu tercih, kendi çıkarlarını devletle özdeşleştirme davranışının bir tezahürü olmaktadır. Bürokratik elitlerin toplumun geniş kitlelerinin siyasal hayat üzerinde etkinlik kazandığı dönemlerde, dile getirdikleri "devletin ayağa düşmesi" yakınmalarının geri planında sahip oldukları ayrıcalıklarını yitirme kaygısı yatmaktadır (Erdoğan, 1991: 34).

Devlet elitlerinin bürokratik zihniyet ve davranışlarını biçimlendiren bu unsurlar, Türkiye'de "yöneten ve yönetilen" kesimlerin birbirlerinden ne kadar keskin bir ayrışma içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Merkezi oluşturan bürokrat kesimin modernleşme süreci boyunca toplumsal alana müdahaleleri, çevrede tepkilere yol açmış ve merkezin karşısında olma hissini derinleştirmiştir. Bu süreçte merkezin, toplumun "alt" katmanlarından oluşan çevrenin kötü durumunu anlayabilme çabası yerine, bu kitlelere öğütler veren üsttenci bir tavrı benimsemesi de resmi anlayışın karşıtı bir kültürü benimseyen çevreyi güçlendirmiştir (Mardin, 1992b: 74-75).

1.4.2. Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Politik Sistem

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşından mağlup çıkması sonrasında Anadolu'da milli bir devlet kurulmasını amaçlayan girişimler başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda geniş yetkiler tanınan Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkması ile söz konusu milli devletin kurulma mücadelesi başlamıştır. Bu tarihten TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen sürede Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi gibi çok önemli adımlar atılmıştır.

1.4.2.1. Tek Parti Dönemi

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de, kongreler tarafından görevlendirilen (104 üye) ve yapılan genel seçimler sonucunda tespit edilen (23 kişi) temsilcilerin toplamı olmak üzere 127 milletvekili yer almıştır (Çavdar, 1995: 185). 1920-1923 tarihleri arasındaki zaman diliminde TBMM; düzenli ordunun oluşturulması, işgal güçleri ile mücadele, iç isyanlar, devletin uluslararası tanınırlığını sağlama amaçlı ikili anlaşmalar, saltanatın kaldırılması suretiyle İstanbul ve Ankara hükümetleri arasındaki iki başlılığı giderme gibi önemli faaliyetleri yürütmüştür. Bu süreçte Lozan Antlaşması imzalanarak Türkiye'nin ulusal bağımsızlığı da kazanılmıştır. Burada dikkati çeken önemli bir husus bütün bu faaliyetler sürdürülürken TBMM içerisinde siyasal anlayış farklılığına göre biçimlenen birinci ve ikinci grupların oluşmasıdır. Demokratik kültürün ifadesi bakımından bu oluşum yukarıda sözü edilen kazanımlardan daha az değerli değildir. Aralarındaki siyasi görüş farklılıklarına karşın iki grubun da ortak amacını vatanın kurtuluşu oluşturmuştur (Özbudun, 2010a: 47). Birinci grup, Mustafa Kemal ve ona yakın kimselerin oluşturduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubudur. Bu grup ileride "Halk Fırkası" adıyla partileşmiştir (Dursunoğlu, 2019: 87).

11 Ağustos 1923 tarihinde yapılan seçimlere önceki dönemdeki ikinci grup katılamamıştır. Ancak seçim sonrası oluşan mecliste de muhalif söylemleri benimseyen yeni bir ikinci grup ortaya çıkmıştır. Bu grubun öncülerinin kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyetin ilk örgütlü muhalefet örneğini oluşturmuştur. Parti programında demokrasi, din ve inanç özgürlüğü, liberalizm gibi kavramlar yer almıştır (Börklüoğlu, 2017: 109). Ülke genelinde örgütlenmesini sürdüren yeni parti bir taraftan da Cumhuriyet Halk Fırkası ile siyasi bir rekabete girişmiştir. Böylesi bir güçlü muhalefetin Cumhuriyetin başlangıcında ortaya çıkması bizzat Mustafa Kemal tarafından gericilikle itham edilmiş ve bu fırka devrimlere karşı ayak bağı olarak değerlendirilmiştir (Dursunoğlu, 2019: 88).

Bu dönemde yaşanan Şeyh Sait İsyanı muhalefetin ortadan kaldırılmasına zemin hazırlamıştır. İsyanın ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunları güçlü hükümet ve otoriter bir idare oluşmasına olanak sağlamıştır. Böylelikle muhalifler ortadan

kaldırılmış ve tek parti rejimine uygun ortam oluşturulmuştur. Bu dönemde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, her nasılsa isyan ile bağlantılandırılmış ve kapatılmıştır. Kapatılma öncesinde dönemin başbakanı Fethi Okyar'ın, Kazım Karabekir ve Rauf Orbay'a söylediği, *"Size fırkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız istikbali çok karanlık görüyorum. Kan dökülecektir"* (Aslan, 2015: 79) ifadeleri muhalefetin ortadan kaldırılmasının sonuçlarının nerelere kadar uzanabileceğini göstermesi yönünden dikkat çekicidir. Partinin kapatılması sonrasında, bu kez muhalif siyasetçiler "İzmir Suikasti" nedeniyle etkisizleştirilmişlerdir (Doğan, 2013: 305). Bu gelişmeler, muhalefetin örgütlenmesine ve muhalif siyasal söylemlere tümüyle ket vurmuş; çok partili siyasi hayat bir başka ifadeyle demokratik sistem henüz ilk adımda yok edilmiştir (Dursunoğlu, 2019: 88).

Uluslararası kamuoyuna demokratik bir izlenim vermek, iç muhalefetin kısmen rahatlamasını sağlamak amacıyla ve artık reformların nispeten amaca ulaştığı anlayışıyla 1930 yılında yeni bir parti kurulmasına müsaade edilmiştir. Bu oluşuma Atatürk'ün olumlu yaklaşmasının nedenleri arasında, yurt içi gezilerinde kendisine iletilen vatandaş şikâyetleri, toplumdaki memnuniyetsizliğin azaltılması amacı, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın rehavetten kurtulması düşüncesi ve İnönü iktidarının zayıflatılması gibi hususlar sayılabilir (Zürcher, 2017: 260). Atatürk'ün doğrudan icazeti ile kurulmuş olan ve Serbest Cumhuriyet Fırkası adını alan bu partinin genel başkanı Ali Fethi Okyar olmuştur (Lewis, 2014: 375). Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na kıyasla kendine özgü bir muhalif öğretisi olmayan bu yeni partiye biçilen görev, kontrollü muhalefet olmuştur. Cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik ilkelerinde Cumhuriyet Halk Fırkası ile aynı anlayışa sahip olan bu parti liberal anlayışı yönüyle farklı bir bakış açısı sergilemiştir. Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan sonra yapılan İzmir gezisinde halkın gösterdiği yoğun ilgi[6]

[6] İdris Küçükömer Serbest Cumhuriyet Fırkası olgusunu ve bahsi geçen İzmir gezisini şöyle anlatır: "Serbest Fırka, nihayet birtakım temaslar, karşılıklı taahhüdler, hülasa bir bakışta kardeşçe kombinezonlar içinde kurulmuştur. Ama kabul etmek doğru olur ki, bu tecrübede hem İsmet Paşa hem Fethi Bey gönülsüzdürler. Ne ise iş yürür. Muhalif fırkanın azalarını bile Mustafa Kemal tayin eder. Mustafa Kemal'e göre, her şey kardeşçe cereyan edecektir'. Ve arada bir anlaşmazlık çıkarsa, 'İşte gene bu sofrada, böylece, karşı karşıya oturacaklar ve Mustafa Kemal onlara: Sen ne dedin? O ne dedi diye soracak, bütün anlaşmazlıkları çözecektir. Serbest Fırka siyasi mücadele sahnesine, işte bu hava içinde salınır…

Ankara'yı tedirgin etmiş, kendisine belirlenen çizgiyi aşacağı endişesi ile bu parti de kapatılmıştır. Sonuç olarak "hegemonik" özellikteki demokrasiye geçiş girişimi bu sefer de başarısız olmuştur (Dursunoğlu, 2019: 89).

1.4.2.2. Çok Partili Dönem

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyada iki kutuplu bir düzen oluşmuştur. Savaşta otoriter tek parti yönetimi altındaki Almanya, Japonya ve İtalya'nın da yenilmesinin ardından, Türkiye demokratik sisteme geçişe yönelmiştir. Bu süreçte kurulan "Birleşmiş Milletler" bünyesinde yer alan Türkiye demokratik rejime geçileceği güvencesini vermiştir. Eşanlı olarak Sovyetlerin Türkiye'den toprak talebinde bulunmasının yol açtığı sıkıntılı ortam ve Truman Doktrini çerçevesinde sağlanan ekonomik destekler, Türkiye'yi "Batı'nın yeni güç odağı" ABD ile yakınlaştırmıştır (Börklüoğlu, 2017: 113). Bu oluşumlar çok partili dönemin dış dinamiklerini oluşturmuş, bunun yanı sıra şu iç dinamikler de bu süreçte etkili olmuşlardır: Halkın tek parti yönetimine karşı duyduğu hoşnutsuzluk, vergi yükündeki artışlar, ekonomik zorluklar, devrimlerin artık tamamlandığı fikri. Bu süreçte 7 Ocak 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkasından bir kopuş gerçekleşmiş ve Demokrat Parti yeni bir siyasal oluşum olarak Türk sosyo-politik sistemindeki yerini almıştır (Dursunoğlu, 2019: 90).

İktisadi ve siyasi görüş olarak liberal anlayışı ve Türkiye'nin demokrasi düzeyini yükseltme görüşünü savunan Demokrat Parti oldukça çalkantılı bir süreç sonrasında 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimler sonucunda tek başına iktidara gelmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 131-134). Seçim sonrasında Cumhurbaşkanlığı görevine Celal Bayar, Başbakanlık görevine ise Adnan Menderes gelmiştir. Demokrat Parti iktidarı on yıl sürmüş ve bu dönemde iktidar muhalefet ilişkileri oldukça gergin bir seyir izlemiş, ordu, yargı, üniversiteler ağırlıklı olarak 1957 yılından itibaren bir

Ama ne var ki, Mustafa Kemal'in de düzenleyebileceği ve düzenleyemeyeceği şeyler vardır:
Fethi Bey arkadaşları ile parti teşkilatı için seyahate çıkar. Ve daha ilk merhalede, her şey allak bullak olur. Mesela ilk merhale olan İzmir'de, 'Fethi Bey geliyor' diye yer yerinden oynar. Daha sekiz yıl önce başta Mustafa Kemal'in kumandasında düşmandan kurtarılan İzmir'de halk dalga dalga Fethi Bey'in neredeyse ayaklarına kapanır, haykırırlar: Kurtar bizi, kurtar! "(Küçükömer, 2007: 49).

siyasal aktör konumuna gelmişlerdir (Börklüoğlu, 2017: 116). Demokrat Parti'nin sağladığı iktisadi gelişme ve demokratik özgürlükler sonucunda partiye halk tarafından önemli bir destek gelmiştir. Tarımsal alanda sağlanan verimlilik, dış krediler ile desteklenen iktisadi hayat ve artan kamu yatırımları sonucunda ulaşılan sosyal refahın etkisiyle[7] (Ahmad, 2010: 75) girilen 1954 seçimlerinde DP oy artışı ile yeniden iktidar olmuştur. Ancak tarımsal gelişmede yaşanan duraksama, enflasyondaki yükseliş ve ekonomik sorunlar DP iktidarına farklı kesimlerin eleştirilerini yoğunlaştırmıştır. Demokrat Parti ise bu sorunların çözüm yolu olarak muhalefeti baskılamayı tercih etmiştir (Dursunoğlu, 2019: 91).

Demokrat Parti 1957 seçimlerinden oy kaybına uğramasına rağmen yine tek başına iktidar olarak çıkmıştır. Ancak izlediği politikalar basın ve üniversite çevrelerince yoğun eleştirilerle karşılaşmış; ordu da kendini Demokrat Parti'ye karşı konumlandıran kurumlardan biri olmuştur. Oldukça gerilimli siyasal mücadelelere sahne olan bir süreç sonrasında 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki bir grup subay tarafından yapılan darbe ile iktidara el konulmuş, partinin

[7] 1950-1960 dönemi Türkiye ekonomisinde Menderesli yıllar olarak adlandırılmaktadır. Dönemin ekonomi anlayışını yansıtan politikaların ana hatları; ekonomide devlet etkinliğinin azaltıldığı liberal ekonomi anlayışının benimsenmesi, tarım sektörünün ağırlığının arttırılması, sanayileşmenin özel sektör eliyle gerçekleştirilmesi ve uluslararası ekonomik ilişkilerin liberalleştirilmesi olarak belirlenmiştir.
Siyasi ve iktisadi liberalizmi benimseyen Demokrat Parti hızlı büyümeyi öncelikli iktisadi hedef olarak belirlemişti. "İktisadi cihazlanmayı hızlandırmak, bütçede yatırımları genişletmek, özel sektörü hukuki ve fiili emniyet altına alacak tüm düzenlemeleri yapmak ve geliştirmek, yabancı sermayeden faydalanmak, üretim hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve bürokratik engellerden kurtarmak, mevcut sermayenin üretime akmasını sağlamak, böylece birey için uygun girişim ortamı oluşturmak" iktisat politikasının başlıca hedefleri olarak kabul edilmiştir (Coşar, 2005: 31).
Demokrat Parti söylem ve eylemlerinin Türk sosyo politik sistemi, iktisadi ve kültürel yapısı üzerindeki etkileri gözardı edilemeyecek kadar önemlidir. Demokrat Parti iktidarına kadar demokrasiyi yalnızca şeklen benimseyen, içe kapanık ve geniş toplum katmanlarıyla bağı olmayan bir idari yapı varken; DP iktidarı döneminde daha liberal, halkla barışık ve dışa açık bir yönetim anlayışı sergilenmiştir.
Demokrat Parti, kırsal kesimde yaşayan halkın ekonomi içindeki payını genişletmiş, bu toplum kesiminin gelir ve yaşam düzeylerinde önemli bir iyileşme sağlamayı başarmıştır. Aynı zamanda kırsal kesimde yaşayanları merkeze yaklaştırmış ve demokratik anlayışın yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır (Ulusoy, 2019: 157- 158). Bütün bu uygulamaların geri planında üretici kesimden gelen bir Menderes figürünün olduğunun altını çizmek gerekir. "Menderes, büyük rakamlardan, büyük girişimlerden korkmayan bir liderdi. Çiftçi kökenli olmasına rağmen, bürokrasi ile iş birliği içerisindeki, klasik ağalar sınıfından değil az sayıdaki, eğitim ve görgü düzeyi yüksek olan çiftlik sahibi kesimdendi. Liberal eğilimli bu kesimin, ağaların aksine, fakir çiftçi kesimi ile arası iyiydi." (Aydemir, 1989). Bu yönüyle Menderes, zengin ya da yoksul, üretici sınıftan, "reaya"dandı. Bu yüzden üretici kitlelerin sevgilisi ve üretim fonksiyonuna yabancı, bürokrat -aydın sınıfın birinci hedefi haline gelmişti (Berzeg, 2000: 171). Ancak bu olumlu gelişmelere karşın ekonomide planlama yapılamayışı, kısa süreli kazançların uzun süreli çıkarlara tercih edilmesi ve ekonomide dışa bağımlılığın başlangıcının bu dönemde oluşu, umulan başarıya tam olarak erişilmesini engellemiştir (Ulusoy, 2019: 158).

yönetici kadroları tutuklanmış ve Adnan Menderes ve arkadaşlarının idamı ile sonuçlanan yargılamalar yapılmıştır. Ticari ve zirai kapitalizmin temsilcisi bir sosoyolojik tabana dayanarak iktidar olan Demokrat Parti, kırsal kesimi esas alan genişleme sürecinde, bürokrasiye karşı ilgisiz kalmış neredeyse yok saymıştır. Bu siyasal tavrıyla tek parti döneminin "elit-halk (merkez-çevre) ikilemini" bir tür rövanşist tutumla tersinden uygulamıştır. Sandığın kutsandığı bir çoğunlukçu demokrasi anlayışı otoriter yönetime zemin hazırlamıştır (Özkazanç, 2017: 71).

1946-1960 dönemi bütünsel olarak değerlendirildiğinde ülkenin demokratik düzeyini yükseltme iddiasıyla ortaya çıkan bir siyasal anlayışın demokrasiyi yalnızca sandığa indirgemesi ve çoğunlukçu bir anlayışla bu olguyu muhalefetin üzerinde bir hizaya getirme unsuru olarak kullanması demokrasi açısından önemli bir çelişki oluşturmuştur. Ancak yine de demokrasilerde seçilmiş bir iktidarın hiçbir gerekçe ile darbe yapılarak iktidardan edilemeyeceği hususu gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta olarak vurgulanması gerekir (Dursunoğlu, 2019: 93).

1960 darbesi sonrasında Milli Birlik Komitesi olarak adlandırılan askeri yönetim dönemi başlamış ve 1961 yılında yeni anayasa yürürlüğe girmiş, sivil siyasetin yeniden başladığının bir işareti olarak seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde partilerin oy dağılımı; CHP %36,7, Demokrat Parti'nin siyasi varisi olduğunu iddia eden iki parti AP %34,8 ve YTP %13,7, CKMP %13,9 olarak tezahür etmiştir. Seçimin bu şekilde sonuçlanması ordu ve CHP'ye karşı halkın bir tepkisi olarak değerlendirilmiş ve ordu içinde bir hoşnutsuzluk oluşmuştur. Ordunun bu duruma tepkisi 1962 ve 1963 yıllarında "Talat Aydemir Olayları" olarak adlandırılan, başarısızlıkla sonuçlanmış iki darbe girişimi şeklinde kendini göstermiştir (Ahmad, 2010: 222). Bu süreçte İnönü'nün başbakanlığında Türkiye'nin ilk koalisyon hükümeti CHP-AP iş birliği ile kurulmuştur. 1965 yılında yapılan seçimlere kadar kurulan üç İnönü hükümeti siyasi bir istikrar temin edememiş, 1965 seçimleri AP'nin %52,9 oy oranı ile tek başına iktidarı ile sonuçlanmıştır. AP iktidarı hem kalkınma atılımlarını hem de ordu ile çatışmasız bir ilişkiyi amaçlamıştır. Bu süreçte liberal iktisadi anlayışın kazandığı ivmenin etkisiyle önemli sanayileşme hamleleri yapılmış, gelişen burjuvazi AP'nin itici gücü haline gelmiştir. Fakat Avrupa'da yaşanan 1968 öğrenci eylemlerinin etkileri

Türkiye'ye de uzanmış; üniversitelerdeki işgal ve boykotlar, derin ideolojik ayrışmalar ve toplumsal kutuplaşma kamu huzur ve düzenini bozucu etki yapmıştır. Türkiye'de bu çalkantılı ortamda yapılan 1969 seçimlerini AP oy oranı düşmesine (%46,5) rağmen kazanarak yine tek başına hükümet kurmayı başarmıştır. Ancak 1970 Bütçesinin görüşmeleri esnasında AP içinde artan siyasal dalgalanmalar sonucunda 41 AP milletvekili kendi hükümetlerinin bütçesi için kırmızı oy kullanmış ve ardından bu kişiler partiden ayrılarak Demokratik Partiyi kurmuşlardır. Sokaklara da taşınan muhalefeti Demirel "*yollar yürümekle aşınmaz*" sözleriyle karşılamaya çalışsa da bu çalkantılı dönem ordunun tekrar siyasete müdahale ettiği 1971 muhtırası ile sonlanmıştır (Tekin ve Okutan, 2015: 152).

Adalet Partisi'nin iktidar yıllarında Türk sosyo-politik sisteminde önemli değişimler gerçekleşmiştir. Gelişme trendine giren aşırı sol siyasetle kendini farklılaştırmak isteyen, bunun yanı sıra kendi sosyolojik tabanını da tahkim etmeyi amaçlayan CHP "ortanın solu" söylemini yükseltmiştir. Bu süreçte yurtdışından dönen Alparslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin genel başkanlığına seçilmesi sonrasında bu parti Milliyetçi Hareket Partisi ismini almıştır. Yine bu dönemde Necmettin Erbakan tarafından milli görüş hareketinin öncüsü sayılan Milli Nizam Partisi kurulmuştur. 1961 Anayasasının sunduğu ortamdan yararlanan sol hareketler güçlenmiş ve mecliste temsil yetkisini edinmişlerdir. Bahsi geçen siyasetçiler ve siyasal partiler (veya onların gelecekteki uzantıları) izleyen dönemlerin önemli siyasi figürleri olmuşlardır.

"*Anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk*" gerekçesine dayanılarak ordunun hükümete verdiği 12 Mart 1971 muhtırasında, "*Atatürkçü bir görüşle reformlar*" yaşama geçirilmez ise ülke yönetimini doğrudan ordunun üstleneceği vurgusu yapılmıştır. Muhtıra verilen Başbakan Demirel istifa etmiş ve 1973 seçimlerine kadar olan iki yıllık dönemde çok uzun süreli olmayan dört hükümet kurulmuştur. Bu dönemin en dikkat çekici olgularından biri 1973 cumhurbaşkanlığı seçiminde parlamentonun ordunun adayını reddetmesi, AP ve CHP'nin mutabık kaldıkları aday olan Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesidir. Bu durum

demokrasinin askeri vesayete karşı başarılı bir tepkisi olarak kabul edilmiştir (Dursunoğlu, 2019: 95-96).

1973 seçimleri sonrasında merkez sağın bölünmesi CHP'ye iktidar yolunu açmış ve CHP-MSP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Siyaset anlayışlarındaki derin farklılıklardan kaynaklanan anlaşmazlıklar sonucunda Bülent Ecevit 1974 Eylül'ünde istifa etmiş ve Sadi Irmak tarafından kurulan bürokrat ve teknokrat hükümeti meclisten güvenoyu alamamasına rağmen 1975 Nisan ayına kadar görevde kalmıştır. Nihayet bu tarihte Demirel tarafından AP, MSP, CGP, MHP ve bağımsızlardan oluşan I. Milliyetçi Cephe hükümeti kurulmuştur (Ahmad, 2010: 429). O dönemde yaşanan küresel petrol krizinin tetiklediği ekonomik sorunlar ile ideolojik kökenli üniversite ve sokak çatışmaları bu hükümeti çok zorlamıştır (Börklüoğlu, 2017: 132-133). Bu şartlar altında yapılan 1977 seçimlerinde oyunu arttıran (%41,3) CHP yine birinci parti olmuş ancak Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti mecliste güvenoyu alamamıştır. Ardından Demirel'in başbakanlığında AP, MSP ve MHP tarafından kurulan II. Milliyetçi Cephe hükümeti de 31 Aralık 1977 tarihinde anayasal sistemden uzaklaşma, yoksulluk ve güvenlik zaafiyeti gerekçesi ile verilen gensoru sonucunda düşürülmüştür (Fedai, 2017: 504).

Gensorunun ardından siyasal istikrarsızlıkların temel özelliğini oluşturduğu bu süreçte Ecevit tarafından kurulan hükumet iktisadi ve sosyal sorunlarla mücadelede başarılı olamamış; ardından yapılan bir araseçim yenilgisi sonrasında Ecevit 1979 yılında istifa etmiştir. Demirel tarafından kurulan azınlık hükümeti ise 12 Eylül 1980 darbesine kadar iktidarda kalmıştır. Bu hükümet aldığı 24 Ocak kararları ile ekonomik sorunları aşmayı amaçlamış ise de topluma egemen olan anarşi ortamı karşısında yaşanan çaresizlik ve parlamentonun yeni Cumhurbaşkanı seçim sürecindeki beceriksizliği, ordunun yeni bir darbe ile siyasal yaşama müdahil olma gerekçesini oluşturmuştur (Fedai, 2017: 505-506).

12 Eylül 1980 tarihinde ordu sosyo-politik sistemin acziyete düşmesi, devlet aygıtının işlemez hale gelmesi, irtica ve diğer sapkın ideolojilerin rejimi tehlikeye sokması sonucunda iç savaş tehlikesinin varlığını ileri sürerek yaptığı darbe ile idareye el

koymuştur. Darbe yönetiminin yürütme organı işlevini üstlenen Milli Güvenlik Konseyi darbenin amacını, "kardeş *kavgasını önlemek ve kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek*" olarak açıklamıştır. Bu açıdan, milli iradeyi zedeleyen bu girişimin, milli birlik, rejim, siyasal sistem gibi kavramları nasıl koruyup ihya edeceği sorunsalı bir çelişki oluşturmuştur (Dursunoğlu, 2019: 98).

Darbenin ardından parlamento feshedilmiş, siyasi liderler tutuklanmış, temel hak ve hürriyetler dondurulmuştur. Milli Güvenlik Konseyinin kararlarının anayasal denetime tabii tutulamayacağı kabul edilmiş, böylelikle hukuk devleti ilkesi açıkça askıya alınmıştır. Darbe döneminde hazırlanan 1982 anayasası, güçlü ve fakat sorumsuz bir Cumhurbaşkanlığı tasarımı ile parlamenter sistem anlayışından ayrışmış, millete karşı devleti koruyan bir temel hak ve hürriyetleri kısıtlama yöntemi benimsenmiştir. 1983 yılında seçimler yapılmış, uygulanan siyasi yasak ve parti kapatmaları nedeniyle eski siyasal partilerin ardılları yeni isimlerle siyaset sahnesinde yer almış ve seçime katılmışlardır. Ancak, farklı isimler altında da olsa 12 Eylül öncesinin siyasal paradigmalarını koruyan diğer partilerden farklı bir çizgide konumlanan ve liberal, muhafazakâr, milliyetçi ve demokratik sol anlayışları birleştirdiğini iddia eden Anavatan Partisi bu seçimi kazanmıştır (Börklüoğlu, 2017: 137-138).

ANAP iktidara geldikten sonra sivil bir demokratik düzeni öncelemek yerine iktisadi gelişmeyi ön plana almış ve ordu ile çatışmamaya özen göstermiştir. 12 Eylül darbesi ile eski siyasetçilere getirilen siyaset yasağı 1987 referandumu ile kaldırılmış Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi güçlü siyasi figürler tekrar siyasal yaşama dönmüşlerdir. 1987 seçimlerinde önemli ölçüde oy kaybetmesine (%36) rağmen ANAP tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Ancak bu dönemde darbenin anti demokratik izlerini silme yönünde çabalarının yetersizliği, enflasyondaki yükseliş, bütçe açıklarının zamlarla kapatılması ve muhalefetteki liderlerin güçlü karizmaları gibi etkenler Özal'ı fazlasıyla zorlamış ve ANAP 1989 yılında yapılan yerel seçimelerde üçüncü parti konumuna gerilemiştir. Özal'ın muhalefetin yoğun tepkilerine karşın 1989 yılı Ekim ayında Cumhurbaşkanı olması ANAP'ın güç yitirmesine yol açmıştır. Ardından yaşanan parti içi liderlik mücadelesini Mesut

Yılmaz'ın kazanması ile Cumhurbaşkanı Özal yasama üzerindeki etkinliğini de yitirmiştir (Börklüoğlu, 2017: 138-140).

ANAP genel başkanlığına seçilen Mesut Yılmaz muhalefetten de destek alarak 1991 yılında erken seçime gitmiştir. DYP'nin birinci çıktığı (%27) seçim öncesinin önemli olayları arasında Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi arasında kurulan ittifak ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile sosyo-politik sistemde ilk kez yer alan Kürtlerin temsilcisi olduğu iddiasındaki Halkın Emek Partisi (HEP) arasındaki ittifak dikkat çekmektedir. Yüksek bir temsiliyet kabiliyetine sahip olan yeni meclisin açılışında bir kısım HEP milletvekillerinin Kürtçe yemin krizi yaşanmıştır. Seçim sonrasında hükümet kurma görevi DYP genel başkanı Demirel'e verilmiş ve DYP-SHP koalisyonu hükümet olmuştur (Tekin ve Okutan, 2015: 210-211). Bu koalisyon Demirel'in 12 Eylül öncesinde yer aldığı Milliyetçi Cephe'den ayrılması yönüyle önemli bir ayrışmanın da habercisi olmuştur. Sol ve sağın temsilcisi iki güçlü partinin oluşturduğu hükümetin programında anayasa değişikliği, akademik özerklik, işkence yasağı ve yargı güvenliği gibi demokratik açılımlara ilişkin vaadlere yer verilmiştir. Bu dönemin dikkat çekici bir başka özelliği ise Cumhurbaşkanı ve yürütmenin başı olan Başbakan arasında sık sık yaşanan yetki mücadelesidir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ani vefatının ardından Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçilmiş ve DYP içindeki genel başkanlık seçimini kazanan Tansu Çiller ilk kadın başbakan olmuştur (Börklüoğlu, 2017: 142).

Çiller'in başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyonu döneminde Türkiye'de sıkıntılı bir ekonomik ortam oluşmuş, Türk lirası %100'den fazla değer kaybına uğramış, toplu işten çıkarmalar yaşanmıştır. Bu koşullar altında girilen 1994 yerel seçimlerinde tepki oyları sonucunda Ankara ve İstanbul gibi bazı büyükşehirleri Refah Partisi'nin kazanmasıyla yeni bir siyasi dönemin ilk işaretleri görülmüştür (Börklüoğlu, 2017: 142-143). 1990'lı yıllar iktisadi, siyasi ve sosyal açılardan Türkiye'nin en sorunlu dönemlerinden biri olmuştur. Bu süreçte kapatılan siyasi partilerin yeniden açılmasını engelleyen mevzuat değiştirilmiş ve Deniz Baykal SHP'den ayrılarak Cumhuriyet Halk Partisini (CHP) kurmuştur. Aynı şekilde ismini değiştiren Milliyetçi Çalışma Partisi de Milliyetçi Hareket Partisi ismiyle yeniden siyasal faaliyetine dönmüştür.

Kendisini fesheden SHP, Cumhuriyet Halk Partisine katılmıştır. Bülent Ecevit tarafından kurulan Demokratik Sol Parti solu bölmekle, Muhsin Yazıcıoğlu'nun kurduğu Büyük Birlik Partisi de Milliyetçi oyları bölmekle itham edilmiştir. Bahriye Üçok, Uğur Mumcu, Çetin Emeç gibi önemli toplumsal figürlere karşı girişilen suikastler ile Başbağlar katliamı, Kürt sorununa çözüm arayan Adnan Kahveci, Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kuşku uyandıran ölümleri, yükselen terör dalgası sonucunda 33 erin şehit edilmesi gibi olgular, yol açtıkları toplumsal trajedi nedeniyle sosyo-politik sistemi derinden sarsmışlardır (Dursunoğlu, 2019: 102). 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye'de yaşanan ekonomik zorluklar, toplumda kanaat önderi konumundaki bilim insanı ve gazetecilere yönelik suikastler, Türk siyasetinin giderek daha parçalı bir yapıya dönüşmesi sonucunda yaşanan siyasal istikrarsızlıklar, asker-sivil bürokrasinin pek de hoş bakmadığı Refah Partisi'nin yerel ve genel seçimlerde sergilediği yükseliş trendi sonucunda elde ettiği hükümet ortaklığı ile bu dönemde yaşanan bazı toplumsal olayların yarattığı gerilimler 28 Şubat sürecine uzanan yolun belirleyici dinamiklerini oluşturmuştur.

1994 yerel seçimlerinde yaşanan başarısızlık DYP-SHP hükümet ortaklarını genel seçime zorlamış ve 1995 yılında yapılan seçimlerde Refah Partisi (%21,4) birinci parti olmuştur. Oldukça gerilimli geçen Erbakan ve Tansu Çiller'e verilen hükümet kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış, nihayet tekrar görev verilen Erbakan, Tansu Çiller ile anlaşarak Refah-Yol hükümetini kurmuş ve bu hükümet güvenoyu almıştır. Refahyol hükümetine karşı yükselen irtica ithamları 28 Şubat "postmodern darbe"sine giden yolu açmıştır. 1996 yılında vuku bulan "Susurluk Kazası" ile ortaya çıkan mafya, emniyet, siyaset örüntüsü sonucunda Refahyol hükümeti sıkıntılı bir sürece girmiş, ancak asıl sıkıntı Refah Partisi algısına eklemlenen "irtica" imajı nedeniyle yaşanmıştır. Erbakan'ın Taksim'e cami yapılacağı açıklaması, İran ziyareti, Sincan'da tertip edilen Kudüs programı öncelikle ordu olmak üzere diğer muhalefet kesimlerinde rahatsızlığa yol açmıştır (Börklüoğlu, 2017: 145).

28 Şubat 1997 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulunda hükümete *tebliğ edilen* kararlar, siyaset yazınında "postmodern darbe" olarak tanımlanmıştır. Milli Güvenlik

Kurulu bu kararları, Cumhuriyetin ve rejimin tehdit altında olduğu, lâikliğin yara aldığı bir dönemde hükümetin yetersiz kalması gerekçesine dayandırmıştır. Kararların içeriğini laikliğin titizlikle korunması, tarikat kurumlarının devlet tarafından denetlenmesi, eğitimin kesintisiz 8 yıla çıkartılması, Kur'an kurslarının devlet kontrolüne alınması, eğitim sisteminin Atatürk ilke ve inkılaplarına inanmış bireyler yetiştirecek biçimde yeniden düzenlenmesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sızmaların engellenmesi ve çağdışı kılık kıyafetin yasaklanması gibi hususlara yapılan vurgular oluşturmuştur. Milli Güvenlik Kurulu'nun bu inisiyatifi sivil toplum kuruluşları ve iş dünyasının temsilcileri tarafından da desteklenmiş, iç güvenlik için birinci tehdidin anti laik anlayış ve irtica olduğu kabul edilmiştir. Bu durumun geniş toplum kitlelerine yaygınlaştırılması için Genelkurmay Başkanlığı tarafından sivil toplum kuruluşlarına, kamu kurumu çalışanlarına, yargı mensuplarına, akademi ve basın dünyasına düzenli "birifingler" verilmiştir (Tekin ve Okutan, 2015: 221-223).

Hükümet 28 Şubat kararlarını kabul etmiş ve 1997 Mayıs'ında Refah Partisinin "lâiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı" olduğu gerekçesiyle kapatılması talebiyle dava açılmıştır. Cumhurbaşkanı Demirelin desteklediği bir grup DYP'den ayrılarak Demokratik Türkiye Partisini (DTP) kurmuşlardır. Bu oluşum devletin en üst kademesinin de Refah-Yol hükümetinin devamını istemediği şeklinde yorumlanmıştır. Ardından Refah-Yol hükümet protokolü gereğince dönüşümlü başbakanlık uygulamasını gerçekleştirmek üzere istifa eden Erbakan'dan sonra hükümet kurma görevi Cumhurbaşkanı Demirel tarafından Tansu Çiller yerine Mesut Yılmaz'a verilmiştir. Yılmaz, AnaSol-D hükümetini kurmuş ve bu hükümet yolsuzluk iddiaları ile ilgili olarak verilen gensoru nedeniyle 25 Kasım 1998 tarihinde düşürülmüştür. Sonrasında Bülent Ecevitin kurduğu azınlık hükümetinin temel hedefi, ülkeyi en kısa sürde seçimlere götürmek olmuştur. Seçimler 18 Nisan 1999 tarihinde yapılmış ve CHP'nin %8,7 oy oranı ile meclis dışında kaldığı bu seçim sonrasında %22,2 oy oranı ile birinci parti çıkan DSP-MHP (%18)-ANAP (%13,2) hükümeti Bülent Ecevit Başbakanlığında kurulmuştur. Mecliste Refah Partisi sonrasında kurulan Fazilet Partisi'nin başörtülü Milletvekili Merve Kavakcı'nın yemin etmesi sırasında yaşanan kriz tekrar 28 Şubat olgusunu hatırlatmıştır. Bu dönemde 1999 Ağustos'unda yaşanan büyük depremin toplumsal ve iktisadi bir yıkıma neden olması, 2001 yılında meydana

gelen derin ekonomik sorunlar, Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) Cumhurbaşkanı Sezer'in Başbakan Bülent Ecevit'e Anayasa kitapçığı fırlattığı iddası ile yaşanan krizler karşısında bir türlü istenilen başarı sağlanamamış, toplumsal gerilim yoğunlaşmıştır. Bu ortamda kendilerini muhafazakâr-demokrat olarak nitelendiren bir grup, milli görüş çizgisinden ayrılarak, Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisini (AK Parti) kurmuştur. Bu dönemde yaşanan ağır ekonomik sorunların toplumsal ve siyasal bir krize dönüşmesi sonucunda hükümet ortağı MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin erken seçim talebi üzerine 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken seçim sonrasında sosyo-politik sistemde yeni bir anlayış ve düzen ortaya çıkmıştır. (Dursunoğlu, 2019: 105).

1.4.2.3. 2002 Sonrası

2002 seçimlerinde önceki koalisyon hükümetini oluşturan partiler (ANAP, MHP ve DSP) ile merkez sağdaki diğer güçlü bir figür olan DYP barajı geçememiş, meclis dışında kalmışlardır. Bu seçimde CHP %19,3 oranında oy alırken %34,2 oy oranı ile birinci olan AK Parti tek başına iktidar olma fırsatını elde etmiştir. Partinin genel başkanı Erdoğan'ın, siyaset yasağı nedeniyle hükümeti Abdullah Gül kurmuş ve başbakan olmuştur. Muhalefetin de destek vermesi ile siyasi yasağı kaldırılan Tayyip Erdoğan, Siirt seçimlerinin yenilenmesi ile milletvekili seçilmiş ve 14 Mart 2003 tarihinde yeni hükümeti kurarak başbakan olmuştur. Erdoğan başkanlığındaki AK Parti hükümeti demokratikleşme ve iktisadi gelişmeyi önceleyen politikalara öncelik vermiş, bu dönemde Cumhurbaşkanı ile sıklıkla veto gerilimleri yaşanmıştır. Uygulanan ekonomi politikaları büyüme ve enflasyon oranlarında olumlu neticeler vermiş, bu da toplum kesimlerinin AK Parti'ye olan desteğini pekiştirmiştir. Demokratikleşme alanında ise AB uyum yasaları, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kaldırılması, farklı dil ve lehçelerin konuşulmasına imkân tanınması, gözaltı ve tutuklama sürelerine ilişkin düzenlemeler ve en önemlisi Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) sivilleştirilmesi gibi gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemin dikkat çekici en önemli olgularından biri ABD'nin Irak'a müdahale edecek askerlerinin Türkiye'de konuşlandırılmalarını amaçlayan tezkerenin 1 Mart 2003 tarihinde TBMM

tarafından reddedilmesidir. Bu durum Türk-Amerikan ilişkilerinde belki de halen sürmekte olan bir soğukluğun kaynağını oluşturmuştur (Özipek, 2017: 693).

2007 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin alt yapısını oluşturan "367 Krizi" yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin bitmesi sonrasında Erdoğan'ın olası Cumhurbaşkanlığı adaylığına muhalefetteki siyasal partiler ve toplumun muhalefeti destekleyen kesimleri ile ordu tarafından şiddetli bir tavır konulmuştur. Buna paralel olarak eski Yargıtay Basşsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun 26 Aralık 2006 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanan "AKP Tek Başına Seçemez" başlıklı yazısında ortaya atılan "meclisteki oylamalara en az 367 kişinin katılmasının şart olduğu, aksi halde sonucun geçersiz olacağı" tezi ciddi bir siyasi krize yol açmıştır. Bu tartışmalar sürerken AK Parti Cumhurbaşkanı adayı olarak Abdullah Gül'ü göstermiş, 27 Nisan 2007 tarihinde 361 milletvekilinin katılımıyla yapılan meclis oturumu sonucunda Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu sonucu CHP Anayasa Mahkemesine götürmüş ve aynı gün yani 27 Nisan 2007 tarihinde Genel Kurmay Başkanlığı'nın resmi internet sitesinde siyasal tarihe *"e-muhtıra"* olarak geçen bildiri yayımlanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin cumhuriyete bağlılığının sözde değil özde olduğu ve bu olgu karşısında laikliğin yanında olduğu vurgusunun yapıldığı bu bildiride, ordunun gerek görülürse çekinmeden üzerine düşeni yapacağı ifade edilmiştir. AK Parti hükümeti muhtıra karşısında geri adım atmamış, Genelkurmay'ın siyasi iradenin emrinde olduğuna dikkat çekilmiştir. Anayasa Mahkemesi tarafından yukarıda öne sürülen gerekçe ile mecliste yapılan Cumhurbaşkanlığı oylaması iptal edilmiş, bunun üzerine AK Parti erken seçim kararı almıştır (Dursunoğlu, 2019: 107).

22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan seçimlerden %46,5 oy oranı ile daha güçlü olarak çıkan AK Parti tekrar tek başına hükümet kurma hakkını elde etmiştir. Bu sonuç sosyo-politik sistemde vuku bulan tıkanmaya, asker-sivil (yargısal) bürokratik vesayete karşı milli iradenin tepkisel bir cevabı olarak değerlendirilmiştir. MHP'nin de katıldığı meclis oylamasında 367 krizi aşılarak Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilmiştir. AK Parti bu sorunu 2007 Ekim'inde yapılan referandumda alınan cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kararı ile aşmayı başarmıştır. Bu gelişme Türk sosyo-politik

sisteminde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine giden yolda önemli bir aşama olarak yerini almıştır. Bu dönemde yapılan "başörtüsü serbestliği" getiren düzenleme AK Parti ve MHP tarafından onaylanmış fakat CHP'nin Anayasa Mahkemesine yaptığı iptal başvurusu sonucunda bu düzenleme iptal edilmiştir. 2008 yılında yine lâiklik gerekçe gösterilerek AK Parti'ye açılan kapatma davası karşısında Anayasa Mahkemesi kapatma talebini reddetmiş, ancak partiye yapılan hazine yardımının sadece yarısının verilmesine karar vermiştir.

2009 yılında Davos'ta yaşanan "One Minute" krizi ve bir yıl sonra meydana gelen Mavi Marmara saldırısı sonucunda Türkiye-İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler askıya alınmıştır. Bu durum Türkiye'de eksen kayması tartışmalarını başlatmıştır. 2009 yılında yapılan yerel seçimlerden AK Parti oy oranı düşmesine karşın birinci parti olarak çıkmıştır, ancak bu oy kaybında Doğu ve Güney Doğu yöresindeki Kürt oylarında meydana gelen düşüşün etkili olması AK Parti'nin, Kürt seçmene yönelik farklı bir söylem üretme ihtiyacını doğurmuştur. Partinin iktidara gelişiyle uygulamaya koyduğu demokratik açılımların önemli bir kısmı doğrudan Kürt seçmene yönelik olmasına karşın bir devamlılık sağlanamamıştır. Bu aşamada daha kapsamlı ve kimlik temelli bir çözüm amaçlanmış ve "Çözüm Süreci" olarak adlandırılan bir girişim başlatılmıştır. Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi olarak ifade edilen bu sürecin özgün söylemi olarak "Analar Ağlamasın" sloganı benimsenmiştir. Bu süreçte çözüme destek amacıyla demokratikleşme paketi açıklanmıştır. Sivil toplum örgütleri, akîl adamlar, akademisyenler ve medya gibi farklı toplumsal kesimlerin sürecin başarısına önemli katkılar sunmasına rağmen sızdırılan Oslo Görüşmeleri çözüm çabalarına büyük darbe vurmuş ve süreç bir süre sonra sonlandırılmıştır. Dönemin MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın Oslo Görüşmeleri gerekçe gösterilerek ifadeye çağrılması, Gülen grubu ile AK Parti arasındaki krizin ilk işareti olması bakımından önem taşımaktadır (Dursunoğlu, 2019: 109).

AK Parti 2011 genel seçimlerinden yine birinci parti (%49,8) olarak çıkmıştır. 2013 Mayıs'ında patlak veren "Gezi Parkı Olayları" önce çevreci bir söylemle başlamış ardından ülkenin bütününe yayılan iktidar karşıtı protestolara dönüşmüştür. AK Parti'nin kuruluşundan sonra oluşan en büyük toplumsal muhalefet olarak kabul edilen

bu gösterilere karşı "Milli İradeye Saygı" mitingleri yapılmış ve protestolar daha farklı bir boyuta ulaşmadan sönümlenmiştir. AK Parti-Gülen grubu arasında başlayan ifade krizi hükümetin bu gruba ait dershanelerin kapatılması kararı ile devam etmiş, 17-25 Aralık 2013 Yolsuzluk ve Rüşvet Operasyonları ile daha da keskinleşmiştir. Hükümet "Paralel Devlet Yapılanması" olarak tanımladığı Gülen Grubunun yargı ve emniyet kaynaklı bu operasyonuna, bu gruba mensup kişileri devlet kadrolarından hızla tasfiye ederek cevap vermiştir. Bu ortamda 2014 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine CHP ve MHP bir çatı aday göstererek girmiş ve bu seçimi kazanan Erdoğan halkın seçtiği ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Başbakan olarak Ahmet Davutoğlu göreve getirilmiştir. Ardından yapılan 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde AK Parti yine birinci parti (%40,8) olmasına karşın tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlayamamıştır. Yapılan koalisyon görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve seçimlerin yenilenmesi zorunlu hale gelmiştir. 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan seçimlerden oylarını arttırarak (%49,4) çıkan AK Parti hükümeti Ahmet Davutoğlu'nun başbakanlığında kurulmuştur. Ancak Erdoğan ve Davutoğlu arasında yaşanan yetki ve partiye egemen olma gerilimi ile başkanlık sistemine ilişkin görüş ayrılıkları sebebiyle Davutoğlu'na görevden el çektirilmiş ve Mayıs 2016'da başbakanlık görevine Binali Yıldırım getirilmiştir. FETÖ olarak da adlandırılan paralel devlet yapılanması ile mücadele bu dönemde de sürdürülmüş ve 15 Temmuz 2016 tarihinde bir darbe girişimi gerçekleşmiştir (Dursunoğlu, 2019: 110).

Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde örgütlenmiş FETÖ mensubu askerlerin darbe girişimi geniş halk kitlelerinin de karşı koymasıyla başarısız olmuş ve sonrasında bu örgüt ile daha güçlü mücadele edebilme gerekçesi ile OHAL ilan edilmiştir. Ülkede bu gerilimli sürecin çalkantıları sürerken Ekim 2016 tarihinde Devlet Bahçeli tarafından, Türkiye'de bir beka sorunu yaşandığı ve halen uygulanmakta olan sistemin hukuksal zemine oturtulabilmesi için AK Parti'nin Başkanlık Sistemine yönelik önerisini TBMM'ye sunması gerektiği yönünde bir açıklama yapılmıştır. Bu düzenlemeye yönelik Anayasa değişikliği 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumda kabul edilmiştir. MHP'nin bu tercihi partide bölünmeye yol açmış ve ayrılanlar İYİ Parti'yi kurmuşlardır. Erdoğan bu sistemde seçilen ilk Cumhurbaşkanı

olmuştur. Yeni sistemde iktidar olabilmek için "%50+1" koşulunun zorunlu olması partilerin ittifak yaparak seçime gitmeleri sonucunu doğurmuştur.

1.4.3. Modern Türk Sosyo-Politik Sisteminin Karakteristik Özellikleri

İnanç, değerler, gelenekler, algılar, tutumlar ve meşruiyet anlayışı gibi unsurlardan oluşan siyasal kültür bir sosyo-politik sistemin oluşum ve işleyişinde etkisi olan ögelerdir (Sitembölükbaşı, 1997: 254; Sarıbay, 1996: 48). Toplumun çoğunluğu tarafından benimsenen böylesi kültürel etmenler sosyo-politik sistemin temel belirleyicileri olan; seçmenler, idareciler ve liderlerin topluma nüfuz etmesinde pay sahibidir. Sosyo-politik sistem anayasalarda ne şekilde tasarlanmış olursa olsun; siyasal kültürün yapı taşları olan gelenek, inanç, tutum ve algılar vb. dinamikler uygulamada kendine özgü bir biçimlenme ve işleyişe neden olabilmektedir (Valenzuela, 2004: 5-11). Bu nedenle sosyo-politik sistemin etkinliğinin sağlanması açısından mevcut siyasal kültürün başat özelliklerinin dikkate alınması önem arz etmektedir (Şahin, 2014: 54). Bu bağlamda siyasal hayatın işlevlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirmesine yönelik beklentiler bakımından da sosyo-politik sistemin önemine dikkat çekmek gerekir. Çünkü siyasal kültür ile o toplumdaki kurumsal yapılar arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur (Türköne, 2007: 231; Kalaycıoğlu, 1995: 49).

Modern Türk sosyo-politik sistemine yakından bakıldığında dikkati çeken ilk karakteristik unsurun "güçlü devlet" konusuna atfedilen önem olduğu dikkat çekmektedir. Hem geniş halk kitleleri hem de siyasal elitler düzeyinde güçlü devlet kavramına yapılan vurgu sosyo-politik sistemin dikkat çekici bir yönünü oluşturmaktadır (Özbudun, 2007: 11-13). Bu yönün başlıca tezahürleri arasında karizmatik ve güçlü lider arayışı ve yüksek tehdit algısı gibi unsurlar sayılabilir (Şahin, 2014: 54). Günümüz Türk sosyo-politik sisteminin bir başka dikkat çekici özelliğinin de elitler arasında yaşanan kutuplaşma olduğu söylenebilir. Siyasetin yoğun karşıtlıklar temelinde ve polarize olmuş bir ortamda, elitler arası çatışmalar ekseninde yapılması siyasal yaşamımızın her

döneminde vaki olan bir durumdur (Öğün, 2000: 20). Geçmişteki saltanat kavgaları, mezhep gerilimleri, bürokratik elitlerin farklı anlayışlar çerçevesinde kümelenmeleri ve geleneksellik-modernlik (merkez-çevre) izdüşümünde sürüp giden siyasal parçalanmışlık Türk sosyo-politik sisteminde kutuplaşmaya kökleşmiş bir unsur özelliği kazandırmıştır. Temsilcisi oldukları kitleler ve siyasiler arasında oluşan vesayetçi ilişkiler de gerginlik ve ayrışmanın bir başka boyutu olarak dikkat çekmektedir (Öğün, 2000: 47,56). Bu hususlar Türk sosyo-politik sisteminin demokratikleşmesini ve çoğulcu bir siyasal anlayışa dayalı etkin işleyişini zorlaştıran özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin, 2014: 55).

Siyasal partilerin ülkenin temel sorunlarına ilişkin çözüm önerileri ve bu önerilerinin uygulama yöntemleri büyük ölçüde birbirleri ile çelişiyor olması, siyasetçilerin toplum önünde takındıkları gergin tavırlar ve benimsedikleri söylemlerdeki üslup Türk sosyo-politik sisteminin olağan bir görünümü olarak kabul ediliyor olsa da sosyo-politik sistemin unsurları arasındaki kutuplaşmayı körükleyen hususlar olarak dikkat çekmektedir. Cumhuriyet sonrası Türk sosyo-politik sistemi bu yönüyle irdelendiğinde, 1950 ilâ 1960 süreci ve ardından 1970-1980 dönemi siyasal ayrışmanın aşırı yoğunlaştığı dönemler olarak öne çıkmaktadır (Özbudun, 2007: 15). Yakın dönemde ise siyasal gerilimin yükselmesine koşut olarak, kutuplaşmanın da tırmandığı, yaşam biçimleri arasındaki farklılıkların da Türk sosyo-politik sisteminin kutuplaşmasına olumsuz yönde etki yaptığı söylenebilir (Ağırdır, 2014: 40-42).Yapılan araştırmalarda, bu olgunun seçmenlerin karşı görüşte olduğunu değerlendirdiği siyasal partilere karşı tepkiselliğini tehlikeli boyutlara taşıdığı; ve ayrımcılık algısını yaygınlaştırdığı (Akyürek ve Koydemir, 2014: 5-9) bu ayrışmaların güven ve hoşgörü eşiğinin hızlıca düşmesini etkileyerek, çok uzun olmayan bir süreç sonunda toplumsal barışı tehdit edebilecek düzeye ulaşma potansiyeli taşıdığı (Kalaycıoğlu, 1995: 56; Esmer, 2012) bulgularına ulaşılmıştır.

Türk sosyo-politik sisteminin dikkat çekici diğer bir yönü ise "muhalefete hoşgörüsüzlük" olgusudur. Sosyo-politik sisteme egemen olan gerilimin süreklilik arz etmesi, muhalefetin olmazsa olmaz bir siyasal işlev taşıdığının ve sistemin doğası gereği varoluşunun bilincinde olamayış gibi bir probleme yol açmaktadır. İktidarın geçmiş iktidarları ağır eleştrilerle itham ederek siyaset yapma tutumu Türk sosyo-politik sisteminde sıklıkla görülmektedir. Bunun çoğunlukçu demokrasi anlayışının egemen olduğu bir zihniyet yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü çoğunluğun desteğini almış olmak demokrasi ve milli iradenin bir tecellisi olarak algılanmakta (Öğün, 2000: 61) ve bu çoğunlukçu bakış açısı iktidar erkini ele geçirenlerin muhalefete karşı hoşgörüsüz tutumlarını kolaylaştıran bir unsur olmaktadır (Parlak, 2008; Öğün, 2000: 20, 25).

Bu olgunun geri planında Osmanlı toplumunda yönetsel anlamda zaten belli bir etkinliği olan asker-sivil aydınlardan oluşan bürokrat kesimin Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan siyasal ve ideolojik birikimlerin bir sonucu olarak yönetimi tümüyle elde etmeleri yatmaktadır. Geçmişten gelen devletin sosyal alanı tüm boyutlarıyla denetleme tutkusu, Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür (Heper, 1994). Sosyal hayatın tüm alanlarını belirlemeyi amaçlayan bu bürokratik tutkunun biçimlendirdiği yönetsel anlayış, Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüş, sivil alanın gelişmesine olanak sağlayacak her türlü olgu ve girişim devlete yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir (Biber, 2009: 27). Bu yönüyle, Jön Türkler-İttihatçılık-Kemalizm şeklinde bir akış izleyen modernleşme sürecinde bürokrasinin izlediği tutum, Osmanlı monarşizmini sonlandırmak olarak değil, bu kurumun yerini almak olarak nitelendirilebilir.

Jön Türkler ve Kemalistler kendilerini geçmiş patrimonyal geleneğin varisleri olarak konumlandırmaktaydılar. Devleti topluma karşı üstün bir yerde konumlandıran bu anlayış, sosyal ve iktisadi seçkinleri de dışarıda bırakarak meşru otorite hakkını devlet seçkinlerinin tekeline bırkamıştır (Kazancıgil, 1981: 48). Bu yönüyle, Cumhuriyet tarihi boyunca iktidarların muhalefete

karşı sergiledikleri hoşgörüsüzlük ve tahammülsüzlük (Mardin, 2007: 179 vd.), İttihatçılık-Kemalizm (CHP), Tek Parti Dönemi-Demokrat Parti, 27 Mayıs-Adalet Partisi, 28 Şubat- Ak Parti süreçlerinde görüldüğü gibi, otoriter dönemlerin onlara karşı çıkan özgürlük istemlerini temsil eden siyasal oluşumlarla sonlanmasına rağmen, bu yeni oluşumların da süreç içesisinde istisnasız otoriter bir anlayışı benimseyerek devlet gücünü muhalefeti ezmeye yönlendirmesi, bu devlet geleneğinin sosyo-politik sistem içerisindeki bir göstergesidir (Koçal, 2014: 48-49).

Demokrasinin ve modern toplumun vazgeçilmez kurumları olan siyasal partiler, Türk sosyo-politik sisteminin de çarklarını döndüren yapılanmalardır. Bir ülkenin siyasal partilerinin karakteristik özellikleri sosyo-politik sistemin oluşumu ve işleyişi üzerinde çok önemli etkilere sahiptirler. Türkiye'de sivil toplum örgütleri ve kamuoyu baskısı henüz siyaset üretme açısından yeterli olgunluğa erişememiştir. Bu yönüyle Türk sosyo- politik sistemi büyük ölçüde siyasal partilerin baskın konumda olduğu bir sistemdir (Öğün, 2000: 59; Özbudun, 2007: 74) ve siyasal partiler uzlaşmacı politikalar yerine ayrıştırıcı politika tercihleri ile dikkat çekmektedirler. Öyle ki, bu durum yalnızca partiler arası ilişkilerde değil, parti içi rekabette dahi görülebilmektedir (Öğün, 2000: 59; Özbudun, 2007: 75). Rakip partilere karşı sergilenen hoşgörüsüzlük parti içindeki klik ve kanatlara karşı da sergilenmekte, parti içi rekabette de derin ayrışmalar yaşanabilmektedir. Bu tutumlar parti içi demokrasinin gelişmini olumsuz etkilemektedir (Türköne, 2007: 271-273; Sarıbay, 2001: 94).

Türk siyasal sisteminde var olan siyasal partilerin örgütsel yapıları oligarşik özellikleri ile dikkat çekmektedir (Türköne, 2007: 290). Genel başkanlardan itibaren parti örgütlerinin tüm kademelerinde görev yapan idarecilerin tartışmasız bir egemenliği göze çarpmaktadır. Parti içi demokrasinin bir türlü olgunlaşamaması ve güçlü liderlik olgusu Türk siyasal partilerinde sıkı bir parti disiplini ve yönetici kadrolar arasında güçlü bir dayanışma biçiminde tezahür etmektedir (Özbudun, 2007: 82).

Türk sosyo-politik sisteminin karakteristik özellikleri bağlamında yukarıda yapılan açıklamalar değerlendirildiğinde; sistemin demokratik, uzlaşmacı ve çoğulcu kültür yönünden zaafiyet arz ettiği görülmektedir. Oysaki tüm sosyo-politik sistemlerin uzlaşmacı bir siyasi kültüre gereksinimi vardır, çünkü sistemin istikrarı ve sürdürülebilirliği bir uzlaşma kültürüne ve bu kültürün biçimlendirdiği siyasal yapılara bağlıdır. Aynı zamanda çarklarının sıkışma ve tıkanma olmadan dönebildiği bir sosyo-politik sistemin meşruiyet kazanmasında uzlaşma kültürünün önemi çok açıktır (Şahin, 2011: 200).

1.5.Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeller

1.5.1. Model

Model bir şeyi daha küçük ölçekte temsil etme amacını güden kurgusal bir yapıdır. Gerçekliğin teorik olarak kurgulanmasına dayanan modeller, önemli karşılıklı ilişki ve etkileşimleri öne çıkararak anlaşılmasını kolaylaştırırlar. Örneğin sosyo-politik sistemlerin işlev ve işlerliğini açıklamaya ilişkin modeller kurulabilir. Böylesi bir modelde devlet, siyasi partiler, medya, siyasi ve sosyal baskı grupları gibi unsurlar arasındaki ilişki ve etkileşimler sonucunda ortaya çıkan sisteme ilişkin sürecin anlaşılması kolaylaştırılabilinir.

Modeller yalnızca tek bir fikri değil bir fikirler bütününü içerir. Bir model maket uçak ya da bir oyuncak bebek evinde olduğu gibi çoğunlukla bir şeyin daha küçük ölçekte temsil edilen hali olarak kabul edilebilir. Burada model temsil edilen orjinal ögeye olabildiğince yakınsak bir benzerlik ortaya koyma amacını güder. Kavramsal modeller, genellikle analitik işlev gören araçlardır; dağınık ve kafa karıştırıcı bir olgular yığını olarak görülen unsurları anlamlı hale getirebilmeleri bu modellere değer katar. Kendi kendilerini ifade etme yeteneğinden mahrum olan olgular organize edilme ve yorumlanmaya muhtaçtırlar. Modeller, olguların anlam ve değerini oluşturan ilişkiler ağını açıklayarak bu ihtiyacı giderirler.

Siyasal modeller belli başlı siyasi aktörlerin işlevlerinin yanısıra bir siyasal süreci tümüyle açıklamayı amaçlarlar. Bu noktada, kavramsal modellere, açıklamayı amaçladıkları gerçekliğin basitleştirilmiş hali olmaktan öteye bir anlam yüklenmemesi gereği göz ardı edilmemelidir. Çünkü söz konusu modeller, yalnızca anlaşılmayı kolaylaştıran enstrümanlardır. Bunlara kesin güvenilir bilgi anlamı yüklenmemesi gerekir (Heywood, 2017: 39-41).

1.5.2. Dikotomik Modeller

Kökeni Yunancaya dayanan dikotomi (dichotomy) sözcüğü ikiye bölme, iki parçaya ayırma ya da kesme anlamlarını içermekte olup, siyaset bilimi yazınında birbirine zıt olmakla birlikte ancak beraber kullanıldığında bir diğerine anlam kazandıran olguları ifade eden bir kavramdır. Örneğin birbiri ile tümüyle karşıt anlamlara sahip gece ve gündüz imgeleri birlikte kullanıldığında birbirini bütünleyen bir algı oluşturmaktadırlar (Özer ve Önen, 2017: 23).

Sosyo-politik sistemi açıklama amaçlı dikotomik modeller, genel olarak siyasal sistemi oluşturan yapılar arasındaki ikili karşıtlıklar temelinde iktidar ilişkilerini kategorik olarak açıklamayı amaçlayan modellerdir (Karakoç, 2020: 230-231). Sözkonusu modeller siyaseti ve iktidar-toplum ilişkilerini kategorize ederek, bir bütünün içindeki ikili karşıtlığı öne çıkararak, sosyo-politik sistemi devletin iktidarı kullanma biçimleri üzerinden analiz eden modellerdir. Bu çalışmada dikotomik kuramsal model kavramı, Türk sosyo-politik sistemini ve toplum-iktidar ilişkilerini bütüncül, sabit ve kategorik yapıların içerdiği ikili karşıtlıklar ekseninde analiz etmeyi amaçlayan başlıca modeller arasında yer alan Şerif Mardin, Metin Heper, İdris Küçükömer ve Emre Kongar'ın kuramsal modellerine işaret etmek amacıyla kullanılmıştır.

1.5.3. Türk Sosyo- Politik Sistemini Açıklama Amaçlı Diğer Modeller

Türk sosyo-politik sistemini, içerdiği toplum-devlet ilişkileri, sosyal ve siyasal gelişmeleri ve iktidar biçimlerini dikotomik modelerden farklı yaklaşımlarla irdeleyen modeller de mevcuttur. Bu modellerin sosyo-politik sistemi, genel olarak toplumcu-sınıf temelli bir yaklaşımla ya da parçalı iktidar ilişkileri üzerine yoğunlaşarak açıklamaya çalıştıkları söylenebilir.

Doğan Avcıoğlu Türk sosyo-politik sistemini toplumcu-sınıf temelli bir bakış açısıyla irdelemiştir. Avcıoğlu'na göre Cumhuriyet dönemi sosyo-politik sistemi, son dönem Osmanlı feodal-prekapitalist sisteminin izlerini taşıyan yapısal bir özelliğe sahiptir. Tanzimat dönemindeki hukuki, mali ve idari düzenlemeler devletin merkezi otoritesini zayıflatmış, kapitalist batı sermayesinin içerideki işbirlikçisi rolünü üstlenen eşraf, tüccar, aracı, tefeci, toprak ağası ve şeyhler güçlenmiş ve bu yeni özerk güç merkezleri dönemin iktidar aktörleri haline gelmişlerdir. Köylülerin oluşturduğu güçsüz geniş kitleler, bu güç merkezlerinin nüfuz alanında kalarak etkinliğini tümüyle yitirmiştir. Bu durum toplumu oluşturan sınıflar arasındaki güç dengesini emperyalizmin işbirlikçisi toprak ağası, tüccar ve tefeci kesimin lehine değiştirmiştir (Avcıoğlu, 1969: 79-84, 117-150).

Avcıoğlu'na göre, Cumhuriyet döneminde milli devrimci bir anlayışla hareket ettiğini savunan Kemalist hareket buna rağmen toplumu tümüyle kucaklayamamış, köylü tabana kendini anlatamamıştır. Tam tersine Kemalist sivil-asker bürokratlar, prekapitalist sistemin kalıntıları olan tüccar, ağa ve tefeci kesim ile uzlaşarak ittifak kurmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu durum dışa bağımlı "tutucular koalisyonu"nu güçlendirmiş, "eşraf demir perdesi kırılarak köylü tabana ulaşılamamıştır" (Avcıoğlu, 1969: 226-233, 276-289, 331-333). Aynı şekilde çok partili siyasal yaşama geçiş de söz konusu tutucu grupların iktidara ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Hatta 27 Mayıs darbesi de Türk sosyo-politik sisteminin bağımsız ve devrimci bir karaktere kavuşmasına yetmemiş, yabancı sermayenin güdümündeki kapitalist gelişme süreci devam etmiştir. Çünkü 27 Mayıs'ın bürokrat ve aydın önderleri, ülkedeki tutucu

kesimin etkinliğini sonlandıracak devrimci bir yapılanmaya gitmemiştir (Avcıoğlu, 1969: 351-362, 492-498, 569- 580; Çakan, 2004: 38-40).

Buna karşın 1960'ların sonlarına doğru gerçekleşen kapitalist dönüşümler ilerici güçlerin gelişmesine de olanak sağlamıştır. İşçilerin sayısı artmış, sendikalar güçlenmiş ve yeni düzen istemleri uç vermeye başlamıştır. Proleterleşen köylü kitleleri geleneksel, bağımlılığı kabullenmiş zihniyet yapısını terk ederek sistemsel değişim talep etmeye başlamışlardır (Avcıoğlu, 1969: 581-583).

Türk sosyo-politik sistemindeki iktidar ilişkilerini Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan süreç boyunca devrimci ve marxist temelli sınıfsal bir bakış açısı ile irdeleyen Avcıoğlu, Türk sosyo-politik sisteminin, üç değişik sınıfsal yapı dinamiği çerçevesinde biçimlendiğini öne sürer. Bunlardan ilki, dışa bağımlı ancak üretim ilişkileri üzerinde belirleyici etkiye sahip, büyük sanayici burjuva, tüccar, toprak ağası ve eşrafın oluşturduğu tutucu sınıftır. Bir menfaat birlikteliği temeline dayanan bu sınıf, temsili demokrasinin sunduğu fırsatlardan yararlanarak ekonomik gücünü siyasal egemenliğe dönüştürmektedir. İkincisi, işçi ve köylülerden oluşan toplumun alt katmanlarında yer alan sınıftır. Geniş kitlelere yayılmasına karşın üretim araçları üzerindeki etkinlik yönünden zayıf bir toplumsal sınıftır bu. Doğal olarak tutucular sınıfının etkisi altındadır. Asker, sivil, bürokrat ve aydınların oluşturduğu devrimci-milliyetçi ilericiler yani küçük burjuva olarak da adlandırılan orta sınıf üçüncü sınıfı oluşturmaktadır. Ülke ancak işte bu ordu-bürokrat ve aydınların işçi ve köylülerin de desteğini kazanarak yapacağı devrim sonrasında kalkınmış, sosyalist ve bağımsız gelişme düzeyine ulaşabilecektir.

Avcıoğlu "az gelişmiş toplum" olarak nitelendirdiği Türk toplumunda uygulanan sosyo-politik sistemi, marxist sınıf çatışması modeli bağlamında analiz etmeye çalışmıştır. Söz konusu kuramsal yaklaşım özü itibariyle sınıf çatışmasının az gelişmiş toplumlarda nereden kaynaklandığını, nasıl gerçekleştiğini merkeze alarak; kurtuluşun tepeden inmeci ve devletçi bir sosyalizm ütopyasında olduğunu savunmaktadır. Avcıoğlu modelini az gelişmiş toplumlarda elitlerin arasındaki mücadele üzerine kurgulamıştır. Ona göre sosyo-politik sistem "işbirlikçi ve egemen burjuvazi" ve

“milliyetçi-devrimci bürokrasinin” alt sınıfları da harekete geçirerek verdikleri mücadelenin sahnesidir. Bu yönüyle Avcıoğlu’nun sosyo-politik sistemi açıklamayı amaçlayan modelinin, yerli ve ulusalcı bir marxism savına dayandığı söylenebilir.

Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan süreçte Türk sosyo-politik sistemini toplumsal-sınıfsal bir anlayışla açıklamaya çalışan başka bir yaklaşım da bütünleşme ve periferileşme kavramları üzerinden temellendirilmiştir. Bu yaklaşım sosyo- politik sistemi, “Osmanlı ekonomisinin kapitalist dünya sistemi ile bütünleşme-periferileşme (çevreselleşme) süreci” ve “devlet bürokrasisinin bu süreçte iktidar-üretim ilişkileri üzerindeki hegemonyasını tekrardan kurma çabaları” bağlamında irdelemektedir (Kaliber, 2004: 118). Bu model, Cumhuriyet dönemi Türk sosyo-politik sistemini periferileşme aşamasında gözlemlenen başlıca üç toplumsal oluşum üzerinden kurgulamaktadır. Bu oluşumlardan birincisi, ağırlıklı olarak bir tarım toplumu olan Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyılda dünya kapitalist sistemi ile ve yabancı sermaye ile bütünleşmesi sonucunda kapitalist dünya ekonomisi içerisinde çevresel bir yer edinmesi olarak ifade edilmiştir. İkinci olarak, Osmanlı-Cumhuriyet Türkiye’sinde büyük toprak mülkiyetinin var olmayışı; tersine genel olarak küçük boyutlu tarımsal üretimin mevcudiyeti. Üçüncü olarak ise, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başları itibariyle Osmanlı burjuvajisinin gayri müslim kökenli kesiminin iktisadi ve siyasi alandaki nüfuzunu yitirmesi (Kasaba, 1993: 97-100; Pamuk, 2017: 158-159; Keyder, 2017: 10-11) şekinde ifade edilmiştir.

Bu modelin aralarındaki küçük anlayış farklarına rağmen başlıca temsilcileri olarak Reşat Kasaba, Şevket Pamuk ve Çağlar Keyder sayılabilir. Kasaba, Türk sosyo-politik sistemini, 19. yüzyılın dinamik toplumsal yapısı içerisinde oluşan bürokratik merkeziyetçilik üzerine temellendirerek analiz etmeye çalışırken, Keyder ve Pamuk ise sosyo-politik sistemi burjuva sınıfı ve bürokrasi arasındaki sınıfsal temelli bir iktidar ilişkisi ekseninde yorumlamaya çalışmışlardır.

Kasaba’ya göre 19. yüzyılda yaşanan devlet otoritesi, mahalli güç merkezlerini oluşturan ayanlar, gayrimüslim ağırlıklı ticaret kesimi, milliyetçi akımlar ile yabancı sermaye temsilcileri arasında yaşanan yoğun ilişkilerin biçimlendirdiği bir

periferileşme süreci Osmanlı toplumunu derinden etkilemiştir. Bu olgu Cumhuriyet dönemi Türk sosyo-politik sisteminde bürokratik merkeziyetçilik şeklinde kendini göstermiştir. Bunun nedeni ise bir mahalli güç özelliği taşıyan eşraf ve ayan yapısının tasfiye edilmesi sonucunda sosyo-politik sistem içerisinde yalnızca bürokratik merkezin gücünü koruyabilmiş olmasıdır. Kasaba Cumhuriyet dönemi sosyo-politik sistemini biçimlendiren bir diğer gelişme olarak; yabancı sermaye unsurlarının yıkıcı rekabeti sonucunda, aracı tüccar sınıfın toplumdaki gücünü yitirmesini öne çıkarmaktadır. Bunun sonucunda sivil toplum alanı gelişme olanağı bulamamış, merkezi devlet bir güç olarak varlığını korumuştur (Kasaba, 1993: 30-35, 75-95, 98-99).

Kasaba'nın Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan kuramsal modeli özetle; yukarıdaki iki temel oluşumun etkisiyle biçimlenen bürokratik merkeziyetçiliğin, yabancı sermaye unsurları ve kapitalizmin temsilcisi devletlerin dayatma ve desteği ile kurumsallaştığı hususudur. Yerel toplumsal yapı içerisindeki konumunu güçlendiren bu bürokratik merkeziyetçi devlet olgusu, dünya ekonomisi içerisinde ise bağımlı, zayıf yapısıyla çevresel bir konumda kalmıştır (Kasaba, 1993: 97-99).

Şevket Pamuk ve Çağlar Keyder de Türk sosyo-politik sistemini periferileşme perspektifinden açıklamaya çalışan akademisyenlerdir. Gerek Pamuk gerekse Keyder Türk sosyo-politik sisteminin, kapitalizmle bütünleşme çabaları sonucunda özerkliğini yitirmiş ve çevreselleşmiş bir ekonomik yapı olarak, denge unsuru olabilecek özerk ve güçlü toprak sahiplerinden yoksun, gayri müslim yerli burjuvazinin tasfiye edildiği bir ortamda bürokrasinin başını çektiği, "millî iktisat" temelli kalkınmayı hedefleyen bir ulus devlet vizyonu çevresinde biçimlendiğini savunurlar (Pamuk, 2017: 144, 149-152, 158-159, 173-174; Keyder, 2017: 9-11, 79-92, 101-107). Pamuk ve Keyder'e göre bu vizyon, Türk sosyo-politik sisteminde bürokrasi ve yeni milli (Türk-Müslüman) burjuva sınıflarının etkinliğini arttırmıştır. Bunun sonucunda Türk sosyo-politik sistemi, burjuva ve bürokrat kesimlerinin hem kendi içinde hem de bu kesimler arasındaki iktidar mücadelesi dinamiği çevresinde şekillenmiştir. Diğer toplumsal unsurlar olan geniş köylü ve işçi kesimleri, toplumsal iktidar ilişkilerini

belirleyebilecek güç ve örgütlenme olanaklarından mahrum oldukları için sosyo-politik sistem içerisinde ikinci, yani çevresel bir özelliğe sahiptirler (Pamuk, 2017: 180-182, 213-214, 249-251, 310-311; Keyder, 2017: 13).

Pamuk ve Keyder Cumhuriyetin kuruluşunda merkezi devletin diğer toplumsal ve yerel çevreler karşısındaki güçlü konumuna dikkat çekerler. Bu ortamdaki sosyo-politik sistemde, siyasetin başat ögesi, karşısında herhangi bir siyasal rakip bulunmayan bürokrasidir. Ancak küçük üreticiliğin var olduğu büyük toprak sahipliğine yaslanan bir karşı denge unsurunun oluşmadığı, gayrimüslim burjuvazinin işlevsizleştirildiği bu siyasal zeminde bürokrasinin temel amacı, devlet öncülüğünde bir modern ulus devlet ve milli ekonomi kurmak olmuştur (Pamuk, 2017: 158-159, 175, 212-214; Keyder, 2017: 9-11, 126, 13-139, 255).

Keyder bürokrasinin bu süreçte milliyetçilik ve laiklik ilkelerini devlet ve ulusu birleştirici değerler olarak benimsediğine vurgu yapar. Bürokrasi bu kuruluş sürecinde dini değerler ve hanedan yapısının meşruiyetinden arındırılmış bir devlet ve sosyo-politik sistem kurmaya çabalamıştır. Böylesi bir yapı bir yönüyle muhalefet, rekabet ve denetim unsurlarından da mahrum bırakılmış bir mahiyet arz etmektedir. Aynı şekilde toplumun İslami, cemaat, özel ve yerel tüm geleneksel bağlardan soyutlanarak yalnızca ulusal birleştirici özellik taşıdığı varsayılan resmî ideolojik ilkelerin benimsendiği bir toplum inşası amaçlanmıştır. Bu anlayış çerçevesinde yapılan uygulamalar devlet ve toplumun derin farklarla ayrıştığı bir sosyo-politik sistem oluşturmuştur. Bu durum iktidar ilişkilerinde bir taraftan bürokrat sınıf içinde mücadeleye, öte yandan bürokrasinin rakip görülen diğer toplumsal yapılarla mücadele ettiği ve tasfiyelerle sonuçlanan uygulamalara yol açmıştır (Keyder, 2017: 107-115, 126-127, 151-153).

Pamuk ve Keyder bürokrasinin kendi denetiminde modern bir toplum ve devlet inşa etme, ekonomiyi millileştirme çabalarında yeni oluşan burjuva kesimi ile arasındaki iş birliğine dikkat çekerler. Bu iş birliği, taraflardan bürokrasiye ekonomi ve toplumu denetleyebilme, diğer taraf olan burjuva sınıfına ise sosyo-politik sistem içerisindeki alanını genişleten, hızlı bir zenginleşme olanağı sağlayan bir özellik taşır. Bu karşılıklı

çıkara dayalı birlikte yaşama biçimi, ülkenin ekonomik kaynak ve ayrıcalıklarının, yapılandırılan devlet tekelleri üzerinden, merkezi bürokratik kadrolar aracılığı ile kendilerine yakın yeni burjuva kesimine aktarılarak gelişmiştir. Bu süreçte burjuva kesimi, merkezi iktidar ve onun en güçlü temsilcisi bürokrasinin reformlarına tam bir uyum göstermiş, kültürel ve siyasi gerilimlerden kaçınmıştır. Aynı zamanda özerk bir sivil toplum gücü olma ve siyasal etkinlik taleplerine hiç yanaşmamıştır. Burjuvazi yalnızca bürokratik gücün şemsiyesi altında büyüme ve zenginleşmeye yoğunlaşmıştır. Bu durum servet ve zenginliğin devlet gücünü elinde tutan kadrolar ile onların egemenliğini kabul eden kesimin elinde toplanması anlamına gelmekte idi. Bu toplumsal yapı Cumhuriyetin ilk dönemlerinde oluşan sosyo-politik sistemin, yönetici sınıfın diğer geniş toplum katmanlarını denetlemesine olanak sağlayan ve onların iktisadi kazanım ve siyasal katılım çabalarına set çeken, kitleleri eylemsizleştiren, toplumsal elitlerin yalnızca kendi aralarında siyasi ve iktisadi güç pazarlığı yapabilmelerini mümkün kılan bir karaktere bürünmesine yol açmıştır (Pamuk, 2017: 181-182, 214; Keyder, 2017: 107, 123, 137-140).

Pamuk ve Keyder, 1950'ler Türkiye'sinde iktisadi bakımdan oldukça güçlenen burjuva sınıfı ile bürokrasi arasındaki birlikteliğin çözüldüğünü ve burjuva sınıfının bürokrasiden ayrışmış kendi sınıfsal kimliğini geliştirdiğini savunurlar. Bu süreçte Türk sosyo-politik sistemi yurt içinde siyasi ve ekonomik liberalizm, dini özgürlükler; yurt dışında ise dış yardım ve krediler, liberal sistem ve "yeni müdahelecilik" dinamikleri ile biçimlenmiştir. Özerklik arayışındaki burjuvazinin temsilcileri üretici, küçük tüccar ve köylü-çiftçi kesimleri bu süreçte Demokrat Parti'de örgütlenerek sosyo-politik sistemde nüfuz edinmiş ve iktidar olmuşlardır. Demokrat Parti, iktidarının başlarında tarıma dayalı sanayileşme ve ihracat, kitlesel hareketliliğin desteklenmesi, küçük köylünün mülkiyet ve üreticiliğinin desteklenmesi politikalarını benimsemiştir. Ancak piyasa liberalizmi ve tarımı önceleyen bu modeli uzun süre devam ettirememiş, devletin kontrolünde ithal ikameci anlayışa geçmek zorunda kalmıştır (Pamuk, 2017: 223-227, 231-234; Keyder, 2017: 147-168). Bu yeni yönelim, Türk sosyo-politik sisteminde devlet ve piyasa karşıtlığının yerini, ekonomik kalkınmada devletin gücünden "planlı" kalkınma desteği olarak yararlanma anlayışına

bırakması şeklinde tezahür etmiştir. Bu gelişmeler burjuva sınıfının ticaret ve sanayi burjuvazisi olarak kendi içinde bölünmesine yol açmıştır (Keyder, 2017: 176-177).

Sanayi burjuvazisi 1960 askeri darbesi sonrasında benimsenen yeni iktisadi politikalar çerçevesinde, tekrar bürokrat kesimle iş birliğine geçmiş ve uluslararası ekonomik bütünleşmesini güçlendirmek amacıyla, iktisadi süreçlerin devlet tarafından planlandığı bir sistemi kabullenmiştir. Planlı ya da karma ekonomi olarak adlandırılan bu model, ekonomik yapıyı devlet eliyle sanayi burjuvazisinin kazanımlarını önceleyecek şekilde düzenlemiş ve yine devlet ve bürokrasi ile iyi ilişkiler geliştirme imkânı olan kesimleri desteklemiştir. Bu tavrıyla devlet sanayi burjuvazisine ekonomik güç sağlama işlevini üstlenmiştir (Pamuk, 2017: 250-251; Keyder, 2017: 181-183, 190-191).

Türk sosyo-politik sistemini dünya kapitalizmine entegre olma çabaları sonucunda yaşanan çevreleşme olgusu üzerinden açıklamayı amaçlayan Pamuk ve Keyder, bu sistemin, dünya kapitalizminin çevresinde, burjuva ve merkezi bürokrat sınıfların hem sınıf içi hem de kendi aralarındaki iş birliği ya da iktidar mücadele dinamikleri sonucunda şekillendiği saptamasında bulunurlar. Bu yapı içerisinde merkezi bürokrasi genellikle daha başat ve belirleyici bir konumda olmuştur. Türk sosyo-politik sistemi içerisindeki işçi sınıfı ve köylüler bir siyasal mücadelede sonucunda sistemi etkileyebilecek derecede güçlenip örgütlenemediği için, çoğunlukla ikincil bir düzeyde ve dolaylı etkileri olan bir konumda kalmışlardır.

Türk sosyo-politik sistemini Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan süreç boyunca toplumsal dinamikler çerçevesinde açıklamayı amaçlayan bir başka model Kemal Karpat tarafından geliştirilmiştir. Sosyo-politik sistem analizini orta sınıfın oluşumu üzerine kurgulayan Karpat, Osmanlı orta sınıfının oluşumunu ayan ailelerinin 17. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan yükselişi ve 18. yüzyılda artan siyasal etkinliğine bağlar. Merkezi devlet otoritesinin güç kaybettiği bu dönemde orta sınıf güçlenmiş ve bilhassa yerel taşra idarelerinde etkisini arttırmıştır. Bu yönüyle 18.yüzyıl, merkez ve taşrada örgütlü devlet bürokrasisi ile ayanların temsil ettiği mahalli orta sınıf arasında yaşanan iktidar çekişmesine sahne olmuştur. Ayanların güçlenmesi fazla uzun ömürlü

olamamış devlet otoritesi tarafından uygulanan merkezileştirme siyaseti sonucunda ayanlar tasfiye edilmiş, sonuç olarak gücü toprak sahipliğinden kaynaklanan orta sınıfın gelişimi kesintiye uğramıştır (Karpat, 2010a: 29-36).

Tanzimat döneminde devletin siyasal ve ekonomik yönlerden Avrupa güçlerinin yörüngesinde yer aldığı süreçte, merkezi bürokrasi iktisadi yapı ve toplumsal gruplar üzerindeki siyasi denetimini güçlendirmiştir. Merkezi bürokrasi esnaf, küçük toprak sahibi, küçük çaplı ticaret erbabı, memur ve ulema kesimlerin oluşturduğu Müslüman orta sınıfı denetim altına almış ve kendisine karşı tehdit oluşturabilecek hiçbir toplumsal kesimin siyasal ve ekonomik olarak gelişmesine izin vermemiştir. Fakat aynı zamanda Avrupa'nın güçlü devletlerinin desteğini kazanan gayrimüslim orta sınıf, dış ticaret ve edinilen tarım arazisi mülkiyeti ile zenginleşmiş; böylelikle siyasal ve toplumsal bir güç haline gelmiştir (Karpat, 2017a: 79-93, 95, 108-113; Karpat, 2010a: 36-37). Karpat, bu oluşumların Osmanlı toplumunda 19. yüzyılın ikinci yarısında orta sınıfları müslim ve gayrimüslim olarak ayrıştırdığına; müslüman orta sınıfta ise geleneksel (yerel) ve modernist (devletçi) anlayışı benimseyen bir bölünmeye yol açtığına dikkat çeker (Karpat, 2010b: 39; Karpat, 2017b: 180).

Karpat, Osmanlı İmparatorluğu'nda orta sınıfın İttihat ve Terakki döneminde siyasi yönden güçlendiğini vurgular. Karpat'a göre, padişahın mutlak iktidarını kısıtlamayı misyon edinen İttihat ve Terakki hareketi orta sınıf özelliği baskın bir harekettir. Laik ve milliyetçi görüşteki orta sınıfın bürokratik kesimdeki temsilcisi olma iddiasındaki İttihat ve Terakki, izlediği ekonomiyi millileştirme politikaları bağlamında yerli ve milli bir orta sınıfın gelişimini desteklemiştir. Ancak bu destek gelenekçi, özel girişim ve serbest piyasa taraftarı, özgürlükçü orta sınıfa yönelmemiştir. Bunun yanısıra İttihat ve Terakki'nin güçlenme aşamasında orta sınıfın siyasal, sosyal ve kültürel sahadaki etkisi görece artmış fakat siyasal gücün temsil edildiği iktidar yine bürokrat kesimin nufüz alanında kalmıştır (Karpat, 2017a: 116; Karpat, 2017b: 181-182; Karpat, 2010b: 49-517).

Karpat Cumhuriyetin Milli Mücade sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki orta sınıfı oluşturan toplulukların Birinci Meclis çevresinde örgütlenen sivil bir ortak mücadele

ile kurulduğunu savunur. Fakat kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası orta sınıfın taşralı kesiminin temsilcisi olduğu kabul edilen grubu işlevsiz bırakarak soyo politik sisteme egemen olmuş; tek parti olarak tüm iktidar erkini eline geçirmiştir. CHF, benimsediği otoriter devletçi tutumu ve taşranın temsilcisi orta sınıfa mesafeli tavrı ile halktan uzaklaşmış ve yabancılaşmıştır. Bu yönetim anlayışı zenginleşmenin iktidara yakın dar bir kesim içinde yoğunlaşmasına neden olmuştur (Karpat, 2010b: 50-51, 61, 68-69; Karpat, 2017b: 183-184).

Karpat Demokrat Parti iktidarında hür teşebbüs ve özel mülkiyet anlayışından beslenerek güçlenen Anadolu orta sınıfının sosyo-politik sistemi etkileyebilme olanağına kavuştuğunu kabul eder. Demokrat Parti ve sonrasında Adalet Partisi izledikleri iktisadi liberalizm ve serbest girişimi destekleyici politikalarla Anadolu orta sınıfının ekonomik ve sosyal gelişimini desteklemiş ve bu sınıfın istemlerini karşılamaya çalışmışlardır. Fakat bu partiler bir yandan hür teşebbüs ve özel mülkiyeti destekleyici politikalar izlerken diğer taraftan da devlet desteği ve otoritesini kullanmaktan kaçınmamışlardır. Bu ikircikli tutumları Türk sosyo-politik sisteminde kamuculuğun güçlenmesine ve bürokrasinin alanını genişletmesine olanak sağlamıştır (Karpat, 2010b: 53, 68; Karpat, 2017b: 185-186; Karpat, 2010b: 273).

Karpat, Türk sosyo-politik sisteminde askeri darbeler ve ardından yapılandırılan askeri vesayet eksenli anayasal sistemlerin, genellikle orta sınıfın kültürel özelliklerini, taleplerini ve önceliklerini karşılamak yerine; toplumu forme etmek, denetim altına almak ve devletin otoritesine meşruiyet kazandırarak tahkim etme amacını güttüğünü savunur. Türkiye'de askeri bürokrasi bir yandan demokrasiden yana tavır koyarken öte yandan kendisini rejimin ve devletin koruyucusu olarak, kuvvetler ayrılığındaki yürütmenin, siyasetin ve tümüyle toplumun üzerinde bir yerde konumlandırmıştır. Sosyo-politik sistemin bürokrasi eksenli gelişimi orta sınıf ve dolayısıyla sivil toplumun gelişimine ket vuran bir unsur olmuştur (Karpat, 2010b: 55-56, 60-61, 67; Karpat, 2010b: 229-230, 242-249, 266-272).

Karpat, Türkiye'de devletin ekonomideki ağırlığının azalmaya başladığı 1980'li yıllardan itibaren sanayi, ticaret ve finansal sahalarda Anadolu orta sınıfının daha etkin

olmaya ve siyasal alanda da güçlenmeye başladığına dikkat çekmektedir. Özal hükümetlerinin izlediği politikalara paralel olarak şehirleşme, serbest pazar ekonomisi ve sermayenin orta sınıfa da yayılmasının etkileri ile orta sınıf gelişme fırsatı bulmuştur. Bu süreçte orta sınıflar, kendilerine alan açan serbest girişimden yana siyasal partiler içerisinde kendilerini siyasi sahada nispeten temsil etme imkanına kavuşmuş, ancak yine de sosyo-politik sistemin kurumsal oluşumunda kayda değer bir etkinlik edinememişlerdir (Karpat, 2010b: 68-69, 266-276; Karpat, 2017b: 220-222).

Genel olarak Karpat, Türk sosyo-politik sistemini, başat unsur olan merkeziyetçi bürokratik yapı içerisinde orta sınıfın oluşum ve gelişimine ilişkin bir perspektif üzerinden açıklamayı amaçlamıştır. Bu yönüyle Türk sosyo-politik sisteminin tarihsel gelişimini, hür teşebbüs ve özel mülkiyet taraftarı orta sınıfın, devlet merkezli bürokratik yapıya karşı kendi varlığını ve istemlerini kabul ettirme mücadelesi olarak anlamlandırmıştır (Karpat, 2010a: 68). Bu mücalelede devlet merkezli bürokrasinin egemen olduğu bir sosyo-politik sistem içerisinde siyasal partilerde temsil edilmek veya baskı grubu oluşturarak varlıklarını ve taleplerini yaşama geçirme amacı güdülmüştür.

Bu başlık altında incelediğimiz modellerde de Türk sosyo politik sistemini irdelerken analizlerinde dikotomik boyutlara yer vermişlerdir. Ancak bu çalışmada dikotomik özelliği en belirgin olan modeller konu edinmiştir.

2.BÖLÜM

SOSYO-POLİTİK SİSTEMİ AÇIKLAMA AMAÇLI BAŞLICA KURAMSAL YAKLAŞIM VE MODELLERİN ANALİZİ

Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan yaklaşımların üzerinde yoğun tartışmalar yapılmış, ayrıntılı analiz ve değerlendirmelere konu edilmiştir. Bunların başında Cumhuriyet döneminden itibaren sosyo-politik sistemi toplum-devlet ilişkisinin siyasal düzlemde nasıl kurulup işlediğini açıklamaya yönelik analiz ve önermeleriyle dikkat çeken dikotomik kavramsal modeller gelmektedir. Herbiri tarihsel referans ve kurucu metin niteliği taşıyan bu kuramsal yaklaşımların ilki 1969 yılında diğerleri ise 1973, 1976 ve 1985 yıllarında siyaset bilimi literatürüne kazandırılmışlardır. İdris Küçükömer, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Metin Heper'e ait bu kuramsal yaklaşımlar, Cumhuriyet dönemi Türk sosyo-politik sistemini ve bu sisteme egemen olan işleyiş biçimlerini açıklama amacıyla, toplum-devlet ilişkisinin kuruluş ve işleyiş tarzına ilişkin kuramsal ve kavramsal bir bakış açısı sunmuşlardır.

Bu bölümde sözü edilen kuramsal yaklaşımların, Türk sosyo-politik sisteminin temel ayrışmalarını oluşturan derin kırılma noktalarından hareketle; Türk siyasal yaşamını ve sorunlarını, siyasal hareketleri, ülkenin bürokratik yapısına egemen olan özellikleri, siyasal örgüt ve kurumları, iktidarın kullanılma biçimlerini, Türk sosyo-politik sistemini etkileyen temel unsurları ve sosyo-kültürel dinamikleri analiz biçimleri irdelenmektedir. Ayrıca söz konusu kuramsal yaklaşımların Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecindeki modernleşme, devlet yapılanması, toplumsal ve kültürel bütünleşme veya ayrışma, demokratikleşme ve merkezileşme meselelerini açıklama çabaları da değerlendirilmektedir.

2.1. Sosyo-Politik Sistemi Genel Olarak Dikotomik Yaklaşımla Açıklamayı Amaçlayan Kuramsal Modeller

2.1.1. Edward Shills'in Merkez-Çevre Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli

Sosyolojik bir analiz aracı olarak merkez-çevre yaklaşımı ilk kez Edward Shils tarafından kullanılmıştır[8]. Shils'e göre her toplumun bünyesinde aynı zamanda belirli bir kutsiyet de atfedilen merkezî bir alan mevcuttur. Bu merkezî alan o toplumu yönlendiren inançlar, değerler ve sembollerin de merkezini oluşturmaktadır, bu bağlamda toplumu yönlendirebilme gücü de onun varlık nedenini oluşturan bu inanç ve değerler kümesinden kaynaklanmaktadır (Shils, 2002: 86).

Shils'e göre bu ''merkez'', siyasal örgütlenmeler, bireysel roller, toplumsal statü sistemleri, akrabalık ilişkileri gibi çeşitli unsurların etkileşimlerinden oluşan bir eylem alanıdır. Burası inançların, değerlerin ve rollerin ete kemiğe büründüğü bir alandır (Shils, 2002: 87). Bu unsurların en karakteristik yönlerini; bireysel ilişkiler, menfaat ortaklıkları, ortak semboller ve değerler, anlaşmalar ve teamüller, birlikte çalışan bireyler, kamu otoritesi ve yaşamını aynı toprak parçası üzerinde sürdürmekten kaynaklı kurumsal bağlılıklar oluşturmaktadır.

Toplumdaki değerler sistemi ve kurumlar sistemi ''merkez'' nezdinde bir bütünlük gösterse de bu durum toplumun bireylerinin tümünün merkezin bu değerlerini benimsediği anlamına gelmez (Shils, 2002: 87). Buna karşın merkezî değerler, bünyesinde kültürel motifleri barındırması ve toplumu yönetenlerce

[8] Shils, E. (1975) Centre and Periphery: Essays in Macrosociolgy, The Universty of Chicago Press, s.3-16. (Söz konusu makale Yusuf Ziya Çelikkaya tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Türkiye Günlüğü Dergisinin 70. Sayısında yayımlanmıştır. Bu kısımda Türkçe çeviriden yararlanılmıştır: Shils, E. (2002). Merkez ve çevre (Y. Z. Çelikkaya, Çev.). *Türkiye Günlüğü,* S. 70, 86-96.)

benimsenilmelerinin sonucu olarak bir ‘’kutsiyet’’ de taşırlar. Merkezin kurumsal otoritesinin kaynağını da işte bu ‘’kutsiyet’’ oluşturur (Shils, 2002: 88).

Shils merkez-çevre yaklaşımında merkezin benimsediği değerlerin devlet tarafından sahiplenildiğini ve bu değerlerin diğer toplum katmanlarına devlet otoritesi de kullanılarak merkezin elitleri tarafından yaygınlaştırıldığını öne sürmektedir. Bu elitlere itaat edenler ödüllendirilmekte karşı çıkanlar ise cezalandırılmaktadır. Elitler toplumda kilit bir konumda olmaları ve üstlendikleri roller nedeniyle güçlüdürler.

Aynı zamanda aralarında bir uzlaşma mevcuttur çünkü ortak çıkarları, işgal ettikleri konumların gücü ve önemi, sahip oldukları benzer özellikler, atamaların merkezden denetleniyor olması aralarındaki kişisel bağları ve uzlaşmayı güçlendirmektedir (Shils, 2002: 91-92).

Shils modern toplumlar açısından merkez ve çevre olgusunu değerlendirdiği yaklaşımında, kentleşme, bütünleşmesini tamamlamış bir ekonomik sistem ve toplumun geniş kesimlerine yayılmış eğitim olanakları, birbirleri ile daha yoğun ilişki geliştirmiş toplumsal katmanlar gibi özelliklerin, merkezin sahip olduğu değerlerin çevre tarafından daha yoğun biçimde benimsenmesine katkı sunduğunu savunmaktadır. Merkezin değerlerinin çevre tarafından daha yaygın kabulü aynı zamanda toplumsal gelişimin dinamiklerinden birini de oluşturmuştur (Shils, 2002: 92).

Modern batı toplumlarında daha önceki toplumlarda rastlanmayan bir biçimde merkezin değerleri toplumun üyelerinin çok büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görmüş; bu durum da merkez ve çevrenin daha bütünleşmiş bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Batılı toplum bireylerinin ‘’yurttaş’’ özelliğini edinmesini kolaylaştıran başlıca etmenlerden biri de bu olmuştur (Shils, 2002: 93).

Edward Shils’in merkez-çevre yaklaşımının kaynağını, tüm toplumlarda mevcut olduğu varsayılan bir merkez ve bu merkezin belirleyici bir etkiye sahip olduğu bir

çevresel alan kabulü oluşturmaktadır. Bu kavramlar herhangi bir coğrafi sınırı öngörmemekte, toplumdaki inanç ve değerler sistemini içermektedirler (Gülener, 2007: 39).

Siyaset bilimi alanyazınında ‘’merkez ve çevre’’ olarak yer alan makalesinde, Shils, toplumsal inanç ve değerler çevresinde inşa edilen siyasal anlayışın merkezi değer sistemlerini doğurduğunu savunur. Merkezi değer sistemi aynı zamanda toplumdaki meşruiyet algısını da biçimlendirmektedir. Merkezi değer sistemini benimseyen elitlerin otoritesi siyasal sistemin iktidar ilişkilerinin karakteristiğini de belirler (Shils, 2002: 87-95). Modern batı toplumlarını merkez-çevre yaklaşımı ile ilk kez tahlil ederken Edward Shils, her toplumun ‘’değerler olarak merkez’’ ve ‘’kurumlar olarak merkez’’ olarak iki ayrı yüze sahip bir merkezi olduğunu vurgular. Toplumun tümünü biçimlendiren merkezi iktidar kurumlar olarak merkezi ifade ederken; toplumu oluşturan bireylerin çevresinde bütünleştiği ve onlara kimlik veren değer ve inançlar ise değerler olarak merkez anlamına gelmektedir. Kurumlar olarak merkez, toplumda merkezi bir iktidar ve onun tarafından yönetilen merkezi bir kurumsal örgütlenmenin varlığını ifade etmektedir. Kurumlar olarak merkezileşme toplumun tümünü biçimlendiren merkezi bir otoritenin oluşumu yani modern ulus devletin kurulma süreci anlamına gelmektedir. Toplumu çevresinde bütünleştiren ve bireysel kimlikleri yapılandıran ve toplumun bireylerini ortak bir yönelimde birleştiren, yani toplumu yöneten inançlar, değerler ve imgeler de değerler olarak merkezi temsil eder (Shils, 2002: 86-87; Greenfeld ve Martin, 1988: ix). Shils kolektif bir bilince sahip olmayı toplum olmanın temel şartı olarak görür. Bu bağlamda üzerinde mutabakata varılmış bir değerler kümesi olarak merkez, toplumun genelini etkileyebilecek bir çekim gücünün de sahibidir. Sonuç olarak toplumu yönlendiren inançlar, değerler ve imgeler merkezi oluşturur. Merkez muhtelif statüler, roller ve kurumların faaliyetlerini kapsar. Merkezi oluşturan kurumlar, inançlar ve değerler bir bütünlük arz ediyor olsa da toplumun tümünün bu inanç ve değerleri benimsemesi söz konusu değildir.

Shils’in yaklaşımında merkezi değerler sistemine karşı toplumda tamamen kabulden tümüyle redde kadar yayılmış bir tutum da söz konusudur. Bu durum kitlelerin merkezi değerler sistemi ile bütünleşemeyişi ya da siyasal yapının toplumun tümünü

içermemesi anlamına gelmektedir. İşte bu merkezi değerler sistemi ile bütünleşemeyiş ya da siyasal yapının toplumun tümünü kapsayamama hali, yani merkezin siyasal bünyenin dışında kalanlar üzerindeki ‘’muhtelif cihetlerden tesire sahip olması’’, ‘’merkez ve çevre’’nin oluşumuna işaret etmektedir (Shils, 2002: 86-87). Shils’in merkez-çevre yaklaşımına egemen olan merkez ve onun değerler sistemi karşısında toplumun rıza ve ret tavrı; sosyo-politik sistem bağlamında merkezi otorite ve toplum arasında yaşanan bir gerilim olarak değerlendirilebilir (Doğanay, 2014: 7).

Shils’in yaklaşımında çevre, merkeze ait değer, inanç ve imgelerin dışında kalmış bir yapı olarak ifade edilmiştir. Toplum için merkez yaşamsal bir önem taşırken; çevre bu yaşamsal alanın dışını hatta dışlanmışlığı ifade etmektedir (Shils, 2002: 94-96). Merkezin değişmezliği, tekliği, kutsallığı ve bütünlüğünün aksine çevre homojen bir yapıya sahip değildir. Bu nedenle çevre ‘’uzak çevre’’ ve ‘’yakın çevre’’ olarak bir ayrıma tabii tutulabilir. Bu ayrımın belirleyicisi çevredeki aktörlerin merkezin değerlerine karşı tutum ve yaklaşımları olmaktadır. Bu değerleri tümden reddetmeyen, eleştirel düzeyde tepki koyan, hatta merkezi değerlerden bazılarını savunan ve benimseyen çevre aktörleri ‘’yakın çevre’’ olarak vasıflandırılabilirken, merkezin değerlerinin tümünü kesin bir biçimde reddeden, bu değerleri tasfiye edecek değerleri benimseyen çevre aktörleri ise ‘’uzak çevre’’ olarak nitelendirilir (Gönenç, 2006: 132-133). Merkezdeki yönetici elitlerin sahip olduğu otorite, dengeli bir dağılım göstermemesine rağmen; yönetici elitler, sistemin gücüne karşı besledikleri ortak bağımlılık duygusu nedeniyle, bir bütünlük ve uyuma sahiptir. Sosyo-politik sisteme katılım; iktidarın egemenlik anlayışını destekleyecek üyelikler eliyle gerçekleşir. Çevre böylesi bir ortak amacı tümüyle paylaşmadığı için kusurlu ve parçalı bir bütündür; bütünlüğü merkezi alanın dışında kalmış olmasından kaynaklanmaktadır (Doğanay, 2014: 13).

Ancak toplumun yöneticilerinin merkezi inanç ve değerleri benimseyip sahiplenmesi merkezi güçlendirmektedir. Bu nedenle devlet, merkezi değer sisteminin en güçlü taşıyıcı aktörüdür. Devlet kendisi tarafından atanan merkezin seçkinleri marifetiyle otoritesini yayma hedefini gerçekleştirir (Shils, 2002: 94-95). Weberci iktidar kavramı bağlamında bürokrasi ve siyaset elitlerini toplumun yeniden yapılanması sürecinde

ayrıcalıklı bir yere koyan Shils, siyasal ve bürokrat elitler olarak devletin toplumsal katmanlar karşısında özerk bir yapı olarak konumlanmasına, bu yönüyle de devletin aşkın/güçlü bir biçimde algılanmasına olanak sağlamıştır (Açıkel, 2006: 62).

Shils toplumsal uzlaşının modern toplumlarda merkezi değerler sisteminin kurucu unsuru olduğunu savunur, bu da kurumlar olarak merkeze meşruiyet kazandırmaktadır. Toplumsal uzlaşı aynı zamanda toplumun bütünleştirici unsurudur. Merkezin çevrenin kendisi ile bütünleşmesini sağlamakta kullandığı en işe yarayan alet de toplumsal uzlaşıdır. Öyle ki modern toplumlarda, radikal örgütlenmeleri munisleştiren, sınıf çatışmalarının gerilimini azaltan, toplumları bu olgulara karşı daha güçlü ve dirençli kılan temel unsur yine toplumsal uzlaşıdır. Tabii ki toplumun tüm kesimlerinde bu toplumsal uzlaşının güçlü bir şekilde varolduğu söylenemez. Merkezden çevreye doğru ilerledikçe bu uzlaşı gücünü yitirir; merkezi değerlere bağlılık azalır, kurumlar olarak merkezin sahip olduğu destek güçten düşer. Bu süreçte merkezi değerlere, otoriteye ve kurumlara karşı onay ve takdir düzeyi geriler; diğer bir ifadeyle çevre, alternatif belki de karşıt değer, inanç ve sembollerin, farklı kurumsal anlamların alanı olarak tezahür eder. Ancak bütün bunlara karşın modern toplumlarda temel olan toplumsal uzlaşıdır (Shils, 2002: 92-93; Gönenç, 2006: 130; Çınar, 2006: 155; Greenfeld ve Martin, 1998: ix).

Modern öncesi dönemin klasik toplumlarında merkezi değerler; merkezi otoritenin güçlü denetim ve eşgüdüm olanaklarından mahrum olması yüzünden ve toplumun büyük çoğunluğunun ekonomik ilişkilerinin tümüyle yerel pazarda sürdürülmesinin de etkisiyle halk kitleleri tarafından pek benimsenmemiştir. Merkezden uzaklaştıkça bu bağ daha da zayıflar (Shils, 2002: 92-93). Genel olarak modern toplumda bilhassa Batı toplumlarında değer olarak merkez, şimdiye kadar görülmemiş bir biçimde toplumsal uzlaşıya sahip olmuştur. Ekonomik sistemin entegrasyonu, pazarın genişlemesi, teknolojik ve yönetsel olanakların merkezi otoriteyi güçlendirmesi, kentleşme, demokratikleşme, eğitim olanaklarının genişlemesi, kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerin sağladığı toplumsal etkileşimin yoğunlaşması gibi önemli dönüşümler, değerler olarak merkezin çevre tarafından daha fazla benimsenmesine, merkez ve çevre arasındaki temasın yoğunlaşmasına, merkez ve çevrenin birbirlerine nüfuz

etmesine ve toplumun daha çok bütünleşmesine olanak sağlar. Bu açıdan merkezi değerler sisteminin çevreye doğru genişlemesinde eğitim; merkezi kurumlar sisteminin çevreyi de kapsayacak biçimde genişlemesinde ise, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve toplumun daha geniş kesimlerinin oy kullanma hakkına kavuşması etkin bir rol oynamıştır. Bunun sonucu olarak modern toplumda geniş halk kitleleri (çevre), merkezin kurallarına uyum, otorite makamlarına yakınlık yönünden kendilerini artık geçmişe nazaran göreceli olarak daha çok sivil toplumun bir üyesi olarak hissederler. Böylelikle modern devletin yurttaşlarına dönüşürler. Diğer bir ifadeyle, merkezi değerler ve kurumların, toplumsal yaşamı ve toplum katmanlarını daha derinlemesine ve daha geniş olarak kuşatacak duruma gelmesi ile çevre ve merkez arasındaki toplumsal uzlaşı da güçlenir. Merkezin çevreye doğru yayılması, toplumsal bütünleşmeyi de kuvvetlendirir. Bu aşamada vurgulanması gereken bir husus da şudur; modern toplumda milliyetçi akımların yükselmesi toplumun daha geniş bir kesiminin merkezi değerler sistemini ve kurumları benimsemesinde, toplumsal uzlaşmanın güçlenmesinde destekleyici bir rol oynar (Shils, 2002: 92-95; Gönenç, 2006: 130; Greenfield ve Martin, 1998: ix).

Sözü edilen toplumsal uzlaşmanın toplumsal katmanlara nüfuzu, içinde yaşanılan topluma ve döneme göre değişkenlik gösterir. Tüm toplumsal yapılar için genel geçerli bir toplumsal uzlaşı model ve yöntemi mevcut değildir. Her toplum kendine has çeşitlilikte toplumsal uyum biçimleri oluşturabilir. Örneğin elitlerin egemen olduğu modern totaliter toplumsal yapılarda, bu elit yönetici kesim, sundukları inanç, değer ve imgeler bağlamında toplumsal katmanların neredeyse tümünü kuşatacak bir toplumsal uzlaşı isterler (Shils, 2002: 88). Merkezde yer alan egemen elit kesim mevcut yüce siyasal sistemin kendileri eliyle vücut bulduğunu varsaydıkları için bu üstün siyasal sistem ile bir özdeşleşme duygusu içindedirler. Bu yönüyle merkezdeki elit kesim arasında çok güçlü bir uzlaşı olması doğaldır (Shils, 2002: 93; Greenfeld ve Martin, 1988: xii).

Ancak Shils'e göre toplumsal uzlaşı namütenahi değildir. Çünkü gelişmiş modern bir toplumun doğası gereği çeşitlilik içeren yapısı, bireysel yetenek ve yetkinlik farklılıkları, mesleki uzmanlaşma, ahlaki retçilik ve farklı alanlardaki bireysel

uzmanlaşma gibi unsurlar merkezi değer sisteminin toplumsal yayılımı ve katılım açısından eşitsizliklere neden olur. Söz konusu eşitsizliği törpüleyen unsurlar da vardır. Örneğin kitlesel iletişimin yaygınlaşması, bireyin toplumdaki konumunun güçlenmesi ve bireysel özgürlüklerin gelişmesi bu unsurlar arasında sayılabilir. Bu aşamada artık merkez çok ulaşılmaz, çevre de görmezden gelinecek kadar ihmal edilebilir değildir. Aynı şekilde birey olma bilincinin güçlenmesi merkezi inanç, değer ve imgeler karşısında bir kayıtsızlığa belki de bir farklılaşmaya zemin hazırlayabilir ve toplumsal uzlaşıyı zayıflatabilir. Bu yönüyle toplumsal uzlaşı, bireysel özgürlükler ve farklılaşma diyalektik bir ilişki içerisindedir denilebilir (Shils, 2002: 93).

Sonuç olarak, Shils'in modern toplumu, merkezin inanç, değer ve imgeleri çevresinde bütünleşilerek biçimlenen ''merkezi'' bir toplumdur. Bu yönüyle modern toplum ve modern devlet, merkez-çevre ilişkileri sürecinde biçimlenir ve merkez-çevre bütünleşmesi merkezi inanç, değer ve imgeler çevresinde sağlanacak bir toplumsal uzlaşı demektir. Shils, modern toplumun sosyo-politik yapısını açıklamayı amaçladığı merkez-çevre yaklaşımında, modern toplumu merkezi inanç, değer ve imgeler, otorite, merkezileşme ve bütünleşme süreçleri yönüyle irdelemiştir. Shils modern devlet ve modern toplum analizlerinde genel olarak kültür, merkezi kültürel değerler, toplumsal uzlaşı ve bütünleşme unsurlarını öne çıkarmış; sosyo-politik sistemi ve bu sisteme egemen olan iktidarı, merkezi otoritenin geliştirip sahiplendiği merkezi inanç, değer ve imgeler etrafında uzlaşma ve bütünleşme süreçleri çerçevesinde kurgulamıştır.

2.1.2. Max Weber- Shumel Noah Eisenstadt'ın Geleneksel Otorite Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli

Max Weber modern otorite kavramının bir nevi şeceresini izleme amacı güden otorite analizi ile; bu soy ağacı izlencesi boyunca Doğu ya da Batı uygarlıklarının benimsedikleri otorite biçimini tanımlamayı amaçlamıştır (Weber, 2014: 131-141). Düşünce sistematiğini Batı Avrupa kapitalizmi ekseninde yapılandıran Weber, liberal değerler üzerine inşa ettiği merkez anlayışı bağlamında bu değerlerin dışında kalan yapıları çevre olarak konumlandırmıştır. Almanya'daki şarkiyat araştırmaları ve kendi kişisel siyasi eğilimlerinin bir sentezi olarak tezahür eden dikotomik tutumu Max

Weber'i modern Batı standart ve değerleri dışında kalan Doğu toplumlarını, ''Doğu despotizmi'' bileşenleri olarak tanımladığı patrimonyalizm, patriyarkalizm ve gerontokrasi (yaşlılar yönetimi/hükümeti) kavramları çerçevesinde açıklamaya yönlendirmiştir (Çakır ve Şahin, 2015: 20).

Doğu despotizmi kavramı ile Doğu'da egemen olan geleneksel otorite tiplerine işaret edilmektedir. Patriyarkalizm, gerontokrasi ve patrimonyalizm olarak adlandırılan otorite tarzları arasında duruma uygun olanın seçilerek uygulandığı geleneksel otorite Doğu'nun hâkim yönetim biçimidir (Weber, 2012a: 350-351). Patriyarkalizm ve gerontokraside bir şefin örgütlediği, kendisine bağlı asker ve bürokrat topluluğu yoktur. Ancak gelenekten güç alan bir bireysel otorite ve bu otoritenin biçimlendirdiği askeri ve idari bürokrat kadrolar patrimonyalizimde görülür (Weber, 2012a.: 351). Otoritenin asıl gücünü gelenekten aldığı gerontokraside gelenek, toplumu oluşturan bireyler tarafından bir doğa kanunu imişçesine insan ürünü olarak kabul edilmez. Bu durum geleneğe kutsiyet atfedilmesinin ve her türlü değişime karşı korunmasının başlıca nedenlerinden biridir. Gerontokratik otoritenin mevcut olduğu toplumlarda yaşlıların geleneksel konumları kendilerine gösterilen saygının kaynağını oluşturur (Weber, 2012a: 351; Nişancı, 2001a: 6-7). Otoritenin temel kaynağını geleneklerin oluşturduğu patriyarkalizmde liderin hısımlık ve akrabalık ilişkileri ve ekonomik kudreti de otoriteyi destekleyici unsurlar olarak ortaya çıkar (Nişancı, 2001b: 9). Toplumun bireylerinin statü olarak kendilerini makam, rütbe ve kıdem bakımından alt konumda görmeleri de patriyarkal otoritenin önemli dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Patriyarkal otorite anlayışında tıpkı gerontokrasideki gibi egemenlik, toplumu oluşturan bireyler tarafından doğal bir olgu olarak varsayılır; eski dönemlerden miras kalan ilişkiler ve normlar değişmez olarak kabul edilir ve korunur. Bu anlayış patriyarkal toplumu durağanlaştırır (Weber, 2012a: 347).

Patriyarkal ve gerontokratik otorite tarzlarının daha karmaşık bir çeşidi olan patrimonyalizm, patriyarkal liderin bireysel otoritesinin alanının daha da genişlemesiyle ortaya çıkar. Ancak hükmedilen alanların genişlemesiyle yönetimin tekelden sağlanamaması problemini doğurur. Artık patrimonyal lider otoritesini paylaşma mecburiyetindedir. Patrimonyalizmde otoritenin kaynağı hanedanın sahip

olduğu bireysel ve bürokratik güçtür. Bu gücün karakteristik özelliği hükümdarın doğrudan tasarrufunda ve keyfî olmasıdır. Hanedana tabii olan diğer toplulukların iktidarı ele geçirme amaçları olmamakla birlikte, liderin otoritesinin zayıfladığı şartların el verdiği durumlarda kendi etki alanlarını güçlendirme eğilimleri görülebilir. Weber böylesi durumlarda patrimonyal otoriteye sahip liderin doğal merkezî gücü ile onun zafiyetinden istifade eden çevresel güçler (büyük arazi sahipleri veya feodal lordlar) arasındaki ilişkilere dikkat çekmektedir (Weber, 2012b: 408-409). Patrimonyal otoriteyi kullanan lider kendi otoritesini tehdit eden bu gibi durumlarda gerçek ya da potansiyel tüm tehlikeleri bertaraf etmek zorundadır. Batı modernleşmesinin itici gücünü oluşturan aristokrasi-burjuvazi karşıtlığını temel alan bu merkez-çevre yaklaşımı, merkezi otorite ve bu otoriteyi paylaşmak isteyen çevre güçleri arasındaki çatışmaların nasıl giderildiğini açıklama yönüyle özel bir önem taşımaktadır (Çakır ve Şahin, 2015: 26). Batı toplumları söz konusu gerilimi sonlandırırken aynı zamanda modern kapitalist burjuvazinin oluşumuna olanak sağlamış; ancak bu süreçte Doğu toplumları toplumsal etkileşimi pasifize ederek despot, yağmacı bir egemenlik anlayışına yönelmiştir (Weber, 2014: 19-21). Mısır, Hindistan ve Çin gibi büyük hacimlere ulaşmış uygarlıklara dikkat çeken Weber, çevreyi baskılayan bir merkez-çevre geriliminin hâkim olduğu bir siyasal geleneğin, bu uygarlıklarda patrimonyal otoriteyi güçlendirdiğini vurgular (Weber, 2012b: 409-415).

Weber patrimonyal otoriteye dayanarak mutlak iktidarı kullanan kimsenin bir idari üst olmadığını bir efendi konumunda olduğunu savunur. Bu efendinin idari işlerini yürüten görevlileri de resmi memur değil, ‘’kişisel hizmetçi-kul’’ konumundadır. Patrimonyal lider bu kimselerin kendisine bağlılığı karşısında onlara toprak kullanım hakkı vermek, devlet hazinesinden ödeme yaparak, mülk bağışlayarak ya da vergi gelirlerinden pay almalarını sağlayarak idari sistemi idame ettirir (Weber, 1995: 338-339, 343-345).

Patrimonyalizm siyasi otoritenin yanı sıra ekonomik kaynakların ve mülkiyet hakkının mutlak olarak hükümdara ait olduğu bir yönetim tarzı olmuştur. Hükümdar mülkiyetindeki toprak ve diğer ekonomik unsurların kullanım hakkını çevresindeki

askeri ve idari hizmetkârlarına verir. Buna paralel olarak ülkedeki üretim miktarı ve türleri yine devlet tarafından belirlenir; böylelikle sermaye ve servet birikiminin devletin elinde toplanması sağlanmış olur. Bu mülkiyet biçimi devlete tüm sosyal ve ekonomik yapılanmanın biçimlendirilmesi olanağını sağlar (Dinler, 2003: 20).

Weber'in Doğu'nun özgün otorite tarzı olarak vasıflandırdığı patrimonyal yönetim biçimi, kendine has bir devlet ve toplum ilişkisi ile yapılanan, hükümdar ve onun yönetsel-kişisel hizmetçileri arasındaki iktidar ve güç paylaşım ilişkilerinin şekillendirdiği bir devlet örgütlenmesidir. Bu durum Batı'daki feodal yöneticilerin (vassallar) merkezi yönetim karşısında bazı dokunulmaz haklara sahip oldukları feodal otorite tarzından farklıdır. Çünkü patrimonyal otorite tarzında kralın yetki ve sorumluluklarının, toprağın kullanım hakkının asker-sivil bürokratlardan oluşan diğer yönetici kadrolara devredilmesi; devreden-devredilen kişinin şahsı, görevi ve yaşam süresi ile sınırlıdır; bu haklar mirasçılara devredilemez. Feodal sistemde ise vassal ve kral arasındaki bir sözleşmeye dayanan bu haklara dokunulamaz. Batı toplumlarında modern devletin kuruluşuna zemin hazırlayan feodal yönetim biçiminde kral ve vassalları egemenliği karşılıklı anlaşmalarla bölüşmüşlerdir (Weber, 2012a: 375-381; Poggi, 1988: 214-218).

Bu egemenlik formu feodalitede uzlaşı, bütünleşme, ittifak gibi olgulara dayanan bir devlet-toplum ilişkisine evrilirken, patrimonyal sistemde bu ilişkiler devletin mutlak hakimiyet ve kontolü şeklinde tezahür eder.

Eisenstadt sanayi öncesinin toplum-devlet arasındaki gerilim ve kopukluğa dayalı otorite formunu ‘’tarihsel merkezi bürokratik imparatorluklar’’ olarak tanımlar ve bürokratikleşme, gayrişahsi yönetim, merkezi iktidar, merkezileşme kavramları çevresinde örgütler. Eisenstadt geleneksel bir yapıya sahip tarihsel merkezi bürokratik otorite tarzını, modern siyasal sistemler ile geleneksel siyasal sistemler arasında bir yere konumlandırır ve söz konusu bürokratik sistemleri çözümlemeden modern siyasal sistemlerin temel sorunlarının anlaşılmasının mümkün olmadığını savunur (Eisenstadt, 2017: 4).

Eisenstadt'a göre nüfusun önemli bir çoğunluğunun edilgen bir siyasal tavrı benimsediği merkezi bürokratik sistemlerde herhangi bir siyasal hak ve yetki devri mevcut değildir, bu yönüyle geleneksel siyasal sistemlerle benzeşirler. Bunun yanısıra bürokratik yönetim unsurlarına sahip olmaları ve siyasal mücadele olanaklarının mevcudiyeti gibi özellikleri de modern siyasal sistemlerle benzeşen yönleridir (Eisenstadt, 2017: 4).

Eisenstadt tarihsel bürokratik yönetim biçiminin genellikle feodal sistem, şehir devleti, imparatorluk gibi mevcut sistemin dağılma, kargaşa, çözülme aşamalarında ortaya çıkan yöneticiler tarafından kurulduğunu savunur. Bu yöneticiler feodal ve aristokratik kesimlerin etkilerinin çok aza indirildiği bir ortamda karar alıp politikalar geliştirebileceği güçlü bir merkezi yönetim kurmayı amaçlarlar. Bunun için de tarihsel bürokratik imparatorluklarda toplumdaki güçlü sosyal ve siyasi odaklarla yönetici arasında bir iktidar mücadelesi yaşanır. Söz konusu gruplar yöneticinin merkezileşme girişimlerini kendi konum ve menfaatleri için bir tehdit olarak değerlendirerek merkezileşme mücadelesine karşı çıkarlar. Buna mukabil yönetici de kendi amaçlarına ulaşabilmek için toplumdaki diğer sosyal kesimlerle siyasi güç birlikleri oluşturur. Böylelikle amaçladığı merkezi iktidarı kurmak ve güçlendirebilmek için gereksinimi olan sosyal, kültürel ve ekonomik unsurları güçlendirir, kendisini destekleyen kesimleri harekete geçirebilecek muhtelif yordam ve yöntemler geliştirir (Eisenstadt, 2017: 13-15).

Yönetici kendi merkezi iktidarını pekiştirmek için, toplumun geniş kesimlerini kendi iktidarını desteklemek üzere hareketlendirecek idari kadrolara ihtiyaç duyar. Ancak bu kadroların kendisine sadakatini sağlamak amacıyla bu oluşumun geleneksel seçkin kesimin temsilcilerinden olmaması, tam tersi bu kadrolara ihtiyaç duydukları prestij ve gücü de sağlaması gerekir. Hatta bu kesime patrimonyal ve feodal otoritenin hüküm sürdüğü toplumlardan farklı bir biçimde bir miktar özerklik ve bağımsızlık alanı da sağlamalıdır (Eisenstadt, 2017: 16-23).

Öte yandan yönetici kendi siyasi gücü ve çıkarlarını yani iktidarını destekleyecek siyasal mücadele aracı olarak muhtelif temsil kurumlarını oluşturmak durumundadır.

Çünkü bu unsurlar imparatorluk yönetimindeki iktidar gücünü, yöneticinin çıkarlarını koruyacak ve güçlendirecek birer araç işlevi görmektedirler. Bu amaçla yönetici, söz konusu kurumların geleneksel aristokratik güç odaklarının nüfuz alanlarının dışında kalmasına özellikle hassasiyet gösterir. Bir taraftan bu kurumların üye ve yöneticilerini denetimi altında tutarken bir taraftan da bu kurumlara belirli bir özerklik sahası açar. Sonuç olarak bu kurumların kendilerinden beklenen işlevsellikleri, kendilerine tanınan özerklik mertebesi ve özerk faaliyetlerini sürdürebilme düzeylerine bağlıdır (Eisenstadt, 2017: 18,304).

Tarihsel merkezi bürokratik imparatorlukların yönetsel yapısının nasıl inşa edildiğini ve siyasal işlevlerin nasıl gerçekleştiğini bu belirleyici özellikleriyle açıkladıktan sonra Eisenstadt, bu yönetim sisteminin ana özelliklerini de şöyle analiz eder. Eisenstadt'a göre ''siyaset alanının sınırlı özerkliği'' tarihsel merkezi bürokratik imparatorlukların kurucu unsuru ve ayırt edici temel özelliğidir. Bu sınırlı özerklik, siyaset sahasının ekonomik ve akrabalık ilişkilerinin etkisinden sıyrılması, nispeten özerk bir siyasi sistemin oluşumu anlamına gelmektedir. Bu durumda yöneticinin siyasal amaç ve hedeflerini kendisinin belirleyebilme yetkinlik ve yeterliliği söz konusudur. Aynı zamanda yönetim kademelerinde ve siyaset sahasında mücadele veren kişiler arasında toplumsal konumları ve aile ilişkilerinden bağımsız özerk siyasal hedeflerin yani bir siyaset aklının geliştirilmesi hususu da söz konusudur. Burada Bourdieu'nun ''devlet aklı-hikmet-i hükümet'' olarak ifade ettiği olgunun prototipinin oluşumuna işaret edilmektedir (Eisenstadt, 2017: 19; Bourdieu, 2015: 100).

Tarihsel merkezi bürokratik imparatorlukların ikinci ayırt edici özelliği, diğer sosyal faaliyet alanları ile siyasi işlev ve rollerin sınırlı bir düzeyde de olsa farklılaştırılmış ve nispeten birbirlerinden ayrıştırılmış olmalarıdır. Siyasi sahadaki nispeten uzmanlaşmış siyasi roller ve işlevler, bölge, kabile, akrabalık, hanedanlık ve dinsel bağlantılardan nispeten ayrışmıştır. Bürokratik görevleri yerine getirenlerin rolleri ile bir din adamının, bir tüccarın rolü farklılaşmıştır. Bürokratik merkezi imparatorlukların üçüncü farklılaştırıcı özelliği, yöneticilerin iktidarı ve siyaset sahasını belli bir alanda toparlayarak merkezileşmeyi yoğunlaştırma amaç ve gayretleridir. Dördüncü temel özellik ise hem özgün yönetsel kurumların ve

bürokrasinin hem de meşru siyasal rekabet sahalarının yani parlamento ve konseylerin gösterdiği gelişimdir. Bu durum imparatorluk bünyesinde iktidarın paylaşımına yönelik yasal siyasi rekabetin gerçekleştiği kurumların güçlenmesi anlamına gelmektedir. Bourdiou, Eisenstadt'ın tarihsel merkezi bürokratik imparatorluklar analizine ilişkin bir yorumunda bu gelişmeyi, ''herkesin herkesle, her yerde, her zaman ve her şekilde gerçekleştirebileceği savaşın'' yerine, siyasi rekabetin ve iktidar münasebetlerinin yasal sınırlar çerçevesinde gerçekleştirilebileceği kurumsal yapıların geçmesi olarak olarak açıklar (Eisenstadt, 2017: 19-20; Hamilton, 2014: 112; Bourdieu, 2015: 100).

Eisenstadt, tarihsel merkezi bürokratik imparatorlukların siyasi sistemlerinin, bu yönetim formunun ortaya çıktığı sosyal, siyasal ve kültürel ortamları da incelemesine konu etmiştir. Eisenstadt tarihsel merkezi bürokratik imparatorlukların doğuşuna yol açan şartlardan birincisi olarak, yöneticinin kendi siyasal özerkliğini toplumun diğer kurumlarından ayrıştırma çabasını göstermektedir. Burada amaç yöneticinin kendi iktidar alanını, akrabalık, ekonomik ve dini bağlarından, diğer siyasal ve sosyal gruplardan ayrıştırmasıdır. İkinci şart ise, toplumdaki bütün kültürel ve ekonomik etkinlik alanlarının kurumsal bir ayrışmaya yönelmesi ve katmanlaşmasıdır. Bourdieu bu süreci dünyadaki dini alanla kamusal alanın ayrışması olarak tanımlar (Eisenstadt, 2017: 27; Bourdieu, 2015: 101).

Tarihsel merkezi bürokratik imparatorlukların oluşumu için Eisenstadt'ın gerek gördüğü üçüncü şart, toplumdaki ekonomik, dini, sembolik ve kültürel kaynakların, kabile, aile, soy, din vd. geleneksel ilişki ve yapılardan, sosyal gruplara olan bağımlılıktan kurtularak, özerk, kültürel kimlikler, semboller, mallar, vergiler, işçiler, politik destek gibi ''serbest yüzen kaynaklara'' dönüşmesidir. Sözü edilen serbest yüzen kaynaklar toplumda biriktirilmesi için mücadele konusu olan güç ve tahakküm araçlarıdır. Bu kaynakların (kültürel, ekonomik, sembolik) yönetici tarafından kullanılabiliyor olması iktidarın merkezileştirilmesi süreci yönünden özel bir önem taşır. Bu durum tarihsel merkezi bürokratik imparatorlukları, bir anlamda devleti oluşturan koşulların sonuncusudur (Eisenstadt, 2017: 27-28; Bourdiou, 2015:100-102).

Eisenstadt tarihsel merkezi bürokratik imparatorlukların sistematik kurumsallaşması ve yapısal olarak olgunlaşabilmesi için bu temel koşulların yeterli oranda ve birlikte var olması gerektiğini düşünür. Bu yapılar içerisinde gerçekleşen iktidar ilişkileri, siyasal karar ve eylemler de bu kurucu unsurlarca biçimlendirilir. Ancak bu unsurlar bir değer ortaklığı uzlaşmasını sağlamaz; uyumlu bir toplum biçimi geliştirmezler. Bilakis bu unsurlar, siyasi mücadelelerin, iktidar ilişkileri ve toplumsal gerilim ve çatışmaların normlarını ve çerçevesini belirlerler. Zira merkezi bürokratik imparatorluklar mevcut kaynaklara egemen olabilme amacı güden ve bu uğurda mücadele eden siyasal ve toplumsal çıkar gruplarının gerilimlerini bünyelerinde barındırırlar. Hükümdarın iktidar siyasetinin etkinliği, bu gerilimi yönetme ve yönlendirme yeteneğine bağlıdır. Bu gergin siyasal ortam, birbirinden farklı değişim biçimleri doğurur. İmparatorluk dağılarak daha yalın bir biçim alabilir ya da bu çatışmaları dengeli bir biçimde yöneterek yaşamını sürdürebilir. Bir başka olasılık ise imparatorluktan daha girift bir siyasal sisteme yani modern siyasal sisteme doğru yönelebilir. Ancak her durumda söz konusu gerilim ve mücadele varlığını sürdürür (Eisenstadt, 2017: 301-305, 369-370; Hamilton, 2014: 121).

Söz konusu merkezi bürokratik imparatorluk yaklaşımı ile Eisenstadt güçlü bir merkezi iktidar egemenliğinin var olduğu bir yönetim ve toplum modelini öne çıkarmaktadır. Bu yapıda nispeten özerk bir bürokrasinin iktidara yön verdiği merkezi bir siyasal yapılanma dikkati çekmektedir. Bu tarihsel merkezi bürokratik imparatorluklar çözümlemesinde Eisenstadt, merkezi iktidar, kurumsal yapılar, roller, toplumsal ve siyasal farklılaşmalar ve politik amaçlar gibi yapısal işlevci kuramın kavramlarını kullanmıştır. Bu yapısal işlevci çözümleme yöntemiyle Eisenstadt'ın topluma egemen olan siyasal sistemde bürokrasiye öncelik vererek ona özerk bir hareket alanı tanıdığı, özerk bir siyaset yapıcı ve kültür odağı olarak değerlendirdiği söylenebilir (Bourdieu, 2015: 99; Açıkel, 2006: 42; Aydın, 2006: 77).

2.1.3. John Peter Nettl'ın "Devlet: Kavramsal Bir Değişken" Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli

Sosyo-politik sisteme ilişkin analizlerinde devleti merkeze oturtan yaklaşımlar 1970'li yılların sonlarından başlayarak, 1980'li yıllar boyunca devleti anlamaya ilişkin kuramsal tartışmalarda önemli izler bırakmıştır. Sosyo-politik sisteme dair çözümlemelere ''devleti geri getirme''yi amaçlayan bu çabalar alan yazınında yöntemsel bir kaymanın da yolunu açmıştır (Yoldaş, 2016: 12). Weberyen çözümlemelerden ilham alan bu çalışmalar bir taraftan devleti toplumdan ayrışmış ''özerk bir kurum'' olarak vasıflandırırken; öte yandan iktisadi, siyasi ve sosyal oluşumları çözümlerken devleti, kendine özgü karakteri bağlamında ''egemen bir örgütsel yapılanma'' olarak nitelendirmişler ve böylelikle devleti idealize eden evrenselci modellemelere itiraz etmişlerdir (Özman, Coşar, 2001: 84).

Egemenlik ve özerkliğin devletin doğasından gelen özellikler olduğunu savunan devlet merkezli çözümlemelerin öncülerinden olan J. P. Nettl, World Politics dergisinde 1968 yılında yazdığı ''The State as a Conceptual Variable- Kavramsal Bir Değişken Olarak Devlet'' başlıklı makalede devleti merkeze oturtan yaklaşımın temel kavramlarını açıklamıştır (Netll, 1968: 559-592). Netll özerklik kavramının, devletin yapısal işlevlerinin gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyduğu bağımsızlığın kaynağını oluşturan bir özellik olduğunu; egemenliğin ise, devletin toplum namına ve topluma yönelik amaçlar saptamasına ve bunları gerçekleştirmesine olanak sağlayan bir özellik olduğunu vurgular. Bu yaklaşıma göre devlet, sosyal ve/veya iktisadi bir yapılanma olmaktan öte, bizatihi devlet olma özelliği yönüyle toplumdan bağımsız olarak ortak menfaatleri belirleyen bir yapıdır. Egemenlik ve özerklik kavramlarının bir ölçüt olarak alınması, devletin özerk olarak kabullenilmesinin dayanağını oluşturur. Bu ölçütlerin devletin temel karakteristiklerini oluşturduğunu varsayan Nettl, sosyal ve siyasal sistemleri bu ölçütlerce belirlenen ''devletlilik'' düzeyine göre kategorize eder. Bu tasnifte sosyal ve siyasal sistemler ''devletlilik derecesi yüksek'' ve ''devletlilik derecesi düşük'' sistemler olarak iki ayrı grupta toplanır (Nettl, 1968: 562,564-565; Özman ve Coşar, 2001: 84-85).

Nettl devletlilik düzeyinin oluşumu ve devlet kavramının değişkenliğine ilişkin analizlerinde belirleyici üç temel unsurdan söz eder. Bunlardan birincisi olan tarihsel gelenek, ‘’belli bir toplumda devletin varlığı, önceliği, ağırlığı, özerkliği, üstünlüğü ve egemenliğine ilişkin tarihsel bir gelenek var mıdır?’’ sorusunu cevaplamayı amaçlar. İkinci gelenek olan entellektüel gelenek ise, ‘’toplumdaki siyasal düşünce ve kuramsal birikim geçmişten günümüze hangi düzeyde bir devlet kavramını içermektedir? Bu süreçte devlet ne gibi roller üstlenmiştir?’’ sorunlarını çözümlemeyi amaçlar. Devletlilik düzeyinin belirlenmesinde rol oynayan üçüncü gelenek olan kültürel gelenek ise, ‘’bireylerin siyasal yaşamı ve sosyo-politik sistemi algılamalarında ve siyasal tutumlarında devlet olgusunu hangi ölçüde dikkate aldıklarını ve bu davranışın toplumdaki tezahürlerinin boyutunu’’ irdeler (Nettl, 1968: 566).

Nettl bir toplumdaki devletlilik düzeyini belirleyen unsurlardan biri olan tarihsel geleneklerin o topluma özgü esneklik, çeşitlilik ve olumsallık özelliklerini taşıdığını savunur. Çünkü devletler kendi tarihsel gelişim süreçlerinde etnik türdeşlik, merkezileşmiş bir yapı ve uzun birliktelik gibi kullanıma hazır, tek tip özellikleri paylaşmazlar. Neredeyse tüm toplumların kendi devlet yapılanmalarıyla ilgili geçmiş deneyimleri ve devletin egemenliği, üstünlüğü, özerkliği ve ağırlığına ilişkin tarihsel deneyimleri birbirinden köklü farklılıklar arz eder. Örneğin 17. asırdan günümüze uzanan tarihsel deneyimi ile Fransa, Kara Avrupasında 19. asırda ulusal bütünleşme aşamasına geçen toplumlar için devletlilik düzeyi yüksek, devlet merkezli bir yönetim ve toplum örneği oluşturmuştur. Bu yönüyle Avrupa’da devlet olgusu merkezi ulus-devlet çevresinde eşitlikçi ulusal entegrasyonun sağlanabilmesi için öncelikli ve üstün bir faktör olarak ön plana çıkmıştır. Fransa bu özelliği ile, Kara Avrupa’sında devlet merkezli tarihsel geleneğin, diğer bir ifade ile güçlü devlet olgusunun oluşum noktası olarak dikkat çekmekdir (Nettl, 1968: 567).

Öte yandan İngiltere ve ABD’de devletlilik düzeyinin düşük olduğu söylenebilir. Bu durum söz konusu ülkelerde devlet geleneğinin çok güçlü olmaması ve devlet kavramının sert bir karakteristik içermemesi veya süreç içerisinde değişik anlamlar edinmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Anglo-sakson kültürünün hâkim olduğu bu toplumlarda sert devlet kavramının gereği olarak tezahür eden işlevler ve

iktidar kullanım biçimleri, yerel veya sivil güç odakları tarafından kullanılmaktadır ve bu durum devletin toplum üzerindeki egemenlik ve üstünlüğünü yumuşattığı için sosyo-politik sistem güçlü devlet geleneğine uygun olarak yapılanamamıştır. Bu ülkelerdeki tarihsel deneyim, üniter yüksek devletlilik düzeyindeki toplumlardaki durumun karşıtı olarak, birbirlerinden ayrışmış devlet sektörleri veya siyasi ve sivil güçler arasında iktidarın bölüşülmesi olarak cereyan etmiştir. Bu yüzdendir ki bu toplumlarda devletin özerkliği yasal olarak söz konusu olsa dahi sosyo-kültürel açıdan mevcut değildir (Nettl, 1968: 568).

Nettl'a göre tarihsel gelenek yönünden ülkelerin devlet ve hükümet kavramına ilişkin algıları arasındaki ayrışma temel tartışma konularından birini oluşturur. Kara Avrupası ülkelerinde devletlilik düzeyinin yüksek olması sonucunda, devlet kavramı parlamento, hükümet ve bürokrasiyi de kapsayan etkin bir ortaklık anlamını taşımakta ve devlet, hükumeti de içeren daha üst bir durumda konuşlanmaktadır. İngiltere ve ABD gibi devlet ve hükumetin özdeşleştirildiği devletlilik düzeyi düşük ülkelerde ise bu sefer parlamentonun devletin dışında olduğu varsayılmaktadır. Bu durum örneğin ABD'de federal hükumet ile devletin özdeşleşmesi parlamentonun ise hükumet olgusundan etkin bir biçimde ayrışması şeklinde görülmektedir (Nettl, 1968: 570-571).

Nettl devlet kavramındaki değişkenliğin oluşumunda ve devletlilik düzeyinin irdelenmesinde sosyo-kültürel bir olgu olarak tarihsel süreç boyunca bir toplumda oluşan fikir ve bilgi birikimini yani entellektüel geleneği önemli bir unsur olarak değerlendirir. Entellektüel gelenek, bir toplumdaki siyasal fikriyatın, siyasi kuramların dünden bugüne devlet kavramına hangi kapsamda yer verdiğini; devlete hangi işlevlerin yüklendiğini açıklar. Her ülkenin farklı entellektüel geleneklere sahip olduğu dikkate alınırsa, her ülkenin devlet kavramına farklı anlamlar atfettiği söylenebilir. Örneğin Almanya bu yönüyle, devletlilik düzeyi yüksek bir entellektüel geleneğe sahiptir. Alman siyasal düşüncesi devlet kavramı ile oldukça uyumlu bir seyir izlemiştir. Bu düşüncede devletin modern çağda sosyal olarak mükemelliği yakaladığı bir aşamaya ulaştığı kabul edilir (Nettl, 1968: 572-573).

Nettl devlet kavramındaki değişkenliğin oluşumunda ve devletlilik düzeyinin irdelenmesinde diğer bir önemli kavram olarak kültürel geleneği görmektedir. Farklı toplumların bireylerinin günlük yaşamdaki davranış ve fikirlerinde devlet kavramının hangi düzeyde etkin ve kuşatıcı olduğunu ortaya koyan kültürel gelenek, bir toplumda devlet merkezli anlayış ve davranışın ne ölçüde kabul gördüğünü ifade eder. Gündelik hayatın farklı boyutlarında devlet kavramının bireysel bilincin bir dışa vurumu olan söylemlerde nasıl anlamlandırıldığını görmek mümkün olmaktadır (Nettl, 1968: 577).

Öte yandan devletlilik düzeyi düşük olan toplumların siyasal kültürlerinde ve bu toplumların bireylerinin günlük tutum, davranış ve düşüncelerinde devlet olgusuna ilişkin açık ve net özel bir algılamadan söz edilemez. Bu toplumlarda siyasal alanda devlete yönelik üstünlük, öncelik ve özerkliği merkeze alan bir kabul bulmak çok olası değildir. Bu yönüyle bu toplumlarda ‘’kültürel bir devletsizlik’’ durumundan söz edilebilir. Örneğin İngiltere’de genel olarak devlet olgusu ekonomik olarak ‘’refah devleti’’ kavramını ifade etmektedir. Devlet kavramının bu tarz kullanımı küçümseme ve yergi anlamı taşıyan eleştirel bir bağlamda kullanılmış olması demektir. Çünkü refah devleti bu yönüyle, bireylere karşı devleti önceleyen ve bireyler namına devletin karar verme hak ve yetkisinin kabul edildiğini; bireylerin eyleyen değil devleti izleyen ögeler olduğunu ifade etmektedir. Oysaki, İngiliz toplum ve siyaset kültürel geleneği devleti böyle önceleyen bir üstünlük ve özerklik anlayışından çok uzaktır (Nettl, 1968: 577).

Nettl topluma egemen olan uyumluluk veya gerilim ortamının o toplumdaki kültürel düzlemdeki devletlilik düzeyinin analizinde önemli bir yeri olduğunu ileri sürer. Bu yönüyle toplumsal bütünleşme ve sosyal düzene ilişkin süreçlerde devletin kendisini somut olarak hissettirmesi güçlü devlet geleneğinin yani yüksek devletlilik düzeyinin açık bir ifadesidir. Bu bağlamda parçalı bir toplumsal yapıya sahip ülkelerde devletlilik düzeyi kültürel olarak da yüksektir. Toplumsal uyum ve bütünleşme sorunlarını resmi düzenlemelere gerek duymadan, sosyal uzlaşma yoluyla ve doğal yöntemlerle aşabilen toplumlarda ise devletlilik düzeyi kültürel olarak düşük, imgesel olarak devlet kavramı zayıftır (Nettl, 1968: 578).

Nettl, devletlilik düzeyinin muhtelif toplumlarda farklılaştığını yine devlet kavramı algısının da toplumlara göre farklılıklar gösterdiğini kültürel, düşünsel ve tarihsel gelenekler bağlamında irdeledikten sonra, bu değişkenliklerin kurumların işlevlerinde nasıl tezahür ettiğini de değerlendirmiştir. Devlet kavramını işlevsel yönüyle analiz eden Nettl, bu aşamada iki temel soruya cevap arar: Devletin işlevleri nelerdir? Güçlü devlet geleneğine sahip olmayan toplumlarda bu işlevler nasıl gerçekleştirilmektedir?

Nettl ilk olarak devletin kamu yönetimi işlevini yani merkezi yönetim sürecini irdelemiştir. Vardığı sonuç; merkezi yönetimin, güçlü devlet geleneğine sahip toplumlarda egemen ve özerk devlet kadroları tarafından gerçekleştirildiği yönündedir. Almanya ve Fransa gibi yüksek devletlilik düzeyinin mevcut olduğu ülkelerde kamu yönetimi, devlet yönetimi olarak da tanımlanan merkezi, özel, kendine özgü bir sektör olarak kabul edilir. Devlet geleneğinin güçlü olmadığı ABD ve İngiltere gibi ülkelerde ise Sınırlı Sivil Hizmet kadroları tarafından icra edilen kamu yönetimi, özel, merkezi ve özerk bir alan olarak kabul edilmez; bu yönüyle merkezi kamu yönetimine bir ayrıcalıklı bürokratik özerklik tanınmaz. ABD'de rasyonellik ve bürokratik etkinlik problemi hükumet ve ekonominin aktörleri tarafından paylaşılır. Hükumet çoğunlukla yönetsel işlevlerle ilgili hizmetleri ekonomik çevrelerden, özel şirketlerden satın alarak gerçekleştirir. İngiltere'de ise bürokrasi önemli bir sorun olarak değerlendirilmez. Sivil hizmet kadrolarınca ifa edilen merkezi yönetim, özerk ve özgün bir niteliği olmayan, normal, ileri düzeyde faydacı bir çözüm platformu olarak kabul edilir. Bu yönüyle Kara Avrupasındaki oldukça gelişkin bürokratik yapı, ABD'de hükumetin hizmet satın alma yöntemi ve İngiltere'de Sivil Hizmet kadroları yoluyla icra ettikleri kamu yönetimi uygulamaları, devletlilik düzeyi yani güçlü devlet geleneğine ilişkin işlev farklılıklarını belirgin olarak ortaya koymaktadır (Nettl, 1968: 579-580).

Nettl'ın devlet kavramını işlevsel yönüyle irdelediği ikinci boyut egemenliğin kurumsallaşması olmuştur. Bu analizde güçlü devlet geleneğine sahip ülkelerde egemenlik kavramı devletle özdeşleşmiş olduğu için egemenliğin kurumsallaşması sürecinde herhangi bir sorun ortaya çıkmamıştır. Zaten egemenlik devlet olgusunun bizatihi kendi bünyesinde kurumsallaşmıştır. Fakat federal sistemin uygulandığı

ülkelerde sistem ile devlet geleneği arasında egemenlik temelinde bir çatışma ve gerilim mevcuttur. Bunun yanı sıra siyasal partiler ve güçlü devlet geleneği arasında özellikle siyasal partilerin güçlenmesi açısından önemli bir gerginlik vardır. Bu anlamda siyasal partilerin güçlenmesinde güçlü devlet geleneği belirleyici bir işleve sahiptir. Çünkü güçlü devlet geleneğine sahip toplumlarda siyasal partiler toplumsal bölünmeyi yapısal hale getiren örgütler olarak değerlendirilir. Bu durum aslında çok partili sistemi işaret etmektedir. Güçlü devlet geleneğine sahip olmayan toplumlarda siyasal partiler meşruiyet ve otoritenin taşıyıcısı olmak gibi önemli bir sorumluluk taşırlar. Çünkü bu işlevi yerine getirecek güçlü, özerk bir devlet yapısı oluşmamıştır. Bu sorumluluğun bir gereği olarak parti örgütü içerisinde çekişme, bölünme ve çıkar çatışmalarına izin verilmez. Bu yönüyle İngiltere'deki siyasi partiler, devletin meşruiyet vasfını üstlenen yapılar olarak görev yaparlar. Bu durum şöyle de açıklanabilir: Seçimi kazanan parti ve/veya partiler devletin meşruiyet işlevini yerine getirmeyi de üstlenirler. Bunun bir gereği olarak -aksi takdirde doğabilecek boşluğu önlemek için- güçlü, disiplinli bir parti yapılanmasına ihtiyaç duyulur (Nettl, 1968: 581).

Nettl'ın bir kurum olarak devlet kavramını irdelediği üçüncü boyut ise sektörel özerkliktir. Nettl değişik toplum yapılarında farklı biçimlerde yapılanan devlet özerkliğinin o topluma egemen olan devletlilik düzeyini yansıttığını savunur. Bu yönüyle merkezi yönetimin yetki alanının sınırlarını düzenleyen idare hukuku kapsamındaki hususi yasaların mevcudiyeti, devletin özerklik sınırlarını belirleyen düzenlemeleri içeren farklılaşmış yargı unsurlarının var oluşu, iktisadi faaliyetin kamu ve serbest teşebbüs arasında bölüştürülmesi güçlü devlet geleneğinin, yüksek devletlilik düzeyinin işaretleridir. Bunların yanı sıra ziraat, ticaret, sanayi, mahalli idareler alanlarındaki danışma kurullarının, sendikal örgütlenmelerin devlet merkezli-güdümlü-öncelikli, olgu ve olaylara devletin bakış açısıyla uyumlu bir biçimde tasarlanması, yapılandırılması, faaliyet göstermesi gibi durumlar da devlet merkezli yüksek devletlilik geleneğinin tezahürleridir. Buna karşılık devletlilik düzeyi düşük toplumlarda yasama, yürütme, yargı ve iktisadi işlevleri bakımından özerkleşmiş, sivil toplumdan belirgin biçimde ayrışmış bir devlet yapılanması söz konusu değildir. Bu toplumlarda hukuki, iktisadi ve siyasi yönlerden bir ''devletsizlik'' olgusundan söz

edilebilir. Çünkü idarenin mutlak egemenliğinin kabul edildiği uyumlu bir toplum yapısının mevcudiyeti, devletsizlik durumunu engellemektedir (Nettl, 1968: 582-583).

Bu aşamada Nettl devlet geleneğine ilişkin çok önemli şu tespiti yapar: Siyasal ayrışmanın keskinleştiği, sınıf çatışmasının var olduğu ayrışmış toplumlarda devlet geleneği güçlenir ve mevcudiyetini hissetirir. Bütünleşmiş, çatışmasız ve yüksek uyum düzeyine sahip toplumlarda ise zaten güçlü devlet geleneğine ihtiyaç duyulmaz. Nettl'a göre ''Bölünmüş toplumlar, merkezi iktidar olmadan var olamaz; uzlaşıya dayalı toplumlar ise merkezi iktidar ile var olamaz.'' Nettl bu önerme ile devletin, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan toplumsal ve siyasal bölünmelere karşı bütünleştirici bir unsur olarak gördüğü işleve vurgu yapmaktadır (Nettl, 1968: 583-584).

Hukuk alanı Nettl'ın devlet kavramının işlevsel yönünü irdelediği çözümlemesinde üzerinde durduğu dördüncü boyuttur. Nettl, ABD ve Birleşik Krallık gibi düşük devletlilik özelliği sergileyen ülkeler ile yüksek devletlilik özelliği taşıyan Kara Avrupası toplumları arasındaki devlet kavramına atfedilen farklılaşmanın uygulanan hukuk ve yargı sisteminde açıkça farkedildiğine dikkat çeker. Kara Avrupasında hukuk geleneği, özü itibariyle devletin özerk faaliyetlerini icra ettiği alanın yaşamsal bir cüzüdür. Bu açıdan bakıldığında Kara Avrupasında hukuk, devletin doğal bir faaliyet alanı olarak görülür. Bu alanda görev yapan devlet bürokratları (savcı, hâkim ve adlî hizmet çalışanları) kendilerini devletin hizmetkârları olarak konumlandırırlar. Öte yandan ABD ve Birleşik Krallık'ta hukuk geniş bir özerklik alanı edinmiştir. Hukukçular ayrı bir sınıf olarak kendilerini devletle özdeşleşmiş olarak görmezler ve kariyerlerini devletle sınırlı tutmazlar. Bu ükelerde hukukçular kimliklerini profesyonelce, devletten bağımsız olarak tanımlarlar. Bu nedenle toplumsal bir ağırlıkları olduğu söylenebilir. Ancak İngiltere'de son dönemde hukukun siyasal alanda çok sınırlı da olsa bir rol edindiği dikkat çekilmektedir. ABD'de ise siyasal ve sosyal alandaki değişimlerin sağlanmasında hukuk kendine özgü etkin ve önemli bir alan konumundadır (Nettl, 1968: 584-585).

Bu yönüyle hukukun üzerindeki toplumsal etkilere ilişkin olarak ABD-İngiltere ve Kara Avrupası arasında şöyle bir sınıflandırma yapılabilir. Kara Avrupasında toplum kanun yapma sürecinde yüksek bir etkiye sahip iken toplumsal etki yorum aşamasında düşüktür. İngiltere'de ise hem yapım hem de yorum süreçlerinde düşük bir toplumsal etki gözlemlenir. Amerika'da ise her iki süreçte de yüksek bir toplumsal etkinin varlığından söz edilebilir (Nettl, 1968: 585).

Nettl'ın devlet kavramının işlevselliğine ilişkin analizinde irdelediği beşinci ve son boyut sosyal ''amaca ulaşma'' alanı olmuştur. Nettl'a göre yüksek devletlilik olgusunun var olduğu güçlü devlet geleneğine sahip Kara Avrupası ülkelerinde devlet, amaca ulaşma yönünden siyasal sistemin gelişmiş ve etkin özelliklerine sahip bir davranış sergilemez. Bunun sonucu olarak da amaç belirleme, geliştirme ve bu amaçlara ulaşma işlevlerini yerine getirmede çok başarılı olamaz. Buralarda ancak devletin insiyatifinin daraltılması ve özerklik alanının sınırlandırılması ile amaç geliştirmede etkin olan siyasal araçların tasarımı; siyasal denge, istikrar ve refah gibi toplumsal amaçların gerçekleştirilmesi mümkün olabilir (Nettl, 1968: 586-587). Öte yandan güçlü devlet geleneğine sahip olmayan toplumlarda ise devletin önceliğinin daha dengeli bir özellik kazanması veya devlet geleneğinin etkisizleştirilmesi sonucunda amaca ulaşma sürecinin daha etkin işlemesi sağlanmış olmaktadır. Diğer bir ifade ile, bu ülkelerdeki güçlü devlet geleneğinin olmayışı, devletlilik düzeyinin düşüklüğü, amaca ulaşma yolunda siyasal koşulların işlevinin etkinliğini arttırmakta ve toplumsal ortamı esnekleştirmektedir (Nettl,1968: 588).

Özetle, Nettl'a göre farklı devletlilik düzeyleri arz eden toplumların siyasal işlevlerin yerine getirilmesinde sergiledikleri yapısal değişkenlikler değerlendirildiğinde; Avrupa ülkelerinde devletin yerine getirdiği işlevlerin pek çoğunun Amerika'da yerine getirilmesinde en güçlü alternatif olarak hukukun öne çıktığı görülmektedir. Amerikanın bir tüzel kişilik olarak varlığı, öncelikle federal hukuk üzerinden ifade edilir. Hukuk ve siyaset Kara Avrupası ve İngiltere'de neredeyse özdeş bir kavramsal anlama sahip iken, ABD'ne ilişkin siyasal analizlerde hukuk ve siyaset ayrı alanlar olarak kabul edilirler. Avrupa'da devlet ile özdeşleşmiş toplumsal bütünleşme ve amaç geliştirmeye ilişkin Hegelyen bakış açısı, Amerika'da büyük oranda hukuk tarafından

yerine getirilen bir işlev halini almıştır. Amaç geliştirme ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması işlevi İngiltere'de özü itibariyle siyasal alana bırakılmış iken, Amerika'da bu işlevin hukuk alanına bırakıldığı görülmektedir. Bu yönüyle toplumların farklılaşan sosyo-politik sistemlerini ve bu sistemin yerine getirdiği siyasi işlevlerin temel karakteristiğine ilişkin denklik meselesi şöyle formüle edilebilir: Kara Avrupasında devlet, İngiltere'de siyasi partiler, ABD'de ise hukuk sosyo-politik sistemin ağırlık merkezini oluştururlar (Nettl, 1968: 586).

Nettl farklı devletlilik düzeylerinin toplumların siyasal kültürünü ve o toplumdaki siyasal ortamın karakterini belirleyen kritik unsurlar olduğuna dikkat çeker. Siyaseti, ''normsuzluğun sosyal alanı'' olarak karakterize ederek tanımlar. Dolayısıyla bu özellikteki bir sosyal alanda siyaset öncelikli olarak norm geliştirme ile ilgilenmek zorundadır. Siyasete yönelik böylesi bir kavramsallaştırma, sosyal alanda rekabet halindeki oluşumların (siyasal partiler veya başka alanlarda faaliyet gösteren gruplar) rekabet sürecinde, kendilerince toplumun tümü için meşru olduğunu varsaydıkları normlarla doldurabilecekleri zorunlu bir boşluk olduğunu kabul ederler. Ancak sosyal alanın tamamen ve kesintisiz bir biçimde devlet normları ve devlet etiği ile doldurulması siyasetin norm belirleyen işlevine ket vurur, engeller ve toplumsal kesimlerin çıkarlarının dile getirilmesine imkân vermez. Bu durum doğal olarak devletlilik düzeyinin çok yüksek olduğu ve siyasetin ise dar bir alana sıkıştığı bir yapıyı ifade etmektedir (Nettl, 1968: 588).

Sonuç olarak Nettl, toplumları devlet sisteminin egemenlik ve özerklik düzeylerine göre, farklı devletlilik seviyelerine (düşük-yüksek) ve farklı devlet geleneklerine (zayıf-güçlü) sahip toplumlar olarak kategorize eder. Toplumun sergilediği devletlilik düzeyi ve devlet geleneğinin gücü o toplumdaki yönetsel ilişkileri ve sosyo-politik sistemin temel özelliklerini belirler. Siyasal olarak bölünmüş, derin farklılıklar gösteren ayrışmış ve çatışmacı özelliklere sahip toplumlar yüksek devletlilik düzeyine sahiptirler. Bu toplumlarda kurumsal, güçlü, merkezi, bürokratik yönü ağır basan otoriter bir devlet yapısı sosyo-politik sistemin temel unsuru haline gelir. Devletlilik düzeyinin çok düşük olduğu uyumlu ve bütünleşmiş toplumlarda ise sosyo-politik sistemin belirleyici unsuru olarak sivil toplum örgütleri öne çıkar. Bu toplumlar

yönünden devlet kavramı tarihsel süreç içerisinde kurumsal ve kavramsal farklı özellikler arz eder.

2.1.4. Bertrand Badie ve Pierre Birnbaun'un *"Güçlü ve Zayıf Devlet"* Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli

Devlet sosyolojisi (1979) isimli eserlerinde Badie ve Birnbaun devlet merkezli yaklaşımı sosyolojik yönüyle irdelemişlerdir (Özman ve Coşar, 2001: 85). Bu çalışmada bir sosyo-politik sistemde devlet, toplum ve siyaset ilişkileri merkeze alınarak, farklı devlet gelenekleri analiz ve tasnif edilmiştir. Badie ve Birnbaun, Nettl'ın geliştirdiği ''devletlilik'' olgusunu, ''devlet'' ve ''merkez'' kavramlarını ayrıştırarak daha ayrıntılı bir biçimde irdelemişlerdir.

Badie ve Birnbaun sosyo-politik sistemin kendine özgü karakteristiğinin toplumsal katmanlar (soylular-burjuva sınıfı-orta sınıf ve işçi sınıfı) arasındaki ilişkiler ve toplum-devlet arasındaki ilişkiler üzerinde güçlü bir belirleyici etkiye sahip olduğuna vurgu yaparlar. Bu çerçevede toplumsal ilişkiler de sosyo-politik sistemde yüksek kurumsallaşma düzeyindeki bir devletin veya yalnızca sivil toplum eylem ve faaliyetlerinin eş güdümünü üstlenen bir siyasi merkezin baskın konumda olduğu durumlara göre şekillenir. Bu yönüyle sosyo-politik sistemler hem devletin hem de merkezin var olduğu (Fransa), devletin var olduğu fakat merkezin mevcut olmadığı (İtalya), merkezin var olduğu ancak gerçek anlamda bir devletin mevcut olmadığı (ABD ve İngiltere), hem devletin hem de merkezin var olmadığı (İsviçre) sistemler şeklinde tasnif edilebilirler. Birinci ve ikinci gruptaki sosyo-politik sistemlerde devlet sivil toplumu bir taraftan denetim altında tutarken öte yandan değişik düzeylerde sivil toplumu organize eden ve yönlendiren belirleyici bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Diğer iki grupta yer alan sosyo-politik sistemlerde ise sivil toplum kendisini doğrudan organize etmekte ve yönlendirmektedir (Badie ve Birnbaun, 1983: 103).

Bu bağlamda devlet merkezli yaklaşım yönünden toplumlar iki ayrı öbekte toplanabilir: Güçlü bürokratik yapıya sahip olma özelliği nedeniyle devletin toplumsal alana müdahil olduğu (öncelikle Fransa olmak üzere, İtalya, İspanya ve Almanya) toplumlar birinci öbeği oluşturur. Güçlü devlet geleneğine sahip olan bu toplumlarda toplumsal normların oluşturucusu ve hukuki kuralların konulmasında etkinlik derecesi değişse de başat aktör devlettir. Öte yandan kendi kendini organize edebilen ve yönlendiren güçlü sivil toplum yapılanmasına sahip olması nedeniyle güçlü devlet geleneği ve bürokrasisine gereksinim duymayan (öncelikle İngiltere olmak üzere, İsviçre ve ABD) gibi toplumlar ikinci öbeği oluşturur. Uzlaşmacı bir yaklaşımın toplumsal düzenin sürdürülmesinde egemen bir yaklaşım olarak benimsendiği ikinci öbekteki toplumlarda bir politik merkezin mevcudiyeti söz konusu olmakla birlikte açık bir devlet olgusunun varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu toplumlarda zayıf devlet geleneğinin bir tezahürü olarak yönetici elitler, toplumsal normları belirleme ve uygulama işleminden daha çok, toplumdaki çıkar gruplarının sorunlarının çatışmasız bir biçimde çözülmesine katkı sunan, tarafsız arabuluculuk işlevini yerine getirirler (Badie ve Birnbaun, 1983: 103-104).

Badie ve Birnbaun, devlet kavramını ve güçlü devlet geleneğini, ‘’bürokrasinin iktidarı ve devlet marifetiyle yönetim’’ olarak vasıflandırdıkları Fransa örneği ile idealize etmişlerdir. Onlara göre Hugh Capet, XIV. Louis, Fransız İhtilali, III. Napoleon’dan Gaullist yönetime akan süreç boyunca Fransa sosyo-politik sistemi toplumdan ayrışmış bir devletin merkezileşme, özerkleşme ve kurumsallaşmasına sahne olmuştur. Merkezin çevresel güç unsurlarının denetimini ele geçirdiği, yerel ve merkezi bürokrasinin güçlendiği bir süreçtir bu. Kurumsallaşan devlet yapısı bu süreçte özerkleşmiş, merkezi devlet kurumları güçlenmiş, zamanla ‘’kraliyetin kraldan bile korunması’’ anlayışı benimsenmiş giderek özerkleşen devlet, sivil toplumu denetim altına alarak halk üzerinde egemen bir düzeye ulaşmıştır. Bu sürecin başlıca mihenk taşları arasında düzenli-profesyonel ordunun kurulması, vergi sisteminin reforme edilmesi, devletin ekonominin merkezinde konumlanması, polis örgütünün güçlendirilerek yeniden yapılandırılması, toplumsal düzlemde kamusal alan-özel alan ayrımına verilen önemin artması, kamusal alana ilişkin farklı bir hukuki yapılanmanın oluşturulması, devlet kurumlarının özerkliğini güçlendirmek ve ayrıcalıklı bir konuma

gelmesini sağlamak amacıyla sekülarizmin kurumsal bir yapıya kavuşturulması, bürokrasiye eğitim alanını denetleme yetkisinin verilmesi gibi düzenlemelerle bürokrasinin topluma karşı özerkliğinin güçlendirilmesi, giderek devlet merkezli özelliği ağır basan, sivil toplumun ve iktisadi faaliyetlerin neredeyse her aşamasını kontrol eden bir sosyo-politik sistemin oluşumu sayılabilir (Badie ve Birnbaun, 1983: 105- 111).

Badie ve Birnbaun, ikinci dünya savaşından itibaren günümüze kadar Fransa'da bürokratik örgütlerin sayılarında isitkrarlı bir artış gözlendiğine; devletin sanayi yatırımlarının çoğaldığına, bu kurumların kurulan kamusal ve yarı kamusal ajans ve örgütlerce desteklendiğine dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra devlet ve bürokratik kadrolar, refah devleti uygulamalarıyla sosyal güvenlik alanına ve diğer kamu kurumlarına nüfuz etmiştir. Bürokrasinin köklü ve yaygın kurumsallaşması sonucunda toplum katmanları üzerinde etkisi yoğunlaşmış, toplum üzerindeki devlet denetimi daha da derinleşmiştir. Bu süreçte yapılan uygulamalarda bürokrasi kadrolarına yetişmiş insan gücü sağlamayı amaçlayan eğitim kurumlarında ve bilhassa 1945 yılında faaliyete geçen *Ecole Nationale d'Adminisration* (ENA) dan yetişen ve meritokratik kıstaslara göre atanan bürokrat kadrolar etkin bir işlev icra etmişlerdir. İdeolojik olarak kamu çıkarı anlayışını önceleyen bürokratik elitler kendilerini toplumdan uzakta, işlevsel, güçlü ve tarafsız, özerk ve kurumsallaşmış devletin bir parçası olarak konumlandırmakta ve iktidar gücünü yoğun bir biçimde kullanmaktadırlar. Bu bürokratik kadrolar valilik yetkilerinin yanısıra, oluşturulan planlama komisyonları ve farklı sektörler için kurulan devlet konseyleri aracılığı ile merkezin çevre üzerindeki denetimini elinde bulundurmaktadırlar (Badie ve Birnbaun,1983: 112-114).

Badie ve Birnbaun'a göre, Fransız devlet organizasyonunda var olan güçlü kurumsallaşma ve devlet, toplum ve siyasal alan arasındaki ilişkilerin kendine özgü yapısının bir sonucu olarak, siyasal elitler ve toplumun sivil kesimleri ile devlet yönetimini üstlenen bürokratik elitler arasındaki derin ayrışma, sosyo-politik sistemdeki aslî temsil organı konumundaki parlamentonun bu görevini sağlıklı olarak başarmasına engel olur. Bürokratik kadrolar kendilerini parlamentoda yer alan özel

çıkar gruplarına karşı kamu çıkarlarının temsilcisi olarak konumlandırdıkları için, sosyal yaşama müdahale etme hakkına sahip olduklarını da düşünürler. Beşinci Cumhuriyet hükümetinde üst düzey bürokratlar bakanlar kurulunun üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Bu kimseler toplum ile güçlü ilişkilere sahip siyasal elitlerden farklı olarak, tüm kariyerlerini devlet bürokrasisi içinde yapmış kimselerdir. Bu yönüyle baktığımızda kurumsallaşmanın bu denli derin ve güçlü olması, devlet yönetimi ve yürütme erkinin tamamen özdeşleşmesi olarak değerlendirilebilinir. Böyle bir yapılanmanın sonucunda baskı grupları, sivil toplum örgütleri ve yerel seçmenlerin seslerini yürütmeye duyurmaları daha zor bir hale gelmektedir. Bu yapılanma biçiminde bürokratik elitler yasama organına veya yerel yönetimlere seçilerek toplumsal alan yani çevre üzerinde merkezin kontrolünü sağlarlar. Bunun yanısıra bankaların, yarı kamusal şirketlerin, kamuya hizmet sunan kurumların icra makamlarına bürokratik elitleri yerleştirerek merkezin ekonomik alandaki denetiminin genişleyerek sürmesi gerçekleştirilir (Badie ve Birnbaun, 1983: 114-115).

Badie ve Birnbaun, güçlü devlet geleneğine sahip bir başka ülke olan Almanya'da da bürokrasinin 18. yüzyıldan itibaren güçlenmeye başladığına dikkat çekmektedir. Alman birliğinin sağlanması ile bu ülkede meritokratik kriterlere göre biçimlenmiş bir bürokrasi sert bir idare hukuku koruması altında güçlendirilmiştir. Büyük çoğunluğu aristokrat kökenli olan devlet bürokrasisi 18.yüzyıldan günümüze kadar sosyo-politik sistem üzerinde etkin olmuştur. Bu yönüyle 18.yüzyıl Prusyası döneminden federal Alman Cumhuriyetine kadar olan dönemde bürokratik elitler her zaman siyasal yaşamda yer tutma ve iktidar gücünü paylaşma çabasında olmuşlardır. Bu ülkede siyaset-bürokrasi ilişkisi özünde devlet düzeninin korunması ve liberal demokrasinin devamının sağlanması temeline oturmaktadır. Bir başka deyişle Alman sosyo-politik sisteminde bürokrasinin işlevi, siyasal sistemin desteklenmesi olarak tanımlanmıştır denilebilir. Bu durum devletin farklılaşma olgusuna sınırlayıcı etki yapmaktadır. Yasama organı ve yürütmenin yapılanmasında bürokrasinin siyasal yaşam içindeki konumu açıklıkla görülebilmektedir. Federal Meclis ve hükümet üyeleri arasında bürokrat kökenli kimseler önemli bir oranı teşkil etmektedir. Devlet böylelikle bürokrasisi marifetiyle siyasal sisteme yüksek düzeyde bir katılım sağlayarak sistemi yönlendirebilmektedir (Badie ve Birnbaun, 1983: 115-118).

Ancak devlet Almanya'da Fransa'daki özerklik düzeyine sahip olamamıştır. Fransa'daki bürokratik kadrolar çoğunlukla kariyerine bürokrat olarak başlayıp bürokrat olarak sürdürürken yani dış etkileşime çok açık olmayan bir özellik taşırken; Alman bürokrasisinin yarısına yakını devlet memurluğu öncesinde başka alanlarda çalışma deneyimine sahip yani dış etkileşimlere açık kimselerden oluşmaktadır. Bu yönüyle Alman devlet bürokrasisinin kurumlaşma düzeyinin çok kısıtlı kaldığı söylenebilir. Hatta Alman siyasal partilerinin bürokratların kariyerlerinde etkin bir rol oynadığı dikkat çekicidir. Bir siyasal partiye mensup bürokratların üst düzey bürokratik görevlere hızlıca yükseldiği görülebilir. Bu yönüyle Almanya'daki siyasi oluşumların devlet organına evrilebildiği bir parti devleti yapılanmasından söz etmek yerinde olacaktır. Almanya'da siyasal yapı ile bürokratik elit arasında açık bir geçişkenlik mevcuttur. Bu durum sivil toplum örgütleri ile bürokratik kadrolar arasında da yaşanmaktadır. Kariyer gelişiminin uzun bir dönemini bürokratik görevler dışında sürdüren, mesleki birikimlerini farklı sektörlerde edinen kişiler kolaylıkla üst düzey bürokratik görevlere atanabilemektedirler. Bu yönüyle Alman devlet yapılanmasının sivil toplum kesimleriyle daha yakın ilişkiler kurduğu ve tam bir özerklik görünümü sergilemediği söylenebilir (Badie ve Birnbaun,1983: 119).

Badie ve Birnbaun, zayıf bürokrasi ve sivil toplum marifetiyle yönetim olarak tanımladıkları İngiltere'yi zayıf devlet geleneğinin temsilcisi, minimal bir devlet olarak tanımlarlar. İngiliz siyasi geleneği, çevreyi tepeden denetleyen bir merkezi hükümet yerine, sivil toplumun kendi temsilcisi olan kurumlar aracılığı ile kendi kendini organize ettiği ve yönetsel uygulamaların eşgüdümünü sağladığı bir modeldir. İngiltere'de farklı toplum katmanlarının değişik ortamlarda bir araya gelerek, devletin herhangi bir müdahalesi olmadan sorunlarını tartışıp çözebildikleri ve asgari müştereklerde birleşerek uyumlu bir ilişkiyi sürdürebildikleri için, güçlü bir devlet geleneği yerleşmemiştir. Bu ülkede çevreyi temsil eden unsurlar merkezin otoritesini sarsmak veya özerk bir konum edinmek için mücadele etmek yerine parlamento gücü üzerinden yürütmeyi denetlemeyi tercih ederler. Bu yönüyle parlamento sivil toplumun bir temsilcisi olma özelliği ile yürütmenin gücünü sınırlayıcı bir işlev görür (Badie ve Birnbaun, 1983: 121-122).

Parlamentonun sivil toplumun bütünleşme ve uyumunu güvence altına alması ve toplumdaki farklı katmanlar arasında bir kaynaşmanın sağlanmış olması, İngiltere'de, egemen, özerk, toplumu kapsamlı bir denetim altına almış bürokratik örgütlenmenin oluşmasını önlemiştir. Bu yönüyle İngiliz sosyo-politik sisteminde askeri ve iç güvenlik bürokrasisi Fransa ve Almanya'ya görece çok daha sonra ve siyasetin denetimi altında sınırlı bir gelişim göstermiştir. Bu nedenle İngiltere'deki sosyo-politik sistem, devletin merkezi konuma evrilmesine etki yapan bir güçlü bürokratik yapı oluşturamamıştır. Bu ülkede sivil toplum ve devlet arasında çizdiği sınırla devlet ve sivil toplumu birbirinden ayrıştıran özel hukuk-kamu hukuku ayrımı yoktur ve yapılandırılmış bir idare hukuku da oluşmamıştır. Buna karşılık olarak İngiliz siyasi ve idari sistemi sivil topluma dayanan ve gelenekleri önceleyen bir genel hukuk (Common Law) sistemi inşa etmiştir. Bu hukuk sistemi bir kamu otoritesi olarak devleti ve bürokratik yapıyı kendine özgü ayrıcalıklı bir yerde konumlandırmaz. Aynı şekilde sosyo-politik sistemde siyasal merkeze sivil toplumdan ayrışacak bir özerklik sağlamaz. Bu bağlamda İngiltere devletin yerine sosyal katmanlar, yerel elitler ve orta sınıfın yönettiği bir sosyo-politik sisteme sahiptir (Badie ve Birnbaun, 1983: 122-123).

Devlet ve ekonomi ilintisini güçlü devlet geleneği yönünden irdeleyen Badie ve Birnbaun ekonomik yönden geri kalmanın Fransa ve Almanya gibi Kara Avrupası ülkelerinde güçlü devlet geleneğinin kökleşmesinde rol oynadığını savunmaktadırlar. Piyasa ekonomisine dayalı kapitalist sistemin güçlendiği İngiltere'de devlet sivil toplumun ve iktisadi faaliyetin gerisinde kalırken, sosyo-politik sistemde sivil toplum daha baskın bir konum elde etmiştir. Fransa ve Almanya'da piyasa devlet tarafından düzenlenirken, bürokrasinin ekonomi yönetimine müdahale edemediği İngiltere'de ise ekonomik alanda belirleyici rolü piyasa üstlenmiştir (Badie ve Birnbaun, 1983: 123-124).

Badie ve Birnbaun'a göre sivil toplumun kendisini doğrudan yönetebilme yeteneği, serbest piyasanın gelişimine olanak sağlaması ile sosyo-politik sistem içerisinde temsili hükümet biçiminin gelişmesine de katkı sunmaktadır. Bu oluşum güçlü bürokratik yapılanmayı ve güçlü devlet geleneğini bir anlamda işlevsizleştirmiştir. İngiliz sosyo-politik geleneği merkezi yönetim ve katı bir bürokratik örgütlenmenin

karşıtı olarak geçici özel komisyonlara yönetsel işlev yüklemeyi tercih etmiştir. Devlet bürokrasisinin Kara Avrupasındaki işlevleri, İngiltere'de sivil örgütler eliyle yerine getirilmektedir. Özel sektöre ait bu örgütler yine sivil toplum güçleri ile iş birliği içerisinde faaliyet göstermektedir. Bu yapılanma biçimi bürokratik örgütlenmenin boyutunu küçültmekte, etkinliğini azaltmakta ve gelişimine ket vurmaktadır. Bunun sonucu olarak Kara Avrupasındaki güçlü devlet geleneğine sahip ülkelerden ayrışan İngiltere'de bürokrasi, güçlü bir devlet yapılanmasının başlıca enstrümanı olma özelliğine sahip değildir ve sosyo-politik sistem içerisindeki rolü ihmal edilebilecek kadar küçüktür. İngiltere'de siyasal alan ve idari kadroların (bürokrasi) sınırları kesin hatlarla ayrılmıştır. Alman parlamentosunun tam tersine İngiliz yasama organında neredeyse bürokratik elit kesimden hiçbir bürokrat görev almaz. Yine buna paralel olarak Fransa'daki durumun aksine hükümette hiçbir bürokrata görev verilmez. Öte yandan İngiliz sosyo-politik sisteminin çok güçlü bir unsuru olan sermayedarlar, yasama organında etkin bir biçimde temsil edilirler. İngiltere'de ekonomik aktörler ve siyasetçiler ile sivil toplum örgütleri arasında yakın ve yoğun ilişkiler mevcuttur. Bürokratik elitlere bu ilişki sistematiğinde yer verilmez. Bu açılardan bakıldığında Badie ve Birnbaun güçlü devlet yapılanmasına sahip Kara Avrupası ülkelerinde bürokratik elitlerin sivil toplum üzerinde belirleyici bir yönetsel işleve sahip olduklarını, siyasi ve iktisadi alanlarda yaptırım gücüne sahip bir konumda olduklarını savunurlar. İngiltere'de ise kendi kendini yönetebilme yeteneğine sahip olan sivil toplumun bu özelliğinin siyasal merkezin güçlü bir devlet yapısına dönüşmesini engellediğini ve bürokrasinin sosyo- politik sistemin ve iktisadi etkinliklerin dışında sınırlı boyutlarda konumlandığını ifade ederler (Badie ve Birnbaun, 1983: 124-125).

Badie ve Birnbaum, yüksek kurumsallaşma düzeyine sahip, güçlü ve özerk bir devlet oluşumunun var olduğu toplumlarda bürokratik elitlerin de sosyo-politik sistemde etkin bir role sahip olduğuna dikkat çekmektedirler. İş dünyasının siyasal alandaki temsili oldukça yetersizdir. Fransa, İtalya ve Almanya bu yapılanmaya örnek oluştururlar. Öte yandan sivil toplumun kendi kendini yönettiği, güçlü devlet geleneğine sahip olmayan birden fazla siyasal merkezin var olduğu toplumlarda ise bürokrasi, siyasal alanda önemli bir etkiye sahip değildir. Aksine siyasal alanda iş dünyasının nüfuzu ve etkinliği gözlemlenir. ABD, İngiltere ve İsviçre bu tür

yapılanmanın örnekleridir. Diğer bir değişle farklı iktidar odakları arasındaki ilişkiler, bir toplumun güçlü bir devlet veya birden fazla siyasal merkez tarafından yönetilişine göre biçimlenir (Badie ve Birnbaum, 1983: 133-134).

Badie ve Birnbaum'un analizlerinde dikkat çeken temel hususlardan biri, güçlü devlet geleneğine sahip olan toplumlar ile böyle bir geleneğin mevcut olmadığı toplumlar arasında izlenen siyasal tarzların da farklılaştığı, farklı toplum-devlet ilişkilerinin ve farklı devlet-siyaset biçimlerinin oluştuğu tespitidir. Güçlü devlet geleneğine sahip toplumların bürokratik yapılanması; kendisinin devleti temsil ettiğine dair inanç ve bunun bir tezahürü olarak yerel ve özel çıkarlar karşısında kamunun genel menfaatini temsil ettiğini savunan özerk bir yapılanmaya sahip olmasıdır. Badie ve Birnbaum güçlü devlet geleneğine sahip toplumlarda görülen kurumsallaşmış bürokrasinin siyasal kurumlardan ve toplumdan bağımsız olarak, kamu çıkarlarının neler olduğuna karar verme ve bunu siyaset ve topluma dayatma yeteneğine dikkat çekmektedirler. Bu yönüyle güçlü devlet geleneğine sahip toplumların siyaset, devlet ve siyasal iktidarı birbirinden ayrıştıran bir siyasal kültüre sahip olduğuna dikkat çekerler.

2.1.5. Robert N. Berki'nin "Bir Antitez Olarak Devlet ve Toplum" Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli

Robert N. Berki, ''Devlet ve Toplum: Modern Siyasi Düşüncenin Antitezi'' (1979) isimli makalesinde, devlet kavramını ve devlet merkezli analizleri farklı bir kuramsal bakış açısı, diğer düşünürlerden ayrışan bir kavramsal yöntem ve farklı bir tasnif içerisinde irdelemiştir. Berki bu çalışmasında devlet kavramını ve devletin yönetim tarzını biçimlendiren felsefi arka plan ve ilkeler ile egemen siyasal kültüre odaklanmıştır. Bir sosyo-politik sistemi oluşturan ağırlık merkezi kavramına dikkat çeken Berki, farklı yönetsel geleneklerin farklı tasniflerle ve farklı analizlerle değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Çalışmasının kuramsal ve çözümsel temelini devlet-toplum karşıtlığı oluşturur.

Berki modern siyasal düşüncenin antitezinin toplum ve devlet karşıtlığı olduğunu savunur. Berki modern siyaset felsefesinde toplum ve devlet kavramlarının birbirine

karşıt iki farklı düşünce sistemi içerisinde kurumsal ifadesini bulduğuna dikkat çeker. Bunlardan birincisi aşkıncılık diğeri ise araçsalcılık olarak tanımlanır. Berki, aşkıncılık kavramını ‘’devletçi yönelimi’’, araçsalcılık kavramını ise ‘’toplumcu yönelimi’’ ifade etmek için kullanmıştır (Berki, 1979: 2). Bireyin ahlakî değerleri olan yani yüksek bir ahlakî niteliğe sahip bir topluluğun parçası olduğunu savunan aşkıncılık toplumsal çıkarın bireylerin çıkarlarının toplamından daha fazlası anlamına geldiğini savunur. Bu anlayışa göre toplum onu oluşturan bireylere göre daha ön planda tutulur. Toplumun çıkarının ne olup ne olmadığı sorununun karar vericisi, belirleyicisi kamu otoritesidir.

Kamu otoritesi ahlakî değerler yönünden her zaman bireylere göre daha üstün tutulur. Hukuk toplumu oluşturan bireylerin ortak akıl ve tercihlerinin bir tezahürü olarak değerlendirilir. Aşkıncılık anlayışına göre siyaset topluma önderlik etmek ve onu eğitmek işlevini üstlenir. Son tahlilde aşkıncılık bu yönüyle bireylerin toplum içerisindeki görevlerinin kutsanmasına ve bireylerin tüm varlıkları ile[9] bu kutsal görevin yerine getirilmesi için çaba göstermesi gereğine vurgu yapar. Bu anlayışta tek tipli ve tek boyutlu bir toplum tasarımı söz konusudur (Berki, 1979: 2-3).

Araçsalcılık düşüncesinin temelinde toplumu oluşturan bireylerin o toplumdan bağımsız birer kimlikleri, amaçları ve ahlak anlayışı vardır. Araçsalcılığa göre topluluklar üyelerinin bireysel çıkar hedeflerine ulaşabilmeleri için yalnızca bir araçtır. Kurumlar bireyler karşısında ahlakî yönden bir üstünlüğe sahip değildir. Hukuk ise toplumu oluşturan bireylerin akla dayalı uzlaşılarının bir sonucu olarak oluşur. Siyaset olağan ve olması gereken bir uğraş, çeşitli görüş ve menfaatlerin bir uzlaşı ve çözüm alanı olarak kabul görür. Kurumsal otorite tümüyle temel bireysel hakların korunması amacıyla kullanılır. Araçsallık düşüncesinin temel vurgusu çoğulculuk, çeşitlilik, çok renklilik, farklılık ve özgürlüktür. Araçsalcılığı temel alan sosyo-politik sistemlerde toplumsal amaçlar yine bizzat toplum tarafından belirlenir (Berki, 1979: 3-4).

[9] Buna bir örnek olarak Türk eğitim sisteminin ilköğretim aşamasında bir zamanlar öğrencilere her sabah okutturulan *Andımız*’daki *“Varlığım Türk varlığına armağan olsun”* dizesi verilebilir.

Berki'ye göre aşkıncılık fikri devletin ''egemenliği'' ile özdeşleştirilirken, araçsalcılık fikri ise kamu yönetiminin ''sözleşmeli'' özelliği anlamına gelmektedir. Berki bu iki farklı siyasal anlayışın ılımlı ve aşırı olarak tasnif ettiği iki farklı türünün olduğuna dikkat çeker. Bu açıdan bakıldığında iki farklı siyasal anlayışın aşırılıklarının ortasında ılımlı uygulamaların yer aldığı bir yönetsel ve siyasal yelpazenin var olması mümkündür. Aşkıncılığın aşırı tipi neredeyse tamamen etkisizleştirilmiş bir toplumun var olduğu yönetim tarzı anlamına gelirken, araçsalcılığın aşırı tipi de devletin karar alma süreçlerinde etkisinin çok azaldığı bir yönetsel anlayışı ifade etmektedir (Berki, 1979: 4-5).

Aşkıncılığın aşırı biçiminin uygulandığı bir iktidar formunda devlet genel olarak yöneten kişinin şahsında temsil edilir. Kurumsallaşma düzeyi çok düşük, yönetim tümüyle kişisel bir özelliktedir. Devletin bürokrasisi yöneticinin şahsi araçları durumundadır. Aşkıncılığın ılımlı biçiminin uygulandığı yönetimlerde ise devlet belirli kurallar çerçevesinde kurumsallaşmış bir yapıya sahiptir ve bu kurallar devlet tarafından topluma ve siyasal sisteme de dayatılır. Aşkıncılığın ılımlı biçiminin uygulandığı yönetimlerde devlet çeşitli kişi ya da kurumlarca (krallık, bürokrasi veya bir siyasal parti) temsil ediliyor olabilir. Bu yapılanma türünde devlet normları bu kurum ya da kişiler tarafından temsil edilir. Araçsalcılığın ılımlı biçiminin uygulandığı toplumsal yapılarda egemen bir devlet mevcut değildir. Sosyal ve siyasal anlaşmazlıklar uzlaşı yolu ile çözümlenir. Sosyo-politik sistemde siyasetçiler baskındır, bürokrasi siyasi tercihlere göre hareket eder. Fakat siyaset kurumu da bürokrasinin kendi alanına ilişkin uzmanlık ve iç özerkliğini kabul eder. Araçsalcılığın aşırı biçiminin uygulandığı yönetimlerde ise toplumun tüm kesimlerinin mutlak olarak eşit olduğu vurgusu yapılır. Karar alma süreçlerinde yönetilenlerin etkin ve aktif onayları aranır, temsiliyete aşırı önem verilir, bürokrasinin kendi faaliyet alanına ilişkin uzmanlığına değer verilmez (Heper, 2012: 30-32).

2.2. Türk Sosyo-Politik Sistemini Dikotomik Yaklaşımla Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeller

Tarihsel süreç içerisinde Türk sosyo politik sistemine egemen olan belirleyici özelliğin, toplum yapısındaki ikili karşıtlıkların yol açtığı ayrışmadan kaynaklanan toplumsal kopuklukların neden olduğu sorunlar olduğu söylenebilir. 1300'lü yılların ortalarında Osmanlı'da ilk izleri görülen ''kapıkulu'' sınıfı giderek egemen bir konuma gelmiş, ancak süreç içerisinde halka yabancılaşmış ve fakat değişik kisvelerde gücünü her daim korumayı başarabilmiştir. İkili karşıtlığın başat unsuru konumundaki merkezi bazen ''kapıkulu'', bazen ''bürokrat-aydın'', bazen ''yeni sistemin kurucu babaları'', bazen ''batılılaşmacı-modernist elit'' kisvesinde görsek de bu kesimin yaklaşık 600 yıl boyunca bir iktidar mücadelesinin içinde yer aldığı, sahip olduğu imtiyazları toplumun geri kalan kısmına karşı koruma ve sürdürme çabası içinde olduğu tespiti yapılabilir.

2.2.1. Osmanlı'dan Cumhuriye'te Türk Siyasasında Merkez-Çevre: Bir Temel Çatışmanın Tarafları

Tarihsel süreç içerisinde Türk sosyo-politik sistemindeki iktidar-muhalefet ilişkilerinin işleyişini analiz etmek amacıyla Şerif Mardin tarafından geliştirilen *merkez-çevre* yaklaşımı merkez ile çevrenin karşıtlaşma olgusunu toplumsal bütünleşme ve iktidar erkinin kullanım biçimine ilişkin boyutları ile incelemiştir (Mardin, 1992b: 35-76). Bu yaklaşım meseleyi Osmanlı döneminden alarak, Cumhuriyet tarihi boyunca oluşumunu sürdüren sosyo-politik sistem içindeki merkezcil ve merkezkaç eğilimlerin yanısıra siyasal erkin oluşumunda etkin olan kurumlar, toplumsal katmanlar ve değerler arasındaki ilişkileri de irdelemiştir.

Edward Shils'in fikir babası olduğu *merkez-çevre* analizinin Şerif Mardin tarafından Osmanlı-Cumhuriyet dönemine bir nevi uyarlamasının yapıldığı bu yaklaşımda

Osmanlı devirlerinden günümüz Türkiye'sine akan süreçte tezahür eden bir *devlet-toplum* ya da *merkez-çevre* ayrışmasından söz edilir, *güçlü devlet geleneği* ile yapısal bir mahiyet arz eden *iktidar-toplum* kopukluğuna vurgu yapılır.

Mardin, Batı'da devleti biçimlendiren güçlerin modernleşme öncesi Osmanlı Devleti'ni biçimlendiren güçlerden önemli ölçüde farklılıklar gösterdiğine işaret etmiş; Batı'da modern devletin merkezileşme sürecinin, çevre güçleri ile uzlaşmalarla neticelenen bir dizi karşı karşıya gelmeleri içerdiğini ifade etmiştir. Çevre güçleri olarak adlandırılan feodal soyluların, kentlerin, kasabaların ve sonrasında emekçi sınıfların bu uzlaşmalar sonucunda –özerk durumları da tanınarak- merkezde bütünleşmesi gerçekleşmiştir. Oysa Osmanlı İmparatorluğunda böylesi bir katmerli karşı karşıya gelme ve bütünleşme durumları gerçekleşmemiş, tam tersi bu süreç merkez ile çevre arasında sürekli bir çatışma olarak tezahür etmiştir (Mardin, 1992b: 45).

Merkez ile çevre karşıtlığı, yüzyıldan fazla süren Türk modernleşmesi boyunca da varlığını sürdürmüş, Türk sosyo-politik sisteminin temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluğun kaynağını oluşturmuştur. Metin Heper, *merkez-çevre* ya da *devlet-toplum* çatışmasının Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet döneminde de sürmesini; devlet elitlerinin toplum ile bütünleşmenin sancılarının yol açacağı krizlerden tedirginlik duymalarını ve bu nedenle topluma karşı hoşgörülü bir zihniyet yapısına sahip olmamaları ile açıklamaktadır [10](Heper, 2012: 166).

Mardin, Osmanlı asker-sivil bürokrasisinin kadrolarının çoğunun **''***gayrimüslim gruplardan alınıp toplanması''* (Gibb ve Bowen, 1950: 39-199; Mardin, 1992b: 41). hususiyetinin *''özgür doğmuş müslümanları''* bu görevlerin dışında bırakmasının yol

[10] Devlet elitlerinin topluma karşı hoşgörülü bir zihniyet yapısına sahip olmamaları İsmet İnönü'nün Ulus gazetesinde yayımlanan hatıratındaki ''son derece önemli hatta tarihi denilebilecek açık ve dramatik ifadelerinde'' (Küçükömer, 2007: 45-46) görülmektedir. İkinci İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan geriye doğru göçen ve içinde subay ve ailerinin bulunduğu bir kafileye rastlanır. İnönü hatıratında şunları söylemektedir:''Kafileyi durdurdum. Subayları bir kenara topladım. İçinde bulunduğumuz vaziyeti bilesiniz. Bundan başka, subay olarak da yerinizi bilmelisiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, dedim. ***Kimse işitmesin millet düşmanınızdır****''* (Ulus Gazetesi, 17 Mayıs 1968).

açtığı öfkeden kaynaklanan sürtüşmelerin *''merkez-çevre ayrışmasını''* derinleştirdiğini, süreç içerisinde bu ayrışmanın dinsel kurumlarla bütünleşmiş çevre ile lâik merkez arasındaki ayrışma şeklinde tezahür ettiğine işaret etmektedir. Ayrıca Mardin'e göre, bu seçkin bürokrasi kadroları ile çevre arasındaki ayrışmanın ekonomik olanaklardan yararlanma düzeyi ile de güçlü bir ilintisi vardır. Bu seçkin resmî görevliler devlet otoritesini bir yücelik simgesi olarak kullanırken aynı zamanda ekonomi üzerinde devlet adına kurmuş oldukları denetimi kaybetmemenin de mücadelesini vermekteydiler. Zaten Osmanlı İmparatorluğunun gerilemeye başlaması ile bu güçlü bürokratik kesim kendi toplumlarını talan etme eğilimleri de sergilemiştir[11] (Mardin, 1992b: 41-47; Ülgener, 1950: 383-396).

Kazım Berzeg, merkez çevre sorununa Türk bürokrasisinin bir güç odağı olma mücadelesi açısından baktığı *''Eski Sınıf''* başlıklı makalesinde (2000: 151-182), toplumun bu kesiminin tarihsel karakteristik özelliklerinin makalenin yazıldığı dönemdeki (1979) -ve günümüzde de büyük ölçüde gözlemlenebilen- izdüşümlerini irdelemektedir. Berzeg günümüz bürokrasisinin öncülü olarak kabul edilen Osmanlı asker-sivil bürokrasisinin temel özelliklerini Niyazi Berkes'in *''sınıfsız, geleneksiz, vatansız, milliyetsiz, hatta belki de dinsiz, başka bir yerde eşi görülmedik bir insan türü .....bu makine adamlar''* (Berkes, 1973: 58) ifadeleriyle betimlemektedir (Berzeg, 2000: 160).

Samet Ağaoğlu'na göre, yüzyıllar boyu devletin halk gözünde *en değişmez sembolü* sayılan *kırbaç,* cumhuriyet döneminde de devletin çeşitli kadrolarının elindeydi. Bu ellerden kastedilen polis, jandarma, asker, sırtını devlete dayamış köy ve şehir ağa ve beyleri, Osmanlı döneminin saray ve Bab-ı Âli'sinin yerini almış Halk Partisi'nin kademe kademe yöneticileri idi. Ancak Demokrat Parti iktidara geldiğinde bu baskı kırbacını halkın sırtından uzaklaştırmış ve değişik yollarla yönetimi halka yaklaştırmıştır. Bu partinin halka sunduğu temel fikir şu idi: *''devlet halkın içinden*

[11] Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi gerilemesiyle birlikte fütühat devrinin kapanıp dışarıda rant kaynakları tıkandıkça, bir kısım vazife ve ulûfe eshabının (bilhassa yeniçeri ve sipahinin) tamamlayıcı bir geçim sahası olarak esnaflığa yönelmeleri sonucunda, uzun bir zaman dilimi boyunca para değerinin düşmesinin de etkisiyle gelirleri azalan ordu ve idare hizmetinden esnaflığa akan zorba ve insicamsız unsurlar bu talanda önemli rol oynamışlardır (Ülgener, a.g.e. s.383-396).

çıkar, halkın isteklerine göre hareket eder, halkın hayrına çalışır'' (Avcıoğlu, 1978: 1194). Oysa Türkiye'de seçkinler bu durumu bir türlü kabullenememektedirler. Onlara göre *''bir çobanın oyu ile bir profesörün ya da bir köşe yazarının oyu bir olamaz, olmamalıdır''.* Buna koşut olarak büyük seçmen kitleleri için önemli olan ise *''jandarmadan dayak yememek, tahsildarın gadrine uğramamak''* idi (Güneş, 1979).

Aslında bu bakış açısı geçmişten gelen bir alışkanlık olan toplumun farklı kökenlerine, dillerine, inançlarına yabancılaşmış ve yönetmek üzere gönderildikleri yerlerde, ayrıcalıklı ve yörenin yerli halkının giremediği *''kolonilerde''* yaşama biçiminde de kendini göstermektedir. Cumhuriyet döneminde de kurucu kadronun Osmanlı okullarında yetişmiş ve bu geleneği benimsemiş bürokrat sınıftan oluşunun bir sonucu olarak; yönetici sınıfı oluşturan asker-sivil bürokrasi bu tutumunu sürdürmüştür. Bu dönemde de *''devlet iktidarını herhangi bir sınıfla paylaşmaksızın elinde bulundurma''* tutumu hassasiyetle korunmuştur. Toplumsal taleplerin dile getirildiği bir gençlik eyleminde yakalanıp yeni Cumhuriyetin başkenti Ankara Valisinin huzuruna çıkarılan bir gence, konuşma esnasında Valinin küçümseyerek söylediği şu sözler çok anlamlıdır: *''Ulan öküz Anadolulu!.. Sizin milliyetçilikle, komünizim ile ne işiniz var? Milliyetçilik lâzımsa bunu biz yaparız. Komünizm gerekirse onu da biz getiririz. Sizin iki vazifeniz var: Birincisi, çiftçilik yapıp ürün yetiştirmek. İkincisi, askere çağırdığımızda askerlik''* (Kurnaz, 2012). Bu durum bir yönüyle de İdris Küçükömer'in işaret ettiği *Kapıkulu zihniyetinin* tarihsel kökeninin bir anlamda *''devlet biziz''* algısının Türk aydınının genetik yapısına yerleşmiş bir tezahürü olarak da ifade edilebilir (Akat, 2010: 16).

2.2.2. Şerif Mardin'in Merkez-Çevre Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli

Çeşitli sosyal bilim disiplinlerince pek çok incelemeye konu edilen yöneten-yönetilen ayrımı sosyo-politik sistemleri açıklamayı amaçlayan merkez-çevre yaklaşımının da temel konularından birini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda merkez; değerli, önemli ve belirleyici olanı tanımlarken çevre ise denetlenebilen, etkilenen ve belirlenen kesimi temsil etmektedir (Demir ve Acar, 2005: 278).

Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan kuramsal yaklaşımların en dikkat çekicileri arasında yer alan merkez-çevre yaklaşımı 1973 yılında siyaset bilimi alan yazınında sesini duyurmuştur. Mardin'in merkez-çevre yaklaşımının içeriğinin kuluçka dönemi yazarın 1960'lı yıllardaki çalışmalarına kadar uzanmaktadır. Mardin'in *''Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol''* başlıklı makalesinde (Mardin, 2007: 184) yer alan ''büyük gelenek-küçük gelenek'' ayrımına ilişkin analizleri ile "*Din ve İdeoloji''* (2012: 7) isimli eserindeki ''resmî İslam- volk İslam'' ayrımları sonrasında daha da olgunlaşarak merkez-çevre yaklaşımı olarak siyaset bilimi literatürüne kazandırılmıştır (Doğan ve Demir, 2018: 12).

Mardin, Osmanlı modernleşmesini anlamlandırmada anahtar bir kavram olarak merkez-çevre kavramlarını ve bu yapılar arasındaki ilişkileri irdelediği ilk eserinde (Mardin, 1992b: 35) yaklaşımını iki esas kavram üzerine temellendirmiştir. Bunlardan ilki Edward Shils'in ''merkez-çevre'' ayrışması, ikincisi ise; Mardin'in merkezlerin oluşum koşullarından başlıcası olarak değerlendirdiği farklılaşmış kaynakların devinimi şeklinde ifade ettiği Shamuel Noah Eisenstadt'ın ''serbestçe devinen kaynaklar'' kavramıdır. Mardin'in *Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri* başlıklı makalesinde irdelediği temel kavramlar pek çok değişik boyutta değerlendirmeyi hak edecek önem ve değerde olmasına karşın; konunun bizi ilgilendiren boyutu, bu makalede merkez ve çevre kavramlarının çok gerçekçi bir biçimde ele alınmış olmasıdır. Makalede ''çevresel düşünüş ve davranış biçiminin iki ayrı cephesi çok bariz hatlarla betimlenmiştir. Bunlardan biri temel grupların oluşturduğu bir gerçeklik olan çevre ve diğeri ise resmi inanç, değer ve imgelere karşı çıkan kültürün merkezi olarak çevredir'' (Mardin, 1992b: 76).

Mardin'in Türk sosyo-politik sisteminin oluşumunda var olan kültürel bölümlenme olgusunun tanımında Shils'in merkez-çevre yaklaşımını benimsediğini yukarıda ifade etmiştik. Shils her toplumun aynı zamanda toplumun değer ve inanç sisteminin de merkezi olan bir merkezi olduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre her toplumun ''resmi'' bir inanç sistemi vardır. Merkez, toplumu oluşturan bireyler, belirli kurumsal yapılar ve bunların ilişkileri, faaliyetler ve üstlenilen roller gibi unsurlardan oluşan bir eylem alanıdır. Örgütlü toplumlarda bütün bu unsurlar arasındaki ilişki ve iletişim şebekesi

bir seçkinler grubu oluşturur ve elitlerin toplum kesimleri içerisinde yayılma yönelimini dengeleyen unsur ise o toplumun geleneklerinin istikrar ve gücüdür. Siyasal gereksinimlerin dağılımı her topluma göre farklı bir görünüm arz eder ve bu dağılım hiçbir toplumda, hiçbir zaman eşit olarak gerçekleşmez (Shils, 2002: 96). Bu yaklaşıma göre ‘’merkez’’in ve ‘’çevre’’nin sınırları kültür temelli bir şema olarak ifade edilebilir. İşte Mardin’in Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı kuramsal yaklaşımındaki kültürel bölümlenme tanımının bu yönüyle Shils’in merkez-çevre yaklaşımı ile uyumlu olduğu söylenebilir (Yıldırım, 2007: 116-117).

Mardin’in merkez-çevre yaklaşımındaki referanslarından birini de Eisenstadt’ın Osmanlı İmparatorluğu’nu da içeren bir dizi devlet yapılanmasını irdelediği ‘’imparatorluk analizi’’ oluşturmaktadır. Eisenstadt bu analizinde değerlendirdiği devlet örgütlenmelerini, ‘’tarihsel (modern olmayan) merkezi bürokratik imparatorluklar’’ olarak tanımlar. Bu yapılanmalarda nüfusun önemli bir kısmı sosyo-politik sistem içerisinde pasifize olmuş bir durumdadır, söz konusu yapılanmalarda siyasal anlamda bir yetki devri ve bireysel haklar da söz konusu değildir. Bu tarihsel siyasi örgütler yine de modern sosyo-politik yapıların bazı özelliklerini bünyelerinde barındırırlar. Bunlar arasında Eisenstadt’a göre dikkat çekici olan merkezî siyasal bir yapının mevcudiyetidir. Bu yapı aynı zamanda siyasal mücadelenin sahnesi de olan bürokratik yönetim kurumları tarafından oluşturulur (Eisentadt, 2017: 4).

Batı toplumlarında sosyo-politik sistem siyasi iktidar ile aristokrasi, kilise, işçi sınıfı, burjuvazi arasındaki ilişkilerin akışına göre biçimlenmiş ve bu durum sisteme uzlaşmacı bir nitelik kazandırmıştır (Mardin, 1992b: 37-38). Oysaki modernleşme süreci öncesi Osmanlı İmparatorluğunda yöneten-yönetilen ilişkisi imtiyazlı yönetici elitler ile geniş halk kitleleri arasındaki yapısal bir ayrıma göre şekillenmekteydi (Zürcher, 2017: 29). Söz konusu ara kurumların sağladığı siyasal uzlaşma yoksunluğu Osmanlı İmparatorluğu ile Batı toplumları arasındaki sosyo-politik sistem yönünden en dikkat çekici ayrıştırıcı özelliktir (Berkes, 2013: 31-32). Sosyo-politik sistemin uzlaşmacı bir kültürel motiften mahrum olması Osmanlı-Türk siyasetinde yöneten-yönetilen ilişkisinin çatışmacı ve tek yönlü bir görüntü arz etmesine neden olmuştur. Toplum katmanları arasında kopukluklara neden olan bu özellik modernleşme süreci

boyunca ve sonrasında da mevcudiyetini korumayı başarmıştır (Mardin, 1992b: 52-55).

Osmanlı-Türk toplumunda yönetici sınıf ile yönetilen toplum katmanları arasındaki kopukluğun başlıca temsilcisi bürokratik seçkinler olmuşlardır. Bürokratik seçkinler ve bu kesimin benimsediği değerler toplumun merkezini oluştururken, bürokratik sistemde yer alamayan ve bu elitlerin değerlerini benimsemeyen kesimler de çevreyi oluşturmuşlardır (Mardin, 2011: 272). Halk kitleleri ile bürokratik seçkinler arasındaki ayrışma, sahip olunan ekonomik olanaklar, eğitim ve kültür düzeyi gibi hususlarda derin farklılıklar arz etmekteydi (Mardin, 1992b: 54-55). Osmanlı toplumunda geniş halk yığınları ile merkezin bürokratik seçkinleri arasındaki kültürel farklılaşmanın sınırları kalın hatlarla belirlenmişti. Söylemler, semboller ve simgelerle ifade edilen bu kültürel farklılaşma öylesine derinleşmişti ki çevrenin merkezin değerlerini algılaması mümkün olamıyordu[12] (Mardin, 1992b: 55-56). Asker-sivil bürokratik elitlerin ulaştıkları kültürel gelişmişlik olgusu, merkezin kurumsal düşünce ve davranış üslubunu da belirlemekteydi. Bu kültürel bütünleşme, merkezi çevreye karşı koruma[13] güdüsüyle devlet elitlerini eyleme geçirecek prensipleri de oluşturmaktaydı (Mardin, 1992b: 56).

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda batılılaşma sürecinin hızlanması; saray-devşirme kul bürokrasisinin oluşturduğu merkez ve geniş toplum katmanlarından

[12] "Devletin siyasal ve ekonomik konulardaki denetim iddiası, kültür üstünlüğü hakkıyla da destekleniyordu. Bir yanda, tüm devlet mekanizması Sultanın yüceliği mitosunun etkisindeydi; öte yanda, sıradan ölümlülere, resmî kültürün simgelerine ulaşmalarını engelleyen kısıtlamalar konmuştu. Göçebe ya da yerleşik olan kırda ya da kentte bulunan halkın çoğu için bu kültür ayırımı, çevrede yaşadığını gösteren en çarpıcı özellikti. Yöneticiler ve resmî görevliler, kentlerde, kent kökenli kültürlerden kaynaklanan kültürün büyük ölçüde etkisi altındaydılar. Örneğin yöneticiler, alt sınıflara yabancı dilleri (Farsça ve Arapça) benimsetmişler ve bunları resmi kültürle kaynaştırmışlardı. Çevre, resmî düzenin okumuş ve yetişmiş üyelerinin yararlandığı eğitim kurumlarının ancak birinden, yani dinsel öğretim kurumlarından yararlanabiliyordu. Ama çevre, kültür bakımından ikincil bir statüye sahip olduğunun iyice farkındaydı" (Mardin, 1992b: 44-45).

[13] "Osmanlı 'çevre'sinin merkezden yabancılaşmasının yeni bir kentsel biçimi, Patrona İsyanı denilen olay biçiminde, İstanbul'da 1730'da ortaya çıktı. İstanbul esnaf ve zanaatkârından, loncaları aracılığıyla, bir askerî sefere büyük ölçüde katkıda bulunmaları istenmiş ve bu sefer, Sarayın pısırklığı ve beceriksizliği yüzünden başarısızlığa uğramıştı. İstanbul'daki alt sınıflar o zamana kadar, Versailles'in tantanasını ve 18. yüzyıl Fransa'sının zevk ve eğlence düşkünlüğünü kopya etmeye yönelik birçok girişim sonucunda, Osmanlı Devlet adamlarının ve Sarayın Batılılaşmasına bir süre tanıklık etmişti. Geleneklerin yozlaştırılmasını önlemek için silaha sarılmaları istendiğinde, bu sınıfların cevabı olumlu oldu" (Mardin, 1992b: 48).

oluşan çevre arasındaki klâsik tasnifi ciddi bir biçimde etkiledi ve değiştirdi. Çevre, merkezin yönetici elitlerinin imtiyazlı durumuna siyasi ve iktisadi yönlerden getirdiği eleştirilere kültürel eleştirileri de ekledi. Çevreye göre, merkezdeki yönetici elitler Batılılaşma kılıfıyla sundukları ‘’zevk ve eğlence’’ düşkünlüğü ile geleneği yozlaştırmaktaydılar (Mardin, 1992b: 57-58). Batılılaşma sürecinin hızlandırdığı kültürel ayrışma,[14] çevrenin daha belirgin bir biçimde İslâm ile özdeşleşmesine yol açmıştır. Bu özdeşleşmenin geri planında devletin idari ve hukuk sistemlerinde İslami unsurların etkisinin azalması önemli bir rol oynamıştır (Savut, 2018: 951).

Batılılaşma süreci Osmanlı İmparatorluğunda kültürel farklılaşmayı derinleştirirken aynı zamanda asker-sivil bürokrasinin gücünü de pekiştirmiştir. Toplumsal ve siyasal alanlarda gerçekleşen dünyevileşme olgusu kendini siyasi meşruluk anlayışında da göstermiştir. Artık devlet padişahın şahsında vücut bulmuyor, “sultanın yüceliği” anlayışının yerini ‘’devletin yüceliği’’algısı alıyordu (Berkes, 1998: 13). Bu zihniyet dönüşümü ile devlet katmanlarındaki gücünü arttıran asker-sivil bürokrat kadrolar hanedana bağlılığını sürdürürken buna paralel olarak devlete olan bağlılıklarını daha da ön plana çıkardılar. Artık bu kesim devletin düzenini sağlama işlevini de üstlenmiş oldu. Devletin yapısında batılılaşma sürecinin bir sonucu olarak tezahür eden bu olguyu Şerif Mardin ‘’bürokratik stil’’ kavramıyla açıklamıştır. Bu kavram ile toplumdaki yöneten-yönetilen ilişkilerine seküler bir anlayışın hâkim olduğu bürokratik davranış biçimi anlatılmak istenmektedir (Mardin, 1991c: 42). Bu aşamadan itibaren imparatorluğun sosyo-politik yapısı Batılı pozitivist formasyona sahip bürokratların daha etkin olduğu bir karaktere bürünmüştür (Mardin, 1991d: 90-94).

Osmanlı devletinin idarî yapısındaki sekülerleşme sürecinin etkileri hukuk sistemini de etkilemiştir. Şer’î kurallar haricinde yasa koyma hakkı *Sultanî Hukuk* kapsamında yalnızca padişaha ait (İnalcık, 2003: 76-77) iken, modernleşme sürecinde özellikle II. Mahmut reformlarıyla yasa yapım sistemi mahiyet değiştirdi. Dünyevi konular ile dini konuların ayrıştırılmasını temel alan, hatta şer’î hükümlerle ters düşebilen, özel hukuk

[14] Bu süreçte “taşraların, ilerlemeye ve yeni düşüncelere kapalı ve uygarlığa aykırı yerler olarak görülmesi, belirgin bir düşünce olarak ortaya çıktı” (Mardin, 1992b: 56).

ve kamu hukuku ayrımını gözeten ve en önemlisi gelenekler ve şer'î kurallar yerine aklı önceleyen yeni bir hukuk sistemine geçiş yapıldı (Berkes, 1998: 132-133). Bu süreç dini ve din dışı konuların hukuki metinler yönünden de birbirinden ayrılması ile sonuçlandı. Diğer bir ifadeyle din ile hukuk, bürokrasi, eğitim gibi alanlar bölünmüş ikili bir yapı haline dönüşmüş oldu (Turam, 2011: 47-48).

Hukuk ve bürokratik sistemlerde gerçekleşen bu ayrışma olgusu sosyo-politik sistem üzerindeki dinsel alanın etkisinin azalmasına neden oldu. Bu aşamada gücünü arttıran yeni bürokratik elitler Osmanlı kütüründeki İslami motiflere karşı olumsuz bir tavır koyarken, devletin bekasını (Halife) ile özdeşleştiren İslami geleneği benimsemiş toplumun Müslüman alt katmanları bu laik oluşumu benimsemediler. Padişahın gücünün zayıfladığı ve bürokrasinin güçlendiği bu ortamda din, (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 141) toplumsal muhalefeti temsil eden çevreyi besleyen temel kaynak oldu.

Modernleşme süreci ile Osmanlı devletinin idarî ve hukuki sistemlerinde vuku bulan sekülerleşme olgusunun yol açtığı merkez-çevre ayrışmasını Şerif Mardin şöyle ifade etmiştir (Mardin, 1992b: 56):

> *''Türkiye'de kitle iletişim araçlarının ve kültür yaşamının modernleştirilmesi, "büyük" kültür ile "küçük" kültür arasındaki uçurumu, kapatmaktan çok derinleştirmiştir genellikle. İslâmiyet'e ve onun kültür mirasına sarılmak da çevreyi yeni bir kültür çerçevesiyle bütünleştiremeyen merkeze, çevrenin verdiği bir karşılıktı. Böylece taşralar, "gericilik" merkezleri haline geldi. Ama daha da önemli olan, üst ve alt sınıfları da kapsamak üzere tüm taşra dünyasının, İslâmî bir muhalefet içinde laikliğe karşı gittikçe birleşmesiydi. Merkeziyetçiliğe karşı olan eşraf, bunu, yüreklendirici bir gelişme olarak gördü kuşkusuz. Osmanlı başkentindeki alt sınıflar da modernleştirme akımına katılmakta güçlük çeken kimseler anlamında, yani bu yeni anlamda, çevrenin bir bölümünü oluşturuyorlardı. Bu yeni edinilmiş birliğin içindeki çevrenin karşısına, yeni ve düşünce bakımından çok daha az ödün veren bir bürokrat tipi dikildi.''*

Mardin'in işaret ettiği bu yeni bürokratik yapı 19. yüzyıldan itibaren siyasi bir hüviyet de kazandı[15] ve kendi benimsedikleri ideolojilerini iktidar yapabilmek için siyasi mücadelenin içinde de yer aldılar. Yeni Osmanlılar hareketi ile başlayan bu siyasi mücadele, İttihat ve Terakki hareketini iktidara taşımış[16] ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarınca da sürdürülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile hızlanan modernleşme-batılılaşma mücadelesi hem asker-sivil bürokrat kadrolar eliyle yürütülmesi hem de İslâm dininin toplumsal alandan dışlanarak, bireysel alanda yer bulmaya zorlanması yönleriyle merkez-çevre ayrışmasının en açık haliyle somutlaştığı bir dönem olmuştur. Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Türkiyesine devredilen ve daha da güçlenerek varlığını sürdüren bürokratik kadroların egemenliği Türkiye'de merkez-çevre karşıtlığının en güçlü kaynaklarından birini oluşturmuştur (Savut,2018: 952).

Şerif Mardin'in merkez-çevre yaklaşımının ana hatlarıyla şu vurguları yaptığı söylenebilir: Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiyesi arasındaki ayrışma, özü itibariyle sivil-asker bürokrat kadroların oluşturduğu ''laik'' bir merkez ve din referanslı kültürel kodlarla bezenmiş yaşam biçimini benimseyenlerden oluşan çevre arasındaki çatışma[17] ve çelişkilerden beslenmiştir. Mardin'e göre Türk sosyo-politik sisteminde varolan kamplar arasındaki kutuplaşmanın, sol-sağ temelinde değil de laik

[15] "Osmanlı bürokrasisinin bir kesimi, modernleşmenin gereksinimlerine, bir ölçüde erkenden uygun hale getirilmiş ve 19.yüzyılda, reform liderliğini de ele almıştı. Bu reformcu bürokrasi, reformun ilk canalıcı noktası olarak, askeri ve sivil bürokrasiyi hazırlayan eğitim kurumlarının modernleştirilmesini seçmişti. Osmanlı devlet adamlarının amaçlarına çok benzeyen amaçlara yöneltilmiş Fransız 'Grandes Ecoles' ünü model olarak seçen 19.yüzyıl Osmanlı reformcuları, 'devletin çıkarlarını' göz önünde tutan iyi yetişmiş, bilgili bürokrat seçkinler yetiştirmişti. Bir bakıma eski seçkinler zümresi sürdürülüyordu" (Mardin, 1992b: 57).

[16] İktidara gelen "bu yeni kişilikler Sultanı sahneden uzaklaştırınca, taşra esnafını geleneksel bürokratların ve hatta daha önceki reformcuların gördüğünden de daha kötü insanlar olarak gördüler. Mecliste eşrafın merkeziyetçilikten kurtulmayı ve daha az askeri denetim amaçlayan yasa tasarıları, ayrılıkçı akımların gerçek bir tehdit gibi görünmeye başladığı sırada, onları gerçekten kuşkulanacak kimseler durumuna soktu" (Mardin, 1992b: 59).

[17] "Çok partili siyasa konusunda yapılan" bazı denemeler (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası); o dönem yaşanan (1925 yılındaki Kürt ayaklanması ve 1930 yılında Menemen kasabasında vuku bulan bir ayaklanma gib) olumsuz toplumsal çalkantılarla ilintilendirilerek bu partilerden ilki "dinsel gericilik" ile ilişkileri olduğu gerekçesiyle kapatılmış; ikincisi de "rejimin bütün düşmanlarının, özellikle laiklik aleyhtarlarının ve dinci mutaassıpların birleşme yeri (Yetkin, 2004: 329) olarak vasıflandırılmış ve kendini feshetmek durumunda kalmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmesinden sonra, Parti Menemen'de yaşanan olaylarla ilişkilendirilmiştir (Akşin, 2016: 205). Bu olaylar bağlamında "çevrenin temel yeri olan taşra, Cumhuriyetin laik amaçlarına hıyanetle bir kez daha özdeşleştirilmiştir" (Mardin, 1992b: 61-62).

merkezin hegemonik tavrına karşı mobilize olan din eksenli bir ‘’çevre’’ olgusu biçiminde kavramsallaştırılması gerekir. Mardin söz konusu merkez-çevre karşıtlığının kökenini Osmanlı modernleşmesinde bulur, Cumhuriyet döneminde de devam eden bu çelişki[18] Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Türkiyesi arasındaki sürekliliğin de betimleyicisi olmuştur. Buna göre bir kopuş olan Cumhuriyet, aynı zamanda bir sürekliliği de ifade etmektedir (Öncü, 2017).

Kendisiyle yapılan bir röportajda Şerif Mardin; “merkez-çevre kavramının soyuttan somuta doğru ilerleyebilen, genişleyebilecek bir kapsamı olduğunu hatırlamamız gerekir. Edward Shills kavramı daha soyut şekliyle anlamlandırdı. Bir toplumsal analiz aracı olarak sunduğu imkânları Eisenstadt geleneksel imparatorlukların özünü anlatmak üzere 1963’te geliştirdi. Bu çok yönlü aracın kendi imparatorluğumuzun hem düşünce hem de toplumsal yapısını incelemek için bir imkân sağlayabileceğini düşündüm. ‘Merkez-çevre’ metafor olarak kullanılması gereken bir kavramdır. Kavramı anlamlı kılacak olan, zamanla toplumumuz hakkında yapılan kapsamlı araştırmaların birleştirilmesinden ortaya çıkacak bir sonuçtur” (Çiğdem vd., 2006: 7-9) sözleriyle “merkez-çevre geriliminin sunduğu teorik imkânların henüz tükenmediğine, ancak modelin daha ampirik bir biçimde zenginleştirilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

2002 yılından günümüze değin devam eden AK Parti iktidarı sürecinde, İslami değerlerin biçimlendirdiği hegemonik bir siyasal iktidar olgusu; Mardin’in ifadeleri ile, dindarlık ve dinsel değerleri yücelten bir ‘’merkez’ oluşmuş durumda (Öncü, 2017). Bu aşamada bazı çevrelerce sosyo-politik sisteme ilişkin yapılan değerlendirmelerde; ‘artık merkez-çevre karşıtlığını, ‘’dindar’’ bir merkez ile ‘’laik’’

[18] “Atatürk’ün ölümünden sonra, 1946’da üçüncü kez önemli bir muhalefet partisi kurulduğunda, Halk Partisi’nin yaptığı uyarı karakteristiktir: ‘Destek bulmak için taşra kasabalarına ya da köylerine gitmeyin; ulusal birliğimiz sabote edilmiş olur’ Bununla, ‘taşranın temel grupları, siyasal partiler olarak yeniden dirilecek’, denilmek isteniyordu. …… 1923 ile 1946 arasında çevreye (taşralar anlamında), kuşkulu gözle bakıldığı bir gerçektir ve potansiyel bir muhalefet alanı olarak görüldüğü için de çevre, merkez tarafından sıkıca gözaltında tutulmuştur (Mardin, 1992b: 62).

bir çevre üzerinden mi yorumlamak yerinde olacaktır?' sorusu üzerinden tartışılmaya başlanmıştır.

2.2.3. Kâzım Berzeg'in Türkiye'deki Baskıcı -Bürokratik Yönetim Geleneği Analizi ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli

Mete Tuncay 'Siyasal Miras' başlıklı çalışmasına şu tespiti yaparak başlamaktadır: ''Türkiye Cumhuriyeti, gökten zembille inmemiştir. Kendisinden önceki büyük bir devletin (Osmanlı İmparatorluğu'nun) başlıca mirasçısı, o devletin küçüle küçüle geriye kalan esas bölümünün, yeni bir siyasal düzenlemeyle devamıdır. Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı Devleti'den ne kalmıştır? Toprağından, halkından, ordusuna, memuruna; parasından pulundan harcına, borcuna; dilinden dinine, yasalarından geleneklerine, göreneklerine, maddi-manevi kültürüne kadar her şey" (Tuncay, 2012: 54). Kazım Berzeg de ''Osmanlı'lar bize bir yurt, bir dil ve bağımsız devlet olarak yaşamak geleneğini bıraktılar. Bu büyük bir mirastır'' (Berzeg, 2000: 158) ifadeleriyle Tuncay'ın işaret ettiği kalıtsal yapıyı farklı bir biçimde ifade etmektedir.

Berzeg, bu süreçte Osmanlı Beyliği'nin bağımsız hale geldikten sonra devletin, birbirinden ayrılmaları belki de olanaksız bulunan sivil ve asker kadroları için Balkanlardan Hristiyan dinine bağlı çeşitli ırklardan devşirdiği ve ırkları, dilleri, dinleri, örfleri, aileleri ile bütün bağlarının koparıldığı bu devşirmelerden oluşan ''Kapıkulu Sınıfı'' adı verilen kadroların oluşum ve yapılanmasına dikkat çekmektedir (Berzeg, 2000: 158-159). Bu kadronun asker kanadı ''kapıkulu ocağı'' olarak adlandırılıyor ve bu ocağın en önemli kısmı yaya askerler olan yeniçerilerden oluşuyordu. Yıldırım Bayazıt iktidarında devlet içindeki kuvvet ve nüfuzunu rakipsiz bir konuma getiren ''kapıkulu yeniçeri'' ocağı, Varna Seferinden sonra II. Murad'ın tahtı tekrar oğlu II. Mehmet'e bırakmasını engellemek için başlattığı ''Buçuktepe isyanı'' sonrasında Osmanlı iç siyasetinde bir dönüm noktası sayılan devletin siyasi yönetimini kendi nüfuzu altına almıştır (Akdağ, 1977: 384). Fatih Sultan Mehmet'in ölümünden sonra Sultan Bayazıt'ı destekleyen devşirme kökenli ''kul''lar tahta oturan II. Bayazıt'tan 'kul cinsinden (devşirme) olmayanların' iktidara getirilmeyeceğine dair söz almışlar ve kapıkulu sınıfının iktidarını pekiştirmişlerdir (Cem, 2021: 149).

Ekonomik kazanımlara yönelik iktidar mücadeleleri ile, kapıkulları bizzat padişah tarafından da desteklenmişlerdir. Kendisini ‘bir numaralı Yeniçeri’ olarak kabul eden padişah, yeniçerileri bir tür koruyucu kuvvet, Hassa Ordusu olarak kabul etmiştir. Tımarlı sipahilerden boşalan toprakların bir kısmı padişah tarafından kapıkullarına dağıtılmış, kapıkulları kayrılmıştır (Cem, 2021: 149). Kanuni Sultan Süleyman’a padişahın da yeniçeri ocağına kaydedilmesi ödününün kabul ettrilmesiyle birlikte kapıkulu sınıfı yani yeniçeriler iktidarlarını kanlı kalkışma ve şiddet olayları (Padişah Genç Osman’ın 1622’de, III. Selim’in ve Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa’nın 1808’de öldürülmesi) ile pekiştirdiler. Osmanlı İmparatorluğunda soyluların oluşturduğu bir aristokrasi ya da bir burjuva sınıfının yokluğu, ‘’kapıkulu’’ sınıfına halka karşı egemen konumunda bir tekel olma olanağı sağlamış ve bu durum kapıkulu sınıfını Osmanlılığın yegâne temsilcisi konumuna getirmiştir (Berzeg, 2000:159).

Birçok farklı ırkın bünyesinde barındığı, birbirinden farklı dillerin konuşulduğu, farklı dinlere inanan çeşitli toplumların geniş toprakları üzerinde yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu’nun egemen sınıfını oluşturan asker-sivil bürokrat kadrolar yani ‘’kapıkulları’’ bu unsurların hepsine uzak ve yabancı kalmıştır. Öyle ki, sonradan Müslüman oldukları için bu devşirme kapıkulları kendi Hristiyan kökenlerini oluşturan toplumlara yabancıydılar; Türk veya Arap soyundan gelmedikleri için İmparatorluğun Müslüman tebasına, sivil ya da asker olarak görev yapmak üzere gönderildikleri coğrafyanın çoğunlukla kültürüne aşina olmadığı ve dilini bilmediği için de o topluma karşı yabancı idiler (Berzeg, 2000: 160). Bu yönüyle Osmanlı devşirme düzeninin gelecekte toplumun elit kesiminde yer almaya namzet gençleri içine doğdukları toplumdan koparmayı ve bu yöntemle toplumsal hadımlaştırmayı amaçladığı söylenebilir. Yönetimde tarafsızlığın ve anonimliğin gerçekleştirilmesinin, bir ölçüde bu bireylerin toplumla olan bağlarının koparılması ile sağlanabileceği düşünülmüştür. Merkezdeki yönetim çekirdeğine katılmak üzere yetiştirilen kimselerin aileleri ve diğer tüm çevrelere ilişkin geleneklerle hiçbir bağlantılarının kalmaması bir gereklilik olarak kabul edilmiştir (Adıvar, 1955: 35).

Osmanlı İmparatorluğunun asker-sivil yönetici kadrolarının neredeyse tamamının devşirilip ‘’kul’’ olarak yetiştirilen kimselerden oluşması bu yabancılık motifinin

temel unsurunu oluşturmaktadır. Bu yöneticiler "vatansız, hatta ana-toplumsuz" kimselerdir. Ülkenin hem içini hem de dışarıdaki etki ve nüfuz alanlarını titreten bu ürkütücü adamların pek çoğunun kökeni Türk veya Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlardan gelmemektedir. Osmanlı padişahlarının devlet yönetimindeki belki de en dikkat çekici başarısını bu durum oluşturmaktadır: "Vatansız, milliyetsiz, sınıfsız, geleneksiz hatta belki de dinsiz, başka bir yerde eşi görülmedik bir insan türü yaratıp, devletin yönetimini bu makine adamlara vermek" (Berkes, 1973: 58).

Bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu tarihteki diğer büyük imparatorluklardan da ayrışmaktadır. Örneğin, Roma İmparatorluğunda yönetici sınıf ayrıcalıklı bir takım yasal haklara sahip, ancak Roma kökenli Roma vatandaşlarından; keza Büyük Britanya İmparatorluğunun da yönetici kadroları hep İngilizlerden oluşmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğundaki gibi sivil-asker yönetici kadrolarını devşirme yöntemi ile oluşturan Mısır Eyyubi Devletinde de bu kadrolarda görev yapan Çerkes ve Türk kökenli yöneticiler olmuştur. Ancak bunlar dilleri, kültürleri, kökenleri ve ana vatanları ile bağlarını korumuşlar ve zamanla Türk ve Çerkes Memlukları devletini kurmuşlardır. Kendi aralarında Türkçe ve Çerkesçe konuşan bu yöneticiler ana vatanları Kafkasya ve Horasan ile yakın ve köklü ilişkilerini de sürdürmüşlerdir. Oysaki, yine benzer devşirme yöntemi ile yapılandırılan, kökenleri ile bağları tamamen kesilmiş, imparatorluğun sınırları içerisindeki yabancısı oldukları ulusları yönetmekle görevlendirilen asker-sivil Osmanlı bürokratları, görevli olarak gönderildikleri bölgelerde ayrıcalıklı ve yerli halk ile mesafeli ''kolonilerde'' yaşamışlardır (Berzeg, 2000: 160).

Kuruluş ve yükselme devirlerinde önemli hizmetleri görülen Osmanlı kapıkulu sınıfı ve onun vurucu güç işlevini gören yeniçeri ocağı duraklama ve gerileme dönemlerinde önemli bir devlet sorunu haline gelmiştir. Sivil-asker bürokratlar ve bunların silahlı temsilcisi işlevini gören yeniçeriler tarihten bu yana kazandıkları otorite ve gücü kaybetmemek üzere kendi iktidar mücadelelerini devletin yaşam mücadelesinin bile daha önüne çıkarıyorlardı. Bu amaçla isyan çıkarmaktan, toplumsal düzeni bozucu eylemler yapmak ve çıkarlarıyla çatışan her türlü reform ve yenilik girişimini

engellemekten kaçınmıyorlar, devletin çöküşüne uygun ortamı yaratıyorlardı (Berzeg, 2000: 162).

Bu sorunu çözmek ve bir nevi devlet içinde devlet konumunda olan kapıkulu sınıfının egemenliğini sonlandırmak isteyen padişahlar öldürülmüş veya tahtan indirilmiştir. Yaşanan bu çalkantılı süreçte başlatılan ıslahat girişimlerini sürdürebilmek için yönetilen sınıfın (reaya[19]) desteğini almak amacıyla kasabaların nüfus ve itibar sahibi temsilcileri (ayan) ile Padişah arasında 1808 yılında ‘’Senedi İttifak’’ imzalanmıştır. Bu olgunun önemi bir taraftan kapıkulu sınıfı dışında ve üretim fonksiyonu ile de bağlantılı bir toplum kesiminin temsilcisi olan ayanın, kapıkulu sınıfının fiili egemenlik alanının daraltılmasında demokratik özellikli önemli bir işlev görmüş olmasıdır. Bu süreç 17 Haziran 1826 tarihinde esnaf, öğrenciler ve halkın da desteğiyle II. Mahmut'un kapıkulu sınıfının silahlı kesimi olan yeniçeri ocağını topa tutup tasfiye etmesiyle sonuçlanmıştır (Berzeg, 2000: 162-164).

Yeniçeri ocağının yani kapıkulu sınıfının silahlı gücünün ortadan kaldırılmasından sonra, Padişah II. Mahmut devleti Avrupai kurumlarla düzenleme amacıyla yargıda ve yönetim yapısında önemli düzenlemeler yaparak kapıkulu sınıfının yerini alacak bir yapılanmaya gitti. Bu amaçla Batılı benzerlerini örnek alarak yeni öğretim kurumları açtı. Ancak bu düzenlemeler köklü ve uzun bir geçmişi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun özelliklerini değiştirmeye yetmemişti. Devlet yine çok uluslu, çok dinli, çok dilli bir yapıda devam ediyor, mutlakiyetçi monarşik yönetim biçimi korunuyordu. Ayrıca egemenlik yarışında bürokratik kadroların karşısında rekabet edecek herhangi bir unsur da oluşmamıştı. Bu nedenle Batıdaki örneklerine uygun olarak açılan öğrenim kurumlarından (Sultaniler, Mühendisane, Tıbbiye, Mektebi Maarifi Âli) mezun olan yeni bürokratlar eski kapıkulu sınıfının iktidarını ve imtiyazını devralarak sürdürdüler. Halka karşı yine yabancıydılar, üretim fonksiyonuna karşı yine ilgisizdiler. Devşirme değildiler ancak eski kapıkulu sınıfının yeni yani Avrupalı görünümlü bir devamı idiler (Berzeg, 2000: 164-165).

[19] TDV İslam Ansiklopedisi, Reâyâ Maddesi, https://islamansiklopedisi.org.tr/reaya, Erişim Tarihi: 26 Mart 2023.

Batılı eğitim modeline göre yetişen bu yeni bürokratlar doğal olarak Batı'nın devlet ve siyasal kültür ve düzenine yakın ilgi duymaktaydılar. Bu özellikleri ve bazı dış etkenlerin de baskısıyla Gülhane Hattı Hümayunu, Tanzimat Fermanı ve I. Meşrutiyet gerçekleştirildi. Bütün bu olgular halkın bir katkısı olmadan, yeni aydın-bürokrat kadrolar eliyle gerçekleştirilmiştir (Berzeg, 2000: 165). Ancak Padişah II. Abdülhamit'in I. Meşrutiyeti askıya alarak bürokratik iktidarı önemli ölçüde sınırlayarak mutlakiyeti güçlendirmesi karşısında ''asker-sivil bürokrat-aydın'' kadrolardan oluşan İttihat ve Terakki önce II. Meşrutiyeti ilan ettirdi ve ardından II. Abdülhamid tahtan indirildi. Bu dönem İttihat ve Terakki'nin yani ''devletçi seçkinlerin'', daha doğru bir ifadeyle bürokrat-aydın sınıfın mutlak iktidarının, diktatörlüğünün doğduğu dönem oldu (Berzeg, 2000: 165).

İttihat ve Terakki diktatörlüğünün I. Dünya Savaşına gönüllü olarak katılması ile Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı okullarında yetişen ve Osmanlı geleneklerini ve yönetim tarzını benimsemiş olan bürokrat sınıf yine iktidarı elinde tutmaya devam etti. Bu sınıfın kökeni de tarihsel olarak kapıkulu sınıfına kadar uzanıyor ve halka-üretim fonksiyonuna yabancılık, devlet iktidarını başka herhangi bir kesimle paylaşmayı kabullenmemek gibi tarihsel vasıflarını koruyordu (Berzeg, 2000: 166).

Berzeg'e göre zengin tarihin, eski ve yeni halk eğitim kurumlarının ve hatta ordunun eğittiği Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki süreçte yaşanan gelişmelerin etkisiyle de Türk halkı dünyanın ne olduğunu, nereye gittiğini, Batı Avrupa'nın demokrasisini, tekniğini, çalışma biçimini gayet iyi bilmekte ve tanımaktadır. Yazara göre kendisini yenilemeyen, yalnızca bürokrasimiz, bürokrat-aydın sınıfımızdır. Kapıkulu geleneğine bağlı bu sınıf toplumumuzun asıl gelenekçi-muhafazakâr sınıfıdır. Bu sınıf eskiye bağlıdır ve 600 yıllık iktidarını, imtiyazını sürdürme hırsı içindedir. Bu nedenle gelenekçidir. Bu sınıfa karşı olanlar da liberaliyle, ''Vak'ayı Hayriye''den sonra bürokrasi ile arası açılan şeriatçısıyla, gerçek anlamda bilinçli sosyalist ve marxisti ile, işçisi ve kapitalisti ile halk-reaya'dır (Berzeg, 2000: 170-172).

Bu yapısal durum kimilerine göre, geçmişten günümüze sürüp giden ‘’devletçi seçkinler’’ ile ‘’gelenekçi liberaller’’in çatışmasına (Kongar, 1976: 72), kimilerine göre ise Osmanlıdan bu yana iktidarda olan ve 600 yıllık imtiyazını koruma amacını güden ‘’kapıkulu’’ geleneğine bağlı gelenekçi-muhafazakâr ‘’bürokrat-aydın’’ sınıf ile ‘’halk-reaya’’ arasındaki mücadeleye yol açmaktadır (Berzeg, 2000: 171-172). İktidar sahiplerine yanaşmada, engin ve köklü bir tarihsel deneyime sahip olan bu bürokratlar halkın bürokrasiye bir baş kaldırısı olarak nitelendirilen seçimlerden sonra kurulan hükümetlerce oluşturulan yapılarda da iktidara ortak olma girişimlerini sürdürmüşler ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Hatta bürokrasinin siyasi partilere egemen olma azmi, farklı bürokrat kesimlerin çok sayıda temsilcisini parlamenter olarak meclise gönderme çabalarını sürdürmelerinde görülmektedir. Bu girişimler zaman zaman kitle partilerimizin birinde, ‘’mülkiyeliler cuntası’’, bir diğerinde ise bürokrat kökenli ‘’mühendisler egemenliği’’ söylemleri olarak tezahür etmiştir (Berzeg, 2000: 176-178).

Berzeg’e göre Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne büyük bir tarih, bir dil, bir ülke ve bağımsız devlet olma geleneği miras kalmıştır. Tüm acı ve tatlı yönleriyle bu gerçekten büyük bir mirastır. Bir de 600 yıllık geçmişi boyunca iktidarda olmak ve bu iktidarı sürdürme iç güdüsüne sahip, kimilerince kapıkulu, kimilerince bürokrat-aydın, kimilerince de devletçi seçkinler gibi farklı adlarla anılan bir gelenekçi eski sınıf mirası vardır ki bu da mirasın negatif yönüdür. Halka ve üretim işlevine yabancı olma özelliğini halen sürdüren bu sınıf, halkın demokratik ilkelere bağlılığını ve ulaştığı siyasal bilinç düzeyini kabullenmekte zorlanmaktadır. Ancak halk uzun bir süre denediği ve kendisine çok çektiren bu bürokrasi iktidarını tekrar denemeye pek hevesli değildir. Bu nedenle, bu eski sınıfa karşı çok hassastır. Hangi kılığa bürünürse bürünsün, tanımakta, ne vaad ederse etsin, kanmamaktadır (Berzeg, 2000: 181-182).

2.2.4. Metin Heper’in Devlet Egemen Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli

Şerif Mardin ülkemizdeki belki de yalnızca ‘demokratikleşememe’ sözcüğü ile ifadelendirilebilecek köklü sorunların, Osmanlı’dan miras kalan tutum ve

davranışların sürdürülmeye devam edilmesinden kaynaklandığını ileri sürer ve çalışmalarının çoğunda doğrudan veya dolaylı bir biçimde bu hususa vurgu yapar (Varel, 2020: 615-616). Ona göre İttihatçıların diğer muhalefet partilerine, II. Abdülhamit'in 1876 Meclisine, Cumhuriyet Halk Partisinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na ve Serbest Cumhuriyet Fırkasına, yine Cumhuriyet Halk Partisinin Demokrat Partiye, Demokrat Partinin de Cumhuriyet Halk Partisine tahammülsüzlüğü (Mardin, 1991a: 345-346) ve bu tahammülsüzlüğün sürekliliği muhalefete karşı sergilenen ''kinizm''i Türk siyasal kültürünün temel bir unsuru olarak kökleştirmiştir (Mardin, 1991a: 351). Bunun temel nedeni Osmanlı'da iktidarın mutlak gücünü denetleyerek farklı politik alternatifler oluşturma işlevine sahip bir siyasal muhalefet kurumunun yokluğudur. Muhalefet kurumuna meşruiyet kazandırmaya yönelik Cumhuriyet dönemindeki cılız girişimler de yetersiz kalmış Osmanlı'dan tevarüs edilen devlet geleneği aşılamamıştır (Mardin, 1991a: 349).

Mardin'in çalışmalarında dikkat çekici bir vurgu da Türkiye'nin Batı'ya benzemezliğidir. Devletin bekası ilkesi kapsamında ''çevre''yi sürekli olarak baskılayan; devlet ve toplum arasındaki katmanların güçlenmesini engelleyen, çoğulcu siyasete hoşgörülü davranmayan bir devlet anlayışı, Türkiye ile Batı arasındaki en belirleyici farktır (Varel, 2020: 616).

Mardin'in ''merkez-çevre'' yaklaşımının özünde de Türkiye'nin toplumsal ve sosyo-politik anlamda tarihsel süreç içindeki gelişiminin, Batı toplumlarından farklılığı vurgusu yer alır (Mardin, 2013: 224).

Mardin'in önermelerini daha kurumsal bir söylemin merkezine yerleştiren Metin Heper Türk sosyo-politik sistemini ''devlet-bürokrasi'' odaklı yaklaşımıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu yaklaşımda bireysel öznelerin yerini yine yüksek bir belirleyici güce sahip daha farklı bir özne almıştır. Daha karmaşık ve toplumsal ve tarihsel değişimlerin neredeyse dışında kalabilen bu özne ''devlet-bürokrasi'' olarak konumlandırılmıştır. Tarihsel süreç boyunca neyin, ne yönde ve nasıl değiştiği veya bazı unsurların neden değişmediği gibi sorulara verilen cevapların ortak ''bağımsız'' değişkeni, ''devlet-bürokrasi''dir (Varel, 2020: 618). Heper toplum ve tarihsel süreç

bağlamında bağımsız bir konum atfettiği özneleri, kötülük veya güzelliklerin, iyilik ya da şerrin müsebbibi olarak öne çıkarır. Mardin de köklü sorunların kaynağını oluşturan ‘’demokratikleşememe’’ meselesinde de suçlu Heper’e göre; Osmanlı’dan tevarüs edilen ‘’aşkın devlet geleneği’’nden bir türlü vazgeçemeyen bürokratik elitlerdir (Heper, 2012: 127-129).

Heper ülkeleri, devletlerinin sahip oldukları siyasi kültüre göre iki sınıfta kategorize eder: ‘’araçsalcılık’’ ve ‘’aşkıncılık’’. ‘’Aşkın devlet’’ kavramını kimi çalışmalarında kullandığı ‘’güçlü devlet’’ kavramının eş anlamlısı olarak kullanır. Heper’e göre aşkın devlet; ‘’genel çıkarın göz ardı edilmesini önlemek isterken, özel çıkarlara pek yaşam alanı bırakmayan’’ devlettir (Heper, 2012: 8-9). Osmanlı İmparatorluğu bunun en güzel örneğidir. ‘’Aşkın devlet’’te devlet elitleri, toplumun üyelerine karşı bizzat toplum, bireysel çıkarlara karşı da toplumsal çıkarlar öncelenir (Heper, 2012: 7-8, 27). Toplumun amaçlarının devlet elitleri tarafından değil de bizzat toplum tarafından belirlendiği devlet ise ‘’araçsalcı devlet’’tir (Heper 2012: 28). Araçsalcı devletlerde ‘’bireylerin gruplardan bağımsız kimlikleri, ahlâki duygu ve amaçları vardır... kanun, üyeler arasında varılmış anlaşmanın bir sonucu olarak algılanır; siyaset, normal bir faaliyet ve çeşitli görüş ve çıkarların bağdaştırılması etkinliği olarak görülür’’ (Heper, 2012: 27). Bu tasnife tabi tutulan devletler, ayrıca alt tasniflere de tabi tutulurlar: ‘’ılımlı aşkın’’, ‘’aşırı aşkın’’, ‘’ılımlı araçsal’’, ‘’aşırı araçsal’’ devlet şeklinde (Heper, 2012: 27-31). Ilımlı kategoridekiler genellikle aşırı olanlardan daha makul ve makbuldür. En makbul olan ise ılımlı araçsal devlet biçimidir ki bu da idealize edilmiş, liberal çoğulcu parlamenter demokrasi anlamına gelmektedir (Varel, 2020: 619).

Heper siyasal sistemin tarihsel süreç içerisindeki oluşumuna ilişkin pek çok konuda Mardin’in yaklaşımlarını benimsemiş görünmektedir. Örneğin patrimonyal bir yönetim tarzını benimseyen Osmanlı İmparatorluğunda merkezin çevreyi etkisizleştirdiği (Heper, 2012: 37), bu durumun sonucu olarak Osmanlı toplumunda çevre ve merkez arasında ara yapıların oluşup gelişemediği, bir aristokrat ve müteşebbis burjuva sınıfının oluşumuna uygun ortamın sağlanmadığı (Heper, 2012: 238), Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan asker-sivil bürokrasinin egemen konumunu sürdürmesine Cumhuriyet döneminde de olanak sağlayan siyasal kültürün

varlığını sürdürdüğü (Heper, 2012: 245-246), modernleşme sürecinin en başından itibaren ve sonrasında modern Türkiye'yi inşa etme girişimlerinde, demokratik sistemin ''aşağıdan yukarıya doğru değil de, yukarıdan aşağı'' kurulmaya çalışılarak Batı tarzından çok farklı bir tercih yapıldığı (Heper, 2012: 237) gibi yaklaşımları Mardin ile büyük bir paralellik arz etmektedir. Heper'in yaklaşımında da yüzyıllar boyu varlığını koruyup sürdürebilen bir güçlü devlet geleneği ve Türk toplumunda demokratik gelişime ket vuran güçlü unsurlar dikkati çekmektedir.

Genel olarak Heper'e göre, Cumhuriyet döneminde Türk sosyo-politik sisteminin temel unsurları, çevreyi ''çıkarcı ve bencil amaçlar'' gütmekle itham eden ve bu yapıya her daim şüphe ile bakan bir merkez ile her zaman dışlanmış, baskılanmış, sindirilmiş ve buna tepkisel olarak da her durumda ''aşırı muhalif ve sorumsuz bir davranış'' sergilemeyi tercih eden çevreden oluşmuştur. Türk siyasal yaşamı da merkez ve çevre arasındaki bu karşıtlık üzerine örgütlenmiştir (Heper, 2012: 248-249).

Ancak Heper'in Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki olgulara yönelik analizlerinde Mardin'in yaklaşımından ayrıştığı görüşleri de mevcuttur. Heper'e göre sivil bürokrasiyi bir ''makine modeli''ne göre, hükümete tamamen bağımlı bir yönetsel araç konumuna indirgemek isteyen Mustafa Kemal Atatürk; bu kadroların gerçekleştirmesini istediği ''Atatürkçü düşüncenin ve cumhuriyet ideallerinin savunulması'' işlevi ile ''pandoranın kutusu''nu açmış ve birinci hedefi ile çelişen bir duruma yol açmıştır (Heper, 2012: 113-120). Heper'e göre, bu işlev ''Atatürk'ün sivil bürokrasiyi kıskaç altına almak istediği 'makine modeli' ile uzlaştırılamazdı. Sivil bürokrasi bir yandan emirler alıp, onları kelimesi kelimesine uygulamaya çalışırken diğer yandan da belli bir misyonun savunucusu olması onu ikilem içerisinde bırakacak''tı (Heper, 2012: 113). Sonuç olarak, Atatürk'ün tasarladığı devlet yapılanması, Osmanlı İmparatorluğundan tevarüs edilen devlet geleneğini sahiplenerek sürdürmek isteyen sivil bürokratik elitler tarafından çarpıtılmış (Heper, 2012: 121-122, 245-246), ve ılımlı aşkın devlet amaçlandığı gibi ılımlı araçsal devlet yerine aşırı aşkın bir devlet yapılanmasına dönüştürülmüştür (Heper, 2012: 236).

Bu aşamadan itibaren Mardin çizgisinden ayrışan Heper, merkez-çevre çözümlemelerinde merkez eksenli bir yaklaşımı benimsemiş, merkezin kurumsal yapısını irdelemeyi amaçlayan devlet egemen model olarak adlandırılan kendi yaklaşımını geliştirmiştir. Devlet egemen modeli, devletin varlık nedeni, güçlü devlet, devlet geleneği, devlet-toplum karşıtlığı kavramlarının modern teoriler ışığında irdelenmesi amacını güder ve bu bağlamda Türk sosyo-politik sistemini devlet ve devlet geleneği olguları üzerinden çözümlemeye çalışır. Aşkın devlet ve güçlü devlet geleneği kavramları çerçevesinde devletin Türkiye'de çeşitli dönemlerde yapılanma biçim ve koşullarını, devletin nasıl algılanıp tanımlandığını inceler. Bu bağlamda devletin Türk sosyo-politik sistemini, siyasal yaşamı ve siyasi kültürü nasıl etkilediğini, siyasal yaşamın akışını irdeler (Heper, 2012: 47).

Heper, Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Türkiyesine ulaşan süreç boyunca merkezi ve merkezin siyasal alandaki gücünü belirleyen unsurun devlet olduğunu savunur. Türk siyasal yaşamının en önemli kurucu unsuru devlettir. Bu yönüyle Türkiye'de devletin gücünün çok belirgin olduğu aşkın devlet sisteminin işlerlik kazandığı bir yönetim geleneği vardır. Toplum-siyaset ilişkisi, sosyo-politik sistemin temel özellikleri, hukuksal yapı hep devlet ve devlet elitleri tarafından belirlenir ve yönlendirilir. Bu nedenle Türk demokrasi tarihi boyunca Türk siyaseti ve oluşan siyasal gerilimler tamamen bu aşkın devlet geleneği çerçevesinde şekillenmiştir. Türk siyasal tarihi ve sosyo-politik sisteminin gelişimi bir yönüyle de ''aşkın devlet'' tarihidir. Bu durumun kökeninde Osmanlı İmparatorluğundan tevarüs edilen aşkın devlet-zayıf toplum olgusu yatmaktadır (Heper, 2012: 36-47).

Heper, Türk siyasal yaşamı ve Türk sosyo-politik sisteminin devlet tarafından kuşatılmış bir oluşum ve gelişim içinde olduğunu savunur. Siyasal yaşamın ve sosyo-politik sistemin temelinde hep devletin öncelikli olduğuna dikkat çeker. Bu yönüyle Türk siyasal yaşamı ve sosyo-politik sisteminin temel motifini devlet ve toplum arasındaki gerilim oluşturur. Cumhuriyet döneminin bürokrat elitleri de tıpkı Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerindeki gibi, toplumun ulusal bir kimliğe kavuşmasının, siyasal sistemin korunmasının, toplumsal bütünleşmenin sağlanmasının öncelikli ve vazgeçilmez koşulunun aşkın devlet olduğunu benimsemişlerdir. Bu

yönüyle Jön Türkler ve Kemalizmi bir dünya görüşü olarak benimseyen elitler Osmanlı patrimonyal siyasetinin mirasçıları konumundadırlar. Onlara göre devlet her daim topluma karşı üstündür; otorite ve meşruiyet hakkı devlet elitlerinin tekelindedir. Bu yönüyle Heper Cumhuriyet döneminin Türk siyasal yaşamının ve siyasal sisteminin kültürel bölünme temelinde devlet egemen bir gelişim gösterdiğini vurgular (Heper, 2012: 36-47).

Bu noktada Heper, söz konusu devlet egemen modelin hüküm sürdüğü aşkın devlet yapısının Türk siyasal yaşamı içerisinde hangi aşamalardan geçtiğini irdelemiştir. Bu irdelemeyi aşağıdaki sorgulamalar çerçevesinde yürütmüştür:

i. Türk sosyo-politik sistemi ve siyasal yaşamını derinden etkileyen aşkın devlet yapısı süreç içerisinde hangi dönemlerde hangi özellik ve görünümde ortaya çıkmıştır?
ii. Aşkın devlet, Türk siyasal yaşamının hangi evrelerinde hangi bürokratik yapı ve kurumlardan, hangi örgüt ve siyasi partilerden ve hangi kişilerden güç ve destek almıştır?
iii. Türk siyasetinin farklı aşamalarında aşkın devlet yapısı siyasal yaşamı ve sosyo-politik sistemi ne yönde etkilemiştir?

Heper Cumhuriyet Türkiyesinde aşkın devlet yapısının genel manada *''ılımlı aşkın devlet''* görünümünde bir seyir izlediğini savunur (Heper, 2012: 36-37). Fakat süreç içerisinde üç ayrı dönemde üç farklı görünüm ve özellik sergilediğini de vurgular. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde (1923-1938) *geçici aşkın devlet*, Atatürk'ten sonraki (özellikle 1960-1980) dönemde *bürokratik aşkın devlet* ve 1980 darbesini izleyen dönemde ise *yeni aşkın devlet* özellikleri ön plana çıkmıştır (Heper, 2012: 93 vd.).

Heper, yoğun iç ve dış mücadelelerin sonucunda, heterojen bir bünye içerisinden doğan erken cumhuriyet dönemindeki siyasal yapılanmayı *geçici aşkın devlet* olarak nitelendirir. Devletin kurucuları arasında ''ülkenin etnik-dinsel-mezhepsel ayrışmalardan doğan gerilimler sonucunda bölünebileceği kaygısı''na karşı durmayı amaçlayan bir siyasal tavır yaygındır. Devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bu

siyasal ortamın gereği olarak milli birliği sağlama ve milli menfaatlerin korunmasına yönelik bir siyasal sistem oluşturmayı öncelikli bir siyasi amaç olarak benimsemiştir. Cumhuriyetçi olarak nitelelen bu rejim, halkın iradesine, milli menfaatlere, toplumun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasına, an itibariyle olmasa da ileriki bir zamanda halk egemenliğine dayanmaktadır. Halk egemenliği bir ilke olarak benimsenmesine karşın Atatürk ‘’halkın eğitimsiz olması nedeniyle her türden istenmeyen amaç için kolayca kandırılabileceğini’’ ve ‘’genel milli menfaatlere aykırı seçimlerde bulunabileceğini’’; ve bu eğitimsiz halkın kendi iradesiyle çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedefini yakalama yönünden isteksiz ve yetersiz olduğunu düşünüyordu. O halde, bu Cumhuriyet rejiminin lideri ve çevresindeki elitler halkı belli bir bilinç düzeyine kavuşuncaya kadar eğitmeli ve aydınlatmalıydı. Bu aşamaya ulaşıncaya kadar Cumhuriyet rejimine halk öncülük yapamayacak siyasetin sokağa inmesine olanak verilmeyecekti. İlke olarak egemenlik halkın idi, ancak hemen ve şimdi değil. Bu yönüyle Atatürk'ün Cumhuriyet rejiminde halkın egemenliğin tümüne sahip olduğu söylenemez. Egemenliğin ilkesel olarak halka ait olduğu kabul edilmiştir. Ancak halk yeterli bilinç ve gelişmişlik düzeyine erişinceye kadar, egemenlik daha rasyonel tercihlerde bulunan devlet otoritesine ve Cumhurbaşkanına bırakılmıştır. Halk ve onun siyasal tercihleri yani oyu, toplumun menfaatine uygun olanın ne olduğunu belirlemeye yetecek bir siyasi ölçüt değildir. Devlet ve yönetici elitler toplumun menfaatlarine neyin uygun olduğunu belirleyecek biricik aşkın ve rasyonel otoritedir (Heper, 2012: 94-123). Atatürk bu aşamayı geçici aşkın devlet olarak görmektedir. Seçkinci bürokrasi ve aşkın devletin otoritesi yalnızca çağdaş uygarlık amacına ulaşma bilincine sahip yurttaşın eğitim sürecinde gerekli bir araçtır. Bu amaç gerçekleştiğinde aşkın devlet süreci de sonlanmış olacaktır (Heper, 2012: 123). Bu yönüyle Atatürk ve yakın çalışma arkadaşlarından oluşan devlet elitlerince öngörülen geçici aşkın devlet tasarımı erken Cumhuriyet döneminin sosyo-politik sisteminin ve siyaset yapılanmasının oluşumunda etkili olmuştur.

Heper Cumhuriyetin kuruluş aşamasındaki aşkın devletin kurumsal yapılanmasının Atatürk'ün siyasal ülküsü çerçevesinde biçimlendiğini ileri sürer. İlk aşamada var olan geçici aşkın devlet, birincil olarak kurucu lider Atatürk'e ve onun bu devleti kurumsallaştırma tasarımı çerçevesinde Meclis'e ve sonraki aşamada

Cumhurbaşkanlığı müessesesine dayanmaktadır. Bu geçici aşkın devlet yapısı içerisinde ordunun misyonu, ulaşılmak istenen çağdaş uygarlık düzeyi hedefini desteklemek ve korumaktır. Bu misyonu yerine getirirken mutlaka siyaset dışı kalmalı, devleti yönetenlerin emirlerine uymalıdır (Heper, 2012: 101-103). Buna paralel olarak Atatürk, mevcut sivil bürokratik kadroları da hedeflediği modern ulus devlet oluşumuna uygun biçimde yapılandırmayı amaçlamıştır. Bu amaca ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Türkiyesine intikal eden ancak devletin amaçlanan kimliği ile uyuşmadığı düşünülen memurlar, bürokratik yapıdan tasfiye edilmiştir, Böylelikle ‘’ulusal çıkarları benimseyen, milliyetçi, çağdaş’’ bir parti (CHP) bürokrasisi oluşturulmak istenmiştir. Devletin partisi rolünü üstlenen Cumhuriyet Halk Partisi bu dönemde, bürokratik atamaları yapan, bürokrasideki yeni kadrolaşmayı yöneten, bu kadroları denetleyebilen oldukça geniş yetkileri kullanabilen bir yapı olarak işlev görmüştür (Heper, 2012: 103-109).

Öte yandan Atatürk Cumhuriyet ilan edilinceye kadar Meclis’i geçici aşkın devletin yegâne temsilcisi olan bir merkez olarak konumlandırmıştır. Atatürk’e göre Meclis ve Meclis’teki biricik unsur olması dolayımıyla CHP’nin işlevi ‘’sokak politikası ile uğraşmak’’ ve ‘’herkesi memnun etmeye çalışmak’’ değildir; onun görevi bir yönetim organı olarak topluma rehberlik etmektir. Bu bakış açısına göre Meclis bir idari yetkiye sahip bir hükumet, bir anlamda ‘’devlet mevkii’’dir. Cumhuriyetin ilanından önceki dönemde Atatürk Meclisi devleti temsil eden bir kurum olarak konumlandırmış; devlet meclis ile özdeşleştirilmiştir (Heper, 2012: 99, 109-111). Cumhuriyetin ilanı ile artık Cumhurbaşkanlığı devleti temsil yetki ve görevini üstlenecek; milli egemenliğin fiilen etkin bir biçimde kullanımı da Cumhurbaşkanlığı tarafından ifa edilecektir. Bu yönüyle egemenlik kayıtsız şartsız halkın değil, aşkın devlet otoritesinin elinde olacaktır (Heper, 2012: 111-114).

Atatürk milletin genel çıkarlarının korunması amacını devletin varlık nedeni olarak değerlendirmektedir. Ulusal egemenlik devlet elitleri tarafından bu amacı gerçekleştirmek üzere kullanılmalıdır. Bu da halkın genel menfaatlerinin halk oyuna dayanılarak belirlenmeyeceği anlamına gelmektedir. Halkın uzun erimli menfaatlerini savunan ılımlı aşkın devletin Cumhuriyet idealleri doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı

bünyesinde yapılandırılması bir zorunluluk olarak düşünülmüştür (Heper, 2012: 114, 116-118).

Sivil bürokrasi Atatürk'ün tasarladığı aşkın devletin kurumsal yapısı içerisinde yalnızca bir idari aygıttır. Devleti temsil etmez. Cumhuriyetin oluşturmayı tasarladığı devlet yapılanmasında bürokrasi tıpkı bir makina gibi devlet otoritesinin emirlerine tabi olan bir yapıdır. Fakat bunun yanı sıra bürokrasiye laik Cumhuriyetin bağımsız değerler sistemini korumak ve yaygınlaştırmak görevi de verilmiştir (Heper, 2012: 109, 117, 124). Bu görevi kendi çıkar ve konumunu korumak üzere akıllıca kullanan bürokratik yapı, ileriki dönemlerde kendisine biçilen idari aygıt işlevini zorlayıp bu konumunu da aşarak kendisine Türk sosyo-politik sistemi içerisinde daha etkin bir rol biçmiş ve siyasi ögeler karşısında önemli bir konum edinmiştir (Heper, 2012: 117, 124).

Heper, Atatürk sonrası dönemde aşkın devlet yapısının farklı bir boyut ve karakteristik sergilediğini ifade eder. Heper'e göre bu dönem Türk sosyo-politik sistemi açısından bürokratik aşkın devlet aşamasıdır. Türk sosyo-politik sistemi Atatürk'ten sonra tek parti CHP, aydınlar ve bürokrasi unsurları çevresinde biçimlenmiştir. Parti, hükümet ve bürokrasinin bütünleşmesine yönelik strateji, sistemin bürokratikleşmesine yol açmıştır. Heper'e göre bu süreçte devletin idaresine egemen olan bu bürokratik elitler, zamanla Atatürk'ün fikirlerini Kemalizm çerçevesinde seçkinci, sert ve kapalı bir ideolojik yapıya büründürmüştür. Genç Cumhuriyet bu Kemalist rejim dairesinde bürokratik elitlerin karşı konulamaz bir siyasi otoriter güce sahip olduğu bir yapılanmaya evrilmiştir. Devlet örgütü bürokratik elitlere göre biçimlendirilmiş; artık devleti bürokratik elitler temsil eder olmuştur (Heper, 2012: 126-137).

Çok partili siyasal yaşama geçiş ile, yasal düzlemde parlamento yani TBMM tekrar sosyo-politik sistemin ağırlık merkezine oturmuş ve devlet kurumunu temsil işlevini üstlenmiştir. Fakat Demokrat Partinin 1950 seçimleri sonrasında iktidara gelmesi ile devleti temsil iddiasındaki bürokratik elitler ile çevreyi temsil iddiasında olan ancak güçlü bir örgütlenmeyi gerçekleştirememiş, siyasal olarak gücünü pekiştirememiş bir siyasal parti ve onun elitleri karşı karşıya gelmişlerdir (Heper, 2012: 173). Bu yönüyle

sosyo-politik sistemin baskın karakterini ‘’kamusal yetkiler ve bu yetkilerin sağladığı olanakları elinde bulunduran bürokrasi’’ ile ‘’parlamentoda sayısal çoğunluğa sahip siyasal parti’’ arasındaki gerilim ve çatışma belirlemiştir (Heper, 2012: 137).

Bu dönemde Demokrat Parti siyaseti, bürokrasinin ve onun egemen olduğu devletin karşısında halkı, geniş halk yığınlarını temsil misyonunu üstlendiği iddiasına dayanmaktaydı (Heper, 2012: 137-138). Bu siyasi iddiaya özünde halka, geniş halk yığınlarına, çevreye karşı köklü bir güvensizlik duygusuna sahip, yalnızca kendilerinin genel millî menfaatler uğrunda akılcı bir davranış sergileyebileceklerine inanan ve kendilerini devletin ve rejimin asıl ve gerçek temsilcisi ve Atatürk devrimcilerinin koruyucusu olarak konumlandıran bürokratik elitler, Demokrat Partinin halkı merkeze alan bu siyasi açılımlarına en katı bir biçimde tavır koymuşlardır (Heper, 2012: 145-146, 149).

Bürokratik aydın kesimin Demokrat Partiye yönelik karşı çıkışları üç ana noktada toplanmaktaydı. Birinci olarak; bürokratik elitlere göre Demokrat Partinin kamuya yönelik politikaları milli birlik ve bütünlüğe, uzun vadeli milli çıkarlara, bilimsel ve rasyonel bir temele dayanmıyor, ‘’gündelik siyasetin itiş kakışlarına’’, “kalabalıkların sözüne’’, popülist ve pragmatist tercihlere, sosyal ve iktisadi baskı gruplarının bencil ve kişisel çıkarlarına yönelik taleplerine dayanıyordu. Oysaki bürokratik elit kesim halkın egemenliği temelinde oluşan tercih ve talepleri dikkate alan bir siyasi yönetim anlayışına çok uzak duruyordu. Bu kesim Türk halkının ve siyasi kadroların demokrasi açısından henüz yetersiz olduğunu düşünüyordu (Heper, 2012: 138-148, 153).

İkinci karşı çıkış, Demokrat Partinin muhafazakâr kesimin talep ve eğilimlerinin siyasi gündemde yer bulmasına olanak sağlaması noktasına odaklanmaktaydı. Bürokratik elitler Demokrat Partinin ‘’gerici güçlere itibar ederek oy peşinde koştuğunu’’, halkın dini duygularını sömürerek Cumhuriyet Türkiyesinin devrimlerle dönüştürmeyi amaçladığı eski toplumsal düzeni geri getirmeye çalıştığını savunuyorlardı. Bu kesim manevi unsur ve muhafazkar eğilimlerin siyasi platformlarda gündeme getirilmesinin devrimlere bir karşı çıkış ve geride bırakılan toplum düzenine dönüş amacı güttüğünü düşünüyordu. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi için ise çözüm olarak bürokratik yapının

sekülarizm ilkesi çevresinde kenetlenmesinin gereğine işaret ediliyordu (Heper, 2012: 143-144, 153).

Bürokratik elitlerin Demokrat Partiye karşı geliştirdikleri itirazların üçüncüsünü, bu siyasal partinin kendilerine koruma ve kollama görevi verilmiş olan Cumhuriyet değerlerine ve kurumlarına yani Atatürk ilke ve inkılaplarına tehdit oluşturan politikaları benimseyen bir siyasal yapı olma suçlaması oluşturuyordu (Heper, 2012: 140, 146, 153).

Bürokratik elitlerin Demokrat Parti çevresinde yapılanan siyasal elit kesime bakışları şu şekilde özetlenebilir: Bu yeni siyasal elit kesim kararlarını siyasal tabanlarının ve kendilerinin çıkarlarını önceleyerek almakla ‘’sorumsuz ve irrasyonel’’ bir tutuma yönelmişlerdir. Bu noktada artık TBMM, rejimin koruyucusu olan devlet mevkii olma vasfını yitirmiştir. Bu siyasal iktidar devletin temel kurumları olan yargı, ordu, üniversite, basın ve görevlerine bağlı bürokrat kadrolar ile temel bağları koparmış, Atatürk ilkelerine karşı düşmanca bir tutum sergilemektedir (Heper, 2012: 154-155).

Demokrat Parti iktidarını sona erdiren 1960 darbesi ile bürokratik elitler, Türk sosyo-politik sistemini tekrar devlet ve bürokrat eksenli olarak yapılandırdılar. Darbe döneminde yaşama geçen 1961 Anayasası bürokratik aşkın devleti kurumsallaştırmış oldu. Anayasaya göre devlet Cumhurbaşkanlığı ve devlet bürokrasisince temsil edilecektir. Bu anayasa ile bürokratik elitler siyasal partiler, siyasal kurumlar ve oy çokluğu gibi olguların sosyo-politik sistemde belirleyici bir rol oynamalarını engellemiş, halkın egemenliği ve milli irade kavramları siyasetin odak noktası olmaktan çıkarılmıştır. Bu girişimlerle bürokratik elitler ‘’çoğunluk mutlakiyeti’’ oluşmasına mâni olmak, katılımcı demokrasiyi denetlemek ve Kemalist ideolojiyi temel alan ‘’rasyonel demokrasi’’yi yaşatmak gibi hedefleri gerçekleştirmek istemişlerdir. Yeni Anayasaya göre siyasi meşruiyetin ve kamu gücünü kullanma yetkilerinin temel kaynağı Parlamento yerine Anayasa olarak belirlenmiştir. Yeni oluşturulan bazı anayasal kurumlar milletin temsilcisi olan Meclisin karşısında denetleyici ve dengeleyici yapılar olarak konumlandırılmışlardır. Milletin egemenliği artık Meclis eliyle değil, yeni oluşturulan anayasal kurumlar (Anayasa Mahkemesi,

Milli Güvenlik Kurulu ve Cumhuriyet Senatosu gibi) marifetiyle temsil edilecektir. Anayasa her ne kadar sınırlı bir siyasal katılıma imkân verse de kadrolarını bürokratik elitlerin oluşturduğu bu yeni anayasal yapılar rejimin koruyucuları olarak görevlendirilmişlerdir. Bürokrasinin siyasal gücüne böylelikle meşruiyet kazandırılmış, siyaset kurumuna duyulan temel güvensizlik açıkça ifade edilmiştir (Heper, 2012: 155-161). ‘’Bürokratik aşkın devlet’’ anayasal güvenceye kavuşturulmuş ve kurumsallaşmıştır.

Heper 1960’lı yılların sonunda bürokratik aşkın devlet yapısında yeni bir dönemin başladığını ileri sürer. Heper’e göre 1971-1980 yılları arasında bürokratik aşkın devletin bir nevi taşıyıcı kolonları olan bürokratik elitler arasında fikir ayrılıkları yaşanmaya başlamış, bürokrasinin sivil kanadı siyasallaşmış ve eski bütünsel yapısı çözülmeye başlamış, CHP merkezî konumundan uzaklaşıp çevrede konumlanmıştır. Bu olguların etkisiyle de bürokratik aşkın devlet yapısında derin bir siyasi aşınma ve çözünme yaşanmıştır. Bu dönemde gerçekleşen yeni siyasal etkileşimler bürokratik elitlerin devletin sahibi rolünün ağırlığını azaltmış, oluşan boşluk da ordu tarafından doldurulmuştur. Artık devletin sahibi konumuna bürokratik elitlerden boşalan yeri dolduran ordu konuşlanmaya başlamıştır. Bu sürecin en belirleyici olgularından biri olan 1971 muhtırası ile sosyo-politik sistemde ordunun en üst katmanda yer alması yapılandırılmış; önceleri Hükümete yalnızca ‘’bilgi verme’’ ile görevlendirilen Milli Güvenlik Kurulu (MGK), artık ‘’tavsiyede bulunma’’ yetkisine kavuşturulmuştur. Bu süreç devletin ortak sahibi olarak konumlanmış sivil bürokratik elitlerin ve CHP’nin yönetici kadrolarının bu konumundan uzaklaşması, ordunun aşkın devletin taşıyıcı kolonu olarak merkeze daha da yerleşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durum yaşanan siyasal dalgalanmalar sonucunda, bürokratik elitlerin sol ve sağ ideolojik tercihlere yönelerek bölünmesi, koalisyon hükümetleri döneminde sivil bürokrasinin siyasallaştırılması, CHP teorisyenleri ve bu çizgiyi besleyen aydınların sol düşünce eksenli farklı siyasal yönelimleri benimseyerek merkezden uzaklaşmaları gibi unsurlardan kaynaklanmıştır (Heper, 2012: 170-171, 190-204). Bunun yanı sıra çevrenin temsil edildiği siyasal yapıda da derin bir sarsıntı gerçekleşmiş, farklı siyasal anlayışları benimseyen ve çevreyi temsil etme iddiasını taşıyan yeni partiler kurulmuştur (Heper, 2012: 205- 213).

Heper'e göre çok partili Türk sosyo-politik sistemi 1980'lerin başına kadar iki temel zaafiyet ya da aşırılığı bünyesinde barındırmıştır. Bunlar çevrenin temsilcisi olduğu iddiasındaki siyasal eliterin Türk sosyo-politik sistemi üzerindeki bürokratik elit etkinliğine ket vurulmasından doğan zaafiyet ya da aşırılıklardır. Bu durum, Türk sosyo-politik sisteminin merkezindeki bürokratik elitlerin önemli ölçüde etkisini yitirmesi ve burjuvazi-aristokrasi gibi dengeleyici işleve sahip aracı toplumsal katmanların yokluğunun da etkisi ile Türk sosyo-politik sisteminin ve rejimin aşkın bir bünyeye dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durumun tezahürleri 1950'li yıllarda Demokrat Partinin tek başına iktidar olması sonrasında siyasal sistemin aşkın bir mahiyet kazanması şeklinde görülmüştür. Çünkü iktidar partisi kendini var olan bürokratik yapıların yasal norm, ilke ve teamüllerin üzerinde konumlandırarak, merkez karşısında keskin bir otoriter ve çatışmacı bir tutum benimsemiştir. İktidar partisinin liderinin kişisel eğilimleri çerçevesinde keyfileştirilmiştir. Öte yandan bilhassa 1973-1980 sürecinde tek başına iktidar olanağı bulamayan siyasal partilerin oluşturduğu zoraki koalisyonlarda yaşanan uyumsuz hükümet yapılarında ise siyasal sistemin aşırı araçsallaştığı görülmüştür. Bu dönemde koalisyon partilerinin aşırı popülist yaklaşımları ve baskı gruplarının özel çıkarları çevresinde sosyo-politik sistem işlevini kaybetmiş; koalisyon ortaklarının ve siyasilerin etkisi bürokrasinin temel etkinliğini ve sistemi araçsallaşmıştır (Heper, 2012: 191, 205, 213, 250-251).

12 Eylül 1980 darbesi ile Türk sosyo-politik sisteminin başat unsuru olan aşkın devlet geleneğinde yeni bir aşamaya geçildiğini ileri süren Heper, bu süreci yeni aşkın devlet aşaması olarak adlandırır. Bu aşamada öne çıkan ve devlet mevkiini temsil eden kurumlar Cumhurbaşkanlığı ve ordu olmuştur. Heper'e göre 1971 muhtırasından 1980 darbesine uzanan süreçte yaşanan ağır ekonomik sorunlar ve giderek yoğunlaşan toplumsal olayların yol açtığı kaos, aşkın devleti yani merkezî ve çevreyi simgeleyen siyasal unsurları aşındırmış, sistemin tıkandığını öne süren merkezi bürokrasinin asker kanadı tekrar Türk siyasetine müdahil olarak sosyo-politik sistemi/rejimi biçimlendirmiştir. Heper ordunun bu müdahalesinin amacını, ''itidalsiz, partizan, kendi çıkarları peşinde koşan, ileriyi göremeyen ve ülkenin hayati çıkarlarını önemsemeyen siyasetçilerin yarattığı kargaşa ve bunalımı'' aşmak olarak açıklamıştır (Heper, 2012: 214-222).

Heper, bu aşamada ordunun 1980 darbesine uzanan sürece egemen olan siyasal ortama ilişkin iki temel sorunu müdahaleye gerekçe olarak öne çıkardığını vurgular. Bunlardan birincisi siyasal iktidarların ve siyasal partilerin, ülkenin hayati çıkarlarını gözetmekten, anayasal görev ve sorumluluklarını yerine getirmekten ve Türk ulusunun kader çizgisini belirleyecek bilinç ve sorumluluktan oldukça uzak yapılara dönüşmüş olmaları idi. Siyasal partiler kendi çıkarları uğruna partizanca tutumları ile devleti güçsüzleştirmiş ve devlet mevkiini darmadağın etmişlerdi. Bu nedenledir ki, ülkenin geleceği, temel insan hakları, kamusal çıkarlar ve toplumun genel refahı siyasal partilerin takdir ve tercihlerine terk edilemezdi. Sosyo-politik sistemi, siyasal partiler ile hatta onları da denetleyebilen yeni (bürokratik) idari kurumlar oluşturularak güçlendirmeye ihtiyaç vardı (Heper, 2012: 226-230). Diğer temel sorun ise, ideolojik olarak aşırı siyasallaşmış ve kutuplaşmış sivil bürokratik yapının aşkın devleti taşıma kaabiliyetini yitirmiş olmasıydı. Bir taraftan siyasal iktidarlarca siyasallaştırılan diğer yandan da muhtelif sol ve sağ ideolojiler çevresinde kümelenmiş ve kutuplaşmış sivil bürokrasinin de bu olumsuzluklardan arındırılması gerekmekteydi (Heper, 2012: 232-236).

Heper'e göre, 12 Eylül 1980 müdahalesini izleyen dönemde ordu, yeni oluşturulan 1982 Anayasasını da baz alarak, siyasetçilerin neden olduğu ancak çözemediği siyasi ve toplumsal bunalımı aşmayı amaçlayan, önceki dönemde siyaset kurumundan kaynaklanan sorumsuzlukların yol açtığı gerilim ve aşırılıkları giderecek, ılımlı bir sosyo-politik sistem oluşturmaya çabalamıştır. Devletin ve ulusun kazanımlarını birey, grup ve sınıf kazanımlarına göre daha fazla öne çıkaran Atatürkçü dünya görüşünün özgün yapısına uygun ve bu bağlamda akılcı bir sosyo-politik sistem kurulumu öncelikli hedef olarak benimsenmiştir. Bu da tabii ki devlet merkezli bir yeni aşkın devlet geleneği baz alınarak yapılmıştır. Bu tasarımların gerçekleştirilebilmesi için ordu kendisini sosyo-politik sistemin tam merkezine konumlandırmış, siyaset düzlemine girecek partilere bu onay ordu tarafından verilmiş ve faaliyet sınırları yine ordu tarafından belirlenmiştir. Bu süreçte devletin bürokratik sistemi de yeniden yapılandırılmıştır. Bürokrasinin ideolojik çekişmelerden ve aşırı siyasallaşmanın bozucu etkilerinden arındırılarak tekrar klasik Kemalist anlayışa göre biçimlendirilerek faaliyetlerini yoğun denetim altında sürdürmesi amaçlanmıştır. Yine

bu süreçte toplum-siyaset ilintisi yeniden biçimlendirilmiş; bürokrasideki üst düzey atamalar, kilit önemdeki bürokratik yapıların faaliyet ve denetimi Cumhurbaşkanlığı eliyle yeni merkezî aşkın devletin tasarrufuna bırakılmıştır (Heper, 2012: 2014-222, 232-236).

Heper'e göre 1980 darbesi sonrasında ordu, Türk siyasi yaşamında, ülkenin hayati çıkarlarını koruyan, halkın geleceğini belirleyen, sorumluluk üstlenen bağımsız ve tarafsız tek kurumdur ve siyaset üstü ve siyaset dışı bir konumda kalmayı tercih etmiştir. Ordu bu dönemde zor zamanlarda rejimi koruyan, Türk siyaset hayatına rasyonelliği dayatan ve aşırı siyasallaşmanın risklerine karşı uyaran, uzlaşı kültürünün yaygınlaşmasını destekleyen, yeni bir aşkın devlet yapısı geliştirmesine karşın ılımlı, araçsal bir devlet yapısını hedefleyen bir kurum olarak temayüz etmiştir. Bu yönüyle ordu 1980 darbesini izleyen süreçte aynen Atatürk'ün düşünceleri paralelinde, aşkın devlet yapılanmasını bir geçiş dönemi uygulaması olarak benimsemiştir. Bu yönüyle 1980 sonrası dönemde ordu Heper'e göre, rejimi dağılmaktan korumak, seçkinci bürokratik yapıları daha ılımlı hale getirmek, küçük siyasi çıkar peşinde koşan siyasetçilere karşı devletin merkezi yapısını tekrar güçlendirip denetim altına alarak ''demokrasiyi pekiştirmek'' amacını güden özerk ve bağımsız bir unsur olarak hareket etmiştir. ''Kendini düşünen/devleti zayıflatan'' siyasetçi, aşırı siyasallaşmanın etkisiyle bölünmüş bürokrasi ve topluma yabancılaşan aydın karşısında ülke ve devletin menfaatlari ve geleceğini düşünen sorumlu bir unsur olarak hareket etmiştir. Ordu siyasi ortamda denge işlevi gören toplumsal veya siyasal kurumların oluşmadığı bir ortamda bu işlevi gören kuşatıcı ve dengeleyici bir kurum rolünü benimsemiştir. Sonuç olarak sosyo-politik sisteme tekrar sivil unsurların dışında bir yapı egemen olmuş ve yeni bir aşkın devlet oluşumu Türk sosyo-politik sisteminde yaşama geçirilmiştir (Heper, 2012: 223-227, 236-247).

12 Eylül darbesi sonrasında yaşama geçen 1982 Anayasası Milli Güvenlik Kurulu marifetiyle orduya Türk sosyo-politik sistemi üzerinde yönlendirici ve denetleyici bir aktivite olanağı sağlamıştır. Artık Milli Güvenlik Kurulu yürütme erkini kullanan Hükumete karşı ''tavsiye verme'' durumundan belirli konularda ''karar bildirme'' mertebesine yükselmiştir. 1982 Anayasası Hükumeti Milli Güvenlik Kurulunun

devletin bekası, vatanın bölünmezliği ve halkın huzuru ile ilintili olarak aldığı tüm ‘’kararları öncelikle dikkate alma zorunluluğu’’ ile bağlı kılmıştır (Heper, 2012: 2017-218). Öte yandan ordu, o dönem uhdesinde bulunan Cumhurbaşkanlığı makamını siyaset üstü bir konuma taşıyarak ve oldukça geniş yetkilerle donatarak üst düzey bürokratik atamaları ve bu kadroların denetimini elinde tutmayı amaçlamıştır. Böylelikle yasama, yürütme ve yargının sistematik olarak ordu tarafından denetlenmesi mümkün olmuş ve Atatürk ilkeleri çerçevesinde Cumhuriyetçi rejim ve devletin öngörülen tasarıma uygun olarak yaşaması amaçlanmıştır. Bu dönemde yapılan düzenlemelerle devlet eksenli siyasi anlayış yeniden güçlendirilmiştir (Heper, 2012: 232-239). Bu aşamada yaşama geçirilen yeni aşkın devlet yapısında Cumhurbaşkanlığı, ordu ve bu iki kurum çevresinde yapılandırılan yeni devlet elitlerine iki temel misyon yüklenmiştir: Bunlardan birincisi, ülkesi ve milleti ile devletin bölünmez bütünlüğünün her türlü hal ve şarta rağmen korunması; ikincisi ise Cumhuriyetin Atatürk milliyetçiğini temel alan yapısını korumak ve sürdürmek olarak tanımlanabilir. Heper’e göre bu yeni aşkın devlet ve onun merkezinde konumlanan ordu, bu iki misyonun başarılmasına yönelik toplumsal uzlaşıya dayalı ılımlı bir siyasi anlayışın halk kitlelerince benimsenmesini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (Heper, 2012: 241-242, 247).

Heper, Türk sosyo-politik sistemine ve siyaset pratiğine ilişkin çözümlemelerinin sonucunda, 12 Eylül askeri müdahalesini izleyen 80’li yılların ortasında Türk sosyo-politik sisteminin ve siyaset pratiğinin, aşkın devlete egemen olan devlet elitleri ile çevrenin temsilcisi olduğu iddiasındaki siyasal elitler arasındaki ilişkilerde düğümlendiği sonucuna varmaktadır. Heper’e göre Türk sosyo-politik sistemi ve siyaset pratiği, ‘’devlet elitleri ile siyaset elitleri arasında uyumlu bir ilişkinin kurulup kurulamayacağı; siyaset elitlerinin siyasal temsil-siyasal sorumluluk ilintisinde dengeyi kurup kuramayacakları; yeni devlet elitlerinin Türkiye’deki devlet geleneğinin yapısal siyasi sorunlarını aşıp aşamayacakları’’ problematiği çevresinde biçimlenecektir (Heper, 2012: 256-257).

Heper’e göre Türkiye’de siyaset pratiği ulusal ve toplumsal çıkarları önceleyen devlet merkezi ile temsil ettikleri toplum katmanlarının menfaatlerini ve seçildikleri

çevrelerin yerel taleplerini önceleyerek sisteme dahil olmaya çabalayan ve sistemi baskılayan çevre arasındaki zıtlaşma temelinde biçimlenmektedir. Heper devleti Türk sosyo-politik sisteminin özerk ve başat bir aktörü olarak görür. Türkiye'deki yönetim devlet temelli bir geleneğe dayanmaktadır ve Türk siyaset pratiği, güçlü bir aşkın devlet geleneği çevresinde yapılanmaktadır. Heper'e göre devlet merkezi, sosyal ve siyasal gerilimleri, sorunları, bunalımları çözebilen, siyasetçilerin aşırılıklarını dengeleyen, istikrarı koruyan milli menfaatleri kollayan, ''toplum ve sınıflar üstü'' ve ''nötr'' vasıflara sahiptir.

Mardin ve Heper tarafından yapılandırılan modeller, Türk siyaset pratiğini kültür temelinde çözümleme çabası içinde olmuşlardır. Bu çözümlemelere göre Türk sosyo-politik sistemi, merkezin kültürel değerleri, merkezi oluşturan kurumlar ve merkezdeki kurum ve siyasal elitler tarafından kullanılan devlet otoritesi bağlamında oluşan toplumsal ve kültürel bütünleşme, merkezileşme çabaları ve bu düzlemde şekillenen iktidar ilişkileri çerçevesinde yapılanmıştır. Buna karşın iktidarın kullanılma biçimi, toplum ve devlet arasındaki çelişki ve zıtlaşmayı gidememekte, tersine derinleştirmektedir. Sosyo-politik sistemin ve kamusal yönetimin temel unsuru olarak devlet öncelik kazanırken, devlet elitlerinin dışında kalan toplumsal katmanlar dağınık, bölünmüş ve kuşku duyulan yönetsel nesneler olarak nitelendirilmişlerdir. Merkezileşme süreçleri, merkezî kültür ve onun çevresinde örüntülenen ulusal kimliğin belirleyici öznesi devlettir. Sosyo-politik sistem ve siyaset pratiği toplumda iktidarın kullanılma biçiminin devlet otoritesi perspektifinden merkezileşme, bürokratikleşme, özerkleşme ve farklılaşma olgularını ifade etmektedir.

Heper, Türk devlet geleneğini kuramsal olarak yapılandıran başlıca siyaset bilimcilerinden biridir. Çalışmaları Osmanlı-Türk devlet geleneğine odaklanan Heper, çalışmalarında demokrasi, bürokrasi, militarizm, sekülarizm, devlet yönetiminin merkezileşmesi, siyaset-devlet ilintisi boyutunda elitlerin konumu gibi Türk sosyo-politik sisteminin ve siyaset pratiğinin başlıca kavramlarını irdelemiştir. Çalışmalarında devlet merkezci çözümleme yöntemini benimseyen Heper'e göre, Türkiye siyaset pratiğinde yönetim erkini elinde tutan devlet elitleri ile güçlü bir örgütlenmeyi gerçekleştirememiş ve siyasi düzlemde etkinliği görece zayıf olan

çevreyi temsil etme iddiasını taşıyan siyasi elitler mevcuttur. Devletin yönetsel yapısı, toplumdaki diğer aktörlerin faaliyetlerinin sınırlarını belirleyen bağımsız değişkendir. Devlet toplumu yapılandırma ve forme etme erk ve yetkisine sahiptir (Ercan, 2021: 200).

Osmanlı'dan köklü bir devletçilik anlayışını devralan Cumhuriyet Türkiyesinde sosyo-politik sistemin farklı oluşumlara imkân tanımaması, burjuva sınıfının gelişimine zemin hazırlayacak siyasi girişimlere ket vurulması, toplumdaki tüm sosyal grupları içermeyen siyasal parti yapılanması sosyo-politik sistemin devlet güdümlü bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Cumhuriyet döneminde de toplumun hedeflenen modern yapıya ulaşmasını gerçekleştirmek isteyen devlet elitleri de bu anlayışı benimsemiştir. Türk sosyo-politik sisteminde devletçi seçkinler ile siyasal elitler arasındaki çatışma ve ayrışmaya dikkat çeken Heper, bu ayrışmada devlet merkezli yaklaşımla, ordu-demokrasi ve devlet kavramlarına ilişkin çözümlemelerinde devletçi bir tutumu benimsemiştir (Ercan, 2021: 210).

2.2.5. İdris Küçükömer'in Batıcı-Laik ve Doğucu-İslamcı Cephe Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Modeli

İdris Küçükömer, Osmanlı-Türk sosyo-politik sistemini tarihsel süreç içerisinde Batıcı-Laik ve Doğucu-İslamcı olarak adlandırdığı iki siyasal akım arasındaki çatışma üzerine temellendirir (Subaşı, 2022: 576). Küçükömer "Düzenin Yabancılaşması" isimli eserinin "Türkiye Batılılaşamaz" başlıklı bölümünde Osmanlı toplumunda üretim araçları üzerinde egemen olan mülkiyet ilişkilerinin belirlediği üretim ve tüketim tarzlarının bir yansıması olarak biri "Batıcı-Laik", diğeri "Doğucu-İslamcı" olmak üzere iki siyasal akımın ortaya çıktığını ifade eder. Her iki siyasal akımın da modern Türkiye'de mevcudiyetini sürdürdüğünü savunan[20] Küçükömer'e göre

[20] Küçükömer kapitalist üretim sistemine geçişi başaramayan Osmanlı İmparatorluğunda 17. yüzyılda iki cephenin doğduğunu savunur. Bunlardan birincisi yeniçeri, ulema ve lonca esnafından oluşan İslamcı halk cephesi; ikincisi ise yenilik taraftarı ve Batıcı bürokratların oluşturduğu cephedir. Batıcılar meşrutiyet ve anayasa girişimleri ile padişahın karşısında laik devlet anlayışını savunurken, halkçı İslamcı cephe padişahın tarafında olmuştur. Cumhuriyetin kurucu bürokrat kadrosu da batı üst yapı kurumlarını Türkiye'de yerleştirmeye devam etmiş ayrıca laik ve batıcı yaşam biçimi ile halkla ters düşmüştür (Küçükömer, 1994: 157-158).

“Batı’da devletin sınıfsal yapısı açıkça görülebilir. Osmanlı toplumunda ise açık ve belirgin bir sınıfsal yapıdan söz etmek pek mümkün değildir” (Küçükömer, 2010: 8).

Küçükömer’e göre bir milletin sosyo-politik sisteminin yapısı ve işlevleri yalnızca tarihi, geçmişi ve benimsediği sosyal ve siyasal yöntemlerle biçimlenir. Türkiye’de son yüzyıllık süreç içerisinde Osmanlı toplumuna yön vermek ve onu kurtarmak iddiasını güden iki ana akımdan biri olan Doğucu-İslamcı akımın temsilcileri bu görüşü savunurlar. Oysaki, sınıfsal yapının açıkça beliremediği bir toplumda Doğucu-İslamcı akımın sözde ve devamlı antitezi olan Batıcı-Laik akım Küçükömer’e göre gerçek bir tezin ortaya çıkmasını önleme işlevini üstlenmiş ve ortaya çıkan kaotik ortamda iktidara konabilen bürokratların temsil ettiği bir akımdı (Küçükömer, 2010: 8-9). “Osmanlı koşulları altında gelişen bürokratlar, bir toplumsal sınıf” oluşturamamış diğer bir ifadeyle, “ellerine geçirdikleri artık ürünü, tekrar üretime yatırarak, bu yoldan bir artık ürün elde edebilecek sınıfa” dönüşememiştir; hatta “üretim güçlerinin daha süratli gelişimini engellemiştir.” Türkiye, geçmişinden tevarüs ettiği üretim biçimi nedeniyle “Batıdaki gibi kapitalist bir ülke olamaz”; olamayacağı için de lâikleşemez. Batı’da feodalizm 17. yüzyıldan başlayarak kapitalizme doğru evrilmiştir. Burjuvazi bu süreç boyunca güçlenerek “sermaye birikimine sahip bir sınıf” özelliğini edinmiş ve feodalizme karşı mücadelesini kazanarak onu alt etmiştir (Küçükömer, 2010: 14).

Osmanlı’da ise “üretim ilişkileri sürekli olarak yeni bir gücün ortaya çıkmasını engeleyebilmiştir.” Bu engellemenin etkilerinin sonucunda “sermaye birikimi ve büyük çapta üretim”, diğer bir ifadeyle feodalizmden kapitalizme geçiş sağlanamamıştır. Bunun sonucunda, toplumda “yeni sosyal katmanlaşma ve örgütlenme” biçimleri oluşamamıştır (Kula, 2015: 264). Küçükömer’e göre üretim güçleri olan köylüler, imalat işçileri ve lonca zanaatkârları ancak yaşamlarını sürdürebilmiş, bunun haricinde “yaratılan üründen” bir gelir elde edememişlerdir. Toprak üretimin asıl aracıdır ve “Allah adına Padişaha aittir.” 16. yüzyılda kişisel mülk veya çiftlikler olsa da bunların toplamı “bütün topraklar içinde bir önem arz etmez.” Padişahın “rütbe verdiği”, ve “artık üründen gelir elde eden”, “ulema, tımarlı sipahi, yeniçeriler” gibi yöneticiler olmasına karşın, padişahın “rütbe verdiği dilediği zaman

da geri alabildiği alt gruplar" da sosyal bir sınıf olarak değerlendirilemezlerdi. Bir başka ifadeyle, bu toplumsal kümeler, "emekçi olmadıkları gibi, üretim aracı sahibi de değillerdi." Bu durum "padişahın egemenliğini" güçlendirici bir rol oynamıştır; çünkü "üretim aracı sahibi olmadan, artık üründen pay alabilmek ve bunu sürdürebilmek, padişah ile ters düşmemeye, ona sadakate bağlıydı." Ayrıca, bu ayrıcalıklı konuma gelebilmek için de bir "rekabet" mevcuttu. Bu rekabet, adayların "grup olarak güçlenmemelerini ve yalnızca padişaha (merkeze) tabî olmalarını gerektirmekteydi". (Küçükömer, 2010: 36-37).

Küçükömer'in tespitlerine göre, imparatorlukta "tarımsal üretimin daimî yetersizliği, kalabalık nüfus" ve buna bağlı olarak tüketimdeki artış, "merkeziyetçi bir yönetimi veya devleti" zorunlu hale getirmiştir. Yani, Osmanlı "mülkiyet biçimi ve onun bir fonksiyonu olarak insanlar arasındaki ilişkiler, padişahın merkezî egemenliğine kaynak teşkil etmeli idi." Böylesi bir mülkiyet ve insani ilişkiler sistemi içerisinde "sınıfsal dövüşe", diğer bir ifadeyle, sınıf mücadelesine kalkışmak mümkün olamazdı (Küçükömer, 2010: 37). Böyle bir toplumsal yapıda, Batı'da ortaya çıkan "genel meclis veya parlamentonun başlangıç kuruluşları"nın da oluşması mümkün değildi (Kula, 2015: 268). Ancak Küçükömer, katı merkeziyetçi ve despotik bir idari yapının mevcudiyetine rağmen Osmanlı İmparatorluğunda, örneğin Ankara ve çevresinde "özerk" bir yapılanma ve etkinlik geliştiren "Fütuhatçı Ahilerin" varlığını, 18.yüzyıl sonunda "üretim ilişkilerinde oluşan değişimle, özel anlamıyla ayanın" belirdiğini, "toprağa tasarruf hakkının aynı zamanda köylülere de ait olduğunu" ifade eder (Küçükömer, 2010: 38-39).

Küçükömer'e göre, "içte kapitalist üretim biçimine geçemeyen" imparatorluk, tümüyle güçsüz düşmüş ve "batırıcı nitelikte bir fırtınaya yakalanmıştır." Osmanlı İmparatorluğu'nun "istila edilmesine" yol açan bu fırtına "dışsal bir etkendir." Daha önceleri "asıl etkenler içsel" olmasına rağmen, çöküş döneminde dışsal etmenler daha etkin hale gelmiştir. Sözü edilen fırtına ya da dışsal etkenler; "Osmanlı üretim güçlerini tasfiye ettirici, giderek imparatorluğu yarı sömürge hale getirici, imparatorluğun arta kalan varlığını ancak sürdüren bir dengede tutucu, nihayet yıkıcı" olmuştur. İşaret edilen fırtına, "Batı kapitalizminin yaptığı birikimden, niteliğini

değiştirerek sıçradığı' sanayi devrimi'nden doğmuştur '' (Küçükömer, 2010: 32). Batı kurumlarını alma, "içeriden bir sınıf tarafından getirilmekten daha çok", bu gelişmenin dayatması sonucu gerçekleşmiştir (Kula, 2015: 269). Küçükömer'e göre, Batılılaşma bürokrat kesimin tepeden inmeci bir yöntemle gerçekleştirmeyi benimsediği bir uygulamadır ve bu durum Doğucu-İslamcı cephenin yoğun tepkisi ile karşılanmıştır (Asal, 2018: 120).

Bu olgunun günümüze kadar uzanan ilk sonucu, batılılaşmanın halkın sınıfsal ve siyasal tercihlerinde yarattığı karmaşıklık olarak görülebilir. Bu durum toplumun imtiyazlı kesimleri tarafından her dönemde bir fırsat olarak değerlendirilmiş, halkın tercihlerindeki karmaşıklıktan istifade edilerek, sömürü mekanizması halktan gizlenmiş, halkın tepkisi sebeplerden çok sonuçlara yöneltilmiştir. Tanzimattan hatta Patrona Halil İsyanı'ndan yakın geçmişimize kadar neredeyse bütün toplumsal hareketler gerek oy gerekse gösteri veya şiddet yolu ile ifade edilsin, Batılılaşmaya karşı bir özellik arz ederler. Abdülhamit dönemi hariç, Tanzimat'tan 1950'ye kadar Türkiye hep Batılılaşma ve yenilik iddiası ile yönetilmiştir. Bu iddiayı sahiplenen siyasal iktidarların temel özelliği Batının üst yapı kurumlarını ve yaşam biçimini kesin bir aidiyetle sahiplenmeleridir. Bahsedilen 1950 öncesi yönetimlerin halka verdiği ekonomik sömürünün artması veya sürdürülmesi olmuştur. Halk ise ekonomik yaşamı iyileştiremeyen ancak hep Batı'dan söz eden yöneticiler karşısında, Batılılaşmanın ekonomik sonuçlarını göremedeği için, tepkisini onun üst yapısına, görüntüsüne, savunucularına; onun iktidarlarına yöneltmiştir. Ortada bir iktidar, onun zorla kabul ettirmeye çalıştığı bir Batılaşma[21] , bir de ekonomik durum vardır (Cem, 2021: 305-306). Celal Bayar'ın ifadesiyle (1969), "Taa... III. Selim'den bu yana yenilik hareketleri tepeden tabana, yukarıdan aşağıya yapılmıştır. Devletin üstyapısını teşkil eden kuvvetler, çeşitli sebepler ile Batılaşma zorunluluğunu duymuş ve bunu altyapıya (halka) kabul ettirmeye çalışmıştır."

Bu zorla halka kabul ettirilmek istenileni, halk kabul etmemiştir. 1950'ye kadar sahnelenen her yenilik girişimi ile ve Batılaşmada ileri adımlar atılmasıyla, sömürünün

[21] İdris Küçükömer, Batı'nın yalnızca belirli kurumlarını benimsemenin gerçek anlamda Batılılaşma olamayacağını belirtmek için "Batılaşma" terimini kullanmaktadır (Heper, 1973: 12).

yoğunluğu daha da artmıştır. Bu süreçte iktidarı elinde tutan güçler yoğun bir biçimde Batılaşmayı savunmuşlardır. Bu durum halkın bilincinde kendi fukaralığı ile batılaşma arasında bir özdeşleşmenin oluşmasına, Batı yeniliğinin temsilcilerine karşı olan tepkinin yoğunlaşmasına ve İdris Küçükömer'in ifadesiyle "halk yığınlarının savunma cephesinin" kurulmasına zemin hazırlamıştır. Muhtelif sebepler nedeniyle, oluşturulan bu cephe, İslamcı bir karaktere sahiptir (Cem, 2021: 306).

Her alanda kurallar koyan, dünyevi nitelik taşıyan, devleti biçimlendiren bir dinin mensupları olup, asırlardır din ve dünya işlerinin birlikte yürütüldüğü bir toplumda yaşayan insanlara göre dini kurallar ve gelenekler yani 'şeriat' bütün bir düzenin temelini oluşturmaktadır. Bu yönüyle, İslam'ın temellendirdiği yaşam biçimini, gelenekleri ve kurumları Batılaşmanın değiştirmesi bu toplumun gözünde, dinden uzaklaşma anlamına gelmektedir. Bu uzaklaşma ile getirilen yeni düzen, halkın mutluluğunu sağlayabilmiş olsaydı, belki de sorun çıkmayabilirdi. Ne var ki eski düzenden yani şeriat'tan uzaklaştıkça, nedenler başka olsa bile, fukaralık ortadan kalkmamış veya daha da yoğunlaşmıştır. Tarihsel süreç içerisinde yaşananlar toplumda şöyle bir anlayışın yaygınlaşmasına yol açmıştır: Şeriattan (dinden ve geleneklerden) ayrılınıp Batılaşıldığı ölçüde fukaralık da o ölçüde artmakta veya devam etmektedir. Öyleyse Batılaşma (halkın ifadesiyle gâvurlaşma) kötüdür, bundan kaçınılmalıdır. Şeriatın (dinin ve geleneklerin) yozlaştığı veya terk edildiği ölçüde durum kötüye gitmektedir. Tek çıkar yol ona dönmek ve ondan kalanı korumaktır (Cem, 2021: 306-307).

Batılılaşma ile toplumda yaratılan yıkım genişleyip süreklilik kazandıkça, "İslamcı-Doğucu" kitle de yoğunlaşarak bir "cephe" ye dönüşmüştür (Küçükömer, 2010: 8). Cephenin kendi sözcüleri ortaya çıkmış ve bu oluşumu kullanan siyasi örgütler güçlenmiştir. Batılaşma ve yenilik (uzun süre eş anlamlı olarak kullanılmıştır) kimilerince (Patrona Halil) "küfr" sayılmıştır. Kimi sözcü ve öncüler (Sait Halim Paşa, Mehmet Akif) tarafından İslamcılık içtenlikle inanılarak savunulmuş, kimilerince (Prens Sabahattin ve Derviş Vahdeti) halkın tepkisi yabancıların çıkarları için kullanılmış, kimilerince de (DP) iktidara ulaşmak için yararlanılmıştır (Cem, 2021: 307). Sonuçta ortaya çıkan durum; kendi mutluluk ve refahına ters düşen Batılaşma

olgusuna karşılık olarak "Büyük halk yığınlarının kendi savunma cephesinin giderek kurulmuş olduğu" ve bu cephenin "İslamcı, içe dönük ve kapalı" bir karakteristiğe sahip olduğudur (Küçükömer, 2010: 8-9).

Toplumdaki bu yapılanma Osmanlı ve Türk Halkının davranışını derinden etkilemiştir. "İslamcı-Doğucu" cephe kimi zaman isyanlarla (Patrona Halil, Kabakçı Mustafa, 31 Mart, vd.), kimi zaman bir muhalefet unsuru olarak (Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası), kimi zaman da iktidarın içindeki bir hizip (DP'nin İslamcı kanadı) olarak ağırlığını hissettirmiştir. Hele ki seçim dönemlerinde, cephe "çığ gibi" büyümüştür. Doğucu-İslamcı cephenin cephe aldığı kesimler ise hep yenileşme ve Batılaşmaya taraf olanlar (İttihat ve Terakki, CHP, Bürokratlar) olmuştur (Cem, 2021: 307).

Küçükömer modernleşme girişimleri ile oluşan toplumsal yapıyı, batılılaşma hamlelerini ve bu sürece önderlik eden bürokrat kadroları ve emperyalizm-batılılaşma ilişkisini anlamlandırmak istemiştir. Küçükömer'e göre batılaşma hareketinin itici gücü bürokratlardır (Küçükömer, 2010: 55). Ancak bütün bu girişimler köksüz çabalardı. Hatta bu girişimler Batının emperyalist amaçları ile uyuşmuş ve Osmanlı topraklarına emperyalizmin girişine olanak sağlamıştı. Bürokratlar, batılılaşmayı, Batının uzun bir tarihsel gelişim süreci boyunca edindiği kapitalist sisteme geçebilme fırsatı olarak görmüşlerdir. Fakat bu fırsatı gerçekleştirecek iç ve dış dinamiklerin henüz mevcut olamayışı sonucunda ancak Batı kurumlarının taklit edilmesi mümkün olabilmiştir. Böylesi bir batılaşma anlayışı, Batı standartlarında bir sivil toplumun oluşması yerine, "yabancı bir sosyal sistemin, giderek emperyalist olacak kapitalizmin ekonomik tabanı üzerindeki ideolojisine, onun çıkarlarına uygun bir ortam yaratabilirdi. Nitekim de öyle oldu." (Küçükömer, 2010: 8).

"Batılılaşma hareketlerini yürütenler, mülkiyet-sınıf meselelerini, iktidar ve sınıf illişkilerini, bunun organik bağlantılarını dikkate alamıyorlardı. Bu ise onlara, Batı kapitalizminin çemberini kırıcı, onun boyunduruğundan kurtarıcı nitelikte ve üretim güçlerinde gelişme sağlayacak bir yolu adeta kapatıyordu. Durum bu olunca, İslamcıların dediği gibi, batıcılar, kendileri asrî yaşasalar da gavur yaşantsının taklitçisi olmaktan ileri gidememişlerdi "(Küçükömer, 2010: 42).

Küçükömer köksüz, batılaşma çabalarının birbiri ile ilintili önemli iki olgu ile sonuçlandığını ileri sürer. Bunlardan ilki bu çabaların, her zaman yayılma eğiliminde olan emperyalizmin ülkeye girişinde kolaylaştırıcı rol oynaması ve Batının sosyal gelişimini anlamadan batılaşma çabalarını üstlenen bürokratların batı işbirlikçisi durumuna düşmeleridir. Osmanlı devlet yapısının, topluma nüfuz edebilmeyi özellike bürokrasi üzerinden olanaklı kıldığını tespit eden Batı emperyalizmi bu amacını özellikle bürokratlar marifetiyle gerçekleştirmeyi ustalıkla başarmıştır (Küçükömer, 2010: 83). İkinci sonuç ise Batıcı laik bürokratın, batılaşmayı kabullenemeyen halk ile ters düşmesi ve Türk toplumunda bugüne kadar süren ikiliğin doğması olmuştur. "Bu zıtlaşma Anadolu toplumunun tabanındaki çekirdek ya da tohumun yeşermesini önlemekte, onu hatta çürütmektedir." (Küçükömer, 2010: 50).

İdris Küçükömer iktidara kısa yoldan ulaşmayı ve toplumu reformlar yoluyla düzenlemeyi amaçlayan aydınları bürokratik yapıyı dönüştürmek yerine güçlendirme eğiliminde olmakla eleştirir. Aydınlar örgütlenmeyi halk içinde yapmak yerine, bürokrasi içinde gerçekleştirmeyi tercih ederler ve herhangi bir sınıfın desteğine ihtiyaç duymadan bir sıçrama ile iktidara gelmeyi amaçlarlar. İdris Küçükömer çözümün taban ile bağlantılı sivil toplum üzerinden aranması gerektiğini savunur. "Gerici" olarak tanımlanan partilerin daha yüksek oy almasını, halkın bilinçsiz olması nedeniyle doğru tercih yapamadığı ve yapılacak reformlarla bu sorunun aşılacağı görüşünü eleştirir. Ona göre halk laik batıcı bürokratlara karşı oy tercihini bilinçli olarak yapmaktadır (Avcı, 2019: 175-176).

Türk toplumuna alışılagelmiş aynalardan daha farklı açılardan bakabilme fırsatını sunan bir düşünür olan (Yılmaz, 2007: 157) İdris Küçükömer batı toplumlarında tarihsel bir gelişim süreci içerisinde oluşan yapı ve kurumların Osmanlı'da görünmediğini savunur. Batı ve Doğu toplumları bünyelerinde kendilerine özgü sosyo-politik sistemleri barındırırlar. Farklılık Batı toplumlarının değişime karşı daha uzlaşmacı bir anlayışa sahip olmaları ve sivil toplumun sosyo-politik sistemi etkileyebilme gücüne sahip olması ile Doğu toplumlarındaki sosyo-politik sistemin halktan kopuk olmasının bir sonucu olarak değişimlerin dayatmacı ve tepeden inmeci bir biçimde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Doğu toplumlarında merkez-

çevre ilişkileri birbirlerinden kalın çizgilerle ayrışmış ve daha az geçirgen bir yapı sergiler. Türk sosyo-politik sistemi içerisindeki Batıcı-Laik olarak adlandırılan bir kesim Tanzimattan bu yana kültürel, askeri ve eğitim alanlarındaki tüm kurumları içeren bir dönüşümü gerçekleştirmek için çaba göstermiştir. Bu fikre karşı çıkan ve Batıyı yalnzca teknolojik yönüyle öykünebilinecek bir yapı olarak kabul eden İslamcı-Muhafazakâr kesim bu anlayışa karşı mücadele etmiştir (Akkol, 2018: 159).

2.2.6. Emre Kongar'ın Devletçi Seçkinci-Gelenekçi Liberal Cephe Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeli

Türkiye'de sosyo-politik sistemi ekonomik perspektiften açıklamayı amaçlayan kuramsal yaklaşımlardan biri de 1976 yılında Emre Kongar tarafından temellendirilen devletçi seçkinci-gelenekçi liberal cephe yaklaşımıdır. Kongar, Türkiye'deki sosyo-politik sistemin gelenekçi-liberal cephe ile devletçi-seçkinci cephe arasındaki çağdaşlaşma temelinde biçimlenen mücadele çevresinde açıklanabileceğini savunmaktadır. Kongar'ın yaklaşımına göre, Türk sosyo-politik sistemi, kapitalizm (ekonomi), sekülerleşme (kültür-ideoloji) ve devlet (bürokrasi) ögelerinin ana omurgasını oluşturduğu Batılılaşma yani onunla özdeşleştirilen çağdaşlaşma mücadelesi üzerinden anlamlandırılabilir. Bu yönüyle Kongar'ın Türk sosyo-politik sistemini modernleşme sürecini merkeze alarak irdelediği söylenebilir (Kongar, 1976).

Modernleşmeyi ekonomi temelli bir perspektiften yorumlayan Kongar'ın yaklaşımı, bir yönüyle kapitalist topluma yönelik marxist tarih ve toplum analizlerinden esinlenirken bir yönüyle de Immanuel Wallerstein'in küresel ölçekteki modernite ve kapitalizm olgusundan kategorik ve yerel bulgular türeten; kapitalizm ve toplumların küresel düzlemde sergiledikleri farklı özellik ve örgütlenmeleri irdeleyen küresel sistem çözümlemesinden esinlenir. Bu yönüyle Kongar'ın Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı yaklaşımının fikri ve kavramsal zemin planının Marx ve Wallerstein'ın kapitalist modernleşme analizleri çerçevesinde biçimlendiği söylenebilir (Marx ve Engels, 1970; Wallerstein, 2004; Kongar, 1976).

Kongar'ın Türk sosyo-politik sistemine ilişkin analizlerini içeren devletçi seçkinci - gelenekçi liberal cephe modeli Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan modernleşme ve çağdaşlaşma sürecine ilişkin ekonomi temelli bir yaklaşım özelliği arz eder. Kongar'a göre çağdaşlaşma ve modernleşme süreci özünde kapitalizm ve sekülerizmin yerleşmesi ile özdeşleşmiştir. Bu açıdan erken Cumhuriyet dönemi özü itibariyle Türkiye'de kapitalizmin de filizlenme sürecidir. Kongar'ın analizlerinin zemin planı Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışı ve kapitalist modernleşme analizlerinin etkisini taşır. Wallerstein'ın dünya-sistem çözümlemeleri ve dünyadaki kapitalizm-modernleşme ilintisini kapitalist sistem uygulama örnekleri üzerinden irdelemeye olanak sağlayan yaklaşımı ise yakın planda çok belirgindir.

Kongar bu iki kuramsal kaynaktan beslenen bir kavramsal yaklaşımla Cumhuriyet dönemi sosyo-politik sistemini anlamlandırmaya çalışır. Kongar gelenekçi-liberal cephe ile devletçi-seçkinci cephe yaklaşımında, Marx'ın kapitalist modernleşme kuramını Wallerstein'ın dünya-sistem kuramıyla harmanlayarak Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan modernleşme sürecini modern dünya sistemine ve bu sistemdeki merkez-yarı çevre-çevre haritasına uyarlar. Bu haritanın kavramlarını kullanarak Cumhuriyet dönemi Türk modernleşme sürecini ve sosyo-politik sistemi analiz eder (Karakoç, 2019: 115).

Kongar'ın hareket noktasını, Marx'ın ekonomiye özellikle de kapitalizme öncelik vererek kurguladığı devlet ve toplumun şekillenmesini açıklamayı amaçlayan modernleşme yaklaşımı oluşturmuştur. Ancak Türkiye Cumhuriyeti modernleşme serüveninin biçim ve temel karakteristiğini açıklamak üzere Marx'ın teorik çerçevesinden farklılaşarak Wallerstein'ın modern dünya-sistem kavramlarını kullanır. Diğer bir ifadeyle Kongar'ın yaklaşımında, Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan modernleşme girişimlerini açıklayabilmek için Marx'ın modernleşme ve kapitalizm ilintisine yönelik analizleri yerine Wallerstein'ın analizine ağırlık verdiği söylenebilir. Kongar modernleşmeye yönelik olarak şu temel önermede bulunur: Cumhuriyet Türkiyesi'nin modernleşme olgusunun belirleyicisi, yarı feodal özellik arz eden Osmanlı toplumunun modern dünya sistemindeki merkez-yarı çevre-çevre haritasındaki çevreye tekabül eden konumudur (Karakoç, 2019: 115).

Kongar, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin modernleşme çabalarının Marx'ın Avrupa'ya ilişkin olarak yaptığı modernleşme ve kapitalizm tahlilinden farklı bir görüntü arz ettiğini savunur. Kongar'a göre, Avrupa'daki modernleşme hikayesi, Marx'ın da işaret ettiği gibi ekonomik kapitalizm-burjuvazi (alt yapı)-kültürel sekülarizm (üst yapı) çizgisini izlerken; Cumhuriyet Türkiye'sinin modernleşme hikayesi ise, Osmanlı Devleti'nin modern dünya sistemindeki durumundan kaynaklanan nedenlerle- bürokrasi-kültürel sekülarizm (üst yapı) ekonomik kapitalizm (alt yapı) çizgisinde bir yol izlemiştir. Bu durumun belirleyicisi ise Avrupa'nın, modern dünya sisteminin merkezinde yer alırken, Osmanlı-Cumhuriyet Türkiye'sinin ise bu sistemin çevresinde konumlanmasıdır. Bu yönüyle Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesi, bir tür Batıya yani merkeze özenme ve ona benzeme çabalarının tezahürü; Batı gibi olma, batılılaşma isteğidir (Kongar, 1976: 55).

Kongar'a göre güçlü bir merkezi iktidar ve otoritenin gözetiminde toprağa bağımlı bir ekonomik yapı ve dini geleneklerin biçimlendirdiği bir kültürel yapıya sahip Osmanlı toplum ve devlet formasyonu, 19.yüzyılda Sened-i İttifak sonrasında kendi özgün vasıflarının tümünü yitirmemekle birlikte, Avrupa feodolitesine benzemeye başlamıştır (Kongar, 1976: 33-35, 45 Kongar, 2014: 352). Daha sonrasında ise dışsal etken olarak Avrupa'da ekonomik alanda gerçekleşen radikal dönüşümler, içsel etken olarak da ekonomik ve toplumsal işleyişin bozulması, kapitülasyonların olumsuz etkileri ve feodal özellikler çevresinde Osmanlı Devleti periferileşmiş yani ekonomide dünya iş bölümünün bir parçası haline gelerek Batı'ya bağımlı bir kolonyal devlet özelliğine bürünerek kapitalizme yönelmiştir (Kongar, 1976: 51,55; Aydın ve Ünivar, 2008: 1086).

Kongar bu dönemi, Osmanlı-Cumhuriyet hattında modernleşme ve Batılılaşmanın bir kurtuluş yolu olarak ortaya çıktığı tarihi bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu süreç aynı zamanda sosyo-politik sistemi etkileyen ve biçimlendiren iki ana unsurun yani gelenekçi liberal ve devletçi seçkinci cephelerin ortaya çıktığı tarihsel ve toplumsal bir zeminin oluştuğu süreçtir. Bu bağlamda Kongar'a göre adı geçen cephelerin tarihsel kökenleri 19.yüzyıl Osmanlı modernleşme dönemine dayanmaktadır. Kongar'a göre devletçi-seçkinci cephe, 19.yüzyıl Osmanlı modernleşme ortamında Batılılaşma

taraftarı, yenilikçi bürokratik elit çevrelerce oluşturulmuştur. Devletçi-seçkinci cephenin kurucu ve önderleri, imparatorluğun aydın kesimini oluşturan merkez bürokrasisidir. Kongar, tarihsel anlayış ve kişisel formasyonları bakımından toplumsal ilişki ve bağları oldukça zayıf olan bu elit bürokratik çevrenin söz konusu özellikleri nedeniyle yenilikçi ve modernist uygulamaları kolaylıkla benimseyerek ve devletin gücünü kullanarak gerçekleştirdiklerini vurgular. Bu bürokratik elitler, Batılılaşma ve modernleşme için gerekli gördükleri "devrimlerin" yapılabilmesi için, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanların her aşamasında devletin müdahil olmasının zorunlu olduğunu savunmaktadırlar. Devletçi-seçkinci cepheyi temsil eden bürokratların devletçiliği büyük ölçüde Osmanlı toplumunda, sosyal, siyasal ve iktisadi değişimlerde öncü rol oynayabilecek güçlü siyasal ve iktisadi figürlerin olmayışına dayanmaktadır. Bu cephenin seçkincilik özelliği iki unsurdan kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi bürokrasinin kendi içinde ve bizzat kendisi için bir sınıf olma özelliğinden beslenmekte, diğeri ise bürokrasinin karşısında onun gücünü dengeleyecek bir iktidar yarışına girişebilecek güçte toplumsal ögelerin mevcut olmayışıdır. Yani bürokratik elitler Osmanlı toplumunda dikkate değer biricik sosyal ve siyasal güç olma özelliğine sahiptir. Bürokrasinin seçkinci karakteri, halk kitlelerinin zayıflığı nedeniyle sürekli olarak güçlenmektedir (Kongar, 1976: 106,132).

Türk sosyo-politik sistemindeki gelenekçi-liberal cephenin devletçi-seçkinci cepheye karşı bir tepki hareketi olarak doğduğu tespitini yapan Kongar'a göre, bu cephenin gelenekçi özelliği Batılılaşma sürecinde topluma dayatılan yenilik ve devrimlere karşı bir direniş tavrı olarak ortaya çıkmıştır. Bu cephenin gelenekçiliği Osmanlı-İslam kültürünün sahiplenilmesi olarak tezahür etmiştir. Liberalizmi ise iktisadi ve siyasi yönelimin bir ifadesidir. Cephenin siyasal anlayışı, devletin bireysel temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan ve yaşama müdahale eden baskıcı ve denetleyici tutumuna karşı durmak yönünde olmuştur. Yine benzer gerekçelerle devletin iktisadi hayata müdahalesi de reddedilmektedir. Devletçi-seçkinci cepheye bir tepki hareketi olarak ortaya çıkan gelenekçi-liberal cephe aslında liberallik ve gelenekçilik gibi Batı'da birbirinin karşıtı olan iki eğilimi kendi içinde birleştirmeyi başarmış ve siyasal söylemini bu iki kavram çevresinde yapılandırmıştır (Kongar, 1976: 133).

Cephelerin ayırt edici siyasal eğilimlerini yukarıda açıklandığı gibi saptayan Kongar, cephelerin genel özelliklerini de açıklamaya çalışmıştır. Devletçi-seçkinci cephenin başat özelliklerinden birincisi olarak Kongar, topluma karşı otoriter ve baskıcı bir tutumun siyasal anlayış olarak benimsenmesine işaret etmektedir. Halkın herhangi bir desteğine ihtiyaç duyulmadığı gibi halkın talepleri de yok sayılmaktadır. İkinci özellik olarak bu cephenin batı tipi bir toplum yapısı tasarladığı için Batı'dan örnek alınan birçok fikir ve kurumsal yapı bu ülkeye yoğun bir biçimde transfer edilmiştir. Bu yönüyle modernleşme olgusunun, devletçi-seçkinci cephe tarafından toplumun geniş kitlelerine yukarıdan tepeden inme bir biçimde kabul ettirilmesine dikkat çekilmiştir. Üçüncü özellik ise ekonomik faaliyet ve önceliklerin, toplumsal yaşam ve kültürün devlet tarafından müdahale edilerek biçimlendirilmesi olmuştur. Bu cephenin mensupları kendilerini modernleşmenin ve çağdaşlaşmanın öncü temsilcisi, ilericiler olarak tanımlamışlardır. Bu özellikleri halkın devletçi seçkinci cepheye ve onun temsil ettiğini iddia ettiği devlete karşı mesafeli durmasına yol açmıştır (Kongar, 1976: 106, 132).

Kongar'a göre gelenekçi-liberal cephenin en belirgin özelliklerinin başında merkezi bürokratik anlayış yerine yerinden yönetime dayalı bir siyasal anlayışın benimsenmesi gelmektedir. Bunun yanısıra bu cephenin temsilcileri kendisinin halka dayanan, toplumun gerçek sesi olarak konumlandıran bir inanca sahiptir. Ayrıca, "gelenekçi-liberal cephe topluma sunulan yenilikleri engellemek için, İslam dinini, son derece etkili bir silah olarak kullanmıştır. Böylece kendisini İslam dininin koruyucusu, Osmanlı-İslam geleneğinin sürdürücüsü olarak görmüştür." Kongar bu kesimin siyasal süreç içerisindeki çizgisinin, sürekli olarak devletçi-seçkinci cepheye karşı sert muhalefet koymak ve her defasında ağır bir biçimde yenilmek şeklinde bir devinim izlediğine dikkat çekmektedir (Kongar, 1976: 133).

Kongar'a göre cephelerin bu farklılaştırıcı özelliklerinin yanısıra bazı ortak özellikleri de vardır. Bunların başında her iki cephenin de tutarlı bir ideolojiye ve iktisadi sistem anlayışına sahip olamayışları gelmektedir. Her iki cepheyi oluşturan gruplar arasında bir uyum mevcut olmayıp bu gruplardan bir kısmı birbirleri ile de çatışmaktadır. Cephelerin ideolojik tavırları, toplumda yeni oluşan sosyo-ekonomik kesimlere

yönelik yaklaşım ve tutumları tutarlı ve istikrarlı değildir. Ayrıca her iki cephe de diğerine şiddet kullanmayı tercih edebilmektedir (Kongar, 1976: 133-134). Devletçi-seçkinci ve gelenekçi-liberal cephenin farklılaştırıcı özelliklerine ilişkin tespitleri sonrasında, bu oluşumların sosyolojik gelişim süreçlerine yönelik görüşlerini Kongar şu şekilde ifade etmektedir: Devletçi-seçkinci cephenin Osmanlı dönemindeki öncüllerinin Genç Osmanlılar, JönTürkler, İttihat ve Terakki'nin temsil ettiği siyasi oluşumlar olduğuna vurgu yapan Kongar; gelenekçi-liberal cephe oluşumunda dönüm noktası olarak 1908 yılını kabul eder. Bu dönemin siyasal ortamında kurulan Ahrar Fırkası ve ardından Hürriyet ve İtilaf Fırkasını gelenekçi-liberal cephenin öncülleri konumuna yerleştirir (Kongar, 1976: 134-137).

Kongar'a göre devletçi-seçkinci cephenin erken Cumhuriyet dönemindeki temsilcisi modernleşme sürecinin başlıca aktörü konumundaki Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Bu süreçte Atatürk tarafından gerçekleştirilen devrimlerin motive ettiği devletçi-seçkinci cephe, benimsediği ideolojik misyonun güdümüyle dini geleneklere bağlı, asyatik-feodal motiflere sahip, dışa bağımlı merkezî imparatorluk yapısına modern devlet ve toplum niteliğini kazandırmıştır. Kongar, ilk aşamadan ideolojik, siyasi ve hukuki alana yönelen Atatürk devrimlerinin sosyal ve iktisadi alanda yapısal bir dönüşüm gerçekleştirdiğini savunur. Ancak bu dönüşüm sosyal ve iktisadi etmenlerin izlediği doğal bir sürecin sonucunda değil; üstten gelen siyasal ve kültürel devrimlerin yönlendirici etkileriyle gerçekleşmiştir (Kongar, 1976: 106,109-116; Kongar, 2013: 17-19). Bu yönüyle devletçi-seçkinci cephenin itici rol oynadığı modernleşme süreci, toplumun üst katmanlarının benimsediği ideolojik ve kültürel unsurların toplumun alt katmanlarına doğru bir yönelim izlerken; Batı'da burjuvazinin önderliğinde alt yapıdan başlayarak toplumun üst katmanlarına yönelen modernleşme olgusundan ayrışmıştır.

Emre Kongar gelenekçi-liberal cephenin Cumhuriyet dönemindeki temsilcisi olan Demokrat Parti (DP)'nin Atatürk devrimlerinin sonucunda gerçekleşen toplumsal dönüşümün olanak sağladığı kapitalist sınıfın güçlenmesi ile ortaya çıkan bir burjuva devrimi olduğunu ileri sürer. Bu yönüyle DP, kapitalistleşen büyük toprak sahipleri ile toplumun ticaret burjuvazisinin oluşturduğu güçlü bir ittifaktır. Türk sosyo politik

sistemi bakımından Demokrat Parti ile çok partili siyasal yapıya geçiş, devletçi-seçkinci cephenin bir tercihi olarak kapitalizmin biçimlenmesi ve yine bu cephenin inisiyatifi ve denetimi altında demokrasiye geçişin bir ifadesi olmuştur (Kongar, 1976: 152-159).

Kongar, gelenekçi-liberal cephenin temsilcisi olarak gördüğü DP'nin iktidarda olduğu on yıllık (1950-1960) dönemde asker-sivil bürokrasi ile toplumun aydın kesimine karşı izlediği sert ve olumsuz politikanın gerilimlere yol açtığını, bir kısım Atatürk devrimlerine karşı politikalar izlediğini ileri sürer. DP'nin izlediği bu siyasal tavrın geri planında bir yönüyle Atatürk devrimlerini sahiplenme iddiasındaki aydınlar ve bürokratik kadroların "halka rağmen halk için" söyleminde karşılığını bulan devletçi-seçkinci anlayışın, diğer taraftan da Cumhuriyet döneminde bir ilk olarak geniş halk kitleleri ve köylüyle ilk kez bütünleşen bir siyasal çizgiyi yakalayan DP'nin güç anlayışı yatmaktadır (Kongar, 1976: 159-163).

Emre Kongar bu süreç sonunda gerçekleşen 27 Mayıs 1960 darbesi, devletçi-seçkinci cephe ile gelenekçi-liberal cephe arasındaki iktidar mücadelesini devletçi-seçkinci cephenin kazanması olarak değerlendirmektedir. Darbe sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası ise, rejimi korumayı görev edinen devletçi seçkinlerin, bu amaçla devlet örgütünü, "çoğunluğun baskısına karşı güvence" sağlayacak "yeni kurumlarla yeniden oluşturması" amacını güder. Kongar bu anayasanın bir misyonunun da devletçi-seçkinci cephenin ordunun gücünü de kulanarak sosyo politik sistemi ve "dinci-gerici" yapılanmaları denetlemesine olanak sağlamak olduğunu vurgular. Fakat 1965 yılında yapılan seçimler sonrasında iktidara gelen Adalet Partisi (AP) iktidarı, Kongar'a göre devletçi seçkinlerin bir darbe sonrasında kurumsal boyutlarıyla yeniden yapılandırdıkları devlet aygıtını tekrar gelenekçi liberallere devretmesi anlamına gelmektedir (Kongar, 1976: 164-175, 179-180, 182-183).

Kongar devletçi-seçkinci ve gelenekçi-liberal cephelerin durumunu 1970'li yıllar Türkiye'sinin çalkantılı ortamında yaşanan çözülmeler üzerinden irdeler. Emre Kongar, Türkiye'de 1960'lı yılların sonlarında başlayıp ve 1970'li yılların başlarında devam eden sol düşünce ve örgütlenmeler ile işçi sınıfının güçlenmesi olgularının

ardından ordunun hükümete verdiği 12 Mart 1971 muhtırasının devletçi-seçkinci kesimde bir ayrışmaya neden olduğuna işaret eder. Artık bu cephenin bir kısım bileşenleri sol görüşleri benimseyerek sol örgütlenmelere destek vermeye başlamışlardır. Devrimci fikirlerin uygulama olanağı bulabilmesi için halkın desteğine ihtiyaç olduğunu kabul eden bu bileşenler artık Türkiye İşçi Partisi'ni desteklemeye başlamışlardır. Bu süreçte yaşanan önemli bir gelişme ise devletçi-seçkinci anlayışın Bülent Ecevit'in CHP genel başkanlığı ile ortanın solu olarak ifade edilen yaklaşımı benimsemesi olmuştur. Bülent Ecevit'in liderliğindeki CHP, devletçi-seçkinci anlayışı benimsemediği için ordunun müdahaleci tavrını da desteklememiştir. Öte yandan bu süreçte yaşanan sosyal, siyasal ve iktisadi değişimler gelenekçi-liberal kesimin halk desteğini kaybetmelerine yol açmış, sosyo politik sistemdeki konum ve politikalarını belirlemekte zorlanan bu kesim sağ, devletçi-seçkinlerle yakınlaşmıştır. Yine gelenekçi liberal cephede yaşanan ayrışma sonrasında bir kısmı, Adalet Partisi bünyesinde büyük burjuvazinin güdümündeki iktisadi yapıyı desteklerken, bir kısmı da Milli Selamet Partisi çatısı altında Anadolu sermayesinin güçlenmesi için mücadele etmişlerdir (Kongar, 1976: 183-186, 188-189, 194-196, 202, 211).

Emre Kongar, 1973 yılında yapılan genel seçimlerin Türk sosyo-politik sistemi ve sistemin başat aktörleri olan gelenekçi-liberal cephe ile devletçi-seçkinci cephe için önemli bir dönemeç olduğunu düşünür. Bu dönüm noktasının taşıdığı anlam Türkiye'nin toplumsal yapısında yaşanan dönüşüm sonucunda sınıfsal rekabetin öne çıktığı bir sınıflı toplum yapısının artık varolmasında yatmaktadır. Sınıflı topluma geçiş, devletçi-seçkinci cephenin artık Türk sosyo-politik sistemi içerisindeki misyonunun sonlandığını ifade etmektedir. Çünkü sınıflı toplumda yalnızca burjuvazi yoktur, kendisini onun tam karşısında konumlandıran işçi sınıfı da sosyo-politik sistem içerisinde siyasi ve iktisadi bir güç konumuna erişmiştir. Gelenekçi-liberal cephe ile devletçi-seçkinci cephe arasındaki tarihsel ayrışma ve karşıtlığın sona erdiği anlamına gelen bu durum sonrasında; bu karşıtlığın yerini, sosyo-politik sistem içerisinde farklı kesimlerin desteklediği bir sağ-sol ayrışması almıştır (Kongar, 1976: 180, 216-217).

Emre Kongar 1973 genel seçimleri sonrasında ülkenin kültürel olarak bütünleştiğini, devlet-toplum arasındaki kültürel yabancılaşmanın aşıldığını, "batılılaşma yolundaki

‘halka rağmen-halk için’ anlayışı ile halk kültürü arasındaki karşıtlığın” sona erdiğini sınıf temelli çıkarların öncelendiği bir siyasal anlayışın egemen olduğu bir dönemin başladığını savunur. Sınıfsal çıkar çatışmalarına dayalı bu sınıflı toplum yapısı Kongar’a göre, özü itibariyle Atatürk devrimlerinin hedef aldığı çağdaş toplum modelinin temel bir göstergesidir. Kongar bu sınıflı çağdaş toplumsal yapının, yeni dönemde sosyo-politik sistem içerisindeki birçok ideolojik ve siyasi oluşum ve gelişimin belirleyici unsuru olacağı öngörüsünde bulunur (Kongar, 1976: 218-219).

Kongar, Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan modelini kültürel ve iktisadi boyutlarda bir toplumsal modernleşmeyi amaçlayan devletçi-seçkinci cephe ile kendisini bu cephenin karşısında konumlandıran gelenekçi-liberal cephe arasındaki ayrışma üzerinden temellendirmştir. 1970’li yılların başından itibaren devletçi-seçkinci cephenin çabalarının Türkiye’nin kapitalistleşerek sınıf çıkarlarının öncelendiği modern bir sınıflı toplum yapısına ulaştığını ileri süren Kongar bu süreçte devletçi-seçkinci cephenin işlevini yitirerek dağıldığını savunur. Böylelikle, bu iki cephe arasındaki karşıtlığın Türk sosyo-politik sistemini biçimlendiren etkisi de sonlanmıştır. Kongar bu aşamadan itibaren Türkiye’de sosyo-politik sistemin sosyalizme doğru bir yönelim içinde olacağını, ortaya çıkan sınıflı topluma geçiş gerçeği nedeniyle; ikili karşıtlığa dayalı analizlerin yerini sosyalizme ulaşacak bir akışı öngören “döngüsel” bir yaklaşımın alacağını öngörmektedir (Kongar, 2014).

2.2.7. Michael Mann-Tim Jacoby’nin Sosyal İktidar Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeli

İlk olarak Michael Mann tarafından siyaset bilimi yazınına kazandırılan *“sosyal iktidar”* kavramı (Mann, 1986), Tim Jacoby’nin 2004 yılında yayımlanan *Social Power and The Turkish State* isimli çalışmasında (söz konusu eserin Türkçe çevirisi *Sosyal iktidar ve Türk Devleti* başlığı ile 2010 yılında yayımlanmıştır) Türk sosyo-politik sistemini açıklama amacı ile kullanılmıştır. Adı geçen eserde Jacoby, genel olarak yönetim ve sosyal iktidarın karakteristiğini anlama amacı kapsamında Türk devlet iktidarının dayanakları ve gelişim sürecini, bununla ilintili olarak yöneten-

yönetilen ilişkileri, sekülarizm, milliyetçilik ve hesap verilebilirlik kavramlarını yaşanmış sosyal vakalar üzerinden irdelemeye çalışmıştır (Jacoby, 2010: 35).

Tim Jacoby'nin çalışmasının temelini Michael Mann'ın iktidar teorisi oluşturmaktadır. Mann'ın hareket noktası ve ilham kaynağını Bertrand Russell'ın "fiziğin temel kavramı nasıl ki enerji ise, sosyal bilimlerin temel kavramı da iktidardır" şeklinde ifade edilen görüşü oluşturmuştur (Jacoby, 2010: 38). Sosyal iktidar tıpkı fiziksel enerjide olduğu gibi kendini değişik hallerde ifade eder. Bu hallerin hiçbirinin bir diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Enerjinin fiziksel ortamdaki eşdeğeri konumundaki iktidar da sürekli bir devinim içerisindedir, bir halden başka bir hale geçer. İşte bu akış sürecinde ortaya çıkan iktidar biçimleri arasındaki etkileşim tüm toplumsal ilişkileri yapılandırır. Mann "iktidarın kaynaklarını," *siyasi, ideolojik, askeri ve ekonomik* olarak dört farklı dinamiğe dayandırır. Mann'a göre bu kaynaklar "birbirleri ile örtüşen sosyal etkileşim ağları"dır (Jacoby, 2010: 39).

Bu kaynakların içeriğinin kısa bir açıklaması şu şekilde yapılabilir: "Askeri iktidar" şiddetin toplum düzeyinde örgütlenmesini ifade eder, fakat bu yalnızca orduları işaret etmez, toplumun büyük çoğunluğunu itaat ettirebilmeyi amaçlayan her türlü girişimi içerir. "Ekonomik iktidar" ise insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gereksinim duyulan doğal ihtiyaçlardan ileri gelir. Üretim araçları üzerinde egemen olan elit bir kesimin yönettiği yetenekli iş gücü de toplumsal sınıflaşmayı oluşturan belli bir örgütsel iktidar şeklidir. "İdeolojik iktidar" sosyal kimlikleri güçlendirmek üzere bir inanç yapısını örgütleyerek oluşturulur. "Siyasi iktidar"ın örgütlenmiş biçimi devlettir. Devlet bir taraftan genel olarak benimsenen toplumsal amaçları gerçekleştirmenin ortaklaşmış aygıtıdır, öte yandan da toplumsal elitlerin potansiyel tahakküm aracı olma işlevine sahiptir. Bu yönüyle devlet bir toplumdaki ilişkilerin kurumsallaşmış, merkezileşmiş ve hükümranlık formunun belirlenmiş bir halde düzenlenmesiyle oluşmuştur (Jacoby, 2010: 50). Mann bu dört iktidar kaynağını bağımsız, birbirinden ayrı ve bir diğerine indirgenemeyen, birbirlerinin tamamlayıcı unsuru olmayan toplumsal örgütlenmeler olarak tanımlar. Bunlardan her biri kendine özgü örgütlenme biçimine ve hareket tarzına sahiptir, kendi kurumsal çevreleri içinde yapılanır ve şekillenirler. Bunlar birbirlerinden ayrı ve bağımsız olarak sosyal iktidar olgusunun

birer unsurudur. Bu dört iktidar biçiminden bir ya da birkaçının bazen daha baskın hale gelmesi diğerlerinin daha geri planda kalması olasıdır. Yine bu iktidar biçimleri bazen birbirleri ile iş/güç birliği yaparken bazen de çatışmaya girebilirler. Bu yönüyle iktidar kaynakları birbirinden bağımsız ancak birbirleri ile ilintilidirler. Bu iktidar kaynakları tekil olarak her biri toplumsal bir ağdır. Bu bağlamda toplum, örgütlü iktidar ağlarından meydana gelir. Söz konusu iktidar kaynakları kişi, topluluk veya kurumlar tarafından kullanılarak kurumsal iktidar ağları oluşturulur (Çeyin, 2010: 19-26; Ardıç, 2012: 363-272).

Tim Jacoby, Michael Mann'ın danışmanlığında hazırladığı *Sosyal İktidar ve Türk Devleti isimli* Doktora tezinde Osmanlı-Türk modernleşmesini incelemiş ve Mann'ın teorik fikirlerini olgusal bilgilere dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil toplum-devlet ilişkilerinin zaman içerisindeki seyrini incelemiştir. Jacoby, Mann'ın Mezopotamya ve klasik dönem iktidarlarının yönetsel özellikleri hakkında geliştirdiği yaklaşımları, merkezi siyasal iktidarın kuruluş ve sürdürülmesi ve ideolojik meşruiyetin kurumsallaşması üzerinden Osmanlı sosyo-politik sisteminin açıklanması amacıyla kullanmıştır. Bu aşamada Jacoby, Mann'ın teorik modelinin Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-politik sistemini açıklamakta Mezopotamya analizine göre daha yetkin olduğunu ileri sürmektedir. Buna dayanak olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam dininin birleştirici özelliğinin -Mann'ın "pasifize edici normatif" etken olarak tanımladığı- ulema ve dervişlerin de desteği ile devletin kapsamını sosyal çeşitliliği de barındırarak geniş bir yüzölçümüne genişletme işlevini göstermektedir (Jacoby, 2010: 74). Aynı şekilde Jacoby, Mann'ın teorik yaklaşımının, Osmanlı İmparatorluğu'nun sergilediği değişerek sürdürülebilirlik özelliğinin, "geniş ölçekli sosyal örgütlenme özelliği taşıyan yapıları irdeleme ve mukayese etme açısından uygun ve verimli bir araç" sunduğunu savunur (Jacoby, 2010: 106).

Jacoby, Mann'ın üç kilit kavramı olan; ideolojik iktidarın bünyesel özellikleri, sosyal olguları dini referanslarla açıklama anlayışının gelişimi ve din ile milliyetçiliğin birbirini beslemesi (proto-milliyetçilik) anlayışının yükselişi bağlamında Türk milliyetçiliğinin ideolojik kökenini analiz etmeye çalışır. Bu analizinde ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sonları ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş dönemini

irdelemiştir. Sosyal olguları dini referanslarla açıklama anlayışını değerlendirirken Jacoby, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam deneyimini Avrupa'nın Hristiyanlık deneyimi ile mukayeseli olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeleri Mann'ın "dinler, mevcut iktidar örgütlenmelerini aşmaktan ziyade onlarla aynı hizaya girmiştir" (Jacoby, 2010: 120) görüşünden büyük ölçüde etkilenmiştir. Osmanlı'daki elitler arasındaki farklılaşma ve bölünmüşlük sürecinin kazananı olan Kemalistlerin devleti kitleler ile yakınlaştıramadığına dikkat çeker. Jacoby'ye göre Kemalist devrim alt-yapısal iktidarı güçlendirmekte başarılı olamamıştır. Bu konuda Jacoby'nin görüşleri şu şekilde ifade edilmiştir: "Kemalistler başlangıçta, yaklaşımlarını geleneksel ideolojik ağlarla ilişkilendirmeye dikkat ederken, sonuç olarak ortaya koydukları merkeziyetçi ve militarize bürokratik yapı ne devleti alaşağı etmeye yönelik taşra milliyetçiliğini tam olarak ortadan kaldırabildi, ne de 'ulusal' nitelikli bir sivil toplumu kurumsallaştırabildi. Avrupa'da, sınırları çizilmiş bir ulus devlet içerisinde yaşanan militarist temsil diyalektiğinin aksine; bu topraklarda, desantralizasyona meyilli muhalefet büyük oranda çevre alanların dindarlığı çevresinde toplanırken, Türk devleti Osmanlı despotik özerklik geleneğini devam ettirdi" (Jacoby, 2010: 154).

Jacoby erken Cumhuriyet döneminde devletin Osmanlı yönetim mirasını yaşattığını, ekonomik kalkınma ve gelişmeden daha çok, sosyo-politik alandaki bütünleşmeyi önceliğine dikkat çeker. Çevrenin rolünün ancak demokratikleşme girişimlerine paralel oluşan burjuva sınıfının gelişmesi sonucunda sosyal tabakalaşmada görülen değişimler ile nispeten önem kazandığını vurgular. Bu dönemde azınlıkların kimliksel ifadesinin ve muhalif yapılanmaların daha olanaklı hale geldiğini ileri sürer (Jacoby, 2010: 179). Bu dönemde kentli sanayici ve çevredeki geniş toprak mülkiyetini elinde tutan kesimler ile tüccarların temsil ettiği kent soylu burjuva sınıfı ve taşralı iktisadi güç sahiplerinden oluşan iktisadi güç odakları merkezi bürokrasi karşısında mevzi kazanmaya başladılar. Bürokrasi, burjuvazi karşısındaki etkinlik ve üstün konumunu nispeten de olsa yitirmeye başladı. 1950 seçimlerinde tek başına iktidar yetkisini kazanan Demokrat Parti (DP), izlediği sosyolojik, mali, yetki alanı politikaları ile bürokrasinin geçmiş dönemlerden bu yana koruduğu sosyo-politik sistem içindeki güçlü duruşunun zayıflamasına yol açtı. Demokrat Parti izlediği askeri bürokrasiye

yönelik karar alma hiyearşisi içerisindeki konumunu ve statüsünü geriletmeye yönelik politikalarla bu kesimin sosyo-politik sistem içerisindeki etki alanını daralttı (Jacoby, 2010: 184, 191-193, 199-200).

Jacoby bu dönemin Türk sosyo-politik sistemine yansıyan en çarpıcı özelliğinin siyasi iktidar ile ekonomik iktidarı elinde tutan kesimler arasında oluşturulan ittifak olduğuna dikkat çekmektedir. Demokrat Parti izlediği liberal siyaset ile kentli burjuvazi ve taşralı tüccar ve toprak sahiplerinin temsil ettiği ekonomik iktidarı memnun ederken, bu kesim de Demokrat Partiyi siyasal olarak desteklemiş ve güçlendirmiştir. Demokrat Parti erken Cumhuriyet döneminden itibaren benimsenen seküler milliyetçi anlayış yerine kapitalist milliyetçiliği öne çıkaran bir anlayış ile zaten taşrada çok da kabul görmemiş seküler düzenlemeleri yumuşatmış ve sosyal yaşamda geleneksel dini motiflerin ifade edilmesini daha mümkün kılmıştır. Jacoby, kapitalist kalkınmaya uygun toplumsal ortamın sağlanması için Demokrat Parti'nin milliyetçi bir yaklaşımı öne çıkararak sendikal faaliyetler ve işçi sınıfının güçlenmesini sınırladığını vurgular (Jacoby, 2010: 189, 202-203, 271).

27 Mayıs darbesinin ardından ordunun sosyo-politik sistem üzerindeki başat konumu ve siyasal iktidarı ele geçirmesinin yanısıra çevrede yer alan toplumsal kesimlerin de militarizasyonuna dikkat çeken Jacoby, askeri darbenin Türkiye'nin sosyo-politik sistemindeki iktidar ilişkilerini tekrar değiştirdiğine vurgu yapar. Askeri bürokrasi "çağdaş Kemalist değer ve kurumların bağımsız koruyucusu" olma iddiası ile 1960 yılında siyasal iktidarı darbe ile ele geçirmiş ve 2000'li yıllara kadar da sosyo-politik sistem içerisindeki güçlü konumunu korumuştur. Bu durum 1961 Anayasası ile yasal bir zemine de oturtulmuş ve askeri bürokrasinin Türk sosyo-politik sistemi içerisindeki gücü ve iktidar alanı merkezileştirilmiş ve kurumsallaştırılmıştır. Sivil iktidarın hareket serbestisi de bu merkez çevresinde şekillendirilmiştir. Buna bağlı olarak sivil iktidarın sosyo-politik sistem içerisindeki etkinliği zayıflamıştır. Darbeden sonra kurulan Adalet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi gibi sağ kesimin temsilcisi olma iddiasındaki partiler, askeri bürokrasi ile ters düşmemeye hassasiyet gösteren bir siyasal tavrı benimsemişlerdir. Bu süreçte asker bürokratik elitler, kurdukları ordu yardımlaşma kurumu (OYAK) üzerinden yürütülen sınai ve ticari faaliyetler

sonucunda önemli bir iktisadi güç sahibi askeri burjuvaziye evrilmiştir. Buna koşut olarak kentsoylu sanayici ve tüccarlar da hem sivil iktidar hem de askeri burjuvazi ile kurdukları güçlü ilişkilerle sermaye birikimini sürdürmüştür (Jacoby, 2010: 224-226, 233-234, 236-237, 249-250).

Jacoby, 1960-1980 döneminde Türk sosyo-politik sisteminin üç belirleyici olgu çerçevesinde şekillendiğini vurgular. Bunlardan birincisi işçi kesiminin büyümesinin etkisiyle sol düşünceye dayalı siyasi anlayışın toplumda karşılık bulmasıdır. Sanayileşme çabalarının da etkisiyle ortaya çıkan göç, işsizlik, gecekondulaşma, şehirleşme, kent kökenli kapitalist yaşam biçimlerinin yayılımı gibi hızlı toplumsal dönüşümler diğer belirleyici unsurlar olmuştur. Son olarak da Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin kendisini sosyo-politik sistem içerisinde sol siyaset düzleminde konumlandırma kararı söylenebilir. Bu üç belirleyici olgu sosyo-politik sistem içerisindeki sağ siyaset unsurları, iktisadi ve askeri güç odakları arasında kapitalist kalkınma modelini benimseyen burjuvazinin güç birliğine olanak sağladı. Ordu 1971 yılında kendi bünyesindeki sol örgütlenmeyi pasifize ederek sağ Kemalizme yöneldi ve kapitalist güç odakları ile daha da yakınlaştı. Bu dönemin iktidar yapılanmasıında burjuva kapitalizminin alan kazandığı söylenebilir (Jacoby, 2010: 227-232, 249-250, 271).

Tim Jacoby 1980 darbesinin ardından bu güç birliği kompozisyonunun askeri güç lehine değiştiğini ve asker elitlerin Milli Güvenlik Kurulu üzerinden sosyo-politik sistemi katı bir denetim altına aldıklarına dikkat çeker. 2000'li yılların başlarına kadar devam eden bu süreçte Milli Güvenlik Kurulu ülkenin en üst düzeydeki karar organı konumunu korumuştur. Bu dönemde devlet örgütlenmesi militarist bir neoliberal anlayışa göre yeniden teşkilatlandırılmıştır. İktidarın askeri ve iktisadi güç odakları arasında paylaşıldığı bu sosyo-politik sistemde; toplum, siyasi ve iktisadi yapı askeri bürokratik seçkinler ve onlarla uyum içerisinde davranan kapitalist seçkinler tarafından biçimlendirilmiştir (Jacoby, 2010: 236-242, 251, 271).

Jacoby bu şekilde yapılandırılan bir iktidar paylaşımının oluştuğu 1960-2000 döneminde iktidarın benimsediği ideolojiyi modernist milliyetçilik olarak

tanımlamaktadır. Bu dönemin 1960-1980 kesitinde, devlet sivil toplum örgütlenmelerinin yaygınlaşmasına olanak sağlamış, ancak bu örgütlerin sosyo-politik sistemde merkezi bir konuma gelerek karar verici olmalarına engel olmuştur. Dönemin 1980-2000 kesitinde ise, militarist otokrosi ve liberal kapitalizmin birbirine eklemlenmesi sonucunda askeri bürokrasi, ulusun birliği ve güvenliği açısından "tehdit" olarak gördüğü toplumsal kesimlere (İslami gruplar ve Kürt siyaseti) karşı, siyasi sınırlamalarla yetinmeyerek, sert bir tavır koymuştur. Aynı zamanda liberal bir anlayışla işçi haklarının kurumsallaşmasını desteklemiş ancak kamu düzenini koruma gerekçesi ile örgütlenmelerini engellemeyi tercih etmiştir (Jacoby, 2010: 247-251).

Tim Jacoby, Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyete uzanan süreçte Türk sosyo-politik sistemini Mann'ın iktidarın kaynağının dört farklı dinamiğe dayanan önermesi üzerinden anlamlandırmaya çalışmış, Türk sosyo-politik sisteminde yöneten-yönetilen ilişkilerinin ideolojik, iktisadi, siyasi ve askeri boyutları olduğunu vurgulamıştır. Jacoby, sosyo-politik sistemin bu unsurlar arasındaki ilişki ve mücadeleler çevresinde şekillendiğini ileri sürmüş ve bu ilişkilerin dönemsel olarak farklı özellikler sergilediğine dikkat çekmiştir. Bu yönüyle yöneten-yönetilen ilişkilerinin dönemsel olarak güçlenme, yoğunlaşma, çözülme, zayıflama, çatışma ve uyuşma görünümü arz eden bir salınım içerisinde şekillendiğini savunmuştur.

Tim Jacoby'nin analizine eleştirel bir gözle bakıldığında ise devletçi bir bakış açısı üzerine kurgulanan modelin, sosyo-politik sistemi ideolojik, iktisadi, siyasi ve askeri alanlarda kurumsallaşmış seçkinlerin oyun alanı olarak gördüğü; ancak sivil toplumun sosyo-politik sistem içindeki rolünü büyük ölçüde ihmal ettiği söylenebilir. Jacoby'nin bir taraftan dikotomik modellerin temel analiz aygıtı olan merkez-çevre karşıtlığını aşmaya çalışırken, öte yandan analizini merkezdeki iktidar unsurlarının iktidar ilişkileri ve mücadelelerine yaslayarak ikili karşıtlık temelli dikotomik yaklaşımı farklı bir biçimde yinelediği söylenebilir (Karakaoç, 2019: 263 -264).

2.3. Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Diğer Kuramsal Modeller

2.3.1. Doğu Despotizmi Kavramı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Model

Tarihsel gelişim süreci boyunca, bürokrasi bazı toplumlarda egemen ve işlevsel bir sınıf özelliklerine sahip olmuştur. Bu bürokrasiler, o toplumda tek önemli sosyal grup konumundadırlar (Wittfogel, 1957). Bu bürokrasiler gelişim aşamalarının başlarında, bir kral veya sultana tâbidirler. Kral veya sultan, bu bürokratik yapıları belli kurumlar üzerinden denetim altında tutmaya çalışırlar. Fakat toplumda icap ettiğinde bürokrasiye karşı dayanak oluşturacak ve bürokrasiye karşı denge oluşturacak siyasal yönü güçlü başka siyasi kurumlar ve topluluklar mevcut olmadığı için, kral veya sultan ile bürokratik yapılar arasında zayıf bir bağımlılık ilişkisi mevcuttur. Böylesi durumlarda bürokrasi ilk eline geçen fırsatta, sistemde öngörülenin çok daha üzerinde bir bağımsızlık edinir ve böylece toplumdaki tek etkin siyasal yapı haline gelir (Eisenstadt, 1971: 42). Diğer bir ifadeyle sözü edilen toplumlarda sultan veya kral ile bürokrasi arasında tampon işlevi gören siyasal örgütlenmelere, sivil toplum kurumlarına pek rastlanmaz. Çarlık Rusyasının ilk dönemleri ile 16.-18. yüzyıl dönemi Osmanlı İmparatorluğu bu tür toplumlara örnek olarak verilebilir (Williams, 1970: 231-232; Mardin, 1969: 27).

Kral veya sultanın bürokrasiyi kendine tabi kılmak için izlediği iki temel yöntem vardır. Bunlardan ilki bürokrasiyi (Abbasilerde olduğu gibi) toplumda güçsüz hatta (Osmanlı İmparatorluğundaki kul sisteminde olduğu gibi) toplumla hiçbir bağlantısı olmayan gruplardan oluşturmaktır. Diğer yöntem ise bürokrasiye, devlete adeta bir "kul-köle imişçesine" hizmet etme fikrini aşılamaktır. Örneğin Tanzimata kadar "Osmanlı âdabı", Osmanlı İmparatorluğunda bürokrasinin devlete karşı olan ödevlerini düzenlemiştir (Shaw, 1968: 36). Daha da öncelere gidilirse İbni Haldun'un önemle vurguladığı "asabiye-asabiyah" kavramı, bürokrasinin ideal tutum ve davranışlarını açıklamaktadır (Mosca, 1947: 331). Bu yaklaşımın izleri eski Çin'deki Konfüçyanizm'e kadar uzanır. Eski Çin'deki Mandarin yönetiminin felsefesini

oluşturan bu öğreti, idarecilere her işlevin gereklerine harfiyen uymayı benimsetmeyi amaçlıyordu (Sinai, 1964: 38).

Konfüçyanizm ve yukarıda bahsedilen siyasal sistemlerin devlet felsefesini biçimlendiren öğretiler, genel olarak durgun, değişmez bir toplum varsayımından hareket ederler. Örneğin Konfüçyanizme göre imparatorluğun esenliği, bireylerin, bir iç tutarlılığı olduğu varsayılan toplumsal düzene uyumu ölçüsünde gerçekleşebilir. Bu nedenle bireylerin birincil önceliği, kendi kişiliğini geliştirmekten daha ziyade, bir tutarlılığı olduğu kabul edilen toplumsal ilişkilere uyum sağlamak olmalıdır. 15. yüzyılda Osmanlı tarihçisi ve devlet adamı Tursun Bey, Kutadgubilik'ten Gülhane Hattı Hümayununa kadar tekrarlanan "toplumda ahenk" zorunluluğunu benzer bir anlayışla vurgulamıştır. Herkesin toplumda kendi yerini bilmesi gerekmekteydi. "Adalet Mülkün Temelidir" kuralında mülk, devlet; adalet ise Tursun Bey'in vurguladığı kural anlamında kullanılmaktaydı (İnalcık, 1964: 73; Berkes, 1998: 58).

Çin'i tarihteki belki de en çetin sınav sistemi temelinde işe alınan Konfüçyüsçü bir bürokrasi yukarıdan aşağıya doğru yönetmekteydi. İmparatorluk hizmetinde bir kariyer hedefleyenler özel olarak inşa edilmiş sınav merkezlerinde yürütülen üç aşamalı ağır sınavları geçmek zorundaydı. Bugün Nanjing'de bir örneği görülebilen yüksek surlarla çevrili bu bina topluluklarında, bir tren tuvaletinden azıcık büyük olan binlerce ufak hücre yer alırdı (Ferguson, 2012: 67). Bu ufak tuğla bölmeler [bir Avrupalı gezginin anlatımına göre] yaklaşık 1,1 metre derinlikte, 1 metre genişlikte ve 1,7 metre yükseklikteydi. İçlerinde bulunan iki taş çıkıntıdan biri masa, diğeri oturma yeri işlevini görürdü. Bir sınavın sürdüğü iki gece boyunca adaylar gözetleme kulelerine yerleştirilmiş askerlerce izlenirdi. İzin verilen tek hareket, yiyecek ve su tedarikini sağlayan ya da insan atıklarını çıkaran uşakların içeriye girmesiydi. Bir aday yorulduğunda, yatağını serebilir ve daracık yerde biraz kestirebilirdi. Ama komşu hücredeki parlak bir ışık muhtemelen onu yazı fırçasını tekrar eline almaya zorlardı; bazı adaylar böyle bir baskı altında tamamen akıllarını kaçırırlardı (Cotterell, 2011a: 222).

Tabut gibi bir hücrede üç gün ve iki gece kaldıktan sonra, en yetenekli-ve kesinlikle en azimli- adayların sınavı geçtiğine hiç kuşku yok. Ama Konfüsyüsçü düşüncenin Dört Kitap ve Beş Klasik'ine verilen sıkı ağırlık, ezberlenmesi gereken kafa karıştırıcı 431.286 karakter ve 1487 yılında yürürlüğe giren sekiz ayaklı deneme yazısının katı üslubu nedeniyle, uyumluluğu ve sakınganlığı ödüllendiren bir sınavdı bu (Cotterell, 2011b: 178). Hiç kuşkusuz sıkı çekişmeye dayalıydı ama bu sonuçta yeniliği ve hele değişim isteğini özendiren bir çekişme değildi. Çin uygarlığının özünü oluşturan yazılı dil, tutucu bir elit tabaka yaratmaya ve kitleleri onların uğraş alanları dışında tutmaya yönelikti. Avrupa'nın İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca'nın yanı sıra Portekizce ve İngilizce gibi elit edebiyata elverişli olan, ama nispeten basit ve kolay ulaşılır eğitimi sayesinde daha geniş bir kitle tarafından anlaşılan dilleri ile bundan daha büyük bir tezat olamazdı (Catto, 2003: 37). Bizzat Konfüçyüs şunu belirtmişti: "Sıradan bir adam sıradan olmayana şaşar. Akıllı bir adam ise alelade olana şaşar." Oysa Ming Çin'inin işleyişinde fazlasıyla alelade şeyler varken, yeni şeyler çok azdı (Ferguson, 2012:68). Bu durum monolitik (sessiz ve hareketsiz) Çin mimarisinde de kendini ifade eder. Pekin'deki yasak kentte Yüce Uyum Kapısı'ndan geçtikten sonra, Ejderha Tahtı'nın yer aldığı Yüce Uyum Salonu, imparatorun özel odası olan Ana Uyum Salonu ve yukarıda bahsedilen bürokrasiye giriş sınavlarının yapıldığı Uyumu Koruma Salonu hep bu olguya işaret eder. Uyum sözcüğünün bölünmez emperyal otorite fikrine ayrılmaz biçimde bir bağlılığa vurgu yaptığı apaçıktır (Barme, 2008: 66).

Durağan bir düzen öneren bu kuramlar, toplumun yönetenler ve yönetilenler olarak kesin ve katı bir biçimde ayrıştığı toplumlarda yöneticilere çok kullanışlı bir dayanak sağlamış oluyordu. Bu toplumlarda, bir tarafta kral veya sultan yani devlet başkanı ile bürokrasi, diğer tarafta da siyasi ve ekonomik yönden güçsüz, yönetilen halk yer alıyordu. Devlet başkanı ve bürokrasinin temel sorunu, devletin görevlerini yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyulan mali ve insan gücü kaynağını toplumdan temin edebilmek idi. Devletin başlıca amaç ve faaliyet alanları, devlet başkanı ve bürokrasi tarafından saptanmakta idi. Yönetici kesim toplumun amaçlarını saptarken, yönetilenlerin fikirlerini almaya gerek duymadıkları gibi bu kesimin güçlenip toplumun mali kaynaklarına ortak olmalarını da engellemeye çalışırlardı. Osmanlı İmparatorluğundaki kişinin toplumdaki yerini padişahın iradesine bağlayan "berat"

kurumu benzer düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 18.yüzyıldan itibaren önem kazanan âyan-merkez bürokrasisi arasındaki çekişmenin ağırlık merkezini, 16. yüzyıla kadar siyasal gücünü pekiştiren Padişah ve onun bürokrasisinin toplumda egemen gruplar olma konumunun sürüp sürmeyeceği oluşturmaktaydı (Heper, 1973: 88).

Doğu Despotluklarında uygulanan sosyo-politik sistemlerde, devlet başkanı (sultan veya kral) ile bürokrasi arasındaki siyasal güç ilişkisinin "pamuk ipliğine'' bağlı olduğu söylenebilir. Devlet başkanının kişiliği ve yeteneklerine veya sistemdeki iktidar ve güç ilişkilerini düzenleyen faktörlerin değişime uğramasına bağlı olarak bu toplumlarda bazen bürokrasi tek siyasal güç haline gelebilir. Özellikle eski Çin'de mandarin yönetimi, eski Mısır, Roma İmparatorluğu ve Prusya'nın son dönemleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nda 16.yüzyıldan sonra bu durumun varlığından söz edilebilir. Osmanlı İmparatorlu'nda farklı sebeplerle kul sisteminin bozulması sonucunda bürokrasi, yavaş yavaş padişahın denetiminden kurtulmuş ve askeri, sivil ve dini güç odaklarından oluşan bir oligarşik yapı oluşmaya başlamıştır. Abdülmecit ve İttihat ve Terakki devirleri ise bürokrasinin altın yılları olarak kabul edilmektedir. İttihat ve Terakki döneminde özellikle askeri bürokrasinin bariz bir üstünlük sağladığı görülmektedir (Heper, 1973: 88).

2.3.2. Asya Tipi Üretim Tarzı Kavramı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Kuramsal Model

Karl Marx, Friedrich Engels'in de önemli teşvik ve katkısıyla, Asya Tipi Üretim Tarzı kavramlarını oluşturmuştur. Konuya ilişkin bütün araştırmalarda doğal olarak Marx'ın Engels'e yazdığı 2 Haziran 1853 tarihli mektup birincil kaynak olarak gösterilir (Marx, 1853)[22]. Türkiye'de Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını veya önermesini Marx'a dayanarak irdeleyenlerin başında Sencer Divitçioğlu gelmektedir. Divitçioğlu, "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu" (2010) adlı çalışmasında konuları üç kümede toplayarak irdelemiştir. Bunlar, "Marx'ın Asya Üretim Tarzı Kavramı", "XIV. ve XV.

[22] Marx, K, (1963) "An Engels"; içinde: Karl Marx/Friedrich Engels: "Werke-Toplu Yapıtlar"; Band 28, Dietz Verlag Berlin (DDR), s.250-254.

yüzyıllarda Osmanlı Toplumu", "Asya Üretim Tarzı, Osmanlı toplumu ve klasik Avrupa feodalitesi" dir.

Divitçioğlu bu çalışmasında her iktisadi-sosyal yapının "içsel ve dışsal dinamiğin etkisi altında devinmek, dolayısıyla değişmek" zorunda olduğunu ifade eder. Bu ilkenin Osmanlı toplumu için de geçerli olduğuna vurgu yapan Divitçioğlu'nun değerlendirmesine göre, Osmanlı toplumu, 16. yüzyılın ortalarından itibaren "Celali İsyanları (içsel dinamik) ve Doğu Ticaret Yolunun Okyanuslara kayması ile memlekete giren altın ve gümüş akımlarının etkileri (dışsal dinamik) ile değişmeye yüz tutmuştur". Divitçioğlu sözü edilen çalışmasının "Asya Üretim Tarzı" bölümünde ilkin Marx'ın 1853'te Engels'e yazdığı mektubunda yer alan "...Türkiye, İran ve Hindistan'dan bahsederken, Doğu'daki bütün olayların temelini 'toprakta özel mülkiyetin yokluğunda' aramalıdır" saptamasına dikkat çeker. Engels'in de aynı ay içinde yazdığı cevabi mektubundaki şu açıklamaları aktarır: ''Gerçekten toprak mülkiyetinin yokluğu, bütün Doğu'nun anahtarıdır. Doğu'nun siyasi ve dini bütün tarihi burada gizlidir... Doğuluların feodal toprak mülkiyetine gelemeyişlerinin sebebi, ... çölün iklimi ve buna bağlı olarak toprağın cinsidir. Buralarda yapay sulama tarımın ilk şartıdır ve (bu iş) ya köyün ya vilayetin ya da merkezi hükümetin görevidir." Marx ve Engels'in bu iki mektubu Asya üretim tarzı kavramının ortaya çıkışının ilk belgeleridir. (Kula, 2015: 251-252).

Divitçioğlu, Marx ve Engels'in bu mektuplarında ifade edilen Asya üretim tarzına yönelik tespitlerine dayanarak şu bulguya ulaşır: Türkiye'de "toprakta özel mülkiyet yoktur; toprakların mülk sahibi devlettir. Öyle ise bu ülkelerde klasik feodal üretim tarzı söz konusu olamaz; çünkü klasik feodalitenin tanımında devletin toprağın mülk sahibi olması diye bir şey yoktur" (Divitçioğlu, 2010: 4).

Marx ve Engels'in bu mektuplarıyla temellendirilen Asya Tipi Üretim Tarzı kavramının gelişimini, Marx'ın eserleri boyunca iz sürerek değerlendiren Divitçioğlu, bahsolunan üretim tarzının yapay sulama başta olmak üzere, adı geçen mektuplarda vurgulanan özellikleri ile, Marxın devlet idaresinin görevlerini de bu analize ilave ettiğine dikkat çeker. Divitçioğlu'nun ifadesiyle, Marx'a göre, "bütün Asya

hükümetlerine düşen iktisadi görev, 'kamu işleri' yapmaktır." Divitçioğlu'nun önermesine göre, sulama kanalları yapımı gibi, kamusal ya da ortak kullanım değeri taşıyan işlerin yapımı, "suyun ortak kullanımını, ortak toprak mülkiyetini veya toprak üzerinde devlet mülkiyetini" gerektirmektedir (Divitçioğlu, 2010: 9). Divitçioğlu, Marx'ın konuyla ilgili tespitleri üzerinden, ortak mülkiyetin olduğu yerde bireyin toplumdan ayrılamayacağı vurgusunu; bu toplumlarda "özel ve bağımsız birey ortaya çıkamaz" ifadesiyle yapar (Divitçioğlu, 2010: 11).

Bu vurgu, Marxist "yabancılaşma kuramının", Asya Tipi Üretim Tarzına uyarlanmasıdır. Kendi içerisinde belki de bir tutarlılığı ve önemi olmasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu toplumsal yapısında toprak mülkiyetsizliğini genelleyici bir varsayıma dayandığı için, indirgemeci bir açıklama olarak kalmaktadır. Bu tespit, Doğu'da bireyin özerkleşmesinin imkânsız olduğunu Marx'tan daha önce ileri sürmüş olan Hegel'in önermeleriyle büyük ölçüde benzeşmektedir. "Doğu'da özgür ve bağımsız birey olamaz" tezi, Osmanlı tarihinin her aşamasında toprakta görece bir özel mülkiyetin var olduğu gerçeğini görmezden geldiği için tek yanlı ve genellemecidir. Bu noktada, yaşam biçimi üzerinde üretim tarzı da dahil olmak üzere derin etkisi olan, hiçbir etmenin insanı bütünüyle ve sürekli olarak biçimlendiremeyeceği hususunu da göz ardı etmemek gerekir. Eğer böyle bir durum mümkün olabilseydi, Asya Tipi Üretim Tarzı'nın hâkim olduğu iddia edilen Doğu toplumlarında hiçbir direniş ve toplumsal değişimin gerçekleşmemesi gerekirdi. Oysaki Divitçioğlu'nun çözümlemeye çalıştığı 16.yüzyıl Osmanlı toplumu tamamen bir başkaldırı ve isyan toplumudur ve başkaldırıcılar da Köroğlu Ruşen örneğindeki gibi bireysel inisiyatif sahibi kimselerdir (Kula, 2015: 254).

Ayrıca Asya Tipi Üretim Tarzının belirleyici özelliklerinden biri olarak kabul edilen bu sistemin egemen olduğu toplumlarda "kentlerin yokluğu "tespiti gelişkin kentlere sahip Osmanlı toplumu için geçerli değildir. Antik dönemden itibaren Anadolu'da var olan kentler Selçuklu ve Osmanlı toplumlarında da varlıklarını sürdürmüşlerdir, bu yönüyle kentsel mekanlarda bir süreklilik mevcuttur. Öte yandan, Divitçioğlu, Osmanlı toplumunda "Müslim ve gayri müslimler birarada yaşamıştır" ve bu kesimler arasında "ırki veya dini bir çatışma" vuku bulmamıştır tespitini yapar. Divitçioğlu'na

göre bu duruma şaşırmamak gerekir; çünkü "miri toprak sistemi, nispeten gelişmiş bir iş bölümü sonucunda ortaya çıkan artık ürünün, herhangi bir ırki ya da dini bir zümrenin elinde toplanmasına ve onun toprağa yeniden yatırılmasına engeldir"; topraktan elde edilen artık ürün, "üstün otorite" olan devlete aittir (Divitçioğlu, 2010: 42). "Çok özgül bir üretim tarzı" geliştirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin toprak üzerindeki mülkiyetinin varlık sebebi, "üstlendiği kamu işleri ve hizmetlerini yapmasıdır: Adalet, mülkün temelidir!" (Divitçioğlu, 2010: 55).

Divitçioğlu'na göre Batı feodolitesinde görülen "insandan insana bağlılık" (Divitçioğlu, 2010: 85), Osmanlı toplumunda "devletten topluma bağlılık" (Divitçioğlu, 2010: 87) şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlılığı sağlayan, "devletin yüce otoritesi, din, töre ve geleneklerden oluşan birliktir." Bu birlik anlayışı, serflerin de soylu ve asil bir sınıfın oluşumuna da uygun bir ortamı oluşturmamıştır. "İktisadi bir işlev üzerine kurulan reayanın ve devletin anonim varlığı, toplum içinde birey-insanın yetişmesini engellemiştir. Osmanlı toplumunun devlet ve reaya arasında birlik yaratan iktisadi mantığı, bireyin toplum içinde özel ve bağımsız olarak ortaya çıkmasını önlemiştir. Topluluk içinde birey, ancak devlete bağlıdır". (Divitçioğlu, 2010: 87). Asya Tipi Üretim Tarzında devlet "sisteme" egemendir ve devletin "ideolojik işlevi", artığı toplayan bürokrasiyi korumaktır. Çünkü artığın tümü, merkezi otoriteyi temsil eden bürokratlar sınıfı tarafından vergi biçiminde toplanır. Bu nedenle Asya Tipi Üretim Tarzının egemen ideolojisi, "bürokrat ideolojisidir." Bu ideoloji, özellikle eğitim, yargı ve başta vergi toplayan kurumlar olmak üzere, diğer kurumlarca yayılır. İdeolojinin ağırlık merkezi, "Padişahın dini şahsında bütün toprağa sahip olan ve artığı 'ebedi nizamı' sürdürmek için yeniden dağıtan devletin adaleti ve lütfudur" (Keyder, 1983: 13-14).

Marx ve Engels, Avrupa merkezci bir anlayışla, Osmanlı İmparatorluğu topraklarını, Avrupa Türkiye'si, Asya Türkiye'si ve Afrika Türkiye'si olarak üç öbekte analiz etmişlerdir. Bu analizde Avrupa Türkiye'si ifadesi, Trakya ve Balkanlardaki Osmanlı topraklarını kapsamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına ilişkin bu tasnif, Avrupa'yı yani Batı'yı uygarlığın merkezi olarak varsayan bir zihniyetin dışa vurumudur ve Batı'dan Doğu'ya doğru gidildikçe uygarlığın azaldığı, buna mukabil

barbarlığın arttığı faraziyesine dayanır. Ayrıca bu tasnifi yapan Marx ve Engels, Osmanlı İmparatorluğundaki nüfus hareketlerini ve bunun neden olduğu dönüştürücü etkileri analizlerine hiç katmamışlardır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluk ekonomisinde, Balkanlar'daki ticari çiftlikler, Mısr'daki büyük pamuk işletmeleri, Batı Anadolu'daki küçük meta üretimi Osmanlı ekonomisinin değişik periferileşme biçimlerine yani ekonomide dünya iş bölümünün bir parçası haline gelme olgusunun örnekleri olarak gösterilebilir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğundaki "yabancı kökenli ticaret sermayesi, yerli sermaye ile iş birliğine" girmiştir. Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıklar, "yabancı tüccarlarla üreticiler arasında aracılık" yapmıştır. Tam da bu noktada Osmanlı tebaası olan azınlıkların, sosyal ve siyasal bakımdan dönüştürücü işlevi dikkat çekmektedir. Bu nedenle, Osmanlı toplumunun demografik yapısı, Türkiye'nin Asyalılığı/Avrupalılığı yönünden en az üretim tarzı ve üretim ilişkileri kadar önemlidir. Bu etmen, Osmanlı toplumunun dışa, özellikle de Batı'ya açılmasını adeta kaçınılmaz bir duruma getirmiştir (Kula, 2015: 280).

Bütün bu açıklamalar, Asya Tipi Üretim Tarzı modelinin, Avrupa'dan farklı bir takım kendine özgü yönleri bünyesinde barındıran Osmanlı toplum yapısına bütünüyle uyarlanamayacağını ortaya koymaktadır. Osmanlı toplumu, Anadolu kültür birikimi ile bazı Asyatik özelliklerin ve İslami yaşam biçiminin bütünleştirilmesi yani ayrı ayrı unsurların birbiri içerisinde eritilmesinden türetilen bir bütün olarak biçimlenmiştir. Bu yönüyle, Osmanlı toplumunun Asya'ya ve hatta Afrika'ya has bazı özellikler arz etmesi gayet doğaldır. Diğer bir ifadeyle sınırları Budapeşte'den Kahire'ye ve oradan Fas'a uzanan koskoca bir imparatorlukta çeşitli üretim tarzlarının ve mülkiyet ilişkilerinin bir arada bulunması son derece olağandır (Yarasimos, 2007: 247).

3.BÖLÜM

SOSYO-POLİTİK SİSTEMİ AÇIKLAMA AMAÇLI ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLARIN ANALİZİ

Türkiye'de 1990'ların başından itibaren yaşanan iktisadi ve sosyal dönüşümlerin izdüşümü sosyo-politik sistemi açıklamaya yönelik yaklaşımları da etkilemiştir. Bu süreçte 2000'li yılların başlarında Türk sosyo-politik sistemine egemen olan iktidar ilişkilerini açıklama amaçlı yaklaşımlarda farklı bir dönemin başladığı söylenebilir. Bu aşamada üretilen yeni yaklaşımların en ayırtedici özelliği, dikotomik modellerin sosyo-politik sistemi açıklama amaçlı yaklaşımlarında pek öne çıkarılmayan hususların geliştirilen modellerde irdelenmeye çalışılmış olmasıdır. Türk sosyo-politik sistemini dikotomik modeller üzerine kurgulayarak açıklamayı amaçlayan yaklaşımları geliştirmeye ve hatta aşmaya çalışan bu yeni yaklaşımların geri planında aşağıdaki dinamiklerden etkilendiği söylenebilir.

Bu dinamiklerden birincisi, Türk sosyo-politik sisteminde erken Cumhuriyet döneminden 2000'li yılların başına kadar egemen olan merkezî devletin bürokratik gücü ile çevreyi oluşturan geniş halk kitleleri arasındaki karşıtlığa dayalı yöneten-yönetilen ilişkilerinde yaşanan çözülme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olgunun arkasında sosyal, iktisadi ve kültürel sahalarda önemli kazanımlar edinen toplumsal kesimlerin sosyo-politik sistem içerisinde mevzi kazanmaları vardır. Bu bağlamda, söz konusu toplumsal kesimlerin kendine özgü kimlikleri ile kamusal alanda var olma ve siyasal süreçlerde yer alma çabaları, geleneksel millî kimlik eksenli modernleşme ve güvenlik temelli devlet politikalarını esneterek hukukun üstünlüğü, insan hakları, refah ve demokrasi arayışlarını güçlendirmiştir. 2000'li yılların başlarında sosyo-politik sistemde merkezî asker-sivil bürokrasi yine oldukça önemli bir figür idi; ancak artık tek başına değildi. Bu süreçte çeşitli kültürel kökenlere mensup toplumsal kesimler, merkezî devlet bürokrasisi karşısında kendini daha güçlü olarak ifade etme olanağı buldu. Aynı zamanda merkezî bürokrasi türdeş ve bütünleşik özelliğinden uzaklaşan,

çözülen bir yapı görünümü sergilemeye başlamıştı. Bu olgular sosyo-politik sistemde çok katmanlı ve çok boyutlu bir yöneten-yönetilen ilişkisi algısının oluşmasına yol açmıştır.

Türk sosyo-politik sistemini farklılaştıran yukarıdaki iç oluşumların yanısıra dış faktörlere dayalı ikinci dinamik; Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde yaşanan gelişmeler olmuştur. 1999 Aralık ayında yapılan Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi sosyal, siyasal ve iktisadi dönüşümün mihenk taşını oluşturmuştur. Sonrasında 17 Aralık 2004 tarihli AB Brüksel Zirvesinde Türkiye ve Avrupa Birliği arasında tam üyelik müzakerelerinin başlatılması kararı alındı. Böylelikle 3 Ekim 2005 tarihinde yapılan Hükümetlerarası Konferansta Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım müzakereleri başlamış oldu. Bu gelişmeler Kopenhag Kriterleri kapsamında "Türkiye'nin toplum, siyaset ve iktisadi sahalarda yapısal dönüşümü" için müzakere ve reform döneminin başladığı anlamını taşıyordu. Bu süreçte, yöneten-yönetilen ilişkilerinin, devlet aygıtının ve genel olarak iktidar biçiminin şeffaf, dengeli ve topluma dönük bir yönelimi içeren Avrupalılaşma ve bir ölçüde küreselleşme olgusu Türk sosyo-politik sisteminin yeni gündemini oluşturmuştur (Aşcı, 2019: 112-114). Siyasal partiler ve sivil toplum kurumlarının etkinliğinin arttığı bu süreçte bu aktörlerin küreselleşme ve Avrupa Birliği üyelik sürecine yönelik tutumları ve geliştirdikleri politikalar sosyo-politik sistemin yeni tartışma konularını oluşturdu. Bununla bağlantılı olarak Türk sosyo-politik sistemindeki belireyici unsurların küresel kapitalizm ve liberal demokratik siyasetin değerlerine ilişkin algı ve tutumları, toplum-devlet ilişkisine yönelik siyasal tavırlar siyaset yazınında yeni kavramsallaştırmalara olanak sağlamıştır.

Bu iki önemli oluşumun etkileri sonucunda, Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan kuramsal yaklaşımların yaslandığı devleti önceleyen, güçlü devlet geleneği ekseninde yöneten-yönetilen ayrışması üzerine temellendirilen geleneksel dikotomik modellerin yetersiz kaldığını ve daha kapsayıcı analizlere ihtiyaç olduğunu ileri süren görüşler seslendirilmeye başlandı.

Bu aşamadan itibaren siyaset yazınında demokratikleşme, demokratik siyaset, refahı önceleyen modernleşme, siyasal çeşitlilik, katılımcı iktidar anlayışı, ileri demokratik küresel siyasetle bütünleşmeyi arayan yeni kuramsal yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni kuramsal modeller arasında aşağıda açıklanmaya çalışılan Hasan Bülent Kahraman'ın "Tarihsel Blok Yaklaşımı", Ziya Öniş'in "Paradoksal Koalisyonlar Yaklaşımı" ifade edilebilir.

3.1. Hasan Bülent Kahraman'ın Tarihsel Blok Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeli

Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan modellerden biri de Hasan Bülent Kahraman'ın tarihsel blok yaklaşımı ile geliştirdiği modeldir. Hasan Bülent Kahraman merkez-çevre karşıtlığı üzerine bina edilen klasik modellerin Türkiye'de 1990 sonrasında gerçekleşen siyasal ve sosyal olguları açıklamakta yetersiz kaldığını savunmaktadır.Tarihsel blok modeli özü itibariyle, Mardin'in merkez-çevre yaklaşımı üzerine kurulan modelinin 1990'lı yıllardan itibaren Türk sosyo-politik sisteminde yaşanan değişimler gözetilerek güncellenmesini, bu olguları açıklayabilecek yeni kavramlarla analiz düzeyinin yetkinleştirilmesini amaçlamaktadır (Kahraman, 2008: xiv, 123).

Kahraman bu amaçla merkez-çevre modelini kimi kavramsal müdahalelerle derinleştirmeye çalışmıştır. İlk aşamada merkez ve çevreyi doğuş ve şekillenişi bağlamında yeniden tanımlayarak bu kavramları boyutlandırmış ve derinleştirmiştir. Kahraman, Jöntürkler ve İttihat-Terakki oluşumlarıyla meşrutiyet döneminden Cumhuriyete akan süreçte Türk sosyo-politik sisteminin özü itibariyle "militer elitlerin tarihi ve toplumu değiştirme etkinliği" özellikli, devlet merkezli bir yapılanma arz ettiğini savunur. Bu bağlamda devlet merkezinin siyasetin mekânını oluşturduğunu, dolayısıyla siyasal faaliyetin tek aktörünün devletle özdeşleşmiş merkez olduğunu vurgular. Kahraman'a göre çevre, 1950'de yapılan genel seçim sonuçlarına kadar merkezdeki siyasal etkinliğe katılma olanağı bulamamış, siyasal mekânın dışında kalmıştır. Her ne kadar 1950 öncesinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Serbest Fırka gibi muhalefet oluşturma çabaları görülmüş ise de bu girişimler çevre ile organik ilişkisi

olan tabandan gelen hareketler olamamış; aksine siyasal merkezin laboratuarında kurgulanan oluşumlar olmaktan öteye gidememişlerdir (Kahraman, 2008: 128-129, 172-173, 193-194). Kahraman ancak 1950 seçimleri sonrasında siyasal mekânın çevreye taşınabildiğini; ancak böylelikle Türk sosyo-politik sisteminde çevrenin siyasal merkezin karşısında bir siyasal öge olarak yer alma fırsatı bulduğunu ileri sürer. Bu döneme kadar siyasal merkezin başat unsur olduğu Türk sosyo-politik sisteminde seçim sonuçlarına koşut olarak merkez-çevre ayrışması, iktidar mücadelesi olarak da kendini göstermeye başlamıştır (Kahraman, 2008: 128-129, 172-173).

Kahraman, merkez ve çevreyi siyasal olarak anlamlandırmaya yönelik bu kavramsal açıklamanın ardından siyasal merkez kavramını da irdeler. Bu aşamada merkez cephesinin kurumsal aktörleri tarafında oluşturulan koalisyonu *Tarihsel Blok* olarak kavramsallaştırır. Kahraman'a göre "merkez", farklı aktörlerin oluşturduğu bir *koalisyon,* bir *iktidar blokudur.* Tarihsel blokun varoluş nedeni devlet ile özdeşleşmesidir. Meşruiyeti de buradan kaynaklanır. Devlet de toplumu aşan mutlak egemen siyasi öznedir (Kahraman, 2008: xii, 171).

Kahraman'ın merkez-çevre kavramlarına derinlik kazandırarak yeniden boyutlandırmaya yönelik ikinci dokunuşu merkez ve çevreyi coğrafi-sosyolojik mekân olarak oluş ve biçimleniş boyutuyla ele almak suretiyle olmuştur. Kahraman burada *coğrafi merkez* ve *coğrafi çevre* kavramlarını üretir. Bu kavramsallaştırma ile merkez ve çevre siyasal boyutun yanısıra bir coğrafi-sosyolojik boyut da kazanmıştır. Bu boyutlar 1990 sonrası Türk sosyo-politik sisteminde gerçekleşen ekonomik değişimleri açıklama bakımından önemli katkılar sunmuştur. Kahraman merkez ve çevreye ilişkin geliştirdiği bu coğrafi-sosyolojik kavramsallaştırmayı asıl amaçladığı *merkezdeki çevre-çevredeki merkez* kavramlarını oluşturmakta kullanır. Kahraman 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de, özellikle "çevre"de gözlemlenen iktisadi değişimleri ve merkez-çevre ilişkisinin ulaştığı yeni düzeyi açıklamakta bu kavramların çok işlevsel olduğunu savunur (Kahraman, 2008: xiv, 171, 174-178).

Merkez ve çevreyi böylece çok boyutlu ve derinlikli bir konuma yerleştiren Hasan Bülent Kahraman ardından Türk sosyo-politik sisteminde merkez ve çevre ilişkisinin

içeriğini oluşturan modernleşme kavramını da yeniden anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu amaçla *aktif* ve *pasif* modernleşme kavramlarını alanyazınına kazandırmıştır. Pasif modernleşmeyi, İttihat ve Terakki ile başlayıp Cumhuriyet döneminde anlamı derinleşen, merkez eliyle gerçekleştirilen modernleşme biçimi olarak tanımlar. Tarihsel blokun yürüttüğü bu modernleşme tipi özünde sanayileşme, tarım toplumunun dokusunu yitirmesi, şehirleşme, gelir düzeyinin yükselmesi gibi alt yapısal dinamiklere dayanmaz. Pasif modernleşme askeri bürokrasi ile her daim dirsek temasını sürdüren, kültürel, hukuki ve normatif düzenlemeler bağlamındaki modernleşme çabalarını içerir. Pasif modernleşme anlayışında gelenek ve dini motifler yer almaz. Devlet temelli, radikal, yukarıdan aşağı ve güvenlikçi bir siyasi kültüre dayanır. Aktif modernleşme, 1950 seçimleri ile oluşan siyasal yapı ile merkezin uyguladığı pasif modernleşme politikasına karşı çevrenin benimsediği modernleşme anlayışını ifade eder. Aktif modernleşme refah düzeyinin yükselmesi, zenginleşme, kalkınma sanayileşme, şehirleşme gibi toplumsal dönüşümlere öncelik veren çevresel güçler tarafından izlenen politikaları içerir. Bu özellikleri ile aktif modernleşme toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan çevrenin, refahının yükseltilmesini, toplumun geleneksel ve dini değerlerle olan bağlarını kabullenmeyi ifade eder. Özü itibariyle gelenekle çatışmasız ve aşağıdan yukarı bir siyaset kültürünü bünyesinde barındırır (Kahraman, 2008: 178-181).

Hasan Bülent Kahraman Türk sosyo-politik sisteminin bu iki farklı siyaset anlayışına dayanan modernleşme politikalarını uygulayan siyasi aktörlerin (Tarihsel Blok-Çevre) siyasal ilişkileri çevresinde şekillendiğini ileri sürer. Sözü edilen *Tarihsel Blok*, İttihat ve Terakki'nin 1889 yılında yapılan ikinci kongresinde kabul edilen aydın-asker-sivil bürokrasinin güç birliğini ifade eden bir oluşumdur. Türk sosyo-politik sisteminin önemli mihenk taşlarını oluşturan II. Meşrutiyet ve ardından Cumhuriyet gibi önemli dönüşümler bu Tarihsel Bloku oluşturan kadroların eseridir. Bu blokun karşısında taşralı burjuvalar ve geniş halk kitlelerini içeren çevre yer almaktadır (Kahraman, 2008: xii, 123).

Hasan Bülent Kahraman kendisinin kavramsallaştırdığı Tarihsel Blok modelinin temel dayanağını şöyle açıklamaktadır: Tarihsel Blok, aydın-asker-sivil bürokrat ögelerin

oluşturduğu güç birliğinin temsil ettiği *merkezi* ifade eder. Merkezin karşısında taşralı burjuvazi, büyük şehir merkezlerinde yaşayan göçmenler ve geniş halk yığınlarının oluşturduğu çevre yer almaktadır. Türk sosyo-politik sistemi işte bu merkez ve çevrenin sürekli bir devinim içerisinde sürüp giden iktidar mücadelesi ekseninde biçimlenmiştir. Başka bir deyişle Türk sosyo-politik sistemi 1950'ye kadar olan dönemde Tarihsel Blokun başat güç olarak şekillendirdiği, 1950 sonrasında ise çevre ile Tarihsel Blok arasındaki ayrışma ve çekişmenin belirleyici etken olduğu bir özellik taşımaktadır. Bu sürecin tümünde Tarihsel Blokun ögeleri arasında yaşanan güç mücadelesi de Türk sosyo-politik sistemini etkilemiştir (Kahraman, 2008, 165, 181, 235).

Hasan Bülent Kahraman'a göre, çevre ve Tarihsel Blok arasında 19. yüzyıl sonunda başlayan bu iktidar ve güç mücadelesi 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı sonrasında kökten bir başkalaşım geçirmiş ve Cumhuriyetin ilk döneminden itibaren Tarihsel Blok sosyo-politik sistem içerisinde oyun kurucu konumunu güçlendirmiştir. Askeri bürokrasinin sistemin öncü ve taşıyıcı gücü rolünü üstlendiği bu yapının ideolojik örgüsünü *Kemalizm* oluşturmuştur (Kahraman, 2008: 120-160). Bu süreçte sosyo-politik sistem toplumun askeri bürokratik elitlerin önderliğinde kurumsal ve kültürel düzeyde dönüştürülmesi uygulamalarına sahne olmuştur. Sosyo-politik sistem tümüyle asker-sivil bürokrat ve aydınların güç birliği yaptığı Tarihsel Blokun egemenliğine girmiş, laiklik ve batılılaşmanın başat temasını oluşturduğu pasif modernleşme uygulamaları geniş bir alan bulmuştur. Tarihsel Blok, siyasi ve sosyal zeminin tek hâkimi olan modernleştirici bir kuvvet konumundadır ve kendi ögeleri arasında da mutlak bir uyum mevcuttur. Tarihsel Blokun karşısında denge unsuru olabilecek herhangi bir toplumsal oluşum yoktur. Bir toplumsal güç unsuru olabilecek çevre sosyo-politik sistemin tamamen dışındadır. Devletin benimsediği "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" oluşturma siyaseti, çevrenin devlet merkezine eklemlendiğini varsaymaktadır (Kahraman, 2008: 128-129, 172,188-197).

Hasan Bülent Kahraman 1950 seçimleri sonrasında sosyo-politik sistem içerisinde çevrenin alan kazandığını, Tarihsel Blokun egemenliğindeki siyasal merkezin çözülerek çevreye doğru bir kayma yaşandığını vurgular. Böylece çevre muhalefette

yer alan siyasal bir seçenek konumuna gelmiştir. Muhalefetteki çevrenin gücü bünyesinde küçük ve büyük burjuva kesiminin temsilcileri, liberal demokrasi eğilimli aydınlar, köylüler gibi değişik toplumsal kesimlerin desteğini almış olmasından kaynaklanmaktadır. 1950 seçimlerinin ardından çevrenin sosyo-politik sistemde iktidar mücadelesi veren bir öge olarak yer alması sonrasında Türkiye'de siyasal anlamda merkez ve çevre oluşmuştur. 1950 seçimleri sonrası dönemin dikkat çekici özelliği merkezi temsil eden siyasal blokun 1908'de başlayan iktidarının çevrenin iktidara gelişi ile sonlanmış olmasıdır[23] (Kahraman, 2008: 173-174, 197-212).

Hasan Bülent Kahraman 1960-1980 dönemini Tarihsel Blok için bir çözülme ve bölünme dönemi olarak tanımlar. 1970'ten sonra Tarihsel Blok yani merkezi oluşturan ögeler arasında çatışma yaşanmaya başlamıştır. Tarihsel Blokun ögelerinden aydınlar kesimi sol Kemalist bir anlayışı benimserken, diğer unsur olan askeri bürokrasi muhafazakâr Kemalist bir tutum izlemiştir. Aydınlar, sınıfsal bir anlayışla Kemalizmi yorumlarken, askeri kesim buna sert bir tavır koymuştur. Tarihsel Bloku oluşturan koalisyonun iki önemli ögesi asker ve aydın kesimler arasındaki mücadele 1971'de açık bir şekilde ortaya çıkmış, önce ordu içerisindeki bir kesim tasfiye edilmiş ve ardından 12 Eylül 1980 darbesi ile aydınlar Tarihsel Bloktan dışlanmış ve ordu merkezin yegâne egemen gücü haline gelmiştir. Bu dönemde çevre merkeze karşı kendini çoğunlukla sol söylem[24] ve eylemler ile ifade etmiş ve konumlandırmıştır (Kahraman, 2008: 183, 212-220, 236).

Kahraman, 1980'den itibaren ve özellikle 1990'larda çevredeki kentleşme, göç, piyasa ekonomisi ile bütünleşme, zenginleşme ve küreselleşme gibi hareketlerin çevreyi

[23] Kendisi ile yapılan bir röpörtajda Yaşar Kemal'in bu durum ile ilgili yorumları şu şekildedir: "Türkiye'de 1950'de halkın oyu ile gerçekleştirmeye çalıştığı demokrasiye ben biçimsel de olsa saygılıyım. Halk, 1950 yılında ne yaptı? Kendisini 700 yıldır ezen bürokrasiyi oylarıyla yönetimden uzaklaştırdı. …Bana öyle geliyor ki, Türk halkının bürokrasiden çektiğini dünyanın hiçbir halkı yönetimden çekmemiştir. Anadolu halkı tarihin en büyük zulmü altında inlemiş ve fırsat bulur bulmaz bürokrasiyi devirmiştir. "(İpekçi, A., "Yaşar Kemal ile sohpet, Konu: Edebiyat ve politika" Miliyet Gazetesi, 19 Nisan 1971).

[24] Yaşar Kemal aynı röpörtajda şunları söylemektedir: "Türkiye'de bürokrasi, sosyalist düşüncenin gücünden faydalanarak yeniden yönetime el koymak istiyor. Bu gücün (bürokrasinin) büyük bir terör ve dikta yaratmaması için bir sebep yok gibime geliyor. Bürokrasinin özgürlük sağlayabilmesi için ne burjuvazi ne de proleterya gibi sağlam bir temeli vardır. Onun için bürokratlar, nerede, kim adına iktidara gelmişlerse ayakta kalabilmek için korkunç bir baskı rejimi kurmuşlardır "(İpekçi, A., "Yaşar Kemal ile sohpet, Konu: Edebiyat ve politika" Miliyet Gazetesi, 19 Nisan 1971).

çeşitlendirdiğine ve Türk sosyo-politik sistemine hareketlilik kazandırdığına dikkat çeker. Bu süreçte şehirlere akan geniş halk kitlelerinin göçü *"merkezde bir çevre"* oluşturmuş; buna paraelel çevrede oluşan zenginleşme Anadolu burjuvazisini güçlendirmiş ve böylece *"çevrede bir merkez"* ortaya çıkmıştır. Bu olgu merkez ve çevre kavramlarına siyasal anlamın yanı sıra coğrafi-sosyolojik bir anlam da kazandırmıştır. Bu gelişmeler ile *merkezdeki çevre* ile *çevredeki merkez* arasında etkin bir güç birliği oluşmuş ve çevre merkezin karşısında tekrar dinamik bir öge konumuna gelmiştir. Çevrenin aktif modernleşmeye yönelik söylem ve tavrı güçlenmiş, merkez ise çevrede gelişen İslami değerlere dayanan siyasal söylem ve eylemlere karşı tepkisel bir tavır koymuştur. Hasan Bülent Kahraman bu dönemde gerçekleşen 28 Şubat müdahalesinin Tarihsel Blok için bir toparlanma fırsatı olarak görüldüğünü vurgular. Aydın kesimin sınırlı desteği ile gerçekleşen bu toparlanma girişiminin öncülüğü Atatürkçü Düşünce Derneği ve Cumhuriyet Gazetesi gibi doktriner tavrı benimseyen kurumlar tarafından üstlenilmiştir (Kahraman, 2008: 221-231, 246).

Hasan Bülent Kahraman, çevre ve tarihsel blok arasında yaşanan iktidar mücadelesinin iktidarın dönemsel olarak taraflar arasında el değiştirmesi ile sonuçlandığını ve çok partili döneme geçilmesinden itibaren sosyo-politik sistem içerisinde genel olarak çevrenin daha görünür bir konuma geldiğini, merkezin ancak askeri darbe ve/veya muhtıralarla sosyo-politik sistemde ön plana çıktığını, sistemi kendince yapılandırdıktan sonra yapılan seçimlerde çevrenin yeniden iktidarı elde ettiğini vurgular. Bu açıdan bakıldığında sosyo-politik sistemde iktidara sahip olma durumu bir git-gel devinimi içerisinde gerçekleşmekte; ancak merkezin iktidara sahip olma yöntemi çoğunlukla demokratik olmayan[25] bir yol[26] izlemektedir (Kahraman, 2008: 182).

[25] Bu konuya ilişkin Turan Güneş şunları söylemektedir: "Türkiye'de kendini halka beğendirmek yetmez. Seçkinlere kendini beğendirmek gerekli. Ben Türkiye'de seçkinlerin demokrasiyi pek içlerine sindirdiklerini sanmıyorum. Türkiye'deki seçkinler, nasıl olup da dağdaki bayırdaki seçmenin milletvekili yaptığı insanların profesörlerden, basının değerli kalemlerinden ve planlama uzmanlarından daha fazla söz sahibi olduğunu kabullenemiyorlar. "(Güneş, 1979).

[26] Kazım Berzeg, "27 Mayıs 1960 eyleminin, bürokratik oligarşinin iktidara gelme eylemi olduğunu" ve idari yapının (bürokrasinin) iktidarını ön plana çıkaran bu eylemin "devletçi-seçkinci" bir eylem olduğuna vurgu yapar (Berzeg, 2000. 177).

Bir bütün olarak bakıldığında Hasan Bülent Kahraman'ın Türk sosyo-politik sistemini 1990'lardan itibaren ortaya çıkan değişimler bağlamında değerlendirdiği Tarihsel Blok modelinin, sistemi çoklu bir bakış açısı ile açıklama yetkinliğini taşıdığını ve dikotomik modellerin sınırlarını aştığını söylemek mümkündür. Kahraman bu yaklaşımı ile, Türk sosyo-politik sistemi içerisindeki merkezin türdeş ve benzeşen unsurlardan oluşan bir iktidar yapılanması özelliğine sahip olmadığını; asker-sivil bürokrasi ve aydınların oluşturduğu bir güç birliği oluşumu özelliği taşıdığını öne sürer. Bu ittifakı oluşturan ögelerin dönemsel olarak kendi aralarında iç çatışma ve iktidar mücadelelerine giriştiklerine de dikkat çeker. Öte yandan 1990'lı yıllardan itibaren çevrenin de türdeş ve benzer bir yapı olma özelliğinden uzaklaştığını; göç, kentleşme, serbest piyasa ile ilişkiler ve zenginleşme olgularının etkisiyle *merkezdeki çevre- çevredeki merkez* olarak farklılaştığını, bu farklı hatların kendi içinde güç birliğine gittiğini belirtir. Tarihsel Blok modeli Türk sosyo-politik sisteminin iki yapı arasındaki karşıtlık temelinde (yapılar arası) yaşanan iktidar mücadelesi ile, bu yapıların kendi içinde (yapı içi) yaşanan mücadele ve ittifaklar çevresinde biçimlendiğini öne sürer. Bu özelliği ile çoklu bir iktidar tablosunu öne çıkarır. Ancak Tarihsel Blok Modeli, geliştirildiği 1990'lı yılların siyasal olgularının sosyo-politik sistem üzerindeki etkilerini irdelerken 2000'li yıllar sonrasında gerçekleşen siyasal dönüşümün sosyo-politik sistem üzerindeki etkisi bağlamında Tarihsel Blok ve çevre veya devlet-toplum ilişkisinin boyutları hakkında bir şey söylememektedir.

3.2. Ziya Öniş'in Paradoksal Koalisyonlar Yaklaşımı ile Sosyo-Politik Sistemi Açıklama Amaçlı Modeli

Türk sosyo-politik sistemini açıklama amacına yönelik olarak Ziya Öniş'in 2007 yılında siyaset yazınına kazandırdığı *"muhafazakâr küreselciler-savunmacı ulusalcılar"* yaklaşımı, *"paradoksal koalisyonlar"* olarak adlandırılmıştır. Bu tanımlama farklı sosyo-politik unsurların, herhangi bir alanda kendi kültürel kimlik ve çıkarlarına dayalı esnek yapılı koalisyonlar oluşturmaları, ancak bu unsurların diğer kimliksel özellikleri nedeniyle kurulan koalisyonun kırılgan ve paradoksal bir içerik barındırması gerekçesine dayandırılmıştır (Karakoç, 2019: 271).

Ziya Öniş'in modelinin hareket noktasının geri planında, Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci bağlamında gerçekleşen siyasal gelişmeler çerçevesinde Türk sosyo-politik sistemini, "Avrupa Birliği entegrasyonu, Avrupalılaşma, reformlar, küreselleşme" eksenli bir dış dinamik üzerinden irdeleme fikri yatmaktadır. Öniş, Avrupa Birliği üyelik süreci boyunca Türk sosyo-politik sisteminde avrupalılaşma ve küreselleşmeye yönelik tavırların dikotomik modellerin dayandığı kavramlarla açıklanamayacağını savunur. Öniş, dikotomik modellerin kullandığı kavramların, sivil toplum alanı, siyasal düzlem ve devlet erkini kullanan unsurların avrupalılaşma ve Avrupa Birliği ile bütünleşmeye yönelik tutumlarını açıklamada yetersiz kaldığını vurgular. Ziya Öniş, Türk sosyo-politik sisteminde Avrupa Birliği sürecinde benimsenen tavrı doğru bir şekilde yorumlayabilmek amacıyla muhafazakâr küreselciler-savunmacı ulusalcılar olarak tanımladığı yeni bir yaklaşım önerir (Öniş, 2007: 250).

Öniş bu yaklaşımın 1999 Helsinki Zirvesi'ni izleyen dönemde Türk sosyo-politik sisteminde oluşan yeni grupları ve anlayışları değerlendirmekte önemli bir katkı sunacağını ileri sürmektedir. Öniş, *muhafazakâr küreselciler* olarak adlandırdığı kesimin küreselleşmeyi olumlu değerlendirdiğine dikkat çeker. Küreselleşmeyi toplumsal gelişme açısından önemli fırsat ve imkanlar sunan bir olgu olarak değerlendiren bu toplum ve devlet kesiminin, Avrupa Birliği üyeliği ve avrupalılaşma çabaları yönünde gerçekleştirilecek reformları desteklediğini savunur. Devletin ve toplumun içinde yer alan seküler liberal elitler, reformcu kürtler ve ılımlı islamcıların oluşturduğu bir koalisyondur bu. Helsinki Zirvesi sonrasında giderek güç ve önem kazanan bu kesim aynı zamanda Avrupa Birliği üyeliği ve küreselleşme ile edinilecek getiriler açısından bir kamu desteğine de sahiptir (Öniş, 2007: 250-251).

Ziya Öniş muhafazakâr küreselcilerin karşısında savunmacı ulusalcıları konumlandırır. Bu grup içe dönük, küreselleşmeye karşı olumsuz ve savunmacı bir tutumu benimsemiştir. Küreselleşmeyi sınırları zayıflatan, bölünmeye zemin hazırlayan, ulusal birlik ve egemenliği güçsüzleştiren zararlı bir olgu olarak değerlendirmektedir. Onlara göre avrupalılaşma ve küreselleşme birbiriyle bütünleşmiş süreçlerdir, devletin üniter ve laik yapısını bozucu bir mahiyet

taşımaktadır. Bu anti-reformist güç birliğinin bünyesinde radikal Kemalistler, aşırı milliyetçiler, kökten dinci islamcılar, büyük işçi sendikaları yer almaktadır. Fakat savunmacı ulusalcı kesimi oluşturan unsurların Avrupalılaşma, küreselleşme ve reformlar hakkındaki değerlendirmeleri farklılıklar içerir. Örneğin bu kamp içerisindeki radikal Kemalist ve aşırı milliyetçi gruplar, Cumhuriyetin kurucu ilkesi olarak gördükleri çağdaşlaşma-batılılaşma ilkesi çerçevesinde avrupalılaşma ve Avrupa Birliği sürecini kısmen desteklemekte, ancak ulusal egemenlik ve laiklik konusundaki endişeleri nedeniyle kurumsal reformlara karşı çıkmaktadırlar. Bu tutum açık bir paradoks ifadesidir. Öte yandan bu oluşum içerisinde konumlanan ordu da paradoksal bir tutum sergilemektedir. Bir taraftan kendisi de ekonomik bir unsur özelliği taşıdığı için küreselleşmenin iktisadi boyutuna karşı olumsuz bir tavır koyamamaktadır. Öte yandan sosyo-politik sistem içerisindeki ayrıcalıklı durumunu koruyabilmek üzere Avrupa Birliği sürecinde yapılması beklenen birçok önemli siyasi reforma karşı tepkisel davranmaktadır (Öniş, 2007: 251). Öniş muhafazakâr küreselciler-savunmacı ulusalcılar güç birliğinin farklı siyasal partiler içinde de destekçilerinin bulunduğunu, bir anlamda bu hattın siyasal yelpazede farklı yerlerdeki partileri çaprazlama kestiğini öne sürer. Bu görüşünü 1992-2002 dönemindeki koalisyon ortaklarından Demokratik Sol Parti (DSP)'nin kendisini genel olarak savunmacı ulusalcı bloka yakın bir yerde konumlandırmasına karşın partinin önde gelen isimlerinden dışişleri bakanı İsmail Cem'in ve ekonomiden sorumlu devlet bakanı Kemal Derviş'in küreselci-reformcu bir tutum sergilediklerine vurgu yaparak desteklemektedir. Koalisyonun diğer ortağı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) savunmacı ulusalcı blokun güçlü bir unsuru iken, üçüncü ortak Anavatan Partisi (ANAP) ise açıkça küreselci-reformcu blok yanlısı bir tutum izlemektedir (Öniş, 2007: 251-252).

Ziya Öniş'e göre 2002 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkan AK Parti özellikle 2007 yılına kadar sosyo-politik sistem içindeki siyasal partiler arasında küreselci-reformist güç birliğinin en güçlü figürü haline gelmiştir. 2002 seçimleri sonrasında farklı toplumsal kesimlerin ve gelişen Anadolu burjuvazisinin güçlü desteği ile hareket eden AK Parti, Avrupa Birliği üyelik sürecinin ve küreselleşmenin gereklerine uygun iktisadi ve siyasi reformlara yönelmiş, demokratikleşme yönünde önemli açılımlar

gerçekleştirmiştir. Bu yönelim AK Parti'ye iç siyasetteki laik ve radikal Kemalist engellere karşı önemli bir alan açmıştır. Bu süreçte dini özgürlüklerin genişletilmesi, geleneksel değerlere bağlı muhafazakâr kesimin kamusal haklarının tanınması partiye bu kesimin güçlü desteğini kazandırmıştır. AK Parti'nin Avrupa Birliği tercihi ve bu yöndeki reformist tavrı, sol liberal kesimin, yabancı finans gruplarının ve komprodor burjuvazinin de desteğini sağlamıştır (Öniş, 2007: 252-253).

2002 seçimlerinden ana muhalefet partisi olarak çıkan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise, 2002-2007 döneminde dar ve katı bir laiklik anlayışı, sert milliyetçi söylemleri benimseyen tavrı ile savunmacı ulusal blokun önde gelen figürü olarak konumlanmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, devletin küçültülmesi, karar alma süreçlerinde merkezin etkisinin azaltılması, kobilerin geliştirilmesi, cinsiyet eşitliği gibi sosyal demokrasinin savunduğu politikaları gölgede bırakarak Avrupa karşıtlığı, laiklik ve milliyetçilik söylemlerini öne çıkararak seçmen kitlesini genişletmeyi amaçlamıştır (Öniş, 2007: 277).

Ziya Öniş, 2002-2007 döneminde "Avrupa Birliği'nin Güney Doğu'da güçlenen terör ve PKK, Kıbrıs meselesi gibi konularda sessiz kalması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye'deki başörtü yasağını onaylaması, İslamofobia'nın Avrupa'daki yükselişi, Almanya ve Fransa'nın Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik sürekli olumsuz yaklaşımı, Avrupa Birliği yetkililerinin Türkiye'deki anti-terör yasasını temel özgürlükleri öne sürerek eleştirmeleri, Avrupa ve Amerika'nın Ortadoğu'daki müdahaleci tavırları" gibi sorunların, savunmacı ulusalcı güç birliğinin Türk sosyo-politik sistemi içerisindeki desteğini arttırmasına ve güçlenmesine yol açtığına dikkat çekmektedir (Öniş, 2007: 253-256).

Ziya Öniş, AK Parti'nin dini değerleri önceliklendiren anlayışı ve muhafazakâr dokusu, nedeniyle Avrupalılaşma girişimlerinin sınırlandığını savunur. Çünkü partinin İslami değerlere sahip çıkmayı amaçlayan tabanına yönelik dini ve muhafazakâr motifli politikaları AB'nin liberal ve seküler değerler dizisi ile uyum sorunlarına yol açmakta idi (Öniş, 2007: 259).

Ziya Öniş, Avrupalılaşma ve küreselleşme sürecinde mesafe almanın küreselci ittifakın daha da güçlenmesi ile mümkün olacağını bunun için de bu yapının liberal ve seküler içeriğinin geliştirilmesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda küreselci güç birliği içerisinde laikliği liberal olarak yorumlayan sosyal demokrat bir yeni sol siyasi yapılanmanın gerekli olduğunu ve bu siyasal oluşumun Türk sosyo-politik sistemi içerisinde merkezi bir yer edinmesinin gerekli olduğunu savunur. Böylece Türk toplumunun dini özelliklerinden ziyade seküler yapısı ön plana çıkacak; "tek başına İslam" yerine "demokrasi, liberalizm ve laiklik ile uyuşan bir İslam"ın kabul gördüğü bir siyasi anlayış toplumda kendisine yer bulmuş olacaktır. Bunun yanısıra bu yeni sosyal demokrat temalı sol siyasi oluşum, liberal bir laiklik siyaseti ile demokratik, liberal değerler ile çatışmadıkça bireysel ve dini özgürlükleri genişletecek, liberal sol çevrelerin ''toplumun İslamileşmesi" gibi kaygılarının da giderilmesine katkı sunacaktır. Bu sosyal demokrat oluşum, "tek başına Türkiye" yerine "Avrupa'nın ve uluslararası toplumun bir parçası olarak Türkiye" anlayışıyla toplumdaki vatan sevgisi kavramını sahiplenirken buna paralel olarak savunmacı ulusalcı anlayış ile ayrışmış olacaktır (Öniş, 2007: 259).

Ziya Öniş'in *muhafazakâr küreselciler-savunmacı ulusalcılar* yaklaşımı ile Türk sosyo politik sistemini açıklama amaçlı analizine genel bir bakışla bürokratik merkez-muhafazakâr çevre ayrışmasına dayanan cepheler arasındaki iktidar mücadelesi anlayışının dışına çıktığını söyleyebiliriz. Öniş'in modeli, Türk sosyo-politik sisteminin birbiriyle benzeşmeyen ve türdeş olmayan siyasi oluşumların meydana getirdiği grupların, güç birliklerinin, birbirlerine karşı sürdürdükleri iktidar mücadelesinin etkisi altında kalarak biçimlendiğini savunur. Ziya Öniş *paradoksal koalisyonlar* karakteristiğini taşıyan bu güç birliklerine örnek olarak avrupalılaşma ve küreselleşme sürecinde Türk sosyo-politik sisteminde farklı siyasal görüş ve tutumlara, kimlik özelliklerine sahip siyasal oluşumların mevcudiyetini vermektedir. Öniş, bu oluşumların ortak ilke ve yönelimler çevresinde buluşup koalisyonlar oluşturduklarına vurgu yapar. Buna paralel olarak bu güç birliği oluşumu içerisinde yeni kimliksel özelliklere sahip farklı siyasal yapılanmaların gerekli olduğunu savunur.

3.3. Dikotomik Modeller 2000'li Yılların Türk Sosyo-Politik Sistemini Açıklamakta Yeterli midir?

Benjamin Gourisse merkezi iktidar eksenli bakış açısını, içiçe geçmiş ve birçok yönden birbiriyle kesişen iki olgu üzerinden analiz eder; *"Güçlü Devlet Geleneği"* ve *"Modernleşme Kuramları"* (Gourisse, 2016: 8-13). Türk sosyo-politik sistemini bu iki temel belirleyici unsur çevresinde irdeleyen alanyazınındaki başat yaklaşım; toplum ve devlet arasındaki ayrışmayı önceleyerek, devlet kavramını, kategorik olarak toplumdan ayrışmış ve daha üst bir yerde konumlandırmaktadır. Merkezî otoriteyi devletle özdeşleştiren bu yaklaşım toplum ve devlet arasındaki yapısal ilişkileri ihmal eden, devletten topluma doğru akan tek hatlı bir ilişkiye dayanan bir varsayıma göre hareket eder (Özdemirci, 2022: 97). Türk sosyo-politik sistemini açıklamaya çalışan alanyazınında belirleyici etkiye sahip Şerif Mardin, Niyazi Berkes ve İdris Küçükömer gibi düşünürler, aralarındaki derin görüş farklılıklarına karşın Türk siyasetini temelde ikili karşıtlıklar üzerinden analiz etmişler ve bu karşıtlığı toplum ve devlet arasındaki ayrışma üzerinden temellendirmişlerdir (Aytaç, 2006: 39-43).

Halil İnalcık'ın Osmanlı İmparatorluğunu Max Weber çizgisini izleyerek değerlendirdiği çalışmasında (İnalcık, 1995) İmparatorluğun toplumsal yapısı Patrimonyalizm ve Doğu Despotizmi kavramları bağlamında ele alınarak padişahın mutlak hâkimiyeti şeklinde formüle edilir. Cumhuriyet dönemini çözümlemeye çalışan Şerif Mardin ve Metin Heper tarafından da yine Güçlü Devlet geleneği kuramı bağlamında devlet; tüm olan-biteni biçimlendiren biricik başat aktör olarak konumlandırılmıştır. Şerif Mardin, Edward Shills'in ürettiği merkez-çevre ayrışmasından kalkarak modernleşme öncesinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu kentli ve yerel göçebe halklar arasındaki çatışma çerçevesinde ele alır, merkez ve çevre olarak betimlediği bu kesimler arasındaki ilişkinin çok zayıf olduğunu vurgular. Modernleşme sürecinin Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet arasında tarihsel açıdan bir süreklilik sergilediğini savunan Mardin, 19.yüzyılda bürokratik elit kesimin modernleşmenin öncüsü olduğuna dikkat çeker. Mardin'e göre bu kesim ile Cumhuriyetin kurucu Kemalist kadroları arasında bir devamlılık mevcuttur (Mardin, 1992b). Metin Heper de Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Türkiye Cumhuriyeti'ne

evrilen tarihsel akışı, merkez-çevre paradigmasını tamamlayıcı bir yaklaşımla "güçlü/aşkın devlet" perspektifinden analiz eder. Bu bakış açısı içerisinde neredeyse 800 yıllık bir dönemin toplumsal olgularını bu model üzerinden açıklamaya çalışır (Heper, 2012).

Bütün bu kuramsal yaklaşımların karakteristik özelliği, devletin; egemenliği altındaki insanlara, kendi kural ve düzenini dayatan kudretli bir olgu olarak betimlenmesidir (Gourisse, 2016: 8). Bu yaklaşımlar topluma karşı devleti önceleyen ve bir proje kapsamında toplumun yukarıdan aşağıya doğru tümüyle dönüştürülebileceğini varsayan merkezci bir anlayışı savunur (Özdemirci, 2022: 98-99).

Son bir asır boyunca Türk sosyo-politik sistemi ve toplumsal yapısına egemen olan gerginlik ve derin kültürel ayrışmalara neden olan olguları anlamlandırabilmek için merkez-çevre kuramsal yaklaşımı açıklayıcı bir model işlevi görmüştür. Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısında meydana gelen sorun, çatışma ve gerilimlerin merkez-çevre kuramsal yaklaşımı bağlamında irdelenmesi, Shills'in (2002) "Merkez-Çevre" modelindeki gibi tarihsel süreç boyunca Osmanlı'dan bugünlere uzanan bütüncül bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı Shills'in "Merkez-Çevre" modeli ile uyumludur. İmparatorlukta merkezî devlet otoritesi asker-sivil elitler tarafından kullanılmaktadır. Bir tarafta padişah tarafından dini ve yönetsel yetkilerin tanındığı devlet kadroları, diğer tarafta ise yönetilen geniş halk kitleleri bulunmakta idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu köklü ve yaygın bürokratik yapısı dönemin koşullarına göre oldukça gelişmiş bir mahiyettedir ki, bu yapı İmparatorluğun Cumhuriyete aktardığı bir miras olarak da kabul edilmektedir (Morsümbül, 2015: 683- 694).

Bu ayrışmanın Türk toplumsal yapısında yol açtığı problemler "halk-aydın ikiliği", "ötekileştirme, kültür ve kimlik sorunu", "Türk sosyo-politik sisteminde bütünleşme sorunu" olarak ifade edilmektedir. Türk toplum yapısına egemen olan anlayışın Osmanlı toplum yapısından tevarüs edilen "yöneten-yönetilen" ayrımına dayandığı ve günümüzde de bu yapının yönetici elit kesim tarafından titizlikle korunduğu gerçeği

gözetildiğinde, sosyo-politik sistemin dikotomik modeller üzerinden açıklanabilmesi halen mümkün görünmektedir (Morsümbül, 2015: 695).

Klasik Osmanlı döneminden günümüze uzanan süreçte Türk sosyo-politik sisteminin analizinde merkez-çevre yaklaşımı önemli bir işlev görmesine karşın, bu süreçte bazı dönemlerde farklı oluşumlar da gözlemlenmiştir. Bunlar arasında Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesi, 1970 yılında Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu, Anavatan Partisi'nin 1983 yılında iktidara gelmesi, 1996 yılında kurulan RP-DYP (Refahyol) koalisyonu merkez-çevre yaklaşımı bağlamında önemli kilometre taşlarını oluşturmuştur. Ancak merkez-çevre kuramsal yaklaşımı perpesktifinden bakıldığında en dikkat çekici olgunun Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)nin 2002 yılı sonlarında başlayan iktidar süreci olduğu söylenebilir. AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesi ve iktidarı uzun süre elinde tutması merkez-çevre yaklaşımı açısından siyasal rekabetin farklı bir zeminde cereyan etmesine yol açmıştır. Bu süreçte serbest piyasa olanaklarının da katkısıyla çevre ekonomik yönden de önemli ölçüde güçlenmiştir. 2007 yılında yapılan bir sonraki seçimlerde AK Parti'nin iktidarını pekiştirmesi ve merkezin iktidarı elinde tutabilmesi açısından özel bir önem taşıyan (Özdemir, 1994: 439-445) Cumhurbaşkanlığı seçimini Ak Parti adayının kazanması çevrenin merkeze yürümesinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 139- 140).

Bu süreçte genel olarak kamu yönetimi alanında ve onun nüvesini oluşturan bürokraside köklü değişim ve dönüşüm arayışlarının başladığı, özelleştirme, kamusal alanda esnek istihdam, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi uygulamalarla kamusal alanın daraltıldığı ve bürokrasinin etki alanının kısıtlandığı bir dönem yaşanmıştır. Sivil toplum kuruluşları, sermaye çevreleri ve birçok toplum kesiminin "bürokratik devletten hizmet devletine dönüşüm" yönündeki beklentileri AK Parti iktidarının bu yöndeki reformları uygulamasında katkı sağlamıştır. AK Parti siyaset sahnesine ilk çıktığı dönemden itibaren seçim beyannameleri ve ardından hükümet programlarında dönüşüm ve değişimi sağlama ve mevcut durumu (statüko) değiştirme iddiasını açıklıkla ortaya koymuştur. Partinin kurucu kadrolarının kamuoyuna yönelik açıklamalarında vesayet ve bürokratik oligarşi ile mücadele vurgusu yapmaları

kendilerini bu alandaki köklü dönüşümler yapma konusunda bir yükümlülük altına sokmuştur. *"Değişimin Yönetimi için Yönetimde Değişim"* söylemi ile 2003 yılında başlatılan kamusal alandaki reform ve yeniden yapılanma uygulamaları "bürokratik kültür" den vatandaş merkezli "hizmet kültürü"ne geçişi sağlamayı amaçlamıştır. Bu süreçte reformların, kamu yönetiminde şefafflık, verimlilik ve etkinlik gibi hedeflerin gerçekleştirebilmesinin yanısıra vatandaşın hesap sorabilme, bilgi edinme, hak arama ve katılım taleplerinin karşılanması da amaçlanmıştır (Güler, 2015: 276-277).

AK Parti'nin iktidara geldiği ilk dönemlerde bürokrasi ile olan ilişkilerinde bir denge politikası izlemesine karşın bürokratik elitler sistem üzerindeki denetimlerini sürdürmedeki kararlılıklarını açıkça ortaya koymuşlardır. Bunun ilk örneği Abdullah Gül'ün başbakanlığı döneminde açıklanan Acil Eylem Planı (AEP)'nın hemen sonrasında görülmüştür. Plandaki üniversitelerin yeniden yaplandırılmasına yönelik ifadeler Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve üniversite rektörleri tarafından ağır bir biçimde eleştirildi. 20 Aralık 2002 tarihinde YÖK'ün o dönemdeki başkanı Kemal Gürüz ve 77 üniversite rektörünün imzası ile yayınlanan bildiride "Acil Eylem Planı (AEP) ile Öğrenci, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM)'nin yeni atamalarla denetim altına alınmasının amaçlandığı, üniversitelerde kadrolaşmaya gidileceği, üniversite yönetimlerinin bölücülük, gericilik, irtica ve etnik ayrımcılığa karşı oldukları" ifade edildi (Milliyet, 21 Aralık 2002). Dönemin Başbakanı Abdullah Gül bildiriye yönelik bir açıklama yaparak "hükümetin üniversiteleri ele geçirmek istediği" iddiasının gerçeği yansıtmadığını; Türkiye'de geniş kapsamlı reform ve değişimlerin olacağını, üniversitelerin de buna uyum sağlamak zorunda olduğunu ifade etti (Yenişafak, 22 Aralık 2002). Abdullah Gül'ün bu açıklamasının ardından tekrar toplanan Rektörler Komitesi ilk bildirilerine sahip çıkan yeni bir bildiri daha yayınladılar. YÖK Başkanı Kemal Gürüz söz konusu toplantı hakkında bir açıklama yaparak, "Geçmiş sicilleri itibariyle Cumhuriyete olan tahahüdleri oldukça tartışmalı olan kadroların bir kısmının açıkça yer aldığı bir iktidar partisinin bu konudaki görüşlerinin ya da niyetlerinin neler olabileceği, rektörler tarafından ayrıntılı olarak tartışılmıştır" şeklindeki hükümeti hedef alan ifadeleri ile AK Parti iktidarına karşı geleneksel bürokratik tutumu açıkça ortaya koymuştur (Cumhuriyet, 14 Ocak 2003).

Acil Eylem Planında ortaya konulan hedefler ilerleyen süreçte çeşitli kanun tasarıları ile yaşama geçirilmek istenmiş; ancak aynı tepkiler söz konusu kanun tasarılarına karşı da ortaya konulmuştur. Bu tepkilerin en dikkat çekicilerinden biri yine dönemin YÖK Başkanı Kemal Gürüz'ün 2003-2004 akademik yılı açılış törenlerinde kulandığı "dünyadaki gelişmelerin tam tersine" nitelemesi ile ifade edilmiş, rektörler de yaptıkları açıklamalarda türban serbestliği ve üniversitelerin siyasallaşmasına yönelik tepkilerini ifade etmişlerdir (Sabah, 25 Eylül 2003). Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da üniversitelerin siyasallaştırıldığı yönündeki iddialara, rektörlerin bu tutumları ile siyaset yaptıkları cevabını vermiştir (Yenişafak, 25 Eylül 2003). AK Parti iktidarı ve yüksek öğretim bürokrasisi arasındaki bu gerilim üniversite giriş sınavında uygulanan katsayı sorununun çözümünde de kendini göstermiştir. Mayıs 2004'te bu konuya ilişkin yasa tasarısı TBMM'de kabul edilerek kanunlaştı. Fakat dönemin Cuumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, yasayı imam hatipleri teşvik ettiği ve bu yönüyle laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle reddetti. YÖK ve rektörler üniversiteye tıbbi cihaz alım ihalesinde yapılan usulsüzlük nedeniyle tutuklanan bir rektörü, tutuklamanın bir komplo olduğu, rektörün üniversitenin çağdaş laik yapısını korumak istediği için tutuklandığını iddia ederek savunmuşlar ve yapılan açıklamada "rektöre sahip çıkmak, cumhuriyete sahip çıkmakla eş anlamlıdır" vurgusu yapılmıştır (Milliyet, 20 Ekim 2005).

AK Parti iktidarı ve yüksek öğretim bürokrasisi arasındaki önemli bir gerilim de 2007 yılı Cumhurbaşkanlığı seçiminde ortaya atılan 367 tartışmalarında yaşanmıştır. Dönemin YÖK başkanı Erdoğan Teziç de cumhurbaşkanı seçiminin yapılabilmesi için toplantı yeter sayısı şartının 367 olduğunu savunanlar arasında yer almıştır. Aynı şekilde Rektörler Komitesi de bu konuda bir bildiri yayınlayarak Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda TBMM Genel Kurul'unda 367 milletvekilinin mevcut olması görüşünün kendilerince de desteklendiği açıklamasını yapmıştır (Uzun, 2017: 228). YÖK Başkanı Teziç tarafından bu desteğin siyasal bir içerik taşımadığı ifade edilmiş olmakla beraber, Abdullah Gül'ün adaylığının henüz kesinlik kazanmadığı ve adaylık için Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik olarak kamuoyunda yüksek bir beklenti oluştuğu bir dönemde rektörler bildirisinde "cumhurbaşkanı adayı olacak kişinin geçmişte sorumluluk doğuracak suçlandırma veya şaibe altında olmaması gerektiği", "adayların

başta lâiklik olmak üzere cumhuriyetin temel niteliklerini sindirmiş olma zorunluluğu" ifadeleri kullanılmıştır (Hürriyet, 6 Nisan 2007).

AK Parti 2007 seçimlerinde yine tek başına iktidar olmuş ve yaşanan gerilimlere karşın Abdullah Gül de Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu aşamadan sonra AK Parti'nin bürokratik eliti dönüştürme süreci başlamıştır. YÖK Başkanı Erdoğan Teziç'in görev süresi Aralık 2007'de dolmuş ve bu göreve türban yasağını eleştiren açıklamaları ile dikkat çeken bir akademisyen (Prof. Dr. Yusuf Ziya Özcan) atanmıştır (Cumhuriyet, 11 Aralık 2007). Göreve gelen yeni YÖK başkanı yaptığı açıklamalarda Yükseköğretimde yasakların kaldırılacağına vurgu yapmış ve bu süreçte katsayı ve türban gibi geleneksel çevrenin yakın geçmişte mücadelelerinin temel konularını oluşturan sorunlar giderilmiştir. Bu değişim süreci Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra da devam etmiştir. Bu alanda daha köklü bir dönüşüm 2016 yılında yayınlanan OHAL Kanun Hükmünde Kararnamesi ile üniversitelerdeki rektör seçimleri kaldırılmış ve rektörlerin Cumhurbaşkanı tarafından YÖK'ün önerdiği üç aday arasından seçilmesi uygulamasına geçilmiştir. Artık AK Parti iktidarlarının uygulama ve kararlarına karşı açıklamamalar yapıp bildiriler yayınlayan bir Yükseköğretim bürokrasisi yoktu, üniversite sisteminde çevrenin değerleri yer bulmaya başlamış ve bu doğrultuda merkezin yeniden tanımlanma sürecine girilmiş bulunmaktaydı (Savut, 2018: 957-958).

Bu süreçte 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca ve Cumhuriyet döneminde de kesintisiz olarak varlığını sürdürebilen tek kurum olan (Karpat, 2013: 289) ve her daim devlet ile sıkı bir ilişki içinde kalarak sosyo-politik sistem içerisinde imtiyazlı, üstün ve özerk konumunu koruyarak, gerek gördüğünde siyasal ve toplumsal alana müdahale etmeyi görev sayan (Erdem ve Coşkun, 2009: 3) ordunun konumuna yönelik düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. AK Parti iktidarı öncesinde askeri vesayet modelinin bir gereği olarak ordu denetlenenden ziyade denetleyen bir yapı özelliğine sahipti. Bu modelde güvenlik bürokrasisi ile siyasi erk arasındaki karar alma, uygulama ve denetleme ilişkisi tersine bir akış içerisinde sürüp gitmekteydi (Güler, 2015: 246-247).

Türk sosyo-politik sisteminde askeri bürokratik vesayeti, 1961 ve 1982 Anayasalarında yer alan düzenlemeler yasal zemine kavuşturmuş ve pekiştirmiştir. Parlamenter sistemde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunun temsil ettiği iki başlı yürütme erki bu anayasalar ile askeri bürokrasinin de eklenmesi sonucunda üç başlı bir mahiyet kazanmıştır. Milli Savunma Bakanına değil de Başbakana bağlı olarak konumlandırılan Genelkurmay Başkanının devlet örgütü içerisindeki etkinliği ve1961 Anayasası ile devlet yapılanmasında yer bulan Milli Güvenlik Kurulu kararlarının "Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır" hükmü ile askeri elitler neredeyse ikinci bir hükümet olarak yapılandırılmıştır (Özbudun, 2010b: 14; Parla, 2002: 86-88). Bu olgular Türk sosyo-politik sistemini askeri elitlerin dokunulmaz yani yaptıkları her türlü icraatın yargı süreci kapsamına alınamadığı, yasalar ve hukukun asıl belirleyici olamadığı, belirleyici olanın askeri elitlerin tercihleri olduğu vesayetçi bir yapıya büründürmüştür (Güler, 2015: 247).

Askeri elitlerin sosyo-politik sistem içerisindeki rolü ve ayrıcalıklı durumu 2000'li yıllardan itibaren daha yoğun olarak değerlendirmelere konu olmaya başlamıştır. Bunun arka planında demokratik sistemlerde asker-sivil bürokratik elitlerin yani atanmışların, seçilmişlerin aldığı kararları uygulamakla yükümlü olduğu anlayışı yatmaktadır. Dönemin siyasal ortamında AB uyum girişimlerinin yoğunlaşması ve AK Parti'nin temsil ettiği toplum kesimlerinin demokratikleşme istemlerini daha üst perdeden ifade edebilecek güçlü bir konuma kavuşmaları dönüşüm sürecini destekleyen iki temel unsur olmuştur (Demirel, 2011: 7-28). Dönüşüm sürecinde demokratikleşme girişimlerinden edinilen meşruiyet kazanımı ve seçimlerde edinilen güç ve popülarite askeri vesayet karşısında AK Parti'nin başlıca gücünü oluşturmuştur (Dağı, 2010: 129). AK Parti iktidarının ilk döneminde AB üyeliğine yönelik önemli girişimlerde bulunmuş, bunun sonucu olarak askeri vesayetin kaldırılmasında önemli kazanımlar elde etmiştir. Bir taraftan AB üyeliğinin vazgeçilmez koşulu olan seçilmişlerin ordu üzerinde etkin kontrolü anlayışı ile ordunun Atatürk'ün muasır medeniyet seviyesine yükselme hedefinin nihai aşaması olarak AB üyeliğini görmesi örtüşmüş; geniş toplum kesimlerinin AB üyeliğini desteklediği bir ortamda ordu toplumsal prestijini yitirmemek için üyeliği engellemeye yönelik bir tavır ortaya koymaktan kaçınmıştır (Jenkins, 2010: 235-236).

Bu süreçte AK Parti askeri elitlerin sosyo-politik sistemdeki etkinliğinin giderilmesi amacına yönelik olarak bir taraftan AB üyelik girişimleri çerçevesinde yürürlüğe konulan uyum paketleri ve diğer taraftan da yapılan anayasa ve yasa değişiklikleri ile gerçekleştirdiği reformlar şu başlıklar altında sınıflandırılabilir (Akay, 2011: 2).

- Ordunun siyasete yönelik müdahalelerini sonlandırmaya ve güvenlik politikasının oluşturulmasındaki etkinliğini azaltmaya, iç güvenlik üzerindeki yetkilerinin devredilmesine ve daraltılmasına ilişkin düzenlemeler.
    - Askeri yargının yetki alanının kısıtlanarak yargıdaki iki başlılığı sona erdirmeye ilişkin değişiklikler.
    - Malî şeffaflığı amaçlayan silahlı kuvvetlerin sivil denetimini yapan kurumlara yönelik düzenlemeler.

AK Parti iktidarı 2002-2007 yılları arasındaki iktidarının ilk beş yıllık döneminde askeri vesayet tarafından oldukça yoğun bir dirençle karşılaşmıştır. Bunun en açık göstergesi 27 Nisan 2007 tarihinde saat 23:20'de Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde yer alan *e-muhtıra* ve 28 Nisan'da hükümet tarafından yayınlanan karşı bildiri olmuştur. Söz konusu muhtıra seçilmiş hükümete karşı demokratik yönetimi akamete uğratmaya yönelik bir *e-darbe girişimi* olarak değerlendirilmiştir (Akgün ve Özşahin, 2013: 13). Bugün gelinen aşamada askeri vesayet sorununun çözüldüğü, darbelerin yasal zeminini oluşturduğu iddia edilen Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinin değiştirildiği, seçilmişlerin askeri elitler üzerindeki hakimiyetinin kabullenildiği, askerin kendi aslî görev sahasına çekildiği söylenebilir. Bu süreçte 12 Eylül ve 28 Şubat döneminin önde gelen aktörlerinin yargı karşısına çıkarılabilmesi gibi durumlar askeri bürokrasinin yasadışı faaliyet ve yapılanmalarının açığa çıkarılmasında sivil yargının önemli rolü olduğunu göstermiştir (Yılmaz, 2013: 13; Demirel, 2010: 9).

Türk sosyo-politik sisteminde askeri vesayetle bütün demokratik iktidarlar bir şekilde mücadele etmiş, fakat bu yönde en güçlü adımlar AK Parti iktidarı döneminde atılmıştır (Yayla, 26.07.2014). Bu dönemde artık son sözün siviller

> tarafından söyleneceği ordu tarafından da kabul edilmiştir. Bu aşamaya gelinmesinde AK Parti hükümetlerinin sorumlu ve olumlu yaklaşımının, ülkenin yüzyüze geldiği sorunlarla başedebilmek için gereken çabayı göstermesinin önemli etkileri olmuştur. Bu açıdan AK Parti hükümetlerinin sivil iktidarın, askeri bürokratik elitlerin hiyerarşik yapıda her koşulda üstü olduğunu öne çıkaran farklı bir askeri etiğin yerleşmesine katkıda bulunmuş olması muhtemeldir (Heper, 2011: 334).

2010 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile demokratikleşme sürecine yönelik adımlar atılırken bir taraftan da AK Parti iktidarı tarafından "sorun" olarak tanımlanan alanlarda düzenleme yapma imkânı doğmuştur (Sevinç, 2010: 273). Söz konusu değişikliklerle demokratikleşme yönünde önemli açılımlar yapılırken, yüksek yargı bürokrasisi ile yaşanan gerilimler de yargı organlarına yönelik yapısal değişikliklerle aşılmak istenmiştir. 2010 Anayasa değişiklikleri ile yürürlüğe konulan yenilikler sonrasında yargı bürokrasisinde köklü bir değişim gerçekleştirilmiştir. Yargı elitleri bağlamında yaşanan değişimin izleri o döneme kadar yargıya egemen olan ideolojik eğilimlerde de kendini göstermiştir. Örneğin Danıştay 2010 yılı öncesine kadar zorunlu din dersi uygulamasına yönelik davalarda bu uygulamayı hukuka aykırı bulmakta idi; yaşanan kadro değişimleri sonrasında Danıştay bu konuda farklı bir tavrı benimsemiş ve idare mahkemelerinin aldığı aksi yöndeki kararları bozmuştur (Savut, 2018: 961-962).

Bürokratik elitlerin kutsal ve değişmez olduğu varsayılan merkezin değerlerinin savunuculuğunu yapma ve bu gerekçe ile çevreye yaptığı müdahalelere meşruiyet kazandırma olgusu, AK Parti adayının 2007 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesi ve ardından 2010 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri sonrasında değişmeye başlamıştır. Bu süreçte Anayasa tarafından Cumhurbaşkanına tanınan geniş atama yetkileri ve ilk dönem AK Parti iktidarında önemli bir sorun oluşturan "veto" yetkisinin elde edilmesi amaçlanan dönüşüme karşı oluşabilecek engellerin aşılmasında kritik bir katkı sağlamıştır. Nitekim ikinci dönem AK Parti iktidarında yaşanan dönüşümün bir tezahürü olarak yeni oluşturulan bürokratik kadroların çevreye ait değerlerin (türban ve katsayı sorunu gibi) merkeze yerleştirildiği görülmüştür.

Artık çevrenin geleneksel değerleri ile açıktan ters düşen bir bürokratik elit yapının mevcudiyeti söz konusu değildir. Uzak çevrenin içinden çıkan ve iktidarı süresince yakın çevre özellikleri sergileyen AK Parti ve bürokratik elitler arasındaki ayrışma ve çekişmenin yerini uyum ve hatta AK Parti'nin üstün ve belirleyici olduğu bir ilişki yapısı almıştır. Güncel Türk sosyo-politik sisteminde artık çevreye ait geleneksel değerlerin bürokratik elitlerce sistem dışında kalması zorunlu olarak görülmemektedir. Tabii ki bu durum merkeze ait geleneksel değerlerin çevreye itildiği manasına da gelmemektedir. Diğer bir deyişle, bürokratik elitin merkeze ait geleneksel seküler/lâik değerleri dışladığı ve bu değerlerin sistemin dışına itilmesi gereken değerler olarak kabul edildiği söylenemez. Ancak bu değerler sistemi biçimlendiren kutsal ideolojik değerler olarak da görülmemektedir. Türk sosyo-politik sisteminde merkezin mahiyet değiştirdiği söylenebilir. Sistemin merkezinde artık çevreye ait geleneksel *muhafazakâr değerler* ile merkeze ait *seküler/lâik değerler birlikte yer almaktadır.* Bu yönüyle değişmez ve tek merkez yerine bölünmüş, farklı değerleri içeren değişebilen bir merkezin varlığından söz edilebilir (Savut, 2018: 963).

Bu süreçte ekonomik büyüme ile gerçekleşen üretim artışının devlet himayesine girme zorunda kalınmaksızın adil bölüşümüne ve demokratik gelişmeye olanak sağlaması (Altan, 2010: 34) umulurken, siyasal iktidar değişikliği ile başta medya kuruluşları olmak üzere sermayenin büyük ölçüde el değiştirmesine yol açmıştır. Bu tablo başta iktisadî alan olmak üzere siyasal ve toplumsal düzlemde devletin yani merkezin belirleyici gücünün halen sürdüğünün açık bir ifadesidir (Görmez, 1997: 71). Türk sosyo-politik sisteminde çevrenin örgütlü gücü olma iddiası ile kendini konumlandıran AK Parti, 2002 yılından günümüze değin süren iktidarı boyunca siyasal islamcı bir çizgi izlemeyeceğini savunmuş, liberal kesimlerin de desteğini alarak pek çok önemli refomlar gerçekleştirmiştir. Ancak çevrenin temsilcisi olma ve çevrenin değerleri ekseninde siyaset yapma argümanına rağmen AK Parti'nin özellikle son dönemlerde *kendi merkezini oluşturduğu* ve hatta çevreden koptuğu gibi eleştiriler yoğun bir biçimde dile getirilmektedir (Göksu, 2013: 85).

SONUÇ

Osmanlı-Türk modernleşmesini ağırlıklı olarak erken Cumhuriyet dönemi temelinde anlamlandırmaya çalışan alanyazınındaki başlıca eserlerde belirleyici özellik olan merkezi iktidar temelli bakış açısı, birçok yönden içiçe girmiş ve birbiri ile kesişen iki kulvarda analiz edilmiştir; "Güçlü Devlet Geleneği "ve "Modernleşme Kuramları" (Gourisse, 2016: 8-13). Türk sosyo-politik sistemine ilişkin alan yazınında bu iki ana başlık çevresinde toparlanabilecek olan teorik perspektif, toplum ve devlet arasındaki ayrışmayı somutlaştırarak, devleti toplumdan ayrışmış ve daha yukarıda konumlandırarak, devlet-toplum arasındaki ilişkinin devletten topluma yönelen tek yönlü bir ilişki olduğu varsayımına dayanır. Türk sosyo-politik sistemine yönelik literatürün öncü isimlerinden Şerif Mardin, Niyazi Berkes ve İdris Küçükömer gibi düşünürler, aralarında ciddi anlayış farklılıklarının mevcudiyetine rağmen Türk siyasetini genel olarak ikili karşıtlıklar ve ayrışma ekseninde irdelemişlerdir. Söz konusu yazarlar eserlerinde bu karşıtlığı devlet-toplum ayrışması üzerine bina etmişlerdir (Aytaç, 2006).

Halil İnalcık'ın Osmanlı İmparatorluğunun yönetim tarzını incelediği çalışmaları ile Metin Heper ve Şerif Mardin'in Cumhuriyet dönemi sosyo-politik sistemini çözümlemeye yönelik çalışmalarında temel ve yaygın bir unsur özelliği sergileyen *Güçlü Devlet Geleneği* tezinde devlet; tüm olup biteni belirleyici biricik aktör olarak konumlandırılır. Bu fikir üzerinde temellenen analizlerin baskın özelliği, devletin; egemenliği altındaki topluma, kendi kurallarının geçerli olduğu bir sistemi dayatan kudretli bir olgu olarak varsayılmasıdır (Gourisse, 2016: 8). Bu bakış açısı, sözü edilen "güçlü" devletin, kendi içinde bütünlüklü bir yapı, ancak toplumdan derin bir ayrışma içinde olduğu önkabulüne dayanır. Toplum ise tüm ilişkilerin mutlak hâkimi olan devletin, nizam vermesine muhtaç, örgütsüz bir yapı olarak konumlandırılır (Özdemirci, 2022: 98).

Devlet ve toplum arasındaki bu ayrışma Osmanlı'dan Cummhuriyete de aktarılmış ve Türk sosyo-politik sisteminin belirleyici bir özelliği mahiyetini korumuştur (Gönenç, 2006: 130-131). Başta Mardin olmak üzere kimi yazarlar bu ayrışmanın kültürel boyutunu ön plana çıkartırken (Mardin, 1992b); Metin Heper ise aynı kavramsal aracı kullanarak yaptığı değerlendirmelerde bu ayrışmanın kurumsal boyutuna dikkat çeker (Heper, 2012). Bu konuyu inceleyen bir başka grup düşünür ise, Mardin ve Heper'in analizlerinde vurguladığı sorunların sosyo-politik sistemdeki yansımalarına vurgu yapar. Bu düşünürlerin çalışmalarında, dikotomik modellerin konu edindiği ayrışma bağlamında seçmen davranışları değerlendirilir ve merkezî değerleri benimseyen siyasal partiler ile çevrenin değerlerini öne çıkaran siyasal partilerin sosyo-politik sistem içindeki konumları irdelenir (Özbudun, 1976; Kalaycıoğlu, 1994; Tosun, 1999).

Yukarıda çok kısa bir özeti verilmeye çalışılan Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan bu kuramsal yaklaşımların bir noktada birleştiği söylenebilir: Türk sosyo-politik sisteminde var olan bütünleşme-pekişme sorunlarının temelinde, kökleri Osmanlı toplumuna kadar uzanan bir gerilim yatmaktadır (Gönenç, 2006: 131).

Bilindiği gibi merkez-çevre kuramsal yaklaşımı 1975'te yayımlanan makalesi ile Edward Shills tarafından siyasal literatürdeki yerini almasından itibaren günümüze kadar Türk sosyo-politik sistemini açıklama amaçlı analizlerde yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bu yaklaşımın 2000'li yıllar sonrasında Türk sosyo-politik sistemini açıklama yeterliliğini yitirdiğine yönelik görüşlerin mevcudiyetine karşın Türk siyasetindeki kurumlar ve değerler arasındaki mücadele ve gerilim alanlarını, çatışmaların hangi eksenlerde cereyan ettiğini açıklamakta halen yetkin ve yeterli olduğu da geniş bir kabul görmektedir (Güler, 2015: 194).

Edward Shills tarafından siyaset yazınına kazandırılan ve Şerif Mardin'in sosyal ve siyasal yapıyı açıklamakta yararlandığı merkez-çevre kuramsal yaklaşımı açısından Türk sosyo-politik sistemine bakıldığında; Demokrat Parti (DP)'nin 1950 yılında tek başına iktidara gelmesi, 1970 yılında Milli Nizam Partisi (MNP)'nin kuruluşu, Anavatan Partisi (ANAP)'ın 1983 yılında tek başına iktidara gelmesi ve 1996 yılında kurulan Refah-Yol koalisyon hükumeti önemli adımlar olmasına karşın; merkez-çevre

kuramsal yaklaşımı bağlamında en köklü dönüşümü 2002 yılında başlayan ve günümüze kadar uzanan AK Parti iktidarının oluşturduğu söylenebilir (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 139).

AK Parti'nin Türk sosyo-politik sistemi içerisinde ortaya çıkışı siyasal düzlemde pek çok olumsuzluğun yaşandığı bir dönemde gerçekleşmiştir. "*Koalisyon iktidarları ile yıpranan siyaset kurumu, yolsuzluklarla ve kötü yönetimle ortaya çıkan ekonomik darboğaz, ekonomik çöküntünün beraberinde getirdiği sosyal kriz, uluslararası alanda gerileyen bir ülke imajı, gelecekten ümitleri azalan ve tepkileri giderek yükselen sosyal sınıflar …"* (Akdoğan, 2010: 63). AK Parti'nin kuruluş sürecinde Türkiye'ye egemen olan durumun ortaya çıkışının çeşitli nedenleri vardı. Bu nedenlerin belki de en başındaki hususlar, dönemin siyaset yapıcılarının devlet merkezli statükocu bir yapıyı benimseyen bir siyaset uygulamaları, toplumdaki dönüşüm ve değişim arayışlarını görmezden gelmeleridir. Oysaki yok sayılan bu toplumsal yönelimler[27] bir siyasal partiye tek başına iktidar yolunu açabilecek ve orada uzun süre kalmasını sağlayabilecek güçlü bir potansiyel taşımakta idi.

AK Parti'nin 2002 yılında tek başına iktidara gelmesi merkez ve çevre arasındaki ilişkilerde akışın yeni bir aşamaya evrilmesine neden olmuştur. Bu süreç birçok siyaset bilimcisi tarafından; ciddi bir kırılmaya işaret eden, "merkezin dışında gelişen İslamcı siyasal muhalefetin merkeze yönelerek iktidara gelişinden kaynaklanan doğal güven sorunundan beslenen bir meşruiyet krizi" olarak değerlendirilmiştir (Mert, 2007: 133). Toplumdaki "siyasal merkez" ile "toplumsal merkez" arasındaki mahiyet farkının derinliğine işaret eden bir başka görüşe göre, iktidar gerek sağ gerekse sol partilerin kontrolünde olsun, siyasal merkeze devlet müdahalesi mümkündür. Devlet de asker-sivil bürokrasi, komprodor burjuvazi ve yabancılaşmış elitlerden oluşan iktidar seçkinlerinin denetimi altındadır. Bu durum "demokrasi"yi siyasal merkezin hareket

[27] Burada işaret edilen toplumsal yönelimler 1960'lı yıllarda başlayıp 1980'lerin ortalarına kadar sürüp giden kırsal kesimden kentlere akışı içeren bir toplumsal hareketlilikten beslenmekteydi. 1960'lı yıllarda ilk kez dikkatleri çeken bu göç dalgası sanayinin iş gücü ihtiyacını fazlasıyla aşan düşük verimli iş gücünün kentlere taşınması şeklinde tezahür etmiştir (Kalaycıoğlu, 2009: 581).

alanının devlet nüfuzunun izin verdiği kadarıyla kısıtlanmış bir görünümüne büründürmektedir (Güler, 2015: 196).

İktidarının ilk dönemlerinde AK Parti, yerel ve evrenselin birlikteliğini vurgulayan siyasal mesajlar vermiş, siyaset yaptığı toprakların sosyal ve kültürel değerlerini temsil ettiğini iddia ederken aynı zamanda merkezin değer ve kurumlarıyla ters düşmeyecek bir siyasal çizgi izlemiştir. Bu süreçte AB üyeliği ve ekonomik sorunları önceleyen tutumuyla -bir kısım şüphelerin var olmasına karşın- merkez tarafından da kabul edilir bir siyasal yapı olmayı başarmıştır. Ancak bu kabul de belirli bir sınırda kalmış, asker-sivil elitlerden oluşan merkezî bürokrasi kısa sürede tepkisini koymuş, idari ve hukuki sistemin içine yerleştirilmiş savunma mekanizmalarını harekete geçirmiştir (Güler, 2015: 197). 2002 yılında başlayan AK Parti iktidar sürecine egemen olan temel özelliklere bakıldığında asker-sivil bürokratik elitlerin siyasetin hedeflediği dönüşümlere direnci olarak nitelendirilebilecek çok sayıda örnek görülmüştür. Fakat refah, kalkınma, demokrasi, özgürlük, katılım, şeffaflık, hesapverilebilirlik, açıklık, bilgi edinme gibi söylemlerin kamuoyu desteğine dönüşmesi sonucunda AK Parti, bürokrasiyi olması gereken "kamu hizmeti aygıtı" olma düzlemine çekmeyi başarmış görünmektedir. Ne var ki, dönüşüm ve değişim sürecinin henüz tamamlandığını söylemek için çok erkendir[28]. Ancak AK Parti'nin elde ettiği geniş toplum kesimlerinin desteği ile iktidardaki etkinlik ve gücünün bir sonucu olarak bürokrasinin büyük ölçüde güç yitirdiği ve kendi asli alanlarına çekildiği söylenebilir. Buna rağmen bürokrasinin ilk fırsatta kaybettiğini düşündüğü güç ve etkinliği geri kazanmaya çalışacağı öngörüsü, onun tarihsel kodlarına ve karakteristiğine uygun bir bakış açısı olacaktır.

Çünkü "Türkiye'de bürokrasi, ülkedeki siyasi gelişmelerin ışığında epey değişmiş olmakla beraber, eskiden beri kökleşmiş alışkanlıkları ve becerisi dolayısıyla halen

[28] Bu süreçte merkezin gücü önemli ölçüde aşınmış ve törpülenmiş olmakla birlikte sistemik yapı ve zihniyet düzleminde önemli bir dönüşüm ve güç kaybı yaşanmamıştır. Benzer bir olgu karşısında Ahmet Hamdi Tanpınarın *"Biz iktidardayız amma, devlet değiliz. Halâ muhalefetteyiz"* (Tanpınar, Cumhuriyet, 21 Temmuz 1960) tespiti halen geçerliliğini koruyor gibi görünmektedir.

hükümetin siyasetini kendi zihniyet ve görüşlerine uygun kalıplara dökmek kudretine sahiptir" (Karpat, 2010a: 235).

Yapısal olarak atanmışlardan (memur) oluşan, hiyararşik bir örgütlenme yapısı arz eden bürokrasinin, gücünü halktan alan ve eşitlik esasını gözeten demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan siyasal iktidar ile iki karşıt kutupta yer aldığı görülür (Aksan ve Çelik, 2011: 7). Bürokrasi ve siyasal iktidar arasında edinilen bilginin korunması ve paylaşımı yönünden de farklılıklar gözlenir. Sahip olunan ancak toplum ile paylaşılmak istenmeyen bilgiler bürokrasiyi gizemli bir konuma taşırken, aynı zamanda bürokratların toplumsal yapıdaki otoritesini de pekiştirir (Öztürk, 2003: 47). Ancak demokrasinin en başat ögeleri arasında şeffaflık, hesap verilebilirlik ve halka karşı sorumluluk gelmektedir. Bütün bu anlayış farklılıklarına rağmen ideal olarak yasal ussal temelde yapılandırılmış bir bürokrasinin mevcudiyetine demokrasinin gerçekleşmesi için ihtiyaç vardır. Bir başka ifadeyle işaret edilen yapısal farklılıklara rağmen siyasal iktidar ve bürokrasi arasında devletin rasyonel yönetimi, birey ve toplumun hak ve çıkarlarının rasyonel ve adil bir biçimde korunması yönünden işlevsel bir iş birliğine gerek vardır. Ancak ihtiyaç duyulan bu iş birliği, eylemlerini toplumun taleplerine cevap vermeyi amaçlayan bir hizmet yaklaşımıyla gerçekleştiren siyasal iktidarla, devleti yapısal olarak koruma iddiasına sahip bürokratik tutumlar nedeniyle çok sağlıklı bir şekilde sonuçlanamamaktadır (Yetim, 2019: 46).

Türk modernleşmesinde öncü rol üstlenen aydın-bürokrasi-ordu (ilmiye-kalemiye-seyfiye) üçlüsü tarihsel ittifak bloku olarak adlandırılan oluşumu meydana getirmiş (Kahraman, 2008: 123). Bu ittifak blokunun süreç içerisinde en güçlü ögesi konumuna gelen bürokrasi, orduyu da koruyucu ve destekleyici bir unsur olarak konumlandırmış, böylelikle demokrasinin ve sosyo politik sistemin gelişimini de doğrudan etkilemiştir. Bu etkilerin Türk sosyo-politik sistemi üzerindeki tezahürlerini; 27 Mayıs 1960 darbesi ile başlayıp, 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat 1997 post modern darbesi ve 27 Nisan 2007 e-muhtırasına kadar[29] yaşanan demokrasi dışı

[29] 15 Temmuz 2016 darbe girişimi klasik sistematiğin bir kısmının kullanılmış olması ile hazırlanış dinamikleri, amacı ve sonuçları açısından diğer darbe ve muhtıralardan farklı bir şekilde irdelenmesi gereken bir olgudur.

uygulamalarda görmek mümkündür. Kemalizmin[30] bir nevi meşruiyet manivelası olarak kullanıldığı tüm darbeler, türk sosyo-politik sisteminde önemli kırılmalara, siyasi partilerin etkisizleşmesine neden olmuştur. Bütün bu olguların temel motifi toplumdaki tüm kesimlerin ülke yönetiminde söz ve karar sahibi olduğu bir demokrasinin var olmayışıdır (Yetim, 2019: 54).

Ekonominin belirleyici parametrelerindeki bozulmanın bir sonucu olarak yaşam standartlarındaki gerileme ve refah kaybı ile siyasal sistemdeki tıkanıklıkların aşılamayışı ve bunun toplumsal kutuplaşmayı yoğunlaştırarak tüm kesimlere yayılması (Koca ve Çapar, 2024: 208) bürokrasinin durumdan vazife çıkartarak ilk fırsatta tekrar kaybettiği güç ve etkinliği geri kazanmasına uygun ortamı oluşturmaktadır. Türkiye'de gerçekleşen her darbe ya da darbe girişimi sonrasında siyasal yaşam kısıtlanmış ve kesintiye uğramış ancak bürokrasinin devlet katmanları içerisindeki etkinlik ve ağırlığı artmıştır (Koca ve Çapar, 2024: 208-209). Bu yönüyle bakıldığında darbe olgusunun asıl dinamiğinin, modernleşme süreci boyunca çevrenin kendi rüştünü ispat amacını güden, "artık ben de varım" anlamına gelen girişimlerine kendisini devlet akıl ve gücünün temsilcisi olarak konumlandıran bürokratik merkezin verdiği bir karşılık olduğu görülür (Yetim, 2019: 57).

Sanayi toplumu, göreceli olarak daha kestirilebilir ve istikrarlı toplumsal yapılanmaları içermekteydi. Günümüzde toplumsal sınıfların bariz olarak ayrıştığı bir biçimde yapılanmış ve katmanlaşmış toplum artık bünyesinde çok derin eşitsizlikler barındıran ve çok sayıda odağın etkileşimde olduğu bir mahiyet arz etmektedir. Geçmişte toplumun belirli kesimlerine özgü olan mahrum kalma ve zorluklarla mücadele etme olguları artık farklı toplumsal katmanları da etkilemeye başlamıştır. Bunun yanı sıra, yeni toplumsal hareketlilik ve yükselme fırsatları geçmişe kıyasla daha çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle geçmişte sürekli olarak mahrumiyet ve yoksunluğa maruz kalan kesimler de bu fırsatlardan istifade edebilmektedir. Ancak, yoksunluk, yoksulluk ve yaşama tutunabilme mücadelesinin

[30] Hasan Bülent Kahraman'a göre; 27 Mayıs sol Kemalist darbe, 12 Mart sağ Kemalist darbe, 12 Eylül bürokratik Kemalist darbe, 28 Şubat laik Kemalist darbe, 27 Nisan ulusalcı Kemalist darbedir (Kahraman, Sabah, 30 Mayıs 2012).

günlük normaller halini aldığı yeni toplumsal alanlar da ortaya çıkmaktadır. Geçmişin toplumsal karakteristiğine zıt bir biçimde, günümüzde geniş toplumsal kesimlerin zenginlik ve yoksulluk, başarı ve başarısızlık temelinde gitgide daha parçalı bir mozaik görünümü arz ettiği söylenebilir.

20. yüzyılın modern sanayi toplumu çok köklü değişimlere uğramış, gerçekleşen teknolojik dönüşümler sonucunda sanayileşmenin ölçütleri tamamen değişmiş, maddi sermaye ve insan sermayesine odaklanan eski bakış açısı entellektüel sermayeyi öncelemeye başlamıştır. Kadınların iş yaşamına katılımı giderek artmakta, ancak ev ortamındaki rol dağılımı aynı değişim hızını yakalayamamaktadır. Kadınların iş yüklerinin iki misli olması aile ortamında gerilimleri arttırmakta, boşanmalar çoğalmaktadır. Ayrıca yeni toplumsal istikrarsızlıklar da baş göstermektedir. Aile, toplum ve çalışma düzlemlerindeki bu köklü dönüşümlere paralel olarak devlet de ağırlık kaybetmektedir. İktidar uygulamalarının her zaman belirleyici bir niteliği olma özelliğini taşıyan hiyerarşik mantık, artık kamusal karar süreçlerinin anlaşılmasına katkı sağlamamaktadır (Subirats, 2015: 46-47).

Şu izlenim yaygın bir kabul görmektedir: Alışıldık analiz yöntem ve bakış açısı yaşanan bu değişimlerin yoğunluk ve sür'ati karşısında zaman aşımına uğramış gibi durmaktadır.

1990'ların başından 2000'li yılların ilk çeyreğinin sonlarına kadar olan süreçte Türk sosyo-politik sisteminde yaşanan gelişmeler, *bürokratik merkez-güçlü devlet geleneği, halk ve devlet seçkinleri karşıtlığı* eksenindeki dikotomik modeller çerçevesinde yapılan siyaset ve toplum analizlerine ilişkin yeni eleştirel yaklaşımların da dikkate alınmasını anlamlı hale getirmiştir. Türkiye'de toplumsal yapı, kültür ve siyaset alanlarında 1990'ların başından itibaren yaşanan olgular dikotomik modellerin ikili karşıtlığa dayanan kurgularını baskılamaya başlamıştır. Bu dönemde etkisini ağırlıklı olarak hissettiren küreselleşme, ulus devletlerin kültürel, siyasal ve ekonomik tekellerini eski gücünden uzaklaştırarak devletlerin toplumsal alan üzerindeki denetim ve dönüştürme yetkinliklerini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Aynı şekilde *iletişim alanında yaşanan devrimler,* ulus devletlerin kapasite ve etki alanlarını sınırlayıcı bir

özellik kazanmıştır. Böylelikle siyasal ve toplumsal hareketler ve diğer birçok toplumsal vaka sadece "otantik" ve içsel dinamikler tarafından belirlenemez bir karaktere bürünmüştür. Küresel kültürel etmenler bir yandan, sermayenin küresel akışı diğer yandan devletlerin bürokratik elitleri üzerinde güçlü etkiler oluşturdu; böylelikle ulusal kamusal alanlar yerli seçkinlerin gücüne karşın küresel etkilere açık hale geldi (Açıkel, 2006: 49-50).

Bu süreçte çevre sorunlarından kadın haklarına, insan haklarından dini ve etnik azınlıkların haklarına kadar pek çok mesele artık yalnızca ulusal dinamiklerin tartışıp çözümleyebileceği konular olmaktan çıkmıştır. Türkiye'de de küresel dönüşümlerin etkileri klasik dikotomik modellerin yalnızca devlet seçkinleri ve halk karşıtlığı ayrımına dayalı yaklaşımlarının tekrar irdelenmesine yol açmıştır. Bu dönüşümlere örnek olarak 1946'da çok partili siyasal hayatın başlangıcı, 1960 ve 70'li yılların Soğuk Savaş ortamının komünizm karşıtı hareketlenmeler, İran devrimi sonrasında güçlenen siyasal islamcı akımlar, Sovyetler Birliği'nin 1990'ların başında başlayan dağılma süreci ile pan-türkizm girişimleri ve 2000'lerin başlarından itibaren tekrar ivmelenen Avrupa Birliğine yönelik demokratikleşme projeleri verilebilir. Dönemin küresel ölçekte en dikkat çekici olgusunun İran'dan, Pakistan, Cezayir, Mısır, Ürdün, Endonezya ve Türkiye'ye kadar birçok Müslüman memlekette İslami kimliğin bir siyasal program olarak benimsendiği hareketlerin gelişmesi (Waardenburg, 1985) olduğu söylenebilir. İslamın siyasal boyutunun bu ülkelerdeki iktidarları etkilemesi anlamına gelen bu durum, siyasi-bürokratik elitlerin öncülüğünde gerçekleşen modernleşme, sekülerleşme ve uluslaşma süreçlerinde ciddi bir dönüşüm hatta kırılmaya işaret etmekteydi. Bu yönüyle tepeden-halka rağmen modernleşmenin bir izahı olarak açımlanan dikotomik modellerin bir dönüm noktasına geldiği düşünülebilir (Açıkel, 2006: 51).

Gerçekten de dikotomik modellerin ikili karşıtlığa dayalı analizlerinde çatışmanın taraflarından biri olarak konumlandırılan muhafazakâr islami kesim bu dönemde önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Söz konusu bu dönüşüm, Türkiye'de geleneksel dini eğitim kurumu olarak varsayılan medrese eğitiminin haricinde, doğa, mühendislik ya da sosyal bilim formasyonuna sahip, geleneksel dini eğitim ile-hatta belki daha da

fazla- modern üniversite eğitimi almış; geçmiş dönemlere görece daha yüksek nitelik ve nicelikte bir islami entellektüel kesimin ortaya çıkışı (Göle, 1997: 46-58) olarak gerçekleşmiştir. Batılı fikir akımları ile de kısmen etkileşim halinde olan ve geleneksel İslâmî yorumlardan ziyade İslamın siyasal sisteminin özelliklerini öne çıkarmaya çalışan bu yeni nesil aydınlar, İslâm'ı yalnızca bireysel yaşamlara yönelik düzenlemeleri içeren geleneksel bir inanç sistemi olma yönüyle değil; ekonomik, siyasal ve ahlaki sorunların aşılmasına katkı sunan sosyo-politik bir ütopya olarak yorumlamışlardır. Alternatif bir siyasal strateji üretmeyi amaçlayan İslâmî ütopya bünyesindeki neo liberalizmden sosyalizme, sufizmden her türlü otoriteyi reddeden bir anlayışın benimsenmesine kadar geniş ideolojik söylemlerin de katkısıyla çeşitli kültürel, sınıfsal, politik modernlik karşıtlarından beklediği desteği edindi. Bu süreçte AK Parti'nin 1990'lı yılların ortalarında büyükşehir belediyeleri yönetimi deneyiminin sağladığı olanaklarla – henüz kamusal alanda amaçladığı düzenlemeleri yapabileceği parlamento gücüne kavuşmadan- yönetim birikimi edinmiş yeni bir yönetici kadro oluşturma olanağını elde etmesi üzerinde durulması gereken bir olgudur. Böylelikle İslâmî formasyona sahip bu yeni yönetici elitler, benimsedikleri neo-liberal teknokrat anlayışla, devlet bürokrasisinin mevcut klasik karakteristiğinden oldukça farklı bir know-how birikimine de sahip olmuşlardır. Bu gelişmeler analizlerini ikili karşıtlık ve ayrışma üzerine temellendiren dikotomik modellerin, muhafazakâr islami toplumsal çevrenin 1990'lı yılların ortalarından ve özellikle 2000'li yılların başından itibaren genel olarak 'merkeze yakın koordinatlar' üzerinden üretildiğini ihmal ettiği saptamasına (Açıkel, 2006: 53- 54) yol açmıştır.

Türk sosyo-politik sistemini açıklama amacı güden dikotomik modellerin zorlandığı bir başka olgunun da sınıfsal dinamiklerle ilgili olduğu ileri sürülmüştür. Bu eleştiriler taşralı küçük köylü ve esnaf motiflerine sahip İslami muhafazakâr kesimlerin, büyük kent ekonomilerinin sunduğu geniş pazar olanaklarından yararlanarak orta ve büyük ölçekli bir sermayedar- ancak muhafazakâr islami özelliklerini yitirmemiş- sınıfa evrilmesi olgusunun altını çizmektedir. Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyete geçiş sürecinde gayrimüslim burjuva kesimini tasfiye eden ulusal seküler burjuva kesiminin karşısında yeni bir toplumsal sınıfın ortaya çıkması ile, kırsal kökenli ya da taşralı olduğu vurgulanan 'çevre' kentlileşmeye ve sermaye birikimini

gerçekleştirerek kapitalistleşmeye başlamıştır. Sözü edilen gelişmeler 2002 genel seçimlerinde AK Parti'nin birinci parti olarak çıkması ile önemli bir boyut kazanmış ve Türk sosyo-politik sisteminin temel motifleri de değişmeye başlamıştır. Böylece 28 Şubat süreci ve onu takip eden seküler yeniden düzenleme çabalarına karşın, bürokratik yapı üzerinde çevrenin belirleyici etkisi kendini artarak hissettirmiştir. Bütün bu etkenler sosyal, siyasal, iktisadi ve ideolojik yönleriyle "mutlak çevre" olarak tanımlanan toplum katmanlarının bürokrasinin "merkez" deki iktidarına birçok yönden ortak oldukları söylenebilir. Bu bir yönüyle Milli Cephe hükümetleri ile 1970'lerin ortalarında başlayan ve 1980'li yılların başlarında yani Özal'lı yıllarda bürokratik-teknokratik kadroların yeniden organize edilmesi ile sürdürülen bir akışın sonucudur (Heper, 1989: 460-471). Bu durum Türk sosyo-politik sisteminin klasik düalist analizin konformizmine dayanarak açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle toplumdaki güç odaklarının (merkez-çevre) konumlarının ters-yüz olmaya başlamasıyla iktidarın yeniden paylaşım sürecinin başladığından söz edilebilir (Açıkel, 2006: 55-58).

1990'lı yıllarda sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda yaşanan olguların Türk sosyo-politik sistemini ikili karşıtlıklar üzerinden açıklamayı amaçlayan kuramsal yaklaşımların bu aşamadan itibaren artık zorlandığını savunan görüşün sahipleri; klasik çatışma alanlarının yerini etkileşimsel bir diyalektiğin aldığı; Türk sosyo-politik sisteminin klasik ikili karşıtlık ekseninde değil Vladimir İlyiç Lenin'in *ikili iktidar* adını verdiği (Lenin, 1964: 38-41) bir kavram üzerinden açıklamanın daha yerinde olacağını savunmuşlardır. Her ne kadar bu görüşün sahipleri Türkiye'de Batılı karakterde bir kitle toplumunun oluştuğunu ve ayrışma eksenlerinin artık var olmadığını söylemenin henüz mümkün olmadığını kabul etmekle birlikte; görüşlerine dayanak olarak, Bolşevik Devrimi'ne uzanan dönemde ortaya çıkan ve geçici hükümetler karşısında devrimci güçler iktidarının yükselişine vurgu yapan *ikili iktidar* kavramının tek boyutlu ikili karşıtlığa dayalı analiz yöntemlerinin ötesinde daha düzenli bir sosyo-politik sistem analizine olanak sağlayacağını ileri sürmektedirler (Açıkel, 2006: 58).

Türk sosyo-politik sistemini açıklamayı amaçlayan dikotomik modellere Gramsscian siyaset teorisi açısından bazı eleştiriler getirilmiş ve Gramscian bakış açısının daha üstün olduğu savunulmuştur (Yılmaz, 2010: 105-108).

Bu eleştiriler, dikotomik modellerin siyasal ve toplumsal değişimlerin anlaşılmasına yönelik açıklamalarının görece yeterli olmasına karşın söz konusu değişimlerin nasıl olduğunu ve nasıl gerçekleştiğini açıklamakta çok yeterli olmadığı yönündedir. Bu durum yoğun yapısal dönüşümler yaşanan dönemleri açıklamakta yetersizliğe yol açmaktadır. Öte yandan Gramsci'nin siyaset teorisi, var olan durumu açıklamayı önemserken, aynı zamanda bu durumun nasıl değiştirilebileceğini de dikkate alır. Bu yönüyle geleneksel-problem çözücü teori olarak değil, eleştirel teori olarak kategorize edilir. Bu özelliği ile mevcut sosyo-politik sistemin yapısına ve bu yapının aktörlerine meşruiyet kazandırmak yerine, sorgulayan bir tutumu tercih eder. Buna ek olarak Gramsci değişimin gerçekleştirilmesine yönelik birtakım kavramlar (tarihsel blok, mevzi savaşı, manevra savaşı, trasformismo gibi) kullanır.

Dikotomik modellerin Türk sosyo-politik sistemini açıklamada bazı temel kavramlar haricinde irdelenen sosyal gerçeklik alanının anlaşılmasında çok fazla teorik kavram sunmadığı, bunun da yapılan analizleri oldukça sığlaştırdığı ve sosyo-politik sistem içerisinde mücadelenin yalnızca iki aktör arasında geçtiği varsayımına dayanması eleştirisine karşı ise; Gramsci'nin siyaset teorisinde kavramsal araç kullanımı açısından bir zenginlik olduğu ileri sürülmüştür. *Politik toplum & sivil toplum, tarihsel blok, hegemonya, organik entellektüel, sezarizm, modern prens, transformismo* gibi kavramlar Gramsci tarafından üretilmiştir. Bu yönü Gramsci'nin teorisini güçlendirir ve siyasal-toplumsal düzlemdeki çeşitlilik ve farklılıkları dikkate alarak analizini zenginleştirir.

Gramscian siyaset teorisinin sosyo-politik sistemin yapısını ve bu yapının aktörlerini açıklamakta kullandığı kavramların daha belirgin ve duru -genel olarak teorinin başat aktörleri toplumsal sınıflardan oluşur- olduğu vurgulanmıştır. Oysa, dikotomik modellerin kullandığı kavramlar geniş, esnek ve gevşek karakterlidir. Yapılan çözümlemelerde hangi aktörün nerede olduğu her zaman kesin hatlarla ayırt edilemez.

Gramscian teoride hangi kavramın hangi aktörü kastettiği çok net ve belirgindir. Burada söylenilmek istenen Gramsci'nin siyaset teorisinde kullandığı kavramların değiştirilemez bir katılıkta olduğu değildir tabii ki. Vurgulanmak istenen husus, kullanılan kavramların daha belirgin olduğu ve bu sayede sosyo-politik sistemin açıklanmasına yönelik analizin daha açık ve anlaşılır olduğudur.

Gramscian siyaset teorisinin savunucuları dikotomik modellerdeki ikili karşıtlığın tarafları arasındaki mücadele ve etkileşimin nasıl gelişip sürdürüldüğünü tüm yönleriyle açıklamakta yetersiz kaldığına dikkat çekerler. Bu süreçte hangi unsurların daha etkin ve belirleyici olduğu hususunun da çok üzerinde durulmamıştır. Örneğin sosyo-politik sistem içerisinde yaşanan mücadelede fikirlerin mi, kültürel değerlerin mi, ekonomi ya da farklı diğer kaynak ve araçların mı daha etkin oldukları çok açık olarak vurgulanmaz. Ancak Gramsci teorisinde toplumsal sınıflar arasındaki hegemonik mücadele ve etkileşimin nasıl akıp gittiğini gayet berrak bir biçimde ortaya koymuştur. Gramsci'nin teorisini daha açıklayıcı ve anlaşılır kılan husus ise, geliştirdiği birçok kavramı *(manevra savaşı, organik entellektüel, mevzi savaşı, tarihsel blok, transformismo vd.)* teorisinde kullanmasıdır. Gramsci'nin marxist bir düşünür olması nedeniyle analizlerinde ekonomiyi daha öne çıkardığı söylenebilir. Ancak kendisinin *ekonomizm* olarak tanımladığı determinist marxist yaklaşımı-yani üst yapının mekanik bir biçimde alt yapı tarafından belirlendiği anlayışı- benimsemez ve hatta bu yaklaşıma ağır eleştiriler yöneltir.

Bu eleştirel yaklaşımlara karşı, bazı gözden geçirme ve eklemelerle genelde dikotomik modellerin özelde ise merkez-çevre yaklaşımının Türk sosyo-politik sistemini açıklamakta halen yetkin ve yeterli olduğunu savunan düşünürler de vardır (Gönenç, 2006).

Bu görüşü savunanlara göre dikotomik modellerin üzerine inşa edildiği toplum-devlet arasındaki ayrışma ve gerginliği açıklamakta kullanılan kavramlar günümüz toplumlarında ortaya çıkan çoklu gerilim eksenlerini, karmaşık ilişkiler ağını ve çoklu çatışma mekanlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Günümüzde çatışma özü itibariyle bir değerler çatışması özelliğini taşımakla beraber, farklı mekânlarda

gerçekleşmektedir. Bu bakımdan, artık yatay (aynı mekândaki aktörler arasındaki) ve dikey (değişik mekânlardaki aktörler arasındaki) gerilim alanlarını irdelemek gerekmektedir. Bu bağlamda üç esas çatışma mekânından söz edilebilir; "devlet", "sivil toplum" ve "siyasi toplum". *Devlet düzleminde* asker-sivil bürokratik elitler (atanmışlar) ile siyasi eliter (seçilmişler) arasındaki gerilim; *siyasi toplum düzleminde,* merkezin değerlerini savunan siyasal partiler ve çevrenin değerlerini savunan partiler arasındaki gerilim ve *sivil toplum düzleminde* ise, merkezin değerlerini savunan toplumsal yapılanmalar ile çevrenin değerlerini savunan toplumsal yapılanmalar arasındaki gerilim *yatay çatışma eksenlerinde* yaşanır. *Devlet bünyesindeki* bürokratik elitler ile sosyo-*politik sistem bünyesindeki* çevre değerlerini savunan siyasal partiler arasındaki gerilim ya da *siyasi toplum bünyesindeki* merkez değerlerini savunan partiler ile *sivil toplum bünyesindeki* çevre değerlerini savunan yapılanmalar arasındaki gerilim ise *dikey çatışma eksenlerinde* gerçekleşir. Dikotomik modellerin sosyo-politik sistemi açıklamakta kullandığı karşıtlık, çatışma ve ayrışmanın günümüzde hangi boyutlara evrildiğini anlamlandırabilmek için bu *çoklu gerilim düzlem* ve *eksenlerinin* ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Merkez-çevre karşıtlığını irdeleyen klasik literatürde çok yerinde olarak çevrenin heterojen ve dağınık bir özellik taşıdığı vurgulanmış, ancak farklılıkların çerçevesi net olarak belirlenmemiştir. Bu bağlamda, tarihsel süreç içerisinde çevrenin yapısında oluşan farklılıkların ve alt kategorilerin açıkça ifadelendirilmesi gereği vardır. Çünkü günümüz çevresinin aktörleri, tutum ve eğilimleri ile merkezle olan ilişkileri yönünden, tek bir "çevre" kategorisi tanımına sığmayacak kadar farklılaşmışlardır. Artık çevrenin kendi içerisinde bir "*yakın çevre-uzak çevre"* tasnifi yapmak analizin daha açıklayıcı olmasına katkı sunacaktır (Gönenç, 2006: 131-132).

Bu yaklaşım bağlamında çevre aktörlerinden herhangi birinin yakın çevrenin mi yoksa uzak çevrenin mi bir unsuru olduğunu tespit edebilmek için *iki ölçüt* önerilmektedir. Bunlardan *birincisi* aktörün Türk sosyo-politik sisteminde merkezin başat değeri olarak kabul edilen *Kemalizme bağlılık düzeyi* ile bağlantılandırılan ölçüttür. Söz konusu aktörün *Kemalist değerleri* desteklemesi, aktif olarak savunması eğer var ise tepkisini yalnızca eleştiri düzeyinde ifade etmesi onu merkezde konumlandırmaktadır.

Bunun tersine *Kemalist değerleri* açıkça reddeden bir aktörün, alternatif değer sistemlerini benimsemesi, bu değer sistemlerini egemen kılmak için mevcut sistem ile mücadele etmesi onu merkezden uzak bir konuma yerleştirir. *İkinci* ölçüt ise çevredeki herhangi bir aktörün merkezin aktörleri ile olan ilişkisini esas alır. Merkezin aktörleri ile uzlaşabilen bir çevre aktörü *yakın çevre* aktörü olarak nitelendirilir. Merkezin aktör ve değerleri ile örtülü ya da açık olarak çatışan, merkezi düşman olarak konumlandıran ve sonunda merkezin aktörlerini ortadan kaldırma amacını güden aktörler *uzak çevre* aktörleri olarak konumlandırılırlar. Bu iki ölçüt birlikte düşünüldüğünde, merkezin uzak çeve aktörlerini benimsemeyeceği açıkça anlaşılır. Yakın çevre aktörlerinin merkez tarafından kabullenilmesinin başlıca koşulu ise *Kemalist değerlere* olan yaklaşımları ya da hiç değilse bu değerleri reddetmemeleridir (Gönenç, 2006: 132-133).

28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrasında kuvvet komutanları tarafından yayınlanan 18 maddelik bildiri uzak çevrenin İslâmî unsurlarının temsilcisi olma iddiasındaki Refah Partisi liderliğindeki hükümete verilen bir ültimatom niteliği taşımakta idi. Atatürk ilke ve inkılablarına vurgu yapılan bildiri ile gereken önlemlerin alınması gereğine dikkat çekiliyordu. Böylelikle, 28 Şubat merkezdeki en güçlü aktörün dönemin uzak çevresinin en güçlü aktörü ile restleşmesi ve Kemalizmin bir kez daha restorasyonu amacını güdüyordu (Cizre ve Çınar, 2003). Bir taraftan Kemalist merkezi değer sistemini tahkim eden 28 Şubat süreci, öte yandan çevre üzerinde de önemli etkiler yapmıştır. Bu etkinin en önemli sonuçlarından biri, parçalanan "Millî Görüş" hareketinin yenilikçi kanat unsurlarının öncülüğünde yeni bir partinin kuruluşuna uzanan süreçte görülmüştür. 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi Türk sosyo-politik sisteminde yaşanmış olan yakın ve uzak çevre arasındaki mobilizasyonun tersine gerçekleştiği bir örnek oluşturmuştur. Kadroları merkezden çıkmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka ve Demokrat Parti zamanla uzak çevreye yönelmiş ancak bu olgu merkez nezdinde kabul görmemişti. Bu defa uzak çevrenin temsilcisi olduğunu iddia eden bir siyasal oluşum içinde yer alan bir kısım unsurlar yakın çevreye yönelmeyi amaçlamışlardı. İktidara geldikten sonra da yakın çevrede konumlanma amacını gerçekleştirme yönünde

adımlar atmasına karşın AK Parti ile merkezin aktörleri arasında gerilimler yaşanmıştır.

Bu görüş sahiplerine göre Türk sosyo-politik sisteminin temel çatışma alanlarından birini halen merkezi değer sistemine yönelik farklı tavır ve yaklaşımlar oluşturmaktadır. Bu yönüyle sosyo-politik sistemi ikili karşıtlık, ayrışma ve gerilim üzerinden açıklamayı amaçlayan *dikotomik modeller halen geçerlilik* ve *önemini korumaktadırlar* (Gönenç, 2006: 149-150). Söz konusu ayrışma, karşıtlık ve gerilimler Türkiye'de demokrasinin yaşaması ve gelişmesi önündeki ciddi engellerin kaynağını oluşturmaktadır. Darbe, muhtıra, e-muhtıra gibi girişimlerin tümünün ardında merkezin değerlerinin korunma amacı olduğu anlaşılmaktadır. 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği sonrasında "sıkıyönetim" uygulamasının ve askeri yargının kaldırılması demokratikleşme yönünde sivil yönetimin alanını genişleten önemli adımlar olmasına karşın, 28 Şubat'ın yol açtığı hukuki mağduriyetlerin halen giderilememiş olması ikili karşıtlık ve ayrışmanın farklı biçim ve yoğunlukta sürmekte olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Zabunoğlu, 2017: 5449-5450).

Kemalizm teoride milli iradeyi ideolojik bir temel olarak benimsediğini ifade etse de uygulamada milli irade adına demokrasinin baskılandığı ya da denetim altında tutulduğu oligarşik bir yapılanmayı benimsemiştir. Kemalist asker-sivil bürokratik entellektüel seçkinler laik cumhuriyetin kurucu unsuru olmaktan devşirdikleri güç ve benimsedikleri aşkın devlet geleneği itibariyle kendi iradesini milli iradeyi baskılama yeterliliğine sahip görmüş, toplumu milliyetçi-laik bir anlayış zemininde bütünleştirmeyi amaçlamıştır (Tachau, 1984). Kendini siyasal sistemle özdeşleştirmiş ve milliyetçi-laik bütünlük anlayışı ile ters düşen toplumsal çevrenin istemlerini görmezden gelerek siyasal talepleri bastırmayı tercih etmiştir. Aynı şekilde asker-sivil Kemalist bürokratik entellektüel elitler iktidar kullanımında olduğu gibi bilgi ve hukuku da kendi tekeline almışlardır. Bu durum özellikle hukuk alanında etkisini günümüzde de sürdürmektedir. Türkiye'de toplumsal talepleri önceleyen, milli irade zemininde bir anayasanın halen yapılamamış olması bunun açık bir ifadesidir (Aslan, 2019: 115-116).

Günümüzde 2002 yılında iktidara gelmiş ve tek başına iktidarda kalmayı günümüze kadar sürdürebilmeyi başarmış AK Parti, devletin en üst makamı olan Cumhurbaşkanlığını da 4 dönem boyunca elinde tutmaktadır. Merkez sağ partilerin hemen hepsinde ortak özellik olan güçlü lider karakterinin karizması çevresinde örgütlenme özelliğini sürdüren AK Parti, kendisini içinden geldiği Milli Nizam, Milli Selamet ve Refah Partileri ile açıkça ilişkilendirmeden Demokrat Parti ve Anavatan Partisi çizigisini izleyen muhafazakâr demokrat bir parti olarak konumlandırmaktadır. Böylece çevrenin tümünü temsil etmeyi amaçlayan bir siyaset izlediğini iddia etmektedir. Öte yandan muhafazakâr çevrenin temsilcisi olma iddiasındaki kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan bu partinin iktidarda olmasına karşın siyasal islamın merkezin geleneksel değerlerini benimsemeye olan direnci; ana muhalefetin (CHP) de, geleneksel merkezi değerlere bağlılıktaki katı tutumunundan vazgeçmeyerek çevreyle olan karşıtlığı sürdürmesi Türk siyasetinde hâkim olan üslubun çatışmacı özelliğini güçlendirmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan bazı açıklamalarında, Türkiye'de *beyaz* ve *zenci* Türk ayrımının yapıldığını ve kendisinin zenci Türk kesiminde yer aldığını ifade etmiştir. Erdoğan, Beyaz Türkler imlemesi ile baskıcı, geleneksel, seçkinci sınıfı ve onun siyasi temsilcisi Cumhuriyet Halk Partisi'ni kastederken; kendisini geleneksel merkezî elitlerin baskısı karşısında ezilmiş zenci Türkler olarak adlandırılan geniş çevrenin temsilcisi konumuna yerleştirmektedir (Korkın, 2020: 259- 260).

İlk kez Ufuk Güldemir tarafından Turgut Özal ve Anavatan Partisi (ANAP) iktidarını konu edinen *Texas-Malatya* kitabında kullanılan *Beyaz Türk* kavramsallaştırması (Güldemir, 1992: 360), toplumdaki sınıfsal ve kültürel ayrışma ve karşıtlığa vurgu yapan tanımlamalardan siyasal alandaki merkez-çevre dikotomik ayrışmasına uzanmıştır. Söz konusu kitabında Güldemir, *Beyaz Türkler'i* şu şekilde tanımlamaktadır:

"Türklerden fazla hoşlanmayan, Çankaya'da Fransızca konuşan sarışın İstanbullular görmeyi özleyen bir türdür. Açıklamakta güçlük çektikleri sosyolojik olgulara çeşitli adlar takarak onlar üzerinde düşünmek külfetinden kurtulmakta birebirdir. Örneğin *'irtica'* veya *'arabesk'* ya da *'türban'* gibi. Sokakta başörtülülerin sayısının artmasını, Türkiye'nin değişen köy-kent ilişkileri içinde değil, *'irticanın yükselmesi'* biçiminde algılarlar. Sanki, öteden beri kentlerde yaşayan *'modern'* Türkler,

aniden durup dururken başörtüsü takmaya, camiye gitmeye başlamış ve İslamcı olmuşlardır (Güldemir, 1992: 360-361).

Buradaki Beyaz Türkler imlemesinde Fransızca konuşmaktan kasıt, dil bilmekten öte bir Fransız aristokratik sınıf iması, İstanbulluluk ile de kent soyluluk işaret edilmektedir. Toplumun elit kesimini temsil eden Beyaz *Türkler* çevrenin değerlerini temsil eden Özal'ı kabullenmemişlerdir. Güldemir bu durumu şöyle ifade etmektedir:

"Gönlünde, bu makamlar için Fransızca konuşan sarışın İstanbullular olan Türk eliti, Malatyalı Özalları Başbakanlığa, Çankaya'ya yakıştıramamışıtr. Türk eliti, Özalları hiçbir zaman benimsememiştir. İş başına geldikleri günden bu yana Özallar bu çevre içinde gizli alay konusu olmuştur. Zaman zaman, Türk elitinin Özal'ın siyasi kararlarına yönelik gibi gözüken muhalefetinin ardında da büyük ölçüde 'kozmetik' nedenler olduğu da bir gerçektir "(Güldemir, 1992: 107).

Ayrıca söz konusu Beyaz Türk kesimi için sadece yabancı dil bilmek ya da kamu veya özel kesimde üst düzey bir konumda olmak da yeterli olmamaktadır. Bu kesim kapalı ve dışlayıcı bir yapılanma ile, dikine sosyal hareketlilik sonucunda toplumsal konumunda yükselme sağlayanları ve hatta Özal örneğinde olduğu gibi devlet yönetiminin en üst makamlarına gelebilmiş olmayı dahi kendi sınıflarının bir üyesi olmak için yeterli bulmamaktadır. Beyaz Türkler olarak tanımlanan kesim kendisini adeta bir aristokrat geçmişin temsilcisi varsayarak, özel sektörün, bürokrasinin ve siyasetin sahibi ve doğal hâkimi olarak görmektedirler (Korkın, 2020: 261). Kimilerine göre bu dar, dışlayıcı seçkin sınıf Türkiye'nin çağdaşlaşmasının başlıca unsurlarından biridir. Onlara göre "Türkiye bir gün tam çağdaş olacaksa bunu ancak Beyaz Türkler'in omuzları üzerinde yapacaktır." (Turgut, 1998).

Siyasal söylem olarak Beyaz Türk imlemesi ilk kez 28 Şubat sürecinde kapatılan Refah Partisi'nin yerini alan Fazilet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan tarafından kullanılmıştır: "Nasıl Amerika'da zenciler, beyazların okullarına girdilerse, yakın bir gelecekte türbanlı kızlarımız da üniversitelere gireceklerdir" (Milliyet, 1998). Yine Anayasa Mahkemesinin Fazilet Partisini kapatması üzerine Recai Kutan; "Bu ülkede zenciler ve beyazlar var. Beyazlara her şey mübah, zencilere değil" (Bali, 2007: 332) sözleriyle tepkisini ortaya koymuştur. Burada Beyaz Türkler yine dar elit sınıfı,

zenciler ise bu elit sınıfın baskıları sonucunda mağdur olmuş İslami çevreyi ifade etmektedir.

AK Parti iktidarında çevre kavramı artık yalnızca İslami kesimi içeren formda değil, daha kapsamlı olarak ele alınmıştır. Recep Tayyip Erdoğan Başbakanlık makamına gelişinin hemen sonrasında New York Times'a, ülkedeki Beyaz ve Zenci Türkler ayrışmasına işaret ederek, kendisinin de Zenci Türklerden olduğunu vurgulamış ve lideri olduğu hareketin eksenine bütün çevreyi yerleştirmiştir (Deborah Sontag, New York Times, 11 Mayıs 2003). Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçildikten sonra 2016 yılında Diyanet Şûrasındaki *"Şerif Mardin'in çevre olarak ifade ettiği, daha önce dışlanmış, ötekileştirilmiş tüm kesimleri merkeze taşıma çabamızdan, bu kesimin de istifade etmesini sağladım"* açıklaması Beyaz-Zenci Türk ayrışmasının siyasal alana merkez-çevre dikotomisi bağlamında girişinin açık bir ifadesi olarak kabul edilebilir (Korkın, 2020: 262). Bu söylemlerdeki Beyaz ve Zenci Türk imlemeleri ile siyaset bilimi alanyazınındaki merkez-çevre ayrışmasına atıf yapılmaktadır. Beyaz Türkler merkezin değerlerini temsil eden elitlerden oluşan dar bir zümreyi; Zenci Türkler ise, toplumdaki geniş yönetilen kesimi ve bu kesimin değerlerini temsil etme iddiasındaki kadroları ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Türk sosyo-politik sisteminde yeni yönetim biçimi olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesi siyasal partilerin başarılı olabilmeleri için seçimlere ittifaklar yaparak katılması gerçeğini ortaya koymuştur. Seçimlerde başarının seçmen davranışını etkilemekten geçtiğini çok iyi bilen ittifak partileri, bu başarıyı yakalayabilmek için, "çevreye" yaslanma gereğini hissetmişlerdir. Artık çevre kıymetli bir alana dönüşmüştür. Kemalist bürokratik-entellektüel elit, benimsediği seküler siyaset anlayışını iktidarı elinde bulundurduğu dönemlerde otoriter yöntemlerle benimsetmeye çalışırken; artık bu elitist siyaset tarzını kısmen yumuşatarak popülist bir siyaset anlayışına yönelmeye başlamıştır. Buna örnek olarak, *"aydınlık için bir dakika karanlık"* eylemleri, *"cumhuriyet mitingleri", "Hayır!"* kampanyası ve *"Adalet Yürüyüşü"* gibi popülist eylemler verilebilir (Tambar, 2009: 524). Elitist siyasal anlayışta siyasetin nesnesi konumunda olan toplum, artık popülist siyasetin başat öznesi konumuna ulaşmıştır. Sosyo-politik sistemin bu yeni oyun

kurgusunda bir tarafta popülist sekülarizm, diğer tarafta ise muhafazakâr popülizm konumlanmıştır (Aslan, 2019: 117-118).

Burada turnosol kâğıdı işlevini gören başlıca olgulardan biri Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliği olmuştur. Türk sosyo-politik sisteminde batıcı-laik bürokratik elitlerin elindeki iktidarın hüküm sürdüğü sistemin 'merkez'i, sivil toplumun ise 'çevre'yi temsil ettiği 2000'li yılların başında, Erdoğan batıcı-laik elit kesimin sosyo-politik sistemdeki başat konumuna karşı geleneksel çevrenin değerlerinin başlıca temsilcisi rolünü üstlenmiştir (Koçal, 2012: 97). Erdoğan'ın seçmen zihnindeki sıradan, "seçkin" olmayan kişi algısı Türk toplumunun çevre değerlerini benimsemiş taşralı kesiminin kültürel ve sosyolojik karizma profili ile örtüşmüştür. Bu yönüyle Erdoğan'ın seçmen nezdindeki karizmatik tesirinin, Türk sosyo-kültürel dokusundaki yarı dinî-yarı antropolojik "baba" tasavvurunun gücünden kaynaklandığı söylenebilir. Erdoğan'ın yaşam öyküsüne bakıldığında, kendisinden önceki iktidar elitlerinden uzak bir sosyolojinin izlerini görmek mümkündür. Devlet bürokrasisi geçmişi yoktur, bu yönüyle devşirme geleneği ile bir ilintisinden söz edilemez. Aile geçmişinde devlet eliti olarak sayılabilecek kimse de yoktur (Koçal, 2012: 98).

Erdoğan öncesinde devletin üst yönetiminde bulunmuş bütün devlet adamı ve siyasetçiler "seçkin" bir kesimin bireyi olma özelliği taşımışlardır. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü general, Celal Bayar bürokrat, Menderes büyük arazi sahibi bir ailenin mensubu, Demirel ve Özal mühendis kökenli yüksek bürokrat, Ecevit entellektüel bir şair-yazar, Erbakan öğretim üyesi, Türkeş subay, Çiller, "seçkin bir üniversite"de profesör, Sezer Anayasa Mahkemesi Başkanı olma gibi elit kesime ait özellikler taşırken; Erdoğan, İstanbul'un varoş kesimlerinden Kasımpaşa'da alt-orta gelir grubundaki bir ailenin ferdidir (Besli ve Özbay, 2010: 19-20). Erdoğan 2011 seçimlerinde yaptığı propaganda konuşmalarında sıklıkla kendisinin "işçi emeklisi-SSK'lı kimliğini" öne çıkartarak toplumun alt gelir grubuna önemli psikolojik mesajlar göndermeyi başarmıştır. Bütün bu özellikleri ile değerlendirildiğinde karşımıza; mazlum kesimden gelen, halkla iyi iletişim kurabilen, toplumun tarihsel ve bedensel dilini kendi siyasetine yansıtabilen bir lider çıkmıştır. Kendisini mazlum, bir

başka ifadeyle, zenci olarak ifadelendirmesi, toplumdaki itilmiş ve dışlanmışların da benimsediği bir siyasetçi olarak ortaya çıkması muhalif kesimler yönünden çok etkili bir işlev görmüştür (Yavuz, 2005: 203). Belediye başkanlığı ve sonrasında Başbakanlığı esnasında gecekondu bölgelerindeki iftar ziyaretleri (Besli ve Özbay, 2010: 172-175) gibi eylemleri, Erdoğan'ın toplumun alt-orta gelir kesimlerindeki güçlü sahiplenme tutumunun duygusal etmenleri hakkında bir fikir verebilir. Oysa Erdoğan'a gelinceye kadar üst düzey siyasi figürlerin kendileriyle özdeşleşmiş ikamet adreslerini simgeleyen *"Çankaya, Dolmabahçe, Pembe Köşk, Çakırbeyli Çifliği, Güniz Sokak, Yeniköy-Yalı"* gibi imlemeler toplumdan yalıtılmış bir seçkinliğin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ecevit, Baykal, Demirel, Derviş ve tabii ki Kılıçdaroğlu belki ancak "halkçı" olabilmişlerken; Erdoğan ise bizzat "halk"tı (Koçal, 2012: 99). Bu özellikleri Erdoğan'ı son dönemde Türk sosyo-politik sisteminde rağbet bulan popülizm mücadelesinde de muhafazakâr popülizmin başarılı bir siyasetçisi konumuna getirmiştir.

Erdoğan'ın henüz İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminden itibaren küresel sermaye ve onun yerel temsilcileri ile bağlar kurma imkânına sahip olmasının, batılı liberal değerleri benimsemeyen Millî Görüş çizgisinden uzaklaşarak "muhafazakâr demokrasi" zeminine yönelişinin ideolojik ve maddi alt yapısını oluşturan bir unsur olduğu söylenebilir. Öte yandan AK Parti çizgisindeki toplum kesimlerinin, kontrol ettikleri görsel ve yazılı medya organları ve her düzeydeki eğitim kurumları aracılığı ile, finansal yatırım ve birikim unsurları ile muhafazakâr kimlik giderek "çevre"den "merkez"e yönelmiştir. İktisadi ve siyasal güce yani iktidara doğru bu yönelim liberal çevrelerce de desteklenmiştir. Modern kapitalizmin etkin unsuru olan sermaye ve dolayısıyla üretim gücüne kavuşan bu kesim, yani oluşan "yeni burjuvazi", edindiği sermaye birikimi ile oluşturduğu "yeni basın" gücü ile kendi ideolojik hegemonyasını üretmeye de başlamıştır. Yeni bir düzenin kuruluşuna evrilen bu süreçte, "merkez"le birlikte "çevre" de yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. "Yeni burjuvazi" artık liberal kapitalist sistemin üretici güçleri arasındaki yerini almış, diğer bir ifadeyle, tarihsel egemen bloka eklemlenerek merkezin değerleri düzleminde dönüşmüş ve içinden çıkarak temsilcisi olma iddiasını taşıdığı "çevre"ye yabancılaşmıştır. Gelinen bu aşamada içinden geldiği "çevre"nin bir parçası değildir

artık. Bu durum klasik karakter ve yapısı değişime uğrayan "merkez-çevre" örüntüsünün ve ilişkilerin yeniden biçimlenmesi anlamına gelmektedir.

Türk sosyo-politik sisteminin yeni oluşan dinamikleri içerisinde iktidardaki AK Parti'nin karşısındaki -en hafif ifadesiyle – denetleyici unsur olarak, ulus devletin kurucu ve 2000'li yılların ortalarına kadar sürdürücü gücü olan eski "oligarşik-bürokratik merkez"in yerini, "yeni merkez" almıştır. Bir taraftan "yeni merkez"in ekonomideki yeni başat unsur olduğunun bilincine varılmış; diğer taraftan AK Parti'nin temsil ettiği "çevre" tarafından da paranın gücü bir farkındalık oluşturmuştur. Tablo şu görüntüyü vermektedir; "eski çevre", "yeni burjuvazi"nin oluşturmakta olduğu ekonomik hegemonyadan pay talep ederken, ekonomik gücün yeni başat unsurlarından biri konumuna gelen "yeni burjuvazi" de siyasal ve bürokratik güçten pay talep etmektedir (Koçal, 2012: 103-104).

Öyle ki, bu dönüşüm "merkez" olmanın sembolik referanslarına kadar uzanmaktadır. Ankara'da merkezi temsil eden iki simgeden biri (diğeri ise TBMM'dir) olduğu varsayılan Çankaya; Cumhuriyeti, inklıapları, başkomutanlığı yani yeni rejimi çağrıştırırken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş sonrasında yaşanan siyasal tartışmalar, bir yönüyle merkez-çevre gerilimine kadar uzanmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti kurmayları tarafından sıklıkla dile getirilen "Yeni Türkiye" metaforu devletin yeni imgesi olarak artık Çankaya'nın yerini "Beştepe Külliyesi"nin aldığı anlayışını da ima etmektedir (Can, 2016: 542). Bu durum merkezdeki merkezlerin bile değişebileceğinin bir ifadesi olması yönüyle önemlidir. Siyaset bilimi literatüründe *"çevrenin merkeze yerleşmesi"* veya *"merkezdeki çevre"* gibi adlandırmalarla (Kahraman, 2008: 182) ifade edilen bu olgu, bir yönüyle yeni bir *"merkez oluşturabilme"* çabalarının bir sonucu olarak anlaşılabilir.

Türkiye'nin 1923'ten günümüze uzanan tarihine bakıldığında giderek "karmaşıklaşan bir toplumsal yapıya" dönüşüm dikkat çekmektedir. Bu karmaşık yapıya sahip olan Türkiye, aynı zamanda siyasi, iktisadi, kültürel, güvenlik alanlarında ve tabii ki günlük yaşamda küreselleşmenin etkilerini önemli ölçüde hissediyor. Bunlara ilaveten Türkiye dünyada önemli aktörlerden biri olma yolunda, hiç değilse dünyadaki

değişimin yönüne etkileri olabilecek önemli bir kilit ülke olma potansiyeline sahip bir konumda. Türkiye'nin bu karmaşık yapısını, "1923'ten bugüne yaşanan *modernleşme* 1950'den bugüne yaşanan *demokratikleşme,* 1980'den bugüne yaşanan *küreselleşme* ve 2000'den bugüne yaşanan *Avrupalılaşma* süreçlerinin birbirleriyle kesiştikleri tarihsel dönem" olarak tanımlayabiliriz. Türkiye bu tarihsel süreçler boyunca gitgide karmaşık bir topluma dönüşen bir oluşum sergilemektedir.

Bu karmaşıklığın Türk sosyo-politik sistemi üzerindeki etkilerinin dikkat çekici tezahürlerinin başında İdris Küçükömer'in Türkiye'de siyasal alan üzerine yaptığı analizlerde kullandığı *"sağın sol, solun sağ olma"* saptamasının geldiği söylenebilir. Son yıllarda kendilerini merkez sol olarak konumlandırdıklarını iddia eden siyasal partilerin (başta CHP ve DSP olmak üzere), giderek milliyetçiliğe ve sağa kaymaları, bunun tersine özellikle 2002'den günümüze uzanan süreçte yaşadığımız AK Parti deneyiminin ise sosyal adaletten demokratikleşmeye sol motifler içermesi, İdris Küçükömer'in Türkiye'de, solun sağ, sağın da sol gibi davrandığı tezinin yeniden canlanmasına yol açtı. Gerçekten de son dönemde özellikle CHP'nin devletçi-milliyetçi tepkiselliği aşırı uçlara taşıyan eylem ve söylemleri, böylelikle demokratikleşme ve ekonomik gelişme düzlemini AK Parti'ye bırakması, merkez sol alanın boşalması ile *"sağın sol, solun da sağ gibi davranması"* görüşünün kuvvetlenmesine olanak sağlamıştır (Keyman, 2008: 366-370).

Burada şu gerçeğe dikkat çekmek yerinde olacaktır; Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002 yılından günümüze kadar olan genel seçimlerde Türkiye'nin karmaşıklaşan toplumsal yapısını çözümleme ve yönetme kapasitesine en çok sahip olan parti algısını Türk seçmenine doğru aktarabildiği için başarılı olmuş ve merkeze oturmuştur. 21. yüzyılın ortalarına doğru ilerlemekte olduğumuz bu dönemde Türk sosyo-politik sistemini anlamak, anlamlandırmak ve doğru açıklayabilmek için; küreselleşme, avrupalılaşma, küresel-ulusal düzlem, kimlik ve vatandaşlık eksenlerinde oluşan siyasal gerilim ve rekabet ilişkilerinin iyi irdelenmesi ve çözümlenmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanısıra günümüz Türk sosyo-politik sisteminin anlaşılabilmesi için, Kürt sorunu ve İslami kimliğin tekrar canlanması olgularıyla son yıllarda ortaya çıkan

kimlik-vatandaşlık istemleriyle modernleşme sürecinin yapısal değişiminin ve bu taleplerin demokratikleşmeye yansımasının dikkate alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Açıkel, F. (2006). Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar. Toplum ve Bilim, S. 105, 30-69.

Ahmad, F. (2010). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)* (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Hill Yayınları.

Ağırdır, B. (2014). Gerilim, Kamplaşma, Çatışma: Siyasi Uzlaşma Kültürü Olmayınca. Tarih Dergi, Sayı 3, Ağustos, ss. 38-42.

Akat, A.S. (2010). İdris Küçükömer'in Mirası, Anılar ve Düşünceler içinde, s. 15-37, Profil Yayınları, İstanbul.

Akay, H. (2011). *Türkiye'de asker-sivil ilişkileri: 2000-2011 dönemine ilişkin bir değerlendirme.* Chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://hyd.org.tr/attachments/article/123/asker_sivil__hale_akay.pdf (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2024)

Akdağ, M. (1977). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (C.1), İstanbul.

Akdoğan, Y. (2004). *Muhafazakâr demokrasi.* Ankara: Alfa Yayınları.

Akgün, B. Ve Özşahin, M. C. (2013). Türkiye'de demokratik konsolidasyon ve liberal siyasal kültür: Teorik bir inceleme. M. Yılmaz (Ed.), *Yeni anayasa, demokratik konsolidasyon siyasal partiler ve seçim rejimi* içinde (s. 1-30). Ankara: Stratejik Düşünce Dergisi.

Akkol, M.L. (2018). Batılılaşma ve sivil toplum kavramları üzerinden İdris Küçükömer'in Türk siyasal düşüncesindeki yeri. *Çağdaş YönetimBilimleri Dergisi,* 5(2), 158-167.

Aksan, G. ve Çelik, Ö. (2011). Gerilim ve uzlaşma: Demokrasi ekseninde bürokrasi ve siyaset ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 25, 1-10

Akşin, S. (1977). Osmanlı-Türk toplumundaki sınıf yapısı üzerine bir deneme. *Toplum ve Bilim* 1, 31-46.

Akşin, S. (2016). Kısa Türkiye tarihi. 20.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akyürek, S. ve Koydemir, S. F. (2014). Türkiye'de Etnik, Dini ve Siyasi Kutuplaşma, BİLGESAM Rapor No: 61, Ankara.

Anderson, B. (2007). Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, (Çev.) İskender Savaşır, 4. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.

Ardıç, N. (2012). İktidarın dört atlısı: Michael Mann ve tarih sosyolojisi. *Toplum ve bilim, 123, 258-285.*

Arı, T. (2013). Uluslararası ilişkilerde çatışmayı açıklayan teoriler. *Uluslararası ilişkiler teorileri: Çatışma, hegemonya, iş birliği, 8*. Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık.

Aristoteles, (2014). *Politika* (çev. Mete Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Arlı, A. (2006). Devletin sürekliliği, devrimin muhafazası, toplumun denetimi sorunu: Merkez-çevre paradigmasının sınırlılıkları üzerine notlar. *Toplum ve Bilim, 105,* 96-128.

Asal, C. (2018). İdris Küçükömer Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2(2), 118-125.

Aslan, S. (2015). Tek parti döneminde siyaset, A. Karadağ (Ed.), *Türkiye'de siyasal hayat.* Malatya: Bilsam Yayınları.

Aslan, A. (2019). Türk siyasal hayatında yeni dönem: Seküler versus muhafazakâr popülizm. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi,* 16 (57), 103-122.

Aşcı, M.E. (2019). The Effect of European Union on middle and east european countries and Turkey regarding democratization. *Journal of Industrial Policy and Tecnology Management,* 2 (2), 107-116.

Avcı, M.G. (2019). Türk modernleşmesine ve toplumsal yapısına eleştirel bir bakış: İdris Küçükömer. *Toplumsal Değişim, 1,* 165-185.

Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye'nin düzeni: dün, bugün, yarın*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Avcıoğlu, D. (1978). Türkiye'nin düzeni–Dün bugün yarın (İkinci kitap). 11. Basım. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aydemir, Ş.S. (1969). *Menderesin dramı: 1899-1960.* İstanbul: Remzi Kitabevi

Aydın, S. (2006). Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler, Toplum ve Bilim, S. 105, 70-95.

Aydın, S. ve Ünivar, K. (2008). ATÜT Tartışmaları ve Sol, (Ed.) Murat Gültekingil, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol, C.8, S.2.

Aytaç, A. M. (2006). 1960 sonrası düşünüşte siyaset ve toplum ilişkileri: Berkes, Küçükömer ve Mardin üzerine bir deneme. *Toplum ve Bilim,* 106, 7-42.

Badie, B., & Birnbaum, P. (1983). *The sociology of the state*. University of Chicago Press.

Bali, N.R, (2007). *Tarz-ı hayat'tan life styl'a*. İstanbul: İletişim Yayınları. V

Barkan, Ö., L. (1952). *Türk hukuk tarihi.* Teksir, İstanbul.

Barme, G. R. (2008). The Forbidden City by Frances Wood. *APOLLO-LONDON-APOLLO MAGAZINE LIMITED-*, *554*, 113.

Başkaya, F. (2002). *Paradigmanın İflası: Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş*. İstanbul: Yordam Kitap.

Bayar, C. (1969). "Başvekilim Menderes", Hürriyet Gazetesi, 8.7.1969.

Berkes, N. (1973). *100 Soruda Türk İktisat Tarihi*. C. II, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Berkes, N. (1998). The Development of Secularism in Turkey (London, Hurst & Company).

Berkes, N. (2013). Türkiye'de Çağdaşlaşma (19. Baskı) İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Berki, R. N. (1979). State and society: an antithesis of modern political thought. *State and society in contemporary Europe. Oxford: Martin Robertson*.

Berzeg, K. (2000). *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*. 2.Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

Besli, H. Ve Özbay, Ö. (2010). *Bir liderin doğuşu: Recep Tayyip Erdoğan.* İstanbul: Meydan.

Beşikçi, İ. (1970). "Araştırılacak Konu ve Sorunlar", Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Beyer, A. C. (2012). Hegemony and power in the global war on terrorism. In *Power in the 21st Century: International Security and International Political Economy in a Changing World* (pp. 29-41). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

Biber, A. (2009). Türkiye'de sivil alanın darlığının tarihsel nedenleri üzerine bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 11(3), 27-42.

Bilge, M. (2012). *Batılılaşma, sivil toplum, cuntacılık: İdris Küçükömer üzerine bir inceleme*. Ankara: A Kitap.

Boratav, K. (2009). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, 13. *Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara*.

Bourdieou, P. (2015). Devlet Üzerine, (Çev.) Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları.

Börklüoğlu, L. (2017). Osmanlı İmparatorluğundan günümüze Türkiye'de siyaset: Değişim dinamikleri, aktörler ve gelişmeler. M. Zincirkıran (Ed.), *Türkiye'nin toplumsal yapısı.* 6. Baskı, Bursa: Dora Yayınevi.

Bottomore, B. T. (1990). *Seçkinler ve Toplum* (E. Mutlu, Çev.). Ankara: Gündoğan Yayınevi.

Can, İ. (2016). Merkez-çevre düalizmi bağlamında taşranın onto-politik doğası üzerine çıkarımlar. *SEFAD,* 36,531-556. http://dx.doi.org/10.21497/sefad.285501

Catto, J. (2003). Written English: The making of the language 1370-1400. *Past & present,* (179), 24-59.

Cem, İ. (2021). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. 31. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Cizre, Ü. Ve Çınar, M. (2003). Kemalism, islamism and politics in the light of the February 28 process. *The South Atlantic Quarterly,* 102 (2/3), 309-332.

Coşar, N. (2005). Demokrat Parti dönemi maliye politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 60 (61), 29-58.

Cotterell, A. (2011a). *The imperial capitals of China: An inside view of the celestial Empire*. Random House.

Cotterell, A. (2011b). *China: A history*. Random House.

Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da sivil toplum. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 49 (3-4), 79-99.

Çakan, I. (2004). Türkiye siyasal hayatında bir aydın profili: Doğan Avcıoğlu. *Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* "7", 31-47.

Çakır, H. Ve Şahin, B. (2015). Max Weber'de doğu algısı ve Türkiye özelinde tartışmalar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,* 18(2), 18-45.

Çam, E. (1990). *Siyaset bilimine giriş.* İstanbul: Der Yayınları.

Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin demokrasi tarihi.* İstanbul: İmge Yayınları.

Çaylak, A. (1998). *Osmanlı'da yöneten ve yönetilen bir Şerif Mardin çözümlemesi.* Ankara: Vadi Yayınları.

Çaylak, A. (2014). *Türkiye'de Yöneten ve Yönetilen*. Ankara: Savaş Yayınevi.

Çeyin, G. (2010). Michael Mann'ın tarih sosyolojisinde 'devlet' ve 'iktidarın' anatomisi. *Tim Jacoby, Sosyal iktidar ve Türk Devleti,* (D. Evci, Çev.). Ankara: Birleşik dağıtım Kitapevi, 19-26.

Çınar, M. (2006). Kültürel yabancılaşma tezi üzerine. *Toplum ve Bilim, 105*, 153-165.

Çiğdem, A., Açıkel, F., Erdoğan, N., Bora, T. (2006). Şerif Mardinle merkez-çevre analizi üzerine. *Toplum ve Bilim,* 105, 3-10.

Dağı, İ. (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve meşruiyet arayışında kimlik, siyaset ve insan hakları söylemi. H. Yavuz (Ed.), *AK Parti, Toplumsal değişimin yeni aktörleri* kitabı içinde (s. 121-140). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Daver, B. (1993). *Siyaset bilimine giriş.* Beşinci Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. (Altıncı Baskı), Ankara: Adres Yayınları.

Demirel, D. (2011). Tanzimattan Cumhuriyet'e kamu yönetiminde yeniden yapılanma (1839-1923). *Türk İdare Dergisi.* S. 473, 97-111.

Demirel, T. (2011). Demokrasi ve demokratikleşme üzerine. *Siyaset Akademisi 10. Dönem: "Lider Ülke Türkiye" Ders Notları* içinde (s. 6-19). Ankara: AK Parti Ar-Ge Başkanlığı Yayınları.

Demirel, T. (2020). *Türk Siyasetini Anlamak-Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme,* 2. Baskı, Liberte Yayınevi.

Dinler D. (2003). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. Praksis, 9, 17-54.

Divitçioğlu, S. (2010). Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu. Marksist Üretim Tarzı Kavramı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Doğan, M. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti tarihine giriş.* Ankara: Yazar Yayınları.

Doğan, S., & Demir, S. (2018). Şerif Mardin'in Anısına: İkincil Literatüre Küçük Bir Katkı. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (8), 6-26.

Doğanay, T. C. (2014). *Devlet ve toplum ilişkisinde siyasal iktidar dengeleri: Yeni merkez yeni çevre* (Master's thesis, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Dursunoğlu, İ. (2019). Dünden bugüne Türkiye'de siyasal hayat. İ. Dursunoğlu, H. Şengün, M. Kapusızoğlu (Ed.), *Modernleşme bağlamında Türkiye'nin sosyo-politik yapısı* kitabı içinde (s.69-117). Ankara: İmaj Yayınevi.

Duverger, M. (1982). *Siyaset sosyolojisi* (Ş. Tekeli, Çev.). İkinci Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

Duverger, M. (1986). *Siyasal rejimler* (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Eisenstadt, S. N (1971) "Tensions and Conflicts in Bureaucratic Societies", in M. T. Dalby and M. S. Wertham (eds.) Bureaucracy in Histrorical Perspective Glenview, Ilinois, Scott, Foresman and Company.

Eisenstadt, S. N. (2017). *The political systems of empires*. Routledge.

Ergun, T. ve Polatoğlu, A. (1988). *Kamu yönetimi giriş.* Üçüncü Baskı, Ankara: B. (1994). *Kamu yönetimi.* İzmir: Üniversite Kitabevi.

Ercan, R. (2021). Osmanlı-Türk modernleşmesinde devlet merkezli yaklaşım ve Metin Heper. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks, 13(2),* 191-214.

Erdem, F.H ve Coşkun, V. (2009). Askeri yargı ve askeri vesayet. *Siyaset, Ekonomik ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları, Sayı: 9*

Erdoğan, M. (1991). Türkiye'de bürokratik yönetim geleneği ve demokrasi. *Yeni Forum,* S. 271 Aralık 1991, 37-40.

Eroğul, C. (1992). "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71". *Geçiş Sürecinde Türkiye,* der. İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, İstanbul, Belge.

Eroğul, C. (2014). *Birey Nedir? Öz Türkçe Bir Marksist Yaklaşım Denemesi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve yönetimde modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Esmer, Y. (2012). Türkiye Değerler Atlası 2012. http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/files/ATLAS%20SUNUM%202_10_2012%20(2).pdf , Erişim Tarihi: 13 Nisan 2023.

Fedai, C. (2017). Türkiye'nin siyasal ve sosyal kaos dönemi 1971-1980. A. Çaylak, S. A. Avcu (Ed.), *Osmanlı'dan ikibinli yıllara Türkiye'nin politik tarihi kitabı* içinde (s.489-520). Ankara: Savaş Yayınevi.

Ferguson, N. (2012). Uygarlık: Batı ve ötekiler (Nurten el-Hüseyni, Trans.). *İstanbul: Yapı Kredi Yayınları*.

Fişek, K. (1979). *Yönetim.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Gibb, H. A. R., & Bowen, H. (1950). Islamic society and the West: a study of the impact of Western civilization on Moslem culture in the Near East. *(No Title)*.

Gills, B. K. (2003). Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler. Dünya Sistemi, Andre G. Frank ve Barry K. Gills (der.), çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitabevi.

Gourisse, B. (2016). Nizam vermek/emretmek ve uzlaşmak: Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'nda somut olarak kamusal icraat. M. Aymes, B. Gourisse, E. Massicard (Der.), (A. Berktay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Göle, N. (1997). Secularizm and islamism in Turkey: The making of elites and counter-elites. *Middle East Journal,* 51 (1), 46-58.

Gönenç, L. (2006). 2000'li yıllarda merkez-çevre ilişkilerini yeniden düşünmek. *Toplum ve Bilim, 105*, 129-152.

Gözübüyük, A. Ş. (1994). *Yönetim hukuku.* Yedinci Baskı, Ankara: Turhan Kitapevi.

Greenfeld, L., & Martin, M. L. (Eds.). (1988). *Center: ideas and institutions*. University of Chicago Press.

Gülalp, H. (2009). Türkiye'de Laiklik ve Sol. *Laçiner, Ömer (Der.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, *9*, 669-690.

Güldemir, U. (1992). *Texas-Malatya.* İstanbul: Tekin Yayınevi.

Gülener, S. (2007). Türk siyaseti'nde merkez-çevre ilişkilerinin seyri ve 27 Mayıs 1960 darbesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 36-67.

Güler, T. (2015). *AK Parti iktidarları döneminde Türkiye'de siyaset-bürokrasi ilişkisi (2002-2012).* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Güneş, T. (1979). Turan Güneş Anlatıyor, Milliyet Gazetesi, 15 Ocak 1979 ve sonraki sayılar.

Gürel, B. (2013). İslamcılık: Uluslararası Bir Ufuk Taraması. *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP, İstanbul, Yordam Kitap*.

Hamilton, G... G. (2014). "Tarihte Konfigürasyonlar: S. N. Eisenstadt'ın Tarihsel Sosyolojisi", Ed. Theda Skocpol, Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 94-143.

Heper, M. (1973). Modernleşme ve Bürokrasi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları: G-3 Sevinç Matbaası, Ankara.

Heper, M. (1977). Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme. *Boğaziçi Yayınları, İstanbul*.

Heper, M. (1989). Motherland Party governments and buraucracy in Turkey, 1983-88. *Governance: An International Journal of Policy and Administration,* 2 (4), 460-471. V

Heper, M. (1994). Bureaucracy in the Ottoman-Turkish Polity. In A. Frazmand (ed), *Handbook of bureaucracy* (pp. 659-671). New York: Marcell Dekker Inc.

Heper, M. (2011). *Türkiye'nin siyasal hayatı* (K. Göksel, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.

Heper, M. (2012). *Türkiye'de devlet geleneği*. (M. Soyarık, Çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Heywood, A. (2017). *Siyaset* (B.B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.

İnalcık, H. (1958). Osmanlı padişahı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* C. XIII, 68-79.

İnalcık, H. (1964). "The Nature of Traditional Society: Turkey", in R. E. Ward and D. A. Rustow (eds.) Political Modernisation in Japan and Turkey, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.

İnalcık, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ 1300-1600. (Çev. R. Sezer). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Jacoby, T. (2010). *Sosyal iktidar ve Türk devleti* (D. Evci, Çev.). Ankara: Birleşik Dağıtım Kitapevi.

Jenkins, G. (2010). Semboller ve gölge oyunu: Ordu-AKP ilişkileri, 2002-2004. M. Hakan Yavuz (Ed.), *AK Parti toplumsal değişimin yeni aktörleri* kitabı içinde (s. 235-258). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kahraman, H. B. (2008). *Türk siyasetinin yapısal analizi – I kavramlar kuramlar kurumlar.* İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kahraman, H.B. (2012). *Hangi Kemalizm bitmeli?* Sabah, 30 Mayıs 2012.

Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A., Y. (1988). Tanzimat: Modernleşme arayışı ve siyasal değişme, E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay (Ed.), *Türk siyasal hayatının gelişimi kitabı* içinde (s.23-41). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Kalaycıoğlu, E. (1994). Elections and party preferences in Turkey: Changes and continuities in the 1990s. *Comparative Political Studies, 27*(3), 402-424.

Kalaycıoğlu, E. (1995). "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, ss. 43-69, Ankara.

Kalaycıoğlu, E. (2009). 1960 sonrası Türk politik hayatına bir bakış. *Türkiye'de politik değişim ve modernleşme* kiabı içinde (s. 557-592). Bursa: Dora Yayınları.

Kaliber, A. (2004). Türk modernleşmesini sorunsallaştıran üç ana paradigma üzerine. U. Kocabaşoğlu (Ed.) *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Modernleşme ve batıcılık* kitabı içinde (s.107-124). Cilt 3, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Karakoç, Ş. M. (2019). Türkiye'de siyasetin dönüşümü: Dikotomik kavramsal modellerin bir analizi. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karakoç, Ş. M. (2020). Türkiye'de siyasetin dönüşümü: 'Güçlü devlet geleneği'nden 'total siyaset'e. *Journal of Economy Culture and Society,* (62), 227-253.

Karpat, K. (2010a). *Türk demokrasi tarihi.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. (2010b). *Osmanlı'dan günümüze asker ve siyaset* (G. Ayaz, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. (2013). *Türk siyasi tarihi, siyasal sistemin evrimi.* İstanbul: Timaş Yayınları

Karpat, K. (2017a). *Osmanlı Modernleşmesi* (C. Elitez, Çev.). 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. (2017b). *Kısa Türkiye tarihi 1800-2012* (G. Ayas, Çev.). 7. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kapani, M. (1988). *Politika bilimi.* Dördüncü Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kasaba, R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve dünya ekonomisi: On dokuzuncu yüzyıl* (K. Emiroğlu, Çev.) . İstanbul: Belge Yayınları.

Kazancıgil, A. (1981). The Ottoman-Turkish state and Kemalism. A. Kazancıgil & E. Özbudun (Ed.), *Atatürk: Founder of a modern state* (pp. 37-56). London: C. Hurst.

Kazgan, G. (2009). *Bir iktisatçının tanıklıkları* (Vol. 282). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keyder, Ç. (1983). *Toplumsal Tarih Çalışmaları*. Ankara: Dost Kitapevi.

Keyder, Ç. (2017). *Türkiye'de devlet ve sınıflar.* 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyman, E.F. (2008). *Türkiye'nin iyi yönetimi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kılçdağı, O. (2014). Socio-political reflections and expectations of the Ottoman Armenians after the 1908 revolution: Between Hope and Despair. *Yayınlanmamış tez (Doktora), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Kıray, M. B. (2002). Hayatımda hiç arkaya bakmadım. *Mübeccel Belik Kıray'la söyleşi.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Koca, M. ve Çapar, S. (2024). Darbeler, bürokrasi ve siyasi elitler. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences,* 7(3), 1993-212,

Koçal, V. (2012). 'Çevre'den 'Merkez'e Yönelim Bağlamında Türkiye'de Muhafazakârlığın Dönüşümü: Siyasal İslâmcılıktan Muhafazakâr Demokratlığa AK Parti Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 81-111.

Koçal, V. (2014). Tarihsel seyri içinde Türkiye muhafazakârlığının güncel tartışmaları: Sivil toplum-devlet ikileminde islamcılığın yol ayrımına dair idrisyen bir analiz. *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III. (Siyaset-Uluslararası İlişkiler-İktisat-İletişim)* içinde (s.43-56) İstanbul.

Kongar, E. (1976). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,* İstanbul, Cem Yayınevi.

Kongar, E. (2013). *21.yüzyılda Türkiye: 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı.* 41.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kongar, E. (2014). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 18.Baskı, İstanbul, Remzi Kitapevi.

Korkın, E. (2020). Merkez-çevre ayrımından beyaz-zenci Türk ayrımına Türk siyasal hayatında sosyal bölünme. *Akademik İzdüşüm Dergisi,* 5 (2), 250-265.

Köker, L. (1993). *Modernleşme, kemalizm ve demokrasi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Kula, O. B. (2015). *Avrupa (lılık) nedir? Türkiye ne kadar Avrupalıdır?* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kurnaz, C. (2012). Deli Rüzgâr: Osman Yüksel Serdengeçti, Kurgan Edebiyat

Küçükömer, İ. (1994). TİP'in programı değişmelidir. *Cuntacılıktan sivil topluma bütün eserleri I içinde* (s.155-159). İstanbul: Bağlam Yayınları

Küçükömer, İ. (2010). *Batılılaşma: düzenin yabancılaşması*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

Lenin, V. I. (1964). *Collected works.* C. 24, Moscow: Progress Publisher

Lewis, B. (2014). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (B. B. Turna, Çev.). 7. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları.

Lipson, L. (1986). *Politika biliminin temel sorunları* (T. Karamustafaoğlu, Çev.). Dördüncü Baskı. Ankara: Birlik Yayınevi.

Mann, M. (1986). *The Sources of social power: Volume 1, A history of power from the begining to 1760 A.D., New York: Cambirdge University Press.*

Mardin, Ş. (1969). “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire”, Contemporary Studies in Society and History (June).

Mardin, Ş. (1991a). Türk modernleşmesi. *Makaleler 4 kitabı içinde* (s.347-355). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1991b). Türkiye’de gençlik ve şiddet (M. Erdoğan, Çev.). *Türk modernleşmesi makaleler 4 (251-290).* İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1991c). Türkiye'de Din ve Laiklik, M. Türköne ve T. Önder, (Der.), Türkiye'de Din ve Siyaset içinde (35-78), İstanbul, İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1991d). Modern Türkiye'de Din, M. Türköne ve T. Önder, (Der.), Türkiye'de Din ve Siyaset içinde (81-112), İstanbul, İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1991e). Batıcılık. *Türk modernleşmesi makaleler 4.* (s. 11-22). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1992a). Tabakalaşmanın tarihsel belirleyicileri: Türkiye’de toplumsal sınıf ve sınıf bilinci, *Türkiye’de toplum ve siyaset makaleler 1 (77-117).* Üçüncü Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1992b). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. *Türkiye’de toplum ve siyaset makaleler 1 (34-76).* Üçüncü Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1992c). Türk toplumunu inceleme aracı olarak sivil toplum. *Türkiye’de toplum ve siyaset makaleler 1.* (20-33). Üçüncü Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1992d). Şerif Mardin’le din ve devlet sosyolojisi konusunda söyleşi, *Türkiye’de toplum ve siyaset makaleler 1 (118-157).* Üçüncü Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1993a). Türk devriminde ideoloji ve din (G. A. Tosun, Çev.). Türkiye’de din ve siyaset makaleler 3 kitabı içinde (s.146-169). Üçüncü Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1993b). *Din ve ideoloji* Altıncı Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu* (M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş., (2004). "Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler", *Türkiye'de toplum ve siyaset*. der. Mümtaz'er Türköne / Tuncay Önder İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2007). ''Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol'', Türk Modernleşmesi (Der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 175-187.

Mardin, Ş. (2011). Türkiye'de Gençlik ve Şiddet, (Der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder), Türk Modernleşmesi İçinde (249-287), İstanbul, İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2013). Türkiye, İslam ve Sekülarizm: Makaleler 5. Çev. E. Gen ve M. Buzluolcay, İstanbul: İletişim Yayınları.

Marks, K, (1963) "An Engels"; içinde: Karl Marks/Friedrich Engels: "Werke-Toplu Yapıtlar"; Band 28, Dietz Verlag Berlin (DDR), s.250-254.

Marks, K ve Engels F. (1970). Komünist Manifesto, (Çev.) Süleyman Ege, 2.Baskı, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Mert, N. (2000). İdris Küçükömer ve düzenin yabancılaşması. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, 11*, 63-74.

Mert, N. (2007). Türkiye'de, sağ siyasetin dönüşümü. D. Dursun, B. Duran ve H. Al (ed.). *Demokrasi ve siyasal katılım kitabı* içinde, *(s.9-21).* İstanbul: Alfa Yayınları.

Milliyet Gazetesi (1971, 19 Nisan). İpekçi, A. "Yaşar Kemal ile sohbet, konu: Edebiyat ve politika".

Milliyet Gazetesi (1998, 18 Nisan). *FP'den zenci benzetmesi.* *https://www.milliyet.com.tr/siyaset/fpden-zenci-benzetmesi-5346688*

Mills, C. V. (1956). *The power elite.* New York: Oxford University Press.

Moscha, G. (1939). *The ruling class.* New York: Mc Graw-Hill.

Mosca, G. (1947). “Büyük Doğu İmparatorlukları ve Siyasi Doktrinleri”, “Çev. M. Özyörük” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.2, S. 3.

Nettl, J. P. (1968). The state as a conceptual variable. *World politics*, *20*(4), 559-592.

Nişancı, E. (2001-a). Geleneksel Patrimonyalizmden Modern Neo-Patrimonyalizme: Bir Modernleşme Denemesi. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.

Nişancı, E. (2001-b). Geleneksel Patrimonyalizmin Siyasal ve Sosyal Yönden Analizi. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.

Orkun, H., N. (1946). *Türk tarihi.* Ankara: Akba Kitabevi.

Ortaylı, İ. (1983). *Gelenekten geleceğe.* İstanbul: Hil Yayınları.

Öğün, S.S. (2000). Türk Politik Kültürü, Alfa Basım Yayım, İstanbul.

Öncü, A. (2017). Şerif Mardin’in İzinden İktidar-Kültür İlişkilerini Sorgulamak, Bianet, 08 Eylül 2017. https://ayseoncu.com/Makaleler/TR/%C5%9Eerif%20Mardin%E2%80%99in%20Pe%C5%9Finden%20iktidar-k%C3%BClt%C3%BCr%20ili%C5%9Fkilerinin%20izini%20S%C3%BCrmek.pdf

Öniş, Z. (2007). Concervative globalist versus diffencive nationalists: Political parties and paradoksas of europeanization in Turkey. *Journal of Southern Europe and The Balcans Online*, 9 (3), 247-261.

Özbudun, E. (1976). *Social change and political participation in Turkey.* Princeton: Princeton University Press

Özbudun, E. (2007). *Çağdaş Türk politikası: demokratik pekişmenin önündeki engeller*. Doğan Kitap.

Özbudun, E. (2010a). *Türk siyasal hayatı.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Özbudun, E. (2010b). *Türk anayasa hukuku.* Ankara: Yetkin Yayınları.

Özer, M. A. ve Önen, M. (2017). *200 soruda yönetim/kamu yönetimi.* 2.Baskı, Ankara: Gazi Kitapevi.

Özipek, B.B (2017). AK Parti'nin ilk yıllarında Türkiye'de siyaset (2002-2007). A. Çaylak ve S. A. Avcu (Ed.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin siyasal hayatı.* Ankara: Savaş Yayınevi.

Özkazanç, A. (2017). Cumhuriyet döneminde siyasal gelişmeler: Tarihsel-sosyolojik bir değerlendirme, F. Alpkaya ve B. Duru (Ed.), *1920'den günümüze Türkiye'de toplumsal yapı ve değişim kitabı içinde* (91-126). Ankara: Phoenix Yayınları.

Özman, A., & Coşar, S. (2001). Siyasal tahayyülde devletin belirleyiciliği: Metin Heper çalışmaları üzerine bir inceleme. *Doğu Batı*, *16*(3), 81-97.

Öztürk, N.K. (2003). *Bürokrasinin gücü ve siyaset.* Ankara: Siyasal Kitapevi

Pamuk, Ş. (2017). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Parlak, D. (2008). "Türk Siyasal Kültürü: Halksız Siyaset", Birikim https://birikimdergisi.com/guncel/236/turk-siyasal-kulturu-halksiz-siyaset , Son Erişim Tarihi: 13 Nisan 2023.

Parla, T. (2002). *Türkiye'de anayasalar.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Poggi, G. (1988). Max Weber's Conceptual portrait of feodalism. *The British Journal of Sociology. 10(2), 211-227.*

Rousseau, J. J. (1984). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). İkinci Basım, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Sarıbay, A. Y. (1993). Postmodernite ve Kültür Olarak İslam-Kültürel Bir Çözümleme. *Türkiye Günlüğü, 25.*

Sarıbay, A. Y. (1996). Siyaset sosyolojisi. *Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınevi*.

Sarıbay, A. Y. (2001). Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul.

Savran, S. (2010). *Türkiye'de sınıf mücadeleleri.* C.1; 1908-1980, Ankara: Yordam Yayınevi.

Savut, E. (2018). Merkez-çevre paradigması bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının yargı ve yükseköğretim bürokrasisi ile ilişkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 10 (26), 954-976.

Schumpeter, J. (1990). *Capitalisme, socialisme et démocratie.* Paris: Payot.

Sevinç, M. (2010). 2010 anayasa değişiklikleri: Yöntem ve içerik eleştrisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65 (2), 271-294.

Sitembölükbaşı, Ş. (1997). " Siyasal Kültür" ün Kavramlaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2*(2), ss.249-266.

Shaw, S. J (1968). "Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth-Century Ottoman Reformers", in W. R. Polk and R. L. Chambers (eds.) Beginnins of Modernization in the Middle East: the Nineteenth Century Chicago, The University of Chicago Press.

Shils, E. (2002). Merkez ve çevre (Y. Z. Çelikkaya, Çev.). *Türkiye Günlüğü*, S. 70, 86-96.
Sinai, I. R. (1964). The Challange of Modernization: The West'es Impact on the Non-Western World, New York, W.W. Northon and Company.

Savut, E. (2018). Merkez-Çevre Paradigması Bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarının Yargı ve Yüksek Öğretim Bürokrasisi ile İlişkileri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 26, Aralık 2018, s.944-966.

Sontag, D. (2003, 11 Mayıs). The Erdoğan Experiment. *The New York Times Magazine, http://www.nytimes.com/2003/05/11/magazine/the-erdoganexperiment*

Subaşı, E. (2022). İdris Küçükömer'in Osmanlı-Türk Siyasal Hayatı Analizi: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, *46*(2), 571-602.

Şahin, K. (2011). "Egemenlikteki Dönüşüm, Reel Egemenlik ve Türkiye", Türk Yurdu, Cilt 3, Sayı 291, ss. 199-203.

Şahin, K. (2014). Türkiye'deki hükümet sistemi tartışmalarına siyasi kültür ve demokrasi eksenli bir yaklaşım. *Sakarya İktisat Dergisi*, *3*(3), 29-71.

Tachau, F. (1984). The political culture of Kemalist Turkey. Jacob M. Landau (Ed.), *Atatürk and the modernization of Turkey* (pp. 57-76). Westview Press, Boulder, Co

Tambar, K. (2009). Secular populism and the semiotics of the crowd in Turkey. *Public Culture,* 21 (3), 517-537.

Tanpınar, A. H. (1960). *Yakın tarihimiz üzerine dikkatler.* Cumhuriyet, 21 Temmuz 1960.

Tekeli, Ş. (1976). *David Easton'un siyaset teorisine katkısı üzerine bir inceleme.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Tekin, Y. ve Okutan, Ç. (2015). *Türk siyasal hayatı.* 3. Baskı, Ankara: Orion Kitapevi.

Timur, T. (1990). "Osmanlı Mirası" Geçiş Sürecinde Türkiye, der. İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, İstanbul, Belge.

Timur, T. (1991). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Timur, T. (1997). *Türk devrimi ve sonrası*. İmge Kitabevi.

Tosun, T. (1999). *Türk parti sisteminde merkez sağda ve merkez solda parçalanma.* İstanbul: Boyut Kitapları.

Tuğal, C. (2014a). *Pasif devrim-islami muhalefetin düzenle bütünleşmesi* (F. B. Aydar, Çev.). 3. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Tuğal, C. (2014b). Liberalizmin tasfiyesi ve Ortadoğu'da alacakaranlık. *Tiroj Dergisi,* S.2, 23-26.

Tuğal, C. (2016). *Türk modelinin çöküşü: Arap ayaklanmaları islami liberalizmi nasıl yıktı?* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2012). Türk Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 14(3). 137-158.

Tuncay, M. (2012). Siyasal miras. *Eleştirel Tarih Yazıları* kitabı içinde (s.54-59). Ankara: Liberte Yayınları.

Turam, B. (2011). Türkiye'de İslâm ve Devlet Demokrasi Etkileşim Dönüşüm, (P. Tünaydın Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turgut, S. (1998, 28 Eylül). Hâkim benim! *Hürriyet.* Erişim Adresi: https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/serdar-turgut/h-kim-benim-39040404

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi, Reâyâ Maddesi, https://islamansiklopedisi.org.tr/reaya, Son Erişim Tarihi: 26 Mart 2023.

Türköne, M (2007). "Siyasi Partiler", Siyaset, Ed: Mümtaz'er Türköne, 6. Baskı, ss. 221-252, Lotus Yayınevi, Ankara.

Uzun, C. D. (2017). Yargı vesayeti kıskacında AK Parti döneminde hukuk ve yargı. N. Miş ve A. Aslan (Ed.) *AK Parti'nin 15 yılı siyaset* kitabı içinde (s. 209-230). İstanbul: Seta

Ülgener, S. F. (1950). 14. Asırdan beri esnaf ahlakı ve şikâyeti mucip bazı haller. *İÜİFM, II/1-4*.

Ünüvar, K. (2007). Türkiye'de Sol Düşünce ve Din. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*.

Valenzuela, A. (2004). Latin American presidencies interrupted. *Journal of democracy*, *15*(4), 5-19.

Varel, A. (2020). Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisine Katkı: Özne-Merkezcilik Sorunu. Mülkiye Dergisi, 44 (4), 609-642.

Vergin, N. (2013). *Siyasetin sosyolojisi.* İstanbul: Doğan Kitap

Waardenburg, J. (1985). Islam as a Vehicle of Protest. E. Gellner (der.), *Islamic dilenmas: Reformers, nationalist and industrilatization* kitabı içinde (s.22-48). Berlin: Mouton Publishers.

Wallerstein, I. (2004). Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş, (Çev.) Ender Abatoğlu, Nuri Ersoy, İstanbul, Aram Yayıncılık.

Weber, M. (1962). *Basic concept in sociology.* London: Peter Owen.

Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme* (Ö. Ozankaya, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Weber, M. (1998). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, Çev.). 2. Baskı, İstanbul: Yayınları.

Weber, M. (2012a). *Ekonomi ve toplum* (L. Boyacı, Çev.). C. I, İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, M. (2012b). *Ekonomi ve toplum* (L. Boyacı, Çev.). C. II, İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, M. (2014). Sosyoloji yazıları (Çev.) Taha Parla, İstanbul*, Deniz Yayınları*.

Williams, E. N (1970). The Ancient Regime in Europe: Goverment and Society in the Major States, 1648-1879, London, The Bodley Head Limited.

Wittfogel, K. A. (1957). "The Ruling Bureaucracy of Oriental Despotism: A Phenomenon That Paralyzed Marx", Review of Politics, Vol.15.

Yavuz, H. (2005). *Modernleşen müslümanlar: Nurcular, nakşiler, milli görüş ve AK Parti.* İstanbul: Kitap.

Yayla, A. (2014, 26 Temmuz). Bürokratik vesayet sistemi bitti mi? Yenişafak. Erişim Adresi: https://www.yenisafak.com/yazarlar/atilla-yayla/burokratik-vesayet-sistemi-bitti-mi-55024 Son Erişim Tarihi: 11 Aralık 2024.

Yerasimos, S. (2007). *Azgelişmişlik sürecinde Türkiye: 2. Tanzimattan I. Dünya Savaşına*.İstanbul: Belge Yayınları.

Yetim, F. (2019). *Merkez-çevre etkileşimi bağlamında Türkiye'de darbe olgusu.* 19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan bildiri, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,* Ankara.

Yetkin, Ç. (2004). Atatürk'ün vatana ihanetle suçlanması: Türk demokrasi tarihinde "Serbest Cumhuriyet Fırkası". 4. Basım, İstanbul: Otopsi Yayınları

Yıldırım, Y. (2007). Şerif Mardin düşüncesi ışığında Türk modernleşmesi açısından sivil toplum ve Osmanlı kaynakları.

Yılmaz, S. H. (2007). İdris Küçükömeri'in siyasal tezleri bağlamında AKP ve CHP parti programlarının analizi. *Selçuk İletişim Dergisi,* 5(1), 156-173.

Yılmaz, S. (2010). State, power and hegemony. *International Journal of Business and Social Science,* 1(3), 192-205.

Yılmaz, F. (2010). Merkez-çevre teorisine eleştirel bir bakış: Eleştirel teori & Antonio Gramsci. *Mecmua, https://bisav.org.tr/userfiles/yayinlar/makaleler/mecmua_671.pdf* Son Erişim Tarihi*:* 22 Aralık 2024.

Yılmaz, M. (2013). *30 Eylül 2013 Demokratikleşme paketi*, (s.9-13). Ankara: Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı Yayını.

Yoldaş, H. B. (2016). *Anavatan Partisi hükümeti döneminde devlet ve kapitalistler arasındaki ilişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Zabunoğlu, H. G. (2017). 20. yılında 28 Şubat post-modern darbesinin merkez-çevre ilişkisi bakımından değerlendirilmesi. *Legal Hukuk Dergisi*, 15(179), 5423-5452

Zürcher, E. J. (2017). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (34. Baskı). *Çev. Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları*.